

НЭСЭН СЕЛИДБЭЛИ
КӨРДҮҮМ ЈЕРЛӨР

ҺӘСӘН СЕЈИДБӘЈЛИ

КӨРДҮҮМ ҖЕРЛӘР

Гол гејдләри

АМЕРИКА

ЈАПОНИЈА

ЈУГОСЛАВИЈА

КӘНЧЛИК
БАКЫ
1980

Налар көрдүм, налар ешитдим мөн ө өлкөлөрдө? Налар неjrөтлөндүм, налар дөштөткөндүм, налар гөмлөндүм, сөвндүм?... Аралдан узун илдер кечкнден сонра, хатираларымн охучуларын жени нелсина нө шөкндө тогдн етмөк бардө дүшүндө мөнө елө калдн кн, заманла, дөрлө, планет ннгласнда баш вөрөн нчтман-снжасн надиселардө алагдаг оларга нөжн нса дөшндлрнмөк вө жазмаг лазым келчөк, амма чөтннлнч чөкднм. Вахтн нө көрмүшдүмсө, нммсыны елө бнл женндан көрдүм, женндан неjrөтлөндүм, женндан дөштөткөндүм, Америкада, Жапоннжада вө социализм гуран Югославнжада алдыгым нө луматлардан женндан зонкннлшөн кнмн олдум. Вө дүшүндүм кн, хатирө жанрннда жазылан нөр нансы өсөр, нечө жараннрса, елөчө дө галмалдыр.

Бөжүк М. Горкннн «Сары нблнс шөһөрн» очерк-памфлетн нлө Совет адабннжатында жени бнр жанр жараныыб. Харнчн өлкөлөрө сөфөрө кедон жазычы вө журналистлөрнмнзнн очерк, памфлет, хатирө, жол гөйлдөрн нлө мөтбуатта чымыш етмөсн нндн ананжа чөврнлнб, нмнн жанрларда жазыларын сажы-нсабы жохдур. «Сары нблнс шөһөрн» нсө, тэкраролунмас тараватн вө публиснстнк гүдрөтн нлө нлө дө жашаыр вө жашајача. Чүнкн Горкн етнгадлы вө өнтнрасы санөткар ндн, мұшаннда етдннн нөјата, гөлөмө алдыгы мөвзүжө фөал мұнаснбат онун жарандычылыг дөвнзн ндн. Бнз, совет жазычылары М. Горкн ананаларннө содагөтнмнклө фөхр еднрнч. Экөр охучу мөмнн үч мұхтәлнф өлкөжө сөфөрлөрнмнн, көрдүклөрнм, ешнтднклөрнм бардө дүшүнчөлөрнмнн бөлрөсн олан бу хатиралардө өзү үчүн фәјалы нө лумат, фнкнр, емоснја тапса, бнлснн кн, бунлар намсы нөјата, надиселарө фөал мұнаснбатнн бөһрөснднр. Жазычы алнмз өз етнгад вө өнтнрасыны башгаларына ашылаларннө мөгөсдннө чатымыш олур. Хатираларнмн көпчөлөрннннө белө бнр үнндлө тогднм еднрөм.

Нәсән Сөјүдбөжүн.

70302 (12) — 80

С М 653

158—80 © «Көнкүн» 1980

ОН БЕШ КҮН ЖАПОНИЈАДА

Бнз Совет Кннематографнја Ишчнләрн Иттнфагы адындан узаг Жапоннјага кеднрднк. Нүмәјөндө неј'өтнмнз нкн нөфөрдөн нбарөт ндн. Бнрн «Төмнз сөмә» вө «Бнр нлнн доггуз күнү» алды машнур фнлмләрнн мұәллнн Даннл Храбровнтскн, бнрн дө мөн нднм. Бнз Жапоннјага кедөн нлк рөснмн кнно нүмәјөндөләрн нднк. Бнздөн сонра Жапоннжаннн да кнно нүмәјөндөләрн Москвага кәлмөлн нднләр.

Мүаснр техннканын гүдрөтн нлө гыса бнр заманда бнр гнт'өдөн башга гнт'әжө учмаг нмканы олдугу налда— жапон вө совет халгларынын бнр-бнрнннн кнно сөнәтн нгагында төсөввүрү сон дөрөчө мөһдуддур. Бнзмн әсас мөгөсднмнз ондан нбарөт ндн кн, Жапоннжаннн нстө'дәд-дл кнно хаднмләрн нлө жахындан танншы олаг, оларла мөдөнн әлагәлөрнмнзн даһа да мөһкәмләдөк вө кәлчөк-кө бу әлагәлөрнн кенншләнмәсн үчүн даһа нө кнмн вәснтеләрдөн нстнфадө етмөк лазым олачагыны әдннләшднраг.

Москвадан әжрылмаг нстөмнрднк. Чөү дө белө бнр әзнз күндө... Нө нсө, бнзмн төјжәрәмнз мөһз мајын 1-дө јола дүшмөлн ндн.

Әкөр Москваннн нө гәдәр бөјүк, нө гәдәр әзәмөтлн олдуғуну төсөввүр етмөк нстөјнрнннзсө, ону кечө дө сөјр еднн. Үфүгдөн үфүгө гәдәр жајылымш ншыг фөввараләрн, ншыг хәзннәләрн, пајтахтымызын сажы-нсабы бнлн-мөјөн ншыгларла бөзәннмш кечө хәрнтәсн! Санкн бу ншыглардан сөздөт мәннсы учалыр. Бнз үфүгү ашыб узаглашырыг. Лакин јер күрөснннн Москва јерләшдннн парчасы өз шөфөгн нлө узун заман бнзмн јөлүмүзү ншыг-ландырыр.

Москвадан хөјлн узаглашыдыгдан сонра јатдым. «Көмәрләрн баглајын, папнрос чөкмәјнн!»— дејөн кур сәс мөнн ојатды.

Сәһәр ачылмышы. Енмөјө башләјырдыг. Дашкөнднн әтрафы нө гәдәр сөфәлндыр. Көјдөн бахырыг. Гарыш-гарыш ншләннб сәлнмш салынмыш торпаглары, каналлар чөкнлмш сәһәләрн, көлләрн, сүн'н дәннзләрн, мавн новузлары көрүрүк. Санкн бүтүн бунларын хөјал

дежил, һәгигәт олдуғуну бир даһа дујмағ үчүн һәмнин бу торпаға енирлқ.

Сәһәр... Дашкәндиң сәһәри! Сәрин мей әсир, лакин күнортаның бүркүлү олачағыны индиңдән һисс едирик. Кечә биз учанда тәјјарәдә чох аз сәрнишин вар иди. Дашкәнддә бизә даһа 20 нәфәрә гәдәр сәрнишин гошулду. Данышығларындың һисс олунурду ки, Америкадан кәлмиш сәјјаһлардыр. Бизи Москвадан кәтирмиш «Ил-18» һава кәмиси јенә ганад ачыб учду, Әфғаныстаның пајтахты Кабилә тәрәф үз тутду. Лухары галхдыгча гәрибә бир нараһатлығ һисс етмәјә башладым. Илк дәги-гәләрдә бунун сәбәбини ајдылашдыра билмәдим. Сонра мәнә белә кәлди ки, нә исә бир гәриблик һисс едирәм. Јодашым Храбровитски хәјалда иди.

...Илк дәфә иди ки, тәјјарәдә јатмырдым. һава кәми-синни кирдә пәңчәрәсиндән ашағы бахыр, бүркүлү һава дәрјасина гәрг олмуш сонсуз сәһралары сејр едирдим. Өзү дә бу сәһралар бајаг Дашкәндә јахынлашаркән көрдүјүм сәһралара бәнзәмирди. Суусуз, чылпаг, боз сәһралар! Јер күрәсиндә һәлә нә гәдәр истифадә олунмамыш белә сәһралар вар!.. Кабилә јахынлашдыгча тәјјарәмиш тез-тез ләнкәр вурур, гајалығларла өртүлмүш дағларын арасындан кечир, каһ енир, каһ галхырды. Елә бир тәсәввур ојанырды ки, бу сылдырым гајалығлар каһ бизим тәјјарәјә санчылмағ истәјир, каһ да бирдән-бирә сонсуз-луға кәмүлүр.

О гәдәр дә бөјүк олмајан тәјјарә мејданына ендик. Дашкәнддән кәлән Америка сәјјаһлары Кабилдә дүшдү-ләр. Биз тәјјарә вағзалының шүшәбәнд салонунда бир саат көзләмәли олдуғ. Бизә үч нәфәр москвалы гошулду. Кечә Москвадан чыханда таныш олмаға имкан тапмамышдығ. Анчаг Кабилдә, бу шүшәбәнд салонда, гүрбәтдә таныш олдуғ. Онлар да Јапонияја кедирди-ләр. Тичарәт Назирлијиниң нүмәјәндәләри идиләр. Икки сәһәр, бири гоча иди. Таныш олдуғ. Икки нәфәр идик, беш нәфәр олдуғ. Дарыхмадығ. Нәр кас Јапонияја һаг-ғында билдијиндән, ешитдијиндән данышырды. Бу узағ өлкә һагғында чох гәрибә рәвәјәтләр сөјләјирдиләр. Мән бу рәвәјәтларин нә дәрәчәдә һәгигәтә ујғун олдуғуну өз көзләримлә көрүб јәгин етмәк истәјирдим.

Јенә «Ил-18» маркалы тәјјарәмиш бизи өз ганадлары үзәриндә һаваја галдырды. Елә бил гәрибә бир нағыл башланырды. Биз бу нағылын һәм иштиракчысы, һәм дә

тамашачысы идик. Јенә дә сылдырым гајалар каһ тәјјарәмиш сары учалыр, каһ да сонсузлуға кәмүлүрдү. Тәјјарәмиш бу гајалығларын арасында сола, саға ләнкәр вура-вура өзүнә јол ачды вә Пакистаның пајтахты Кәрачи шәһәринә үз тутду. Пакистан гәдим өлкәдир. Халғы бир чох кәшмәкәшләрдән чыхмышдыр. Македониялы Искәндәрин гошуилары бу торпагда да из гојмушдыр.

Мән Пакистан һагғында ешитмишәм. Лакин тәәссүф-ләнирәм ки, Пакистаның анчаг тәјјарә мејданыны көрә-чәјәм.

«Кәмәрләри бағлајын, папирос чәкмәјин!»

Бир нечә дәгигәдән сонра һава кәмишиз Кәрачинин тәјјарә мејданына енди...

Тәјјарәдән чыханда елә бил үстүмүзә од пүскүрдүләр. Ичәримиздә гәрибә бир бошлуғ амалә кәлди, Кәрачинин одлу һавасыны бизим синәмизә бурахмады. Лакин нәфәс алмағ да лазым иди.

Чаван, ағ көјнәкли оғлан бизә јахынлашыб чәлд со-рушду:

— Сејидбәјли вә Храбровитски сизсиниңми?

Биз бу көрүшә севиндик. Өзүмүзү тәјјарә вағзалына салмаға чалышдығ (һава кәмишиз вағзалын лап јахын-лығында енишди).

Вағзалын ичәрис күчәјә нисбәтән хејли сәрин иди. Лакин бу сәринлик дә нисби иди. Күчәдәки одлу һаваја нисбәтән илығ иди. Тавандан асылмыш нәһәик һаватә-мизләјәнләр арамсыз һәрләнир, биз дә чалышырдығ ки, үзүмүз буну вурдуғу јелә тутаг. Бејнәлхалг гајдалара риәјәт едәрәк мүәјјән сәһәлләри вә декларасиялары долдурдуғдан сонра бизи тәјјарә мејданындан чох да узағ олмајан мейманханаја көндәрдиләр. Мән вә Храб-ровитски бизи гаршылајан оғланың «Волга» машынында кетдик. Бу оғлан Кәрачидә совет экспортфилмин нү-мәјәндәси Јури Синитсин иди. Чох зирәк, чевик, һәм дә үзүкүләр бир оғлан иди. Мейманханада гарајаныз хид-мәтчиләр чамаданларымызы бизим үчүн ајрылмыш нөм-рәләрә апардылар. Нәдәнсә мәнә бахыб күлүмсәјир вә ас-тадан бир-бирләрина лејирдиләр: «мүслүм, мүслүм». Мән баша дүшүм ки, «мүслүм» «мүсәлман» демәкдир. Нөм-рәләримиз о гәдәр бөјүк дејилди. Хырдача бир дөһлиз вә бир дивары тамамилә шүшәбәнд олан отагдан ибарәт иди. Нәфәс алмағ мүмкүн дејилди. Нәһәјәт, кезүм ди-вардакы конджинә саташды. Бу, һавасәринләдән чһһаз

иди. Мейманхана хидмөтчисиндөн хашиш етдим ки, ону ишә салсын. Коиджиши гурдулар, мөним балача отагым теңликкә сәринләшди. Раһат нәфәс алдым. Гамамхананын «сојуг» жазылмыш краныны ачдым; су әмәлли-башлы исти иди...

Үст-башымызы дүзәлдәнә гәдәр Јури Синитсин хәбәр кәтирди ки, бизи Кәрачидан Јапонияја апарачаг «Боинг» тәјјарәси нәдәнәс кечикир вә јәгин ки, биз бурада кәчөләмәли олачагаг. Јури Синитсиндән хашиш етдик ки, бу күнүмүз әбәс јерә итмәсин вә мүмкүнәс кедиб Кәрачи шәһәрини кәзәк. Синитсин деди ки, бу, о гәдәр дә асан мәсәлә дејил. Шәһәрә кирмәк үчүн биз ичәзә алмалы-јаг. Јәгин ки, бу саат совет сәфирлијиндә кәтибдән башга һеч кәс јохдур. Ахы, бу күн мајын 2-си иди. Совет сәфирлијинин ишчиләри дә бу әзиз бәјрамы гәјд едирдиләр. Буна бахмајараг Јури Синитсин арзумузу јеринә јетирмәк үчүн чох чалышды вә нәһәјәт, хош хәбәрлә гајтды. Биз онун «Волга» машинында Кәрачи шәһәринә сары јола дүшдүк.

Чох гәрибә вәзијәт кечирирдим. Мәнә елә кәлирди ки, Синитсинин машины һәр дөңкәдә адымбашы бир машинала тоггушачаг. Сонра баша дүшдүм ки, бурада нәглијат јолун сол тәрәфилә һәрәкәт едир. Сүрүчү олдум үчүн бу, мәнә даһа гәрибә тә'сир багышлайырды. Асфалт јол илә јанашы, дөмир јолу узанырды. Дөрд вагондан ибарәт олан гатар бизим машинала јанашы кәтирди. Әсәсон ағ кәјимли сәрнишинләр вагонларын хырда пәнчәрәләриндән бојланыр, чохлары исә пилләләрдә отурмушдулар ки, бу бүркүлү һавада нәфәс алмаға имканлары олсун.

Һәр дәфә мәнә белә кәлирди ки, Синитсин јол гајдаларыны позур вә индичә гаршыдан кәлән илк машинала тоггушачаг. Машиналар да нә машиналар! Јүк машиналарынын кузовлары үзәриндә нә чүр шәкилләр итәсәсиниз кәрә биләрсиниз: адам, гуш, күл, мәнзәрә, чылпаг гәдин, су пәриси... Елә бил ушаг әли илә чәкилимши нахышларды! Машиналарын кузовлары адамла, сә ошјалары, илә, јахуд мал-гара илә долу иди... Каһ сағымыздан, каһ солумуздан шүтүјүб кечән хырдача машиналар диггәтмиз даһа чох чәлб едирди. Даһа доғрусу, буналар машины дејилди, мотороллер үзәриндә, сүрүчүнүн тәркинә гојулмуш кичик бир кабинә иди. Кабинәдә 3—4 адам јерләшир. Кәрачидә бу кабинәли мотороллерләрә рик-

ша дејирләр. Рикшаларын кабинәси даһа ала-бәзәкдир. Парылдајан нә варса, сүрүчүләр өз мотороллеринин кабинәсинә јапышдырырлар. Харичи журналлардан кәдикләри шәкилләр, ја мүгәддәс шәхсләрин гәбирләринин әкси, сары, гырмызы, јашыл шүшә парчалары, бүрүнч, дөмир... Илк дәфә гоша улаг гошулмуш арабалара раст кәлдим. Өзү дә белә арабалара тез-тез тәсадүф едирдик. Кәрачијә јахынлашдыгча јолун солунда вә сағында вурулмуш рекламларын сајы кет-кәдә чохлаырды. Бу рекламларда «Кокосола», диш ағардан пасталар, «Пепсикола», башагрысы дәрманлары тә'риф олуруду. Рекламлар ал-әлван иди, о дегинә нәзәримизи чәлб едирди. Онларын солунда, сағында исә тозлу торпағлы бир дүзәнлик, бә'зән сыныг-салхаг бир кома, јахуд кәзгәмашдыран ағ машины тә'мири е'малатханалары көрүнүрдү. Бу е'малатханалар үзәриндә нәһәнк гырмызы һәрфләрлә «ШЕЛ», јахуд «ЕССО» сөзләри жазылмышды. Јури Синитсин бизә изаһат вериди: «Бунлар ајры-ајры дөвләтләрин фирмаларыдыр. Инкитәрәнин, Американын. Бурада һәм бензин сатырлар, һәм дә машиналары тә'мир едирләр». Елә сәлигәли, елә тәмиз е'малатханалар иди ки, адам истәр-истәмәз машиныны сүрүб мәнз орадан бензин көтүрмәк, мәнз орада мотору јохлатмаг истәјирди... Сонра виллалар башланды. Бә'зән бу, мүасирлијә мејл едән јөндәмсиз виллалар ичәрисиндә гәшәнкәртәлигә дә тәсадүф едирдик. Бу виллалар әсәсон инкитәрәбәли иди. Иглимә ујғун олараг чох һиссәсини шүшәбәнд вә ачыг артырмалар тәшкил едирди. Виллалар да ал-әлван рәнкләрә бојанмышды. Ән бөјүк виллалардан бири ипә дүзүлмүш електрик лампалары илә бәзәдилмишиди. Бу лампаларын сајы-һесабы јох иди. Лампалар һөрүмчәк тору кими евин әтрафына сарынмышды. Јури Синитсин деди ки, Кәрачидә тој мәрәсиминин әсәс шәртләриндән бири олур ки, ишыг мүмкүн гәдәр чох олсун, көз гамашдырсын.

Нәһәјәт, шәһәрә кирдик. Евләрә нисбәтән хејли ири олан јөндәмсиз рекламлар һәр шејдән әввәл көзүмүзә чарлды. Рекламлар фарә вә инкилис дилләриндә иди. Ким һардан истәмишсә, орадан да асмышдыр. Дүңканлар вә мағазалар сон дәрәчә сәлигәсиздир... Истидир, чох истидир. Нәфәс алмаг мүмкүн дејил. Гара мумијалары хатырладан арыг, јарымчылпаг мағазә саһибләри бир көлкәлик тапыб һушсуз һалда узанмышлар. Мағазанын

ичариси гаранлыгыдыр. Сатылан шејлерин чоху магазаја сығмадығы үчүн сәкиларин үстүнө сарилмшидир. Тозлу, чындыр китаблар, һәмин китабларин јанында хырда чһназалар, ачарлар. Үзәрине сажсыз-һесабысыз милчәк гонмуш мејвәчат: гајсы, банан, шамама. Дејәсон шамамадыр. Гәрибә бурасыдыр ки, бә'зан бу мејвәләри алан мүштәри дә тапылар. Сатычы әлини узадыб милчәк гарышыгы гајсыдан бир овуч көтүрүр, әл төрәзисинә атыр.

Чајчы дүканлары... Дүканлар бир-биринин бөјрүнә кирмишләр. Машылар һеч бир күчә гајдаларына риәјәт етмәдән каф солдан, каф сагдан кечир, бир-биринин јолуну кәсир, мағазаларин, адамларин, наглијјатин јаратдыгы түнлүк ичәрисиндә һәрч-мәрчлик төрәдир. Чинарлар, палмалар, акасијалар... Биз бу гәрибә әләми, гәрибә мәнзәрәләри фотоапаратимызла чәкирик. Јури Синитсин бизи хәбәрлар едир ки: «Мәбада апаратанызы гадыларла сары тушлајасыныз! Пакистанлылар бузу хошламарлар». Чындыр палтарлы, ири мәрчан көзлү, гәшәнк, гарабуғдагы ушагларын шәклини чәкмәк истәди. Онлар чевик һәрәкәтлә әлләринин бизә сары узадыб дејиләр:

— Саһиб, бәхшиш.

Кимә сары дөнүрүксә, һәмин ушаг өјрәнчәли бир һәрәкәтлә әлини биза узадыр:

— Саһиб, бәхшиш! — дејә пул истәјир.

Бу ушаглар сәјјаһлары, үмумијјәтлә, харичиләри о саат таныјыр вә пулеуз чәкилмәк истәмирләр. Бизим пулумуз «ендир». Кәрачидә бу пуллар кетмир. Буна көрә дә биз һәмин ушагларын шәкилләринин чәкә билмирик. Чүнки онларын «һаггыны» верә билмәјәчәјик.

Шәһәрин һавасы ағырдыр. Кәрачинин кениш күчәләриндә, јашыл мејданчаларинда һава нисбәтән тәмиздир; дар күчәләрдә дәмирчиларин, галајчыларын, мејвәчат мағазаларынын јерләшдијин мәһәлләләрдә исә һава јенә ағырлашыр. Елә бил туршумуз бир шејин гохусуну дүјүруг. Биз бу мәһәлләләрдән тезликлә узаглашмаға чалышырыг. Үрәк јангысы нисс едирик. Јури Синитсин машины сахлајыр. «Аис коко-кола» — дејә, сусатаны сәсләјир. О да бутулкалары ачыб ичәрисинә гамыш салыр, гача-гача бизин үчүри машина кәтирир. Мән гамашы бир кәнара тулләјиб коко-кола илә бутулканын ағзыны јујурам вә ичирәм...

...Кәрачиләрин кејими бә'зән һиндилләрин кејимиж

хатырладыр. Каһ франсызларын, каһ америкалыларын, каһ да башга дәвләтләрин сафирликләринин, јахуд тичарәт кампанијаларынын јерләшдији биналарын гарышындан кечирик. Каһ да кино-театрларын јанында машынымыз сахлајиб бинанын өзүндән дә бөјүк олан рекламлары сејр едирик. Мотороллер вә велосипед сүрән кәнчләр ағына-бозуна бахмадан машыналарын арасыла шүтүјүрләр... Ики-үч күчәдә һәрәкәти идарә едән полиц нәфәри көрдүк. Шәһәри хејли кәзликдән сонра Јури Синитсинин дә'вәти илә онун евинә кетдик. О, көзәл бир виллада јашајыр. Һәјәти бағ-бағчалдыр. Хаһиш едик ки, Јури Синитсин бизи бу ахшам мәшһур «Клеопатра» филминә апарсын. О, бизә јер дүзәлтмәк үчүн тәзәдән шәһәрә јолланды. Бизи дә дә'вәт етди. Лакин биз бојун гачыдыг, чүнки даһа истиәјә даваммыз јох иди.

Вилланын пилләләри өзәриндә отуруб, көлкәли һәјәтә тамаша едирик. Гәрибәдир, бурада да сәрчәләр ејнилә чиккилдәјир, далашыр, бир-бирини чагырыр, вилланын тәмиз сүпүрүдүмүш хијабанларына ениб атыла-атыла өзүнә јем ахтарыр, һаваланыб јахын ағачларын биринин будағына гонур. Бүтүн јер үзүндә сәрчәләр ејнилдә данышыр... инсанлар исә... Биз кәрачиләринин дилини баша дүшмүрүк; онлар да бизи баша дүшмүрләр. Кәрачидә харичиләрлә әсәсон инкилис дилиндә данышырлар.

Москвадан чыханда Храбровитски мәнән сорушду:

— Биз совет тәјјарасиндән дүшәндән сонра Франсанын «Боинг» тәјјарасиндә башгалары илә нечә даныша-чагыг. Ахы, һеч биримиз харичи дил билмирик.

Ону сакит едиб дедим ки, ади шејләр һаггында инкилис дилиндә даныша-билирәм. Мәсәлән, саат нечадир? Мән јемәк истәјирәм, ичмәк истәјирәм, бура һарадыр, мән филан јерә кетмәк истәјирәм, бу нечәјәдир вә с. Инди мәнә «мүслүм» дејә севинән кәрачилләр мәнимлә анчаг инкилис дилиндә данышырдылар.

Јури Синитсинин јашадыгы вилла бир нечә отагдан ибарәтди. Отагларын диварларына совет кино-филмларинин харичи дилләрдә бурахылмыш рекламлары вурулмушду. Виллада да бөјүк һаватәмизләјәнләр ишләјирди...

Јури Синитсин бир пакистанлы илә гајытды. Бу орта бојлу, ортајашлы, арыг бир киши иди. Бузлу виски илә сода ичә-ичә сөһбәт башладыг. Пакистанлы бизим бә'

зи филмләр һагында чох мүкәммәл данышырды. Мә'лум олду ки, о, филмләрин нүмајиш етдирилмәси илә мәшгул олур. Өзү дә әсасән совет филмләринини. Сөһбәт вахты пакистанлы (биз онун адыны өйрәнә билмәдик). Кәрәчидә нүмајиш етдирилмиш ики Азәрбајчан филминдән данышды. Булардан бири «Короғол», дижәри исә «Лејли вә Мәчнун» иди. Бу филмләрин тәлеји мәни чох марағландырдығы үчүн ондан сорушдум:

— Пакистан тамашачысы бизим филмләрн нечә гаршылады?

— Әсасән чох јахшы, — дејә киши чаваб верди, — анчаг һәмин филмләрдә мүјјән ихтисарлар етдикдән сонра онлары экрана бурахмышыг.

Һәмин ихтисарларын нәдән ибарәт олдуғуну сорушдум. Пакистанлы деди:

— Әсасән дини мәсәләләрә аид јерләр ихтисар олунамушду.

— Ахы, нә сәбәб? Мәкәр филмләрдә дини мәсәләләрдән данышмаг Пакистанда гадағандыр?

— Јох, гадаған дејил. Лакин дини мәсәләләрдән данышан сәнәткар дини мәсәләләрә јахшы бәләд олмалыдыр. Актјор һеч олмаса гураны әлиндә дүзкүн тута билмәлидир. Онун һәрәкәтләри дөғиг олмалыдыр. Сизин артистләр буну дүзкүн едә билмирләр. «Лејли вә Мәчнун» филминдә исә биз Мәчнунун Кәбәјә кәлмәси сәһнәсини кәсмишик. Чүнки «Һәчәр» дашында һеч кәсин әкси көрүнә билмәз. Бу, кафирликдир.

Пакистанлы данышдыгча, мәнин ичримдә мүјјән бир етираз ојанырдыса да күлүмсүнүб сусурдум. Чүнки чоҳдан бәри Америка вә башга импералист өлкәләринин кино-филмләри илә долу олан Пакистан экранларында совет филмләри тәзәчә нүмајиш етдирилмәјә башлајырды. Она көрә дә илк аддымдан мүнәсибәтләри кәркиләшдирмәјә дәмәзди. Дијәр тәрәфдән ихрач олунмуш филмләри нүмајиш етдирән дөвләтләрә һәмин филмләрдә мүјјән ихтисарлар етмәк һүғугу верилдијини билирдим. Бир дә ки, Пакистан ән гәлиз мүсәлман өлкәсидир, ислам дининин бајрағыны һамыдан уча тутдуғларына бурада әминдирләр вә дејәсән, бунула фәхр едилрәр. Белә гыса бир көрүшдә фанатик руһлу диңдарларла мубәһисәјә кирмәјә дәмәзди.

Пакистанлы бизә деди ки, «Клеопатра» филминдә дә бир чох ихтисарлар етмишләр. Дүздүр, бу ихтисарлар

дини мәсәләләрә әлағәдар дејилдир. Әсасән әсәрин гәһрәманы Клеопатранын (Елизабет-Теллору) һәддиндән артыг чылпаг кәздији сәһнәләр ихтисар едилмишдир.

...Пакистанлы кәләчәкдә дә совет филмләринин мүмкүн гәдәр тез-тез нүмајиш етдирилмәси үчүн сәј кәстәрчәјини бизә вә'д етди. Биз онун сәмими вә'динә инандыг.

Јури Синитсинин арвады кәлди. Бизим үчүн сүфрә ачды. Портағалларын дады јох иди. Елә бил илыг шор су ичирсән. Истидән иштаһамыз гачмышды. Үрәјимиз анчаг су истајырди. Крандан су ичмәк олмуруду, чүнки чоҳ буланг иди. Јури Синитсини отаға бир јешик «коко-кола» кәтирди. Үрәк јанғысыны сөндүрмәк үчүн бурада ән чох ишләнә бузлу «коко-коладыр».

Һава гаралмаға башлајанда биз «Клеопатра»ја баҳмаға кетдик. Бура Кәрәчинин ән бөјүк кино-театрлары јерләшән мөһәлләси иди. Ичәри јирдик. Әлбәттә, бу бөјүк кино-театр бизим кино-театрлара инсбәтән кәјли кичикдир. Фөједә нә истәсән сатылыр: јемәк, ичмәк, чај, кофе. Һәр шејдән чоҳ «коко-кола». Бизим лимонады хатырладыр, лакин газы даһа чоҳдуру. Илыг «коко-кола»ны ичмәк мүмкүн дејил. Јалныз бузлу оландан онун дадыны һисс етмәк олур. Гадынлар чоҳ һәјалы, чоҳ тәм-кијаи көрүнүр. Кишиләр өз гадынларын тундук олмајан јерләрдә әјләшдирилрәр. Кино нүмајиш етдирилдикчә чәркәләр арасында доңдурма, су вә башга ширнијат сатан огланлар кәзир, гызғын әлвер кәлир...

Ишиглар сөндү, чоҳдан бәри ешитдијимиз, чүрбөчүр рекламларда сәјсәм-һесабыз шәкилләринә тәсадүф етдијимиз, һагында чүрбөчүр лотифәләр дејилән кениш экранлы, рәнкли «Клеопатра» фильми башланды. Биринчи сәрија гуртарандан сонра кино-театрын сәһнәби тамашачылара рекламлар көстәрмәјә давам етди. Бу рекламлар әсасән диафильмдән, јә'ни һәрәкәт етмәјән кинокадрлардан ибарәт иди. Рекламларда палтарујан вә тикиш машыныларындан, чүрбөчүр помадалардан, фотоапаратлардан вә бу кими шәйләрдән бәһс олунурду. Бу да кино-театр сәһнәсинин кәлир мәнбәләриндән биридир.

Јарым саат гәдәр реклам верилди. Сонра «Клеопатра»нын икинчи сәријасы нүмајиш етдирилди.

Фильм гуртарды. Кино салонуну тәрк етдик. Јенә дә

«Фојед» түнлүк иди. Буфеттин гаршысында ағ палтарлы кишилар назик гамышлардан «коко-кола» сорудулар.

Синитсин бизи күчдө көзлөйрди. Бурадан бирбаш шөһөрүн көнарына, тәјјара вағзалынын меһманханасына жол дүшдүк. Көрачидө ишыг аздыр. Шөһөрүн ичәри си илә кетдикчә Синитсин бәзи биначары бизә көстөрб изаһат верирди: «Бура Америка сәфирлијидир, бура тарихи музейдир» вә с.

Жолун һәр ики тәрәфиндә «ЕССО» вә «ШЕЛ» профилактика е'малатханаларынын рекламалары алышып жаныр, һамынын дигәтгини чөлб едир. Жолун сол тәрәфиндә сәјсүз-һесабыз ишыгларла бәздәдилмиш чырағбан бир биача көрүндү. Бу ишыглар, һәјәти дөврәјә алмыш ағачларын јашыллыглары ичәрисиндән сүзүлдүр, ијнә кими јол кечәнларын көзлөрүнә санчыларды. Јури Синитсин бизи баша салды ки, бу ахшам бу биача тој вардыр.

Биз меһманханаја чатып Синитсинлә видалашдыг. Сәһәр тездән «Ејр-Франс» тәјјара кампанјасынын «Бониг» һава камиси бизи Јапонјаја апармагы иди. Синитсинлә һәр еһтимала гаршы белә гәрара кәлмишдик ки, сәһәр тездән зәнкләшәк.

Өз отагларымыза кәлиб һаватәмизләјәни ишә салдыг. Кондјини гурдуг, пәнчәрәләри тәјбатај ачдыг вә үстүачыг јатдыг.

...Сәһәр тездән бизи һеч кәс ојатмады. «Ејр-Франс»ын тәјјарәси јенә дә кәлиб чыхмамышды. — Арадан бир саат, ики саат, үч саат кечди... Үрәјимиз јаньырды. Синитсинә зәнк вурдуг... Ушағлыгда ешитдијим бир нағылы хатырладым: Симург гушунун ләләјини јандыранда, о гуш гәһрәманынын имдадына чатырды. Синитсин дә бизим Симург гушумуз иди. Јенә кәлди. Бу дөфә һәмни меһманханада галан үч нәфәр рус јолдашымыз үчүн дә ичәзә алып һамымыз Кәрачидә аларды. Бүтүн күнү шөһәри кәздик. Синитсин ичидә ики нәфәр дејил, беш нәфәри тез-тез «коко-кола»ја гонаг етмәли олурду. Биз мағазалара тамаша едирдик. Мағазаларда һәр нә истәсән вар иди, лакин мејвә, әрзаг мағазаларына јахын дүшмәк олмурду. Оларда сәлигәсизлик, натәмизлик вар иди. Галан мағазалар исә, әксинә, сәлигәли вә тәмиз иди. Мағазалардаки малларын чоху бурада истәһсал олунан маллар дејил, кәтирилмәдир. Јенә «ШЕЛ» вә «ЕССО» е'малатханалары. Мәнә белә кәлир ки, бунарлар сајы Кәрачидәки биначардан чохдыр. Синитсин бизи касыб-

лар мәһәлләсинә апарды. Лакин о мәһәлләјә чатмамыш биз кери дөнмәли олдуг. Чүнки һавасы чох ағыр иди. Синитсин «Ејр-Франс» тәјјара кампанјасынын Кәрачидәки нумәјәндәлијини бинасы гаршысында мащыны сахлајып тәјјарәнин кәләчәји вахты билмәк үчүн ичәри кирди. Биз мащында отуруб ону көзләдик. Бирдән мащынын пәнчәрәсиндән көрпә бир ушаг әли ичәри узанди. Мән вә Храбровитски тәәччүблә бу әлә бахдыг. Бу әл гәра бир гадын әлинин өвчунда иди. 20 јашларында олан, лагејд бахышыла бир гадын көрпәсинин әлини бизә узатмышды. Динмирди, көзләјирди. Мәнә белә кәлди ки, һәмни гадын бу вәзијәтдә бир ил дә, ики ил дә, он ил дә дајана биләр. Биз көрпәјә һеч бир шеј верә билмадик, чүнки пулумуз «иенә» — јапон пулу иди. Биз әл һәрәкәти илә гадына билдирдик ки, Пакистан пулу јохумузду. Лакин гадын ејни лагејдликлә дуруб көрпәнин әлини бизә узатмышды. Тәрпәнмирди.

Синитсин кәлди, деди ки, «Ејр-Франс»ын «Бониг» тәјјарәси саат 3-дә Кәрачинин тәјјарә мејданында олачак.

Биз варлылар мәһәлләсинә сәјаһатә кетдик. Сәјсүз-һесабыз видалалар көрдүк. Ким нә үслубда истәјәрәс, видаласыны о үслубда тикир. Кимин үрәјиндән нә кечирсә, ону едир. «Бах, евин бурасында мәнә ејван лазымдыр, һеч бир вәһдәт јаранмаса да о ејван вә артырма һөкмән тикилмәлидир». Биллалар ал-әлван рәнкләрә бојанмыш дыр. Өзү дә артырма бир рәнклә, пилләкән башга рәнклә. Биринчи мәртәбә бир рәнклә, икинчи мәртәбә башга рәнклә. Политра зәнкин ола да, бир зәңгсүзлүк, ибтидалик дујулур. Елә бил ушағын әлине фырчаны верми-сән, гаршысына чохлу рәнкләр гәјмусан, фырчаны кәһ бу рәнклә, кәһ о рәнклә булајып, диварлары үрәји истәјән рәнкләрлә бојамышдыр.

Јури Синитсин бизә чох һөрмәт етди. Бизи, тәјјарә мејданына гәдәр өтүрдү. Бизимлә сәмини видалашды, әлә бил јүз ил иди ки, таныш идик. Ону да демәк ләзимдыр ки, өмрү боју Москванын көзәл, јумшаг иглиминә алышымыш адам үчүн Кәрачи кими ағыр иглими шөһәрдә 3 ил јашамаг бөјүк гәһрәманылыгдыр.

«Бониг» тәјјарәси бизи мејданда көзләјирди... «Көмәрләри бағлајын, папироз чөкмәјин!»

Ачмыг, тәјјарә бизим үрәјимизә јатды. Чох сәксиз учурду. Өзү дә јериндән фишәнк кими һаваланды. «Бониг» һава камиси ракет мүйәррики илә һәрәкәт едир.

Саатда 700 километр гэдэр сүр'этлэ 7—8 километр жүк-сөклиндэ учур. Тэжярада јатмаг чох чөтиндир, чүнки сэрнишинлэрэ гулуг едэн франсыз гызлары чох дилли-дилавэрдирлэр. Бир-бир бизэ јахынлашыб сөһбөт ачарлар, тэжяраэни бэјаниб-бэјанмадијимиз, Франсада, Парисдэ олуб-олмадыгымыз, хансы филмлэри, хансы машһур киноартистлэри севдијимиз, идманын хансы нөвү илэ машһул олдуғумузу сорушур, каһ франсыз, каһ инкилис дилиндэ өз фикирлэрини бизэ чатдырмаға чалышырдылар. Мөн онлары күчлэ баша дүшүрдүм. Ону да демалһјэм ки, нэ Кабилдэ, нэ дэ Кэрачидэ јерли эһалини инкилисчэ дедији сөвлэри гэтијјөн баша дүшүрдүм. Буну сабэби о нди ки, јухарыда дедијин кими, өзүм дэ инкилис дилини зөиф билгидим. Тэжярада һајат гајнајыр. Елэ бил Франсанын сөсли-күјлү бир күчэсиндик. Бурада алвер дэ кедир. Гызлар каһ виски, каһ конјак, каһ да шараб бутулкасыны ачыб сэрнишинлэрэ уздырлар. Соңра да һесаблајыб хансы валјута илэ нэ гэдэр слэдијини билдирлэр. Сэрнишинлэрэ рэнкбэ-рэнк шөкилли Франса журналлары төклиф едирлэр. Тез-тез тэжяраэни радиоговшағы мэлумат верир. Өзү дэ мэлумат франсыз, инкилис, јапон, алман, һэтта испан диллэриндэ верилер. Мэн хидмөтчи гызы чагырыб инкилисчэ сорушудум:

— На үчүн сиз бу мэлуматлары рус дилиндэ вермир-синиз? Ахи, бу саат бизим тэжяраэмиздэ кедэн рус сэрнишинлэринин сајы јапонијалы, јахуд алманијалы сэрнишинлэрдэн гат-гат чохдуң...

Франсыз гызы назла көзлэрини сүзүб күлүмсэди вэ:
— Рус дили бизим үчүн чох чөтиндир, — дејэ вэзиј-јэдэн чыхмаға чалышды.

Башымыз үзэриндэ, тэжяраэни таванында даирөви пөчөрөлэр вар иди. Һава гаралдыгча бу пөчөрөлөрдэ улдузлар парылдамаға башлады. Бөјүк ајы бурчү вэ онула гоңшу олан башга улдузлары сејр едирдик.

— Булар декоратив улдузлардыр, ади бэзөкдир, — дејэ Храбровитски мөни баша салды.

«Көмөрлэри баглајын, папирос чөкмөјин!..»

Биз Көлкөтөјэ ендик. Бурада бизи тэжяраэдэн байра бурхавдылар. Өзү дэ чох дајанмадыг. Лазым олан гэдэр јаначаг көтүрдүкдөн соңра «Бониг» ејни гајда илэ аз гала дурдугу јериндэн фишонк кими һаваланды. Јенэ дэ тэжярадэ сөс-күј голду, алвер башланды. Јенэ гызлар

Парисдэн сөһбөт ачдылар, сэрнишинлэрэ Франса конјак, шараб вэ јахуд содалы виски төклиф етдилэр. Храбровитски вэ мэн чубуг чөкирдик. Тэһбөкөмиз этирли «Золотој руно» иди. Стуардессалар бу тэһбөкөмиз этрини дејэсэн чох хошлајырдылар. Тез-тез бизим јаньмызда дајаныб чүрбөчүр суаллар верирдилэр. Биз бир-биримизи чох чөтинликлэ баша дүшүрдүк. Бэ'зэн эл һөрөкөтлэри илэ даньшымалы олурдуг. Нэ элимизлэ, нэ дилимизлэ баша сала билмөјөндэ исэ күлүрдүк. Тэжяраэни радиоговшағы јенэ дэ узун-узады франсыз, инкилис, јапон, алман, испан диллэриндэ мэлумат верир. Биз һеч бир шеј баша дүшүрдүк. Бизэ һеч кэс изаһат вермөјэ мејл көстөрмир. Тэжяра исэ саатда 700 километр сүр'этлэ бизи узат Шэргэ доғру апарыр.

«Көмөрлэри баглајын, папирос чөкмөјин!..»

...Бонгкока енирик. Тэжяра мејданы о гэдэр дэ ишыгы дејил. Бонгкок да истидир. Кеңэ олса да һава чох буркүдүр. Ашағыда бизи ики гыз көзләјир. Автобус сэрнишинилэри ресторана апарыр. Бура һэм ресторандыр, һэм дэ бир нөв јохлама мөнтөгөси. Буиндан эләвэ бурада көзөл сүвенирлэр сатылар. Бүтүн сэрнишинлар узун бир стол архасында эјлөшиб шам едирдилэр. Бир-биримизлэ таныш дејилик, анчаг бир тэжяраэдэн олдуғумузу бил-лирик. Бэ'зэн нэзэрларимиз бир-бирине саташанда күлүмсөјирик. Бэ'зэн дэ бир-биримизэ һөрөкөтлэ јағ, пен-дир, сүд төклиф едирик.

Бура Таиланд иди. Таиланд гызлары чох көзөлдирлэр. Мисли көрүнемөмиш дэрэчэдэ көзөлдирлэр. Онларын көзөллијини тасвир етмөк чөтиндир. Эһбөттэ, бу тосөвүр биздэ анчаг тэжяра мејданында ишлэјөн гызлары сејр едэркэн доғур. Војлу-бухунлудурлар; көзлэри гара килэни хатырладырды. Бахшылары мө'сүмдур, һөрөкөтлэриндэ бир мусиги дујулар. Бэдэн гурулушу о гэдэр мүтэнасиб, о гэдэр көзөлдир ки! Дејэсэн гызларын өзлэри дэ буну һисс едирлэр. Һамы онлара бахыр. Гызлар буну да һисс едирлэр вэ һаја илэ көзлэрини јерэ дикирлэр.

...Бизэ гөһвэ, чај, шөрбөт төклиф етдилэр. Мэн чај истөдим. Чајын тэми мөни валеһ етди. Һэм дадлы иди, һэм дэ этирли. Чајы тэ'рифләдим вэ тэ'рифлөмөјэ пешман олдум. О саат 4—5 нөфөр хидмөтчи мөни дөврөјэ алыб гаршыма ики чајник гојдулар вэ сөвинэ-сөвинэ,

һәм дә вугарла дажаныб бәјәндијим чајдан нечә һәвәслә ичдијимә тамаша етдиләр.

Биз Карачидә саатларымызы јерли вахтла гурмушдуг Лакин Шәргә кетдикчә Москва вахты илә бу јерләрин саат фәрги кет-кедә дәјшириди. Нечә саат фәрг олдуғуну билмәк үчүн дивардақи бөјүк хәритәјә бахдыґ. Ән бөјүк өлкәләрин үзәриндә саат гурулмушду. Бу саат индики дәгигәдә һәмин өлкәдә саат нечә олдуғуну билдирди. Демәк олар ки, бүтүн бөјүк өлкәләрин үзәриндә белә бир саат гурулмушду. Анчаг Москва вахтыны көрмәдик. Бу бизи, әлбәттә, һәм кәдәрләндирди, һәм дә наразы салды. Бир саатдан сонра сәјәһәтимизә давам етдик.

Сөјкәнәчәји керә атыб јухарыда, таванда парылдајан улдузлары бир мүдәт сәјр етдикән сонра јухуја кетдим.

«Кәмәрләри бағлајым, папирос чәкмәјин!..»

Ајылдым. Тәјјаронии дәирәви пәнчәрәсиндән ашағы бахдым. Нә көзәл, нә гәрибә мәнзәрә иди! Адалар! Чәркәләмиш, парчаланмыш, бөјүк океана сәпәләмиш хырда јашыл адалар! Өзү дә каһ ачыг-јашыл, каһ түнд-јашыл, каһ чәрајыја чалан сәһәләр, каналлар, чајлар, инсан зәһмәти! Бүтүн торпаг, бүтүн адамлар бөјүк мәһәббәтлә сәһмана салынмышдыр. Һәр гәриш јердә инсан зәһмәти вар. Биз Манилаја енирдик.

...Манила тәјјарә вағзалынын хидмәтчиләри олан ики бәстәбөј гызын мұшајиәтилә вағзала кедирик. Тәјјарәмиш јаначаг көтүрәнәдәк орада галдырыґ. «Ејр-Франс» кампанјасынын һесабына бизә шәрбәт верирлар. Журналлара, гәзетләрә бахырыґ. Бурада да сувенир сатылар. Ән чох нәзәрә чарпан түнд-гәһвәји рәнкли филләрдир. Хусуси ағачдан јонулмуш бу филләр бир-бирилә өлүм-дирим мұбаризәсинә киришмишдир. Филләрин бири шәһә галхмышдыр. О бири исә сијирмә гылынча бәнзәр ики ағ дишини онун көвдәсинә санчмаға кан атыр. Витриләрдә адам боју учалығында тахта чәнкаллар, белләр гојулмушдур. Радиоговшағы чаз мусигиси вериб. Сәрнишинләр ики-бир, үч-бир топлашыб астадан сәһиб едиләр. Вахт јетишир. Бизә вағзала кәтирән гызларын мұшајиәти илә «Боиг» тәјјарәсинә галхырыґ.

«Кәмәрләри бағлајым, папирос чәкмәјин!..»

...Тәјјарәмиз Филиппин адаларындан Јапонијаја гәдәр Сакит океанын үзәрилә учур. Биз Филиппин адала-

рындан узаглашдыґча океанын үзәринә сәпәләмиш әчаби шәкилли булудлар кет-кедә сыхлашыр, буз даглары кими бүтүн океанын сәтһини өртүр. Арабир, парчаланмыш ағ булудлар арасындан гырпым чалан океанын үрпәрниш сәтһи көрүнүр.

Храбровитски илә мән булудлары чүрбәчүр чаңлылара бәнзәдирдик. Доғрудан да белә иди. Бах, о нәһәнк булуд кенгурудур, гулағы сәсдәдир. Гыса габаг ајагларыны гарнына јығмышдыр. Бах, бизә сары јахылашан, даһа доғрусу, бизим јахылашдығымыз о булуд ағ филә бәнзәјир. Елә бил хортумуну сәллайыб океандан су ичир. Биз гулагларыны шәкләмиш ити, сымрајыша һазырлашмыш ағ пәләнки, пусгуда дурмуш чанавары, әфанәви сымрајышлан сонра јүксәк сәмада сүзән ағ чейраны көрүрүк. Елә бил гәрибә бир әләмә дүшмүшүк: бурада бүтүн чаңлылар ағаппадыр. Океанын үзәрилә учмаг чох үзүчүдүр.

Мүркүләјирик. Ајылырыґ, јени-јени гәрибә һейванлара тәсәдүф едирик, ағ ихтизавр, ағ бизон, ағ тимсаһ...

Кәрәчидән чыхдығымыз 10 саатдан артыгдыр. Арада гыса фәсиләләр олса да, 10 саат учмаг адамы јорур, даһа бизи филләр, тимсаһлар, ширләр марагландырыр. Биз Јапонијаны дүшүнүрүк. Көрәсә, бизим ешитдикләримиз, бу гәрибә өлкә һагғында сәпәләмиш рәвајәтләр доғрудурму?

«Кәмәрләри бағлајым, папирос чәкмәјин!..»

...Океан гуртаран кими биз сәһилә енирик. Јапонијанын һанеда тәјјарә мејданы океанын сәһилиндә, лап ләпдәләдир. Бура бүтүн јол узуну көрдүјүмүз тәјјарә вағзалларындан көзәл вә әзәмәтлидир. Биз шүшәбәнд тунелләрә узун-узуды кедиб јохлама отагларына јетиширик. Бурада бизи совет сәфирлијинин нумәјәндәси гаршылајыр. Биз јенә дә бејнәлхалг гәјдалара ријәт едәрәк чүрбәчүр рәсми сәнәдләрдәки суаллара чаваб јазырыґ. Һәр сәнади тәгдим етдикән сонра бизи о бири јохлама отағына бурахырлар. Нәһәјәт ән мүрәккәб јохлама, көмрүк јохламасы башиланыр.

— Чамаданларымыз ачы!

Чамаданларымыз ачырыґ. Јапон полисменләри чамаданлары јохламырлар. Биздән сорушурлар:

— Чохму сигарет апарырсныз?

— 20 гуту. — дејә мән чаваб верирәм.

— Һәр гутуда нечә сигарет вар?

— Ијирми.

— Чоходур. 10 гуту апара биләрсиниз.

Мән апардығым сигаретләрнн жарысыны онлара тәһвил верирәм. Жапон полисменләрин мутәрәддид нәзәрләләр бир-бирләринә бахырлар. Дејәсан, сигаретләри мәнә гәјтармаг истајирләр. Анчаг ганун һәр шејдән күчлүдүр. Көнүлсүз һалда сигаретләри бир кәнара гојурлар. Храбровитскинин чамаданында бир нечә гуту «Золотој руно» тәнбәкиси вар. Бу да онлара чох көрүнүр, лакин онлар һәмнин гутулары ики нәфәрин пәји һесаб едиб алмырлар. Бу, бизи севиндирир. Чүнки адам бир тәнбәкијә адәт едәндә ону дәјишмәк истамир, һәм дә һәр икмиз јола дүшәндән бәри трубка чәкмәјә башламышыг.

Тәјјарә вағзалында чыханда бизи ики нәфәр жапониялы гаршылады. Булардан бири Жапония сценаристләр тәшкилатынын мәсул катиби Токада сан, о бири дә тәрчүмәчи гыз Марико сан иди. Онлар бизи јапонилара махсус еһтирамла гаршыладылар. Токада сан 50 јашларында, арыг вә узунбој бир кишидир. Марико сан 23—24 јашларында мәләһәтли јапон гызыдыр.

Совет сәфирлијинин ишчиси бизи Токада сана тапшырыб хаһиш етди ки, ашхамүстү сәфирлијә кәләк.

Јола дүшүк. Һәр икмиз адәт етмишдик ки, тәјјарә вағзала илә шәһәрин арасы, ән азы 20—30 километр олур... Лакин бурада елә бирдәфәлик шәһәрин күчәлләри илә һәрәкәт етмәјә башладыг. Мән бир ил әввәл Жапонияда олмуш бир достумун сөзләрини хатырладым: «Јапонияда шәһәрләр арасында сәрһәд јохдур. Бир шәһәр гуртаран кими, о бири шәһәр башланыр». Бура Токкионун учгар күчәлләри иди. Лакин учгарлыға хас олан һеч бир әләмәт көрүнмүрдү. Күчәләр сајсыз-һесабсыз ишкүзәр адамларла долу иди. Бир-биринин бәјрунә гысылмыш мағазалар, емалатханалар, јолун сағында вә солунда автомобил тәмири емалатханалары, бензин голлары, тәмиз, сәлигәли мејвә дүканлары, машинар, машинар! Машинар елә бил сапа дүзүлмүшдүр, елә бил бир-биринә бағдылар. Бир-бириндән аралана билмирләр, чүнки нә ирәлидә, нә дә архада јол бош дејилдир, буна көрә дә машинар чох ағыр һәрәкәт едир. Бу гәдәр машин бирдән-бирә һәрәкәт едир, бу гәдәр мүһәрик ишләјир, лакин учгар күчәлләрдәки бу сақитлик бизи тәәччүбләндирир. Гырх дәигә, јахуд бир саат јол кетдикдән сонра биз Жапониянын пәјтахты Токкионун мәр-

кәзинә јахынлашырыг. Буларлар бајаткынын әксинә, чох сәс-күлүдүр. Токкионун мәркәзи угулдајыр, гулаг ба-тырыр.

...Токада сан тәрчүмәчи васитәсилә билдирди ки, биз елә бирбаша һансы мейманханаја исә мәнбуат конфрансы кеңирмәјә кетмәлијик. Чүнки онлар бизим сәһәр кәләчәјимизә әмин идиләр вә елә билдирдиләр ки, динчәлмәјә имканымыз олачаг. Буна көрә дә мәнбуат конфрансыны мәһз Токио вахты илә күндүз саат 2-јә тәјјин етмишләр. Әүзү дә демәк олар ки, ән көркәмли гәзет вә журиналларын нумәјәндәләри һәмнин мәнбуат конфрансына топлашмышлар. Биз тәмкинлә вә гәтијәтлә билдирдик ки, белә јорғун вәзижәтдә, үст-башымыз сәлигәјә салмадан һәмнин мәнбуат конфрансына һеч бир вәчлә кәдә билмәрик. Илк танышылыг мүбаһисә илә башланды. Нә Токада сан тәслим олмаг истајир, нә дә биз өз дедимиздән дөнүрдүк. Мәнтинг вә сон гәрар бизим тәрәфимиздә иди. Биз гонаг идик. Буна көрә дә Токада сан истәр-истәмәз бизи јашајачағмыз мейманханаја апарды. Мейманхана мәркәздән узағда, Токкионун сақит бир кушәсиндә јерләширди. Мейманхананын ады белә иди: «Азабу принс хотел».

Мейманхана бизә илк нәзәрдә чох көзәл тәсир бағшылады. Мәнзәрәси елә тәсәввүр ојадырды ки, куја бу мейманхана гәјалар үзәриндә тикилмишир. Бу гәјалыглар мейманхананын фасадындан башлајараг бајыр вә ичәри һәјәтинә хүсус бир јарашыг верирди.

Машинымыз мейманхананын габагында дајанан кими әјинләриндә ағ фрак олан үч «бој» машинын сағына вә солуна кечиб гапылары ачдылар, бизә иккилисчә салам вердиләр, бизим чамаданларымыз вәстибүлә апардылар.

Биз бурада гејдә алана кими, вәстибүлүн шүшәбәнд арақосмасиндән ичәри һәјәтә бахдыг. Жапониянын әјри-үрүк көтүклү чыр шам ағачлары, башга бәзәк ағачлары гәјалыглар ичәрисиндән учалыр, хырда фәввәрәләр гәјалыгларын диб илә ахан булаға төкүлүр, һәјәтин лап гуртарачагында гызлар гәшәнк һовуза атылып үзүрдүләр. Хидмәтчи гызлар вә «бој»лар чамаданларымыз бизим үчүн ајрылмыш отаглара апардылар. Токада санла Марико сан вәстибүлдә отуруб бизи көзләмәји гарара алдылар.

Палтарларымыз гызларә вердик ки, үтүләсинләр.

Өзүмүз душ гөбул едиб, үст-башымызы сәлигәҗә салдыг ва ярим саатдан сонра бир-биримзин кејимини, көркөмини тәнгиди нәзәрлә јохладыгдан сонра вестибүлә чыхдыг. Бу, бизим Јапонија илә илк көрүшүмүз иди.

Такси машины бизи отелни һајтиндә көзләјирди. «Бој»лар гапылары үч тәрәфдән ачдылар, биз машина әләшдик. Чох тәмиз, сәлигәли машин иди. Елә тәмиз иди ки, адам ајатгабыларыны чыхармаг истајирди. Сүрүчүнүн әјиндә гар кими ағ көјнәк вар иди; гара галстук тахмышды. Әввәл бизә елә кәлди ки, Токада сан бу машины миңләрлә машинын ичәрсиндән сечиб чагырмышдыр. Анчаг сонралар көрдү ки, Токционун бүтүн машинылары бир гајда олараг белә тәмиз, сәлигәлидир. Машинылар пар-пар парылдајыр. Сүрүчүләр дә чох сәлигәлидир. Һәмишә гар кими ағ палтар кејир, гара галстук тахырлар. Сүрүчүләрнин бахышлары, даврашылары тәмкинлидир.

Токционун мәркәзиндәки елли күчәләрдән һансы тәрәфә дөнүрсәнә, Бақынн «Ичәри шәһәр»инин дар даланлары кими күчәләрә дүшүрсән. Дүздүр, Токционун бу јашаыш рајонларыны һеч бир вәчлә «Ичәри шәһәр»лә мүгајисә етмәк олмас. «Ичәри шәһәр»дә үчмәртәбәли, бәзән дөрдмәртәбәли евләрә дә тәсадүф едирик. Бурада исә евләр әсасән бирмәртәбәлидир. Сәлигәлидир, тәмиздир. Евләрнин гурулушунда мүәјјән бир тәнасүб вар. Һәјәтләр бағ-бағатдыр. Күчәләр о гәдәр дардыр ки, ики машин үз-үзә кәлнәдә аз гала бир-бирилә тогушсун. Сүрүчүләрнин усталыгы бизи вәләһ едирди. Елә мәнәртәлә машины дөнкәләрдән кечирир, тогушмамаг үчүн вахтында сахлајыр, машины елә тәмкинлә идарә едирдиләр ки, лап мәәттәл галырдыг. Адәтән бир сүрүчү башга сүрүчүә тәнгиди јанаышр. Мән дә, Храбровитски дә машин сүрүрүк. Анчаг Токио сүрүчүләрнини мәнәртәли нә гитә илә бахырдыг. Гәрнбә чәһәтләрдән бири дә будур ки, Јапонијада јашадығымыз он беш күн әрзиндә (гејд етмәк ләзимдыр ки, бүтүн он беш күнүн чохуну биз машиныларда кечирмишик) сајсыз-һесабыз машиныларда кәздик, анчаг бир дәфә дә бир сүрүчүнүн башга сүрүчүнү һәләләјини, кобуд бир сөз дедијини ешитмәдик. Инди ки, сөһбәт сүрүчүләрдән ва күчәләрдән дүшүмүшдүр, мән даһа бир шеји гејд етмәк истајирәм. Токционун кеңиш күчәләриндә миңләрлә, он миңләрлә машин һәрәкәт едир. Бу күчәләрлә автобуслар, трамвалар да

кедир. Бурада да һәрәкәт күчәнин сол тәрәфи иләдир. Өзү дә машинылар, сәккиз, доггуз сыра илә кедә билдирләр. Һамы тәләсир, лакни бу, һеч бир нәтичә вермир. 15, 20, 30 метр кедиб дајанырлар; машинылар аз гала бир-биринин үстүнә миңир, тормозлар чох јашхыдыр, амартизасијалар јумшагдыр. Әсасән биринчи сүр'әтлә һәрәкәт едә билдирләр, икинчи сүр'әтлә һәрәкәт етмәк үчүн мәсәфә чатмыр. Токционун бир рајонундан башга рајонуна пијада кетсәниз, даһа аз вахт сәрф едәрсиниз. Бәзән чох гәрнбә олур, бир киши, јахуд бир гадын әлини галдырыр, бүтүн машин тели онун гарышында дајаныр. Бу адам тәләсик машиныларын арасындан кечиб, о бири сәкијә јетишир вә машинылар јолларына давам едир. Демәли, бу адам чох тәләсир. Ади һалларда о, һеч вахт белә һәрәкәт етмәз. Умумијјәтлә, он беш күн әрзиндә мән мүшәһидә етдим ки, Јапонијада зәһмәткеш јапонлар бир-биринә чох һөрмәт едирләр. Бир-бирләринә чох инаырлар. Исана һөрмәт етмәк онларын ән јүксәк тутдуглары амаллардан биридир. Токционун мәркәзи күчәләрини полис нәфәрләри вә светофорлар идарә едир. Һырмызы ишыг јананда һамы сәкинин көнарында дајаныб көзләјир. Машын кәлмәсә дә, кечид бош олса да, һеч кәс јериндән тәрпәнмир. Һәтта бир гәдәр сәрбәст даврашышы сәрхош кәнчләр дә јерләриндән тәрпәнмирләр, јашыл ишыгы јанмасыны көзләјирләр. Машинылар трамвај јолу илә, трамвај јолунун сағ тәрәфи илә дә кедирләр. Буна ичәзә вардыр, токи күчәдә гәләбәлик јаранмасын, басырыг олмасын. Анчаг Һәмишә басырыг вар. Буна көрә дә һазырда Токиода һава јоллары тикилир. Машинылар уча көрпүләр үзәри илә дә кедәчәк, бәлкә бу, Токционун күчәләриндәки гәләбәлији нисбәтән азалтсын. Мәркәзи күчәләрин чох јериндә биз чүрүмүш тахта дөшмәләрә тәсадүф едирдик. Бизә баша салдылар ки, бу тахталарын алтындан метро кечир. Елә күчә јохдур ки, орада тәмир ишләри кетмәсин. Чох јерләр газылыб кәлә-көтүр олмушдур. Бир јанда јол дүзәлдирләр, бир јанда су, газ кәмәрләри чәкмәк үчүн каналлар газырлар. Бу күчәләрдә иш кечә-күндүз кедир. Кечәләр Һәмин иш кедән саһәләрин әтрафында хырда ишыглар јаныр, өзү дә диггәти чәлб етмәк үчүн бу ишыглар Һырпын чалыр. Евләр дә кечә-күндүз тикилир. Токционун дар күчәләриндә светофор јохдур. Бу күчәләр чох вахт

политс нәфәрләри тәрәфиндән идарә олунур. Өзү дә бурадан кечән машин селинин арды һеч вахт кәсилмир.

Биз женә дә гәрибә бир мәнзәрәни сејр етдик. Күчәнин һәр ики тәрәфиндәки сокилордә ишыг диракләринә хырда байраглар санчылмышды. Мәктәбдиләр, гочалар, евдәр гадынар бир сәкидан о бири сәкијә кечмәк истәјәндә һәмни байраглардан бирини әлине алыб галдырыр, һәмни сәнијә бүтүн машинлар дајаныр. Гадынар јахуд ушаглар раһатча о бири сәкијә кечирләр. Байрагларын үзәриндә: «Биз кәлирик» сөзләри јазылмышдыр. Һәмни байраглары о бири сәкидәки диракләрә санчырлар вә јолларына давам едирләр. Мәнә белә кәлир ки, бу, чох көзәл адәтдир.

Јери кәлдикчә Токио һаггында, шәһәрин күчәләриндә сејр етдјимиз бә'зи мәнзәрәләр һаггында гејдләр едәчәјәм. Буна көрә дә инди биринчи мәтбуат конфрансына гајытмаг истәјирәм.

Әсәсэн бүтүн мәтбуат конфранслары, интервүләр, ишкүзар көрүшләр Токионун мейманханаларында кечирилләр. Бу мейманханаларда хүсуси көрүш отаглары, көрүш салонлары вардыр. Бизи дә бөјүк мейманханалардан биринә кәтирдиләр. Биз икинчи мәртәбәјә—көрүш салонуна галхдыг. Токионун гәзет вә журналларынын нүмәјәндәләри, фотографлар бизи көзләјирдиләр. Токада сан бизи онлары тәгдим етдикдән сонра ишә башладыг. Каһ Храбровитски данышдырды, каһ да мән. Мән дејәндә ки, Совет Иттифагында чәкилан филмләрин 60 фәнзи милли республикаларда јараныр, јапонлар чох тәәччүбләндиләр. Јәгин ки, бизим милли республикаларын вәзијјәти һаггында онларын тәсәввүрү башга иди. Совет Иттифагында кинодраматургун башга кино ишчиләринә исибәтән чох пул алдығыны ешиндәндә исә јапонлар, дејәсэн, бизә инаамдылар. Чүнки Јапонияда мәшһур артистләр һамыдан чох газаныр. Мәтбуат конфрансы заманы јапон журналистләри дә бизә өз кинематографијалары һаггында бә'зи мә'луматлар вердиләр. Онлардан ким исә деди ки, Јапонияда елә кинодраматург вардыр ки, бир илдә 20-дән артыг ссенари јазыр. Биздән сорушдулар:

— Бәс сиз илдә нечә ссенари јазырсыныз?

Дедик ки, шәхсэн биз 2 илдән, 3 илдән бир јени ссенари јарада билirik.

— Елә иә үчүн? — дејә јапонлар чох марагландылар.

— Она көрә ки, бир ссенари үзәриндә иши гуртарандан сонра јени бир кино әсәри јаратмаг үчүн һөкмән јазычы јени-јени тәәсүррәтлә эәнкиләшмәли, јени кәшфләр етмәли, онун мә'навијјаты јени-јени фәлсафи үмумиләшдирмәләрлә гидаланмалыдыр. Бизим бир ссенари үзәриндә бир ил, ил јарым, 2 ил ишләмәјимиз тәнбәлликдән ирәли кәлмир. Анчаг јарадычылыга олан тәләбкарлыгдан ирәли кәлир. Әлбәттә, биздә дә елә кинодраматурглар вар ки, чох тез-тез јазырлар. Буна көрә дә бә'зән онларын әсәрләри эәиф чыхыр, чјј олур, бизи наразы салыр. Биз белә драматурглары тәнгид едирик, онлары һәгиги јарадычылыга чағырыыг. Ичтиманјјәтин фикри исә биздә һәр шејдән күчлүдүр.

Биздән женә сорушдулар:

— Сиз, кинодраматурглар бир ссенари үчүн газандығыныз пул илә нечә вахт јашаја билирсиниз?

— Бир ил, бир ил јарым, ики ил, — дејә Храбровитски чаваб верди. — Шәхсэн мән дөрд нәфәрлик аиләлә ики ил долана билирәм. Икинчи ссенаринин пулуна исә кооператив евдә өзүмә көзәл бир мәнзил тикдирдим вә тәзә «Волга» машины алдым.

Бу чавабы ешиндәндә јапон журналистләри башларыны булајыб тәәччүблә бир-бирләринә бахдылар.

Сәһбәт вахты бизә портагал, алма шәрбәти веридиләр. Биз дә бу шәрбәти гамышла сорурдуг. Тез-тез суаллара чаваб веридик. Јапонлар чох тәвәзәкардырлар. Портагал ширәси вә јапонларын тәвәзәкарлығы мәним чох хошума кәлди.

Мәтбуат конфрансы гуртаран кими софет сәфирлијинә јола дүшдүк. Мағазаларын ал-әлван витринләри, сәјсәз-һесабсыз машинлар, адам сели, рекламлар (бурада рекламлар чох сәлигә вә зәвгә верилir). Токиода бөјүк бир ишкүзарлыг дујулур. Елә бил јүз минләрлә адамын ичәрисиндә һеч кас авара, мәгсәдсиз вејилләймир. Јапон кәңлән мүасир кейимдә кәзирләр. Кейимләри о гәдәр баһалы олмаса да, чох тәмиз вә сәлигәлидир. Орта јашлы вә гоча гадынларын чоху кимано кејир. Тахта ајагабыларын гәјтаны баш бармагла икинчи бармаг арасындан кечир вә беләликлә онлар чәкмәләрини сүрүјә-сүрүјә кәзирләр. Гадынар јериңдә чәкмәләри ритмик бир аһәнклә таггылдајыр, чәкмәләрин таггылысы хүсусилә дар күчәләрдә ајдын ешидилir. Кимано кејмиш, тахта ајагабылы гадынларын јериши чох гәрибә-

дир .Елэ бил тез-тез ајаглары нәјә исә илишир, адама елә кәлир ки, онлар бу саат јыхылчаглар. Өрдәк кими јеријирләр. Чох ағыллы, дүшүнчәли көзләри вар. Гадынларын үзләри, бахышлары гәјғәлидир. Ики гадын бир-бири илә көрүшөндә елә һал-әһвал тутур ки, санки бир-бириндән утаныр. Данышанда күлүмсәјиб јашларына јарашмајан бир тәрздә көзләрини јерә дикирләр. Јахын таныш оланлар да, гоһумлар да әдәблә, һәја илә данышырлар. Чох тез-тез күлүмсәјирләр. Хош тә'сир бағышламаг үчүн, үрәк ачмаг үчүн күлүмсүнүрләр, гочалар да, чаванлар да. Хүсусилә кишиләрлә данышан гадынлар һәддиндән артыг нәзакәт кестәрирләр. Токиода, Киотада, һаконе вә башга шәһәрләрдә дәфәләрлә белә мәнзәрәләри сејр етмишәм. Јапонија гызлары вә гадынлары чох мөлаһәтли, чох нәчибдир. Онларын үз гурулушундакы хүсусијјәтләрдән бири дә одур ки, нәчиб, мөлаһәтли бахышлары онлары ушаг кими мә'сум кестәрир, бу да мәним хошума кәлирди. Јәгин ки, тәкчә мәним дејил, һамынын фикри беләдир. Буна көрә дә мән راستыма кәлән һәр гадына, һәр гыза диггәтлә бахырдым. Мүшаһидә едирдим ки, онлара һәддиндән артыг диггәтлә баханда дајаныб адама јүнкүлчә тә'зим едирләр. Әввәл елә билирдим ки, онлара һәддиндән артыг диггәтлә бахдыгмы көрүб, јәгин ки, таныш бир адамла растлашдыгларыны дүшүнәрәк баш әјирләр. Бу мәнзәрәни дәфәләрлә сејр етдикдән сонра исә белә гәра-рә кәлдим ки, бу јапон гадынларына хас олан нәзакәт гәјдаларындан биридир. Белкә дә онлара һәддиндән артыг диггәт јетирдим үчүн бир гадын кими мәнә тәшәккүр едирләр. Һәр һалда Јапонияны бир сәјјаһ кими кәшф етмәк чәтиндир. Мәнә белә кәлир ки, јүксәк мәдәнијјәтә малик олан јапонлар сәјјаһларын Јапонија һаггында өтәри тәәсүраты әсасында јаздыглары јол гејдләрини, јахуд галын китабларыны охујаркән үрәкләриндә күлүрләр. Чүнки гәдим вә јүксәк мұасир мәдәнијјәтә малик олан мүрәккәб талели бөјүк бир халгын һәјатгын, мәшәтгини, мәдәнијјәтгини, адәт вә ән'әнәләрини өјрәнмәк үчүн бурада илләрлә јашамаг лазимдыр. Токионун күчәләриндә нә итә, нә дә пишијә раст кәлдим. Дүздүр, бә'зән јапон аиләләриндә ит дә, пишик дә сахлајырлар. Анчаг Токионун күчәләриндә әсла саһибсиз итә вә пишијә раст кәлмәдик. Хырда мағазаларын саһиболәри адәтән кимоно кејирләр. сәһәр тездән әлләриндә шланг

мағазанын гаршысындакы сәкини тәртәмиз јујурлар. Чох вахт маллар мағазая сығышмыр, онлары сәкиләрә дүзүрләр вә бу, онсуз да дар олан күчәләрдә машыллари һәрәкәтини чәтинлашдырар. Јакин сүрүчүләр гәзәб-ләнмирләр, сөјмүрләр. Мән охучулара һеч бир енсиклопедија харәктери дашыјан мә'лумат вермәк истәмирәм. Чүнки белә мә'луматы охучу хүсуси китаблардан дә өјрәнә биләр. Мән анчаг өз тәәсүратымы, Јапонияны нечә көрдүјүмү, өзүм үчүн нечә кәшф етдијими јазмаг истәјирәм. Мәнә белә кәлир ки, бир күчәни јүз нәфәр адам ејни негдәтән сејр едәндә белә ејни шакилдә көр-мүр. Һәр кәс һәмән күчәдә өз хасијјәтигә, емоционал гаврајыш габилијјәтигә көрә бир шеји әсас көтүрүр, онун үчүн о күчәни характери дә һәмни шејләрлә әла-ғадар олур; фәнәр дираји, сәкинин јанындакы багчанын һамар кәсилмиш коллары, асфалты јарыб баш гадыр-мыш оту, јахуд дөнкәдәки еви... Бир күчәни бир нечә адам башга-башга композицияларда, башга-башга шәкилдә көрүр. Бас Токио бөјдә шәһәри, бас Јапонија кими мүрәккәб бир өлкәни ики адам, он адам, јүз адам ејни шәкилдә кәшф едиб, тәсвир едә биләриңи?... Буна көрә дә мән мәнзә өз тәәсүратымдан данышырам... Мән тәбиәти чох сејирәм. Тәбиәт мәнзәрәләрини дә саатларла алудә ола биләрәм. Анчаг мән һәр шејдән чош марағланды-ран исәндыр. Мәсәлән, мән Даниил Храбровитскини бир кинодраматург кими јахшы таныјырам. Онун јарады-чылығына бәләдәм. Анчаг бир исәнс кими она јахындан бәләд дејиләм. Инди бурада, Јапонијада мән тәкчә ја-понлары дејил, мәннимлә биркә кәлмиш јол вә гәләм јолдашым Даниил Храбровитскини дә өјрирам. О нечә адамдыр? Бас һәмишә бизи мұшајнәт едән бу ики јапон? Лап ушага охшајан, 23 јашлы Марико сан — бизим тар-чүмәчи вә јапон кинодраматургчулар тәшкилатынын катиби Токада сан. Марико сан һәләлик мәнним нәзәримдә һәрәкәт едән, күлүмсәјән, көзү ачылыб-јумулан куклан-ны хатырладыр. Токада сан исә фикримчә, башга јапон-лардан бир гәдәр сечилир. Нә исә, мәнә белә кәлир ки, о, башга јапонлардан бир аз кобуддур, бир аз с'тинәсыз-дыр, бир аз әсәбидир...

...Биз совет сәфирлијини јерләшдији бинаја кәлирик. Сүрүчү машыны бирдәфәлик һәјәтә чокир. Сәфирликдә бизи һөрмәтлә гаршылајырлар. Сөһбәт етмәк үчүн бизә сәлигәли бир отаг ајырырлар. Токада сан бизим 12 күн

әрзиндә һаралара кедәчәјимизин, нә илә мәшгул олачагмызын програмыны охујур. Храбровитски чәлд бу програма дүзәлишләр вермәк башлајыр. Мән һисс едирәм ки, о, чох бачарыглы сјјасәтчидир. Чүнки һәләлик мәним, һисс етмәдјјим бир хүсусјјити о дәгнә дүјмушду.

— Бу програм әсәсән сәјәһәт характери дашыјыр, — дејә Храбровитски нәзакәтлә, ләкин гәти бир әда илә мәним адымдан вә өз адындан данышыр. — Бизим бураја кәлмәкдә әсәс мәгсәдимиз башгадыр. Әсәс мәгсәднимиз Јапониянын көркәмли кино хадимләри илә јахындан таныш олмаг, мәдәни әләгәләримизи мөһкәмләтмөк, онларын јарадычылыгыны өјрәнмәк вә мүмкүн гәдәр совет кинематографјјасы һаггында онлара мә'лумат вермәкдән ибарәтдир. Биз истајирик ки, бурадән кәндә һәр биримизин беш-он нәфәр јахшы јапониялы досту олсун; бир кино хадими кими онларла мөһкәм әләгә сахлајаг. Биз истајирик ки, өз филмләримизи јапон кино ишчиләринә көстәрәк вә Јапонияда чәкилмиш ән јахшы филмләрә бахаг. Сиз исә бу програм үзрә бизи кәндчи евинә, музейләрә, курорт јерләринә, исти су мәнбәләринә, ибәдәтханәләрә апармаг истајирсиниз. Әлбәттә, биз бунлары да көрмәк истајирик, ләкин бош вахтларымызда.

Сәфирлијин ишчиләри бизимлә разылашдылар. Анчаг Токада сан нәдәнсә өзүнү итирди. Дејәсән, биз онун гаршысында чох чәтин мәсәләләр гөјмушдүг. Дүздүр, онларын кинодраматурглар тәшкилаты тәзәчә јарадылмышды. Бу капиталист өлкәсинин ичтиман принципләр әсәсиндә гонаг гәбул етмәк тәчрүбәси јох иди. Мәдди имканлары исә чох аз иди. Анчаг кино хадимләринин бир-бирләри илә көрүшмәси үчүн бизим фикримизчә, нә пул хәрчләмәк, нә дә бөјүк тәчрүбәјә малик олмаг ләзим иди. Токада сана нә исә мане олурду. Биз конкрет мәсәләләрин һәллиндән башладыг. Мисал үчүн тә'кид етдик ки, јапон кино хадимләри һөкмән јени совет филмләринә бахсынлар вә биз бу барадә сөһбәт едәк, онларын фикирләри бизи чох марагландырыр. Буну биз она көрә ирәли сүрдүк ки, илк мәтбуат конфрансында ачыг-ајдын дујуурду ки, бурада, Јапонияда совет кинематографјјасы һаггында, совет кино-филмләри һаггында тәсәввүр сон дәрәчә мөһдуддүр. Филмләримизи нүмајиш етдирмәк үчүн ики кечә ајрылмагыны хаһиш етдик. Биринчи кечә «Мосфильм» бурахдыгы «Бир илдин доггуз күнү», «Мән Москваны кәзирәм» филмләри, икинчи кечә исә

милли студияларын бурахдыгы «Мән, нәнәм, Илико вә Иллирион» вә «Узак саһилләрдә». Биз нә үчүн мәнз бу филмләри нүмајиш етдирмәк истајирдик? Әввәл, она көрә ки, бу филмләр һазырда Јапониядаки совет экспорт филминдә вар иди, икинчиси дә бу програмда һәм мәним, һәм дә Храбровитскинин сценариларимиз үзрә чәкилмиш филмләр вар иди. Токада сан белә кечәләри тәшкил етмәјин мүмкүн олмајачагыны биз билдирди вә сәбәбини изаһ етмәјә чалышды. Онун дејлијнә көрә, Јапония кинодраматурглар тәшкилатынын кино нүмајиш етдирмәк үчүн салону јохдур. Һәр дәфә һансы бир филмә бахмаг истајирләрсә, кино залыны кирајә көтүрүрләр. Бунун үчүн дә пул ләзимдир. Онларын тәшкилаты исә чох касыбдыр. Токада санын бу бәһанәсини биз асылыгла дәф етдик. Совет экспорт филминин нүмајиндәси Николај Кошкин деди ки, кино залынын кирајә хәрчини өз үзәринә көтүрүр. Онда Токада сан бир гәдәр пәрт олду вә фикирләшиб деди ки, мәним залын кирајә хәрчини өзләри дә едәјә биләрләр. Рус дилиндән јапон дилинә тәрчүмәчи тапмаг чәтиндир. Николај Кошкин, тәрчүмәчи тапмагы өз бојнуна көтүрду. Сонра мә'лум олду ки, Токада сан бизә һәм кино залы, һәм дә тәрчүмәчи верәчәкдир. Биз дедик ки, Јапонияда телевизија илә чыхыш етмәк, мәтбуат конфранслари кечирмәк, әкәр ләзимсә, јарадычылыг мубәһисәләри апармаг истајирик. Биз дедиләр ки, телевизија верилишләри әсәсән күчлү бир кампанијанын әлиндә олдугу үчүн кинодраматурглар тәшкилаты белә бир чыхышы тәшкил етмәкдә ачиздир. Биз Јапония мәтбуатында чыхыш етмәк истајимизин билдирдик. Һәрәминз, ики магалә вермәк истајирдик. Храбровитски мүасир дүја кинематографјјасынын вәзјјәти һаггында данышмаг, бәзи вашиб нәзәри мәсәләләрә тохунмаг истајирди, мән исә совет милли кинематографјјасынын инкишафындан, һазыркы вәзјјәттиндән сөһбәт ачмаг истајирдим. Мә'лум олду ки, бу да чох чәтин мәсәләдир, чүнки мәтбуат да чох күчлү кампанијанын әлиндә иди. Јапонияда кинодраматурглар тәшкилаты исә һәлә чох зонф иди, өзү дә аз танынырды.

Сәфирлик дә бир чох арзуларимизин һәјата кечмәсин үчүн бизә көмәк едәчәјини вә'д етди.

Мәнз вә Храбровитскијә белә кәлирди ки, бизимлә Токада сан арасында нә исә кизли бир мүбаризә кедир. Биз һәтта белә дүшүнүрдүк ки, Токада сан бизи тәзлик-

лө башдан еләмәк истәјир. Јә'ни чалышыр ки, биз Јапонияда галачагымыз 12 күнү эһәмијјәтсиз сәјаһәтләре сәрф едәк. Һәр күнүмүздән сәмәрәли истифадә едилмәси һаггында тә'кидимизә бахмајараг Токада сан деди ки, мајын 5-дә (биз Токиоја мајын 5-дә кәлмишдик) кәндли евинә гонаг кедәчәјик. Биз бүтүн күнүмүзү аңчаг белә бир сәјаһәтә сәрф етмәк истәмиздик. Кино хадимләри илә көрүшмәк, киностудиялара кетмәк, онларын иш процесси илә таныш олмаг истәјирдик. Токада сан бизә деди ки, мајын 5-дә Јапонияда «Оғланлар күнү» байрамы кечирилер. Буна көрә дә һәмин күн демәк олар ки, идарәләрин әксәријјәти ишләмир. Догрудан да белә иди. Јапонияда һәм гызлар күнү, һәм дә оғланлар күнү байрам едилер. Байрам әсәсән балача гызлар вә оғланлара аидир. «Гызлар күнү» мартын 3-дә, «Оғланлар күнү» исә мајын 5-дә гејд олунур. Токада санын тәклифини гебул етмәјә мәчбур олдуг. Сәһәр тездән јола чыхмады идик. Сәфирликдә совет експорт филминин Токиодакы нүмајәндәси Николај Кошкинлә таныш олмушдуг. Илк бахышдан Кошкин хошумуза кәлмишди. Дејәсән, јумшаг хасијјәтли адам иди. Ахшам бир јердә Токиону кәзмәји гәрәра алдыг. Бир дә ахы, Кошкин олмаса иди, биз јәгин ки, бу нәһәнк шәһәрдә азардыг. Токиода күчәләрин ады јохдур. Аңчаг бөјүк рајонларын адлары вардыр. Евләрин нөмрәси дә чох гәрибадир. Тутаг ки, шәһәрин бир башында бир ев тикилибә вә онун нөмрәси 1-дирсә, елә бу вахт шәһәрин о бири башында тикилен евин нөмрәси 2 олур. Беләликлә нөмрәләр сыраын олмур. Такси сүрүчүләринин һамысы ејни дәрәчәдә Токиоја бәләд дејиләр. Одур ки, јени бир бәләдчилик үсулу илә таныш олдуг. Демәк олар ки, бүтүн токиолулар бу нәһәнк шәһәрин бир рајонунда ахтардыгымыз евин, јахуд идарәнин јерини схемдә елә ајдын вә асанлыгла чәкирләр ки, сүрүчүләр бу схеми асанлыгла охујур вә истәнилән јери тез тапырлар. Икинчи күн јашадыгымыз мейманханада бизә дә чап олунмуш белә схемләр вәстләр ки, әкәр азыб-еләсәк, бу схемләри сүрүчүјә көрдәрәк вә онлар бизи «Азабу принс хотелә» кәтирсинләр...

Кошкин бизи Токионун мәркәзи күчәләринә апарды. Һава гаралмышды. Токионун мәшһур рекламлары бир-бир алышыб јанмаға башлајырды. Мән капиталист өлкәләриндәки рекламлар һаггында чох ешитмишәм, гәрибә, парлаг рекламлары сајсыз-һесабыз филмләрдә

көрүшәм. Аңчаг Токионун рекламлары мәнә даһа зәнкни, даһа парлаг көрүнүрдү. Нә исә бир инчәлик дујулурду, рекламлар зөвлә јададылмышды. Јенә дә фирмалар, кампанијалар өз малларыны тәрифләјирләр. «Сони» радио вә телевизия чиназлары, киномонологар, ичкиләр, косметика, кејим, әјләнчә јерләри, кино-филм-ләр, гәзет хәбәрләри көзләримизә гәмашдыыр. Бүтүн Јапониянын пул гыран, пул гәмарлајан, истисмар едән, өзү дә инсафсызчасына истисмар едән кампанијалары бу экранларда ачыг-ачыгына дишләрини агардыр, һамыјә күлүр, «Күч, гүввә бизим тәрәфдәдир» — дејир. Токионун мәркәзи рајонларында 10—12 мәртәбәли биналарда тәз-тәз тәсадүф едирик. Бетон вә шүшәдән јададылмыш бу биналарын гүлләләри һәрләнир, бу гүлләләр үзәриндә нәһәнк бајгуш көз гыртыр, һәгиги миник машыны һәрләнир. Бизә белә кәлир ки, бу машын индичә орадан гопуб ашағы јуварланачаг вә күчәләрдән кечән адамлары әзәчәк. Аңчаг адамлар дејәсән, һәмишә бир тәһлүкә дујмаға адәт едиләр. Фәргинә вармадан һәмин бинанын јанындан кечирләр.

Кошкин машыныны дар күчәләрдән бириндә сахлајыб бизи пијада кәзмәјә дә'вәт етди. Дунјанын ән бөјүк шәһәрлариндән бири олан Токионун күчәләри илә кәзмәјә башладыг. Универмаглар нисбәтән тез багланыр. Дејирләр ки, бурада 30-дан чох универмаг вардыр. Ама бүтүн рәфлар долу олан хырда мағазалар кечә јарысына гәдәр ачыг олур. Мағазаларын витринләри чилчырагбандыр. Биз бу витринләре канардан бахырдыг. Пал-палтар, сувенирләр, чәкмәләр, хырдават маллары, хырда јемәкханалар. Өзү дә бу јемәкханаларын күчәјә диварлары јохдур, дивар өзәзинә гара пәрдә асылмышдыр. Аг һероглифлар бурада нә һазырландыгыны хәбәр верир. Бәлкә дә бурада мағазә саһибинин ады јазылмышдыр. Белә хырда шәјләри сорумшурдуг. Мән һәр доғә бир јерә сәјаһәтә кедәндә, јахуд һәмин јердән бир очерк, бир мәгалә јазмаға һазырлашанда дәфтәрчәмдә гејдләр едирәм. Сонра бу гејдләр мәним мәгаләмин әсәсини тәшкили едир. Бурада, Јапонияда исә мән демәк олар ки, һеч бир гејд етмирдим. Чох чү'зи һалларда бә'зи адамларын адларыны, бә'зи рәгәмләри јазырдым. Мәнә белә кәлир ки, белә мүрәккәб бир өлкәдә кағыз, гәләмә архаланмагданса, емосионал јаддаша бел багламаг даһа дүзкүндүр. Инди өз хәтирәләримни јаздыгча

дүшүнүрөм ки, Жапонияда галдыгым бу 15 күн эриндө көрдүк-лөрүмүн, дујдуғларымын өз дүшүндүк-лөрүмүн һәлә нә гәдәри, јәгин ки, чох бөјүк бир һиссәси мүзјәји бир фикир сапына дүзүлмәдији, һизамланмадығы үчүн бу јазыма дахил олмајачағдыр. Јәгин ки, бунун үчүн һәлә чох вахт ләзимдыр. Инсан мүшаһидәләри бәзән алдығмыз емосионал тәсириң бир чох һәјәт һадисәләри илә мүгајисәсиндән сонра һизамла дүшүр. Үмумијјәтлә, чох шеј мүгајисәдә өз доғру гүмјәтини алып, Мәним хәтирәләрим далғалар киимидр. О вахт орада, мәнз о санијәләрдә, о дәгигәләрдә кечирдијим вәзијјәти, дујғулары мәнз јакынлашдырар. Мән һәмин о дујғулары, о һиссәләри ејни шәкилдә қағыза көчүрмәјә һикман тала билмирам. Ән инчә һиссәләр совушуб кедир. Мән онларын бир даһа гајыдачағына әминәм, ләкин нә вахт гајыдачағлар?..

...Биз јашыл шығын јанмасыны көзләјирик. Кечид бошдур, анчағ һамы көзләдији үчүн бәз дә көзләјирик. Бирдән јашыл шығ јаныр, биз јолумуза давам едирик. Биздән ирәлидә дөрд нәфәр чаван оғлан кедир. Дејсән, сәрхошдурлар. Онлардан бири кет-кедә аддымларыны јавашдыр. Мән онун јанындан өтүб кечмәк истәјирәм. О керијә бахмандан мәним јолуму кәсир. Мән аста јеримәјә мачбурам. Онун сағындан өтүб кечмәк истәјирәм. Бу дөфә дә о, өзүнү саға верир, јолдашларына нә исә дејир. Онлар күлүрләр. Мән дөнүб Кошкинлә Храбровитскијә бахырам. Мәним гаршыма кедән оғлан аддымларыны даһа да јавашдыр. Ачығ-ачығына мәнз саташыр. Чавандыр, анчағ, дејсән, һеч үзүнүн сују јохдур. Нә Кошкин, нә дә Храбровитски оғланны бә һәрәкәтинә әһәмијјәт вермирләр. Даһа доғрусу әһәмијјәт вермәк истәмирләр. Оғлан дајаныр, мән дә дајаныб чәлд јолдашларыма тәрәф чәкилрәм өз биш башга адамларын арасындан кечиб о бири сәкијә јетиширик. Дөрд оғлан учадан күлүр, өзү дә чох һәјәсәзчасына күлүр. Тәссүф ки, мән Токнода бәләләринә дә раст кәлдим. Сәһәр Токнону бу чүр көрмүшдүмсә, инди тамамилә башга чүр көрүрдүм. Чылпағ гадынлары чүрбәчүр вәзијјәтләрдә кәстәрән шығылы рекламлар, өпүшән, гучағлашан јарычылпағ кишиләр, гадынлар... Вәһиңсәниң зорлама сәһнәләри реклам шәклиндә чамәаты чағырыр. Амма, дејсән, бунлар да вахтыңы сәрхошлуғда кечирән чаванларын чохуну дојдурмушду. Онларын чоху харичи филләрин тәсири алтында бәзи башга империалист өлкә-

ләрин чаванларыны тәглид едәрәк тинләрдә, даланларда кәдији гызларла гучағлашыр, ачығ-ачығына өпүшүрләр. Кино-театрларын гаршысында исә чаван, гоча хидмәтчиләр һарај салыб чамәаты филлә бахмаға дәвәт едир, һәрә өз-филмини тәрифләјир, кечә дә алвер кедир...

Бура Кинза рајонудур. Николај Кошкин биши «Музик-һолла» дәвәт етмәк истәјир. «Музикһоллун» фасадына чүрбәчүр рекламлар вурулмушдур. Бу рекламларда да јарычылпағ гадынларын ранклин фотошәкилләри нүмәјиш етдирилләр. Ләкин кечдир. «Музикһоллда» сон сеанс башланмышдыр. Токнода бәлә тамашалар чох тез гуртарыр. Јәгин ки, бу тамашаларда иштирак едән гызлар саат 9—10-дан сонра бир аз да өзләри үчүн јашамағ истәјирләр. Бурада ән кеч бағланан хырда мағазалар вә гәлјаналты јерләридр.

Биз јорулмушуг. Чүнки тәјјәрәдән дүшәли бир дәгигә дә динчәләмәшик. Кинзаның гајнар һәјәти, дејсән, биз даһа тәәччүбәндиририк. Николај Кошкин биши «Азабу принс һотелә» кәтирир. Сәрин коко-кола ичиб онунла видалашырығ. Һәрә өз нөмрәсинә кедир. Чарпајы үзәриндә дивара јазы вурулмушдур: «Чарпајыда папирос чәкмәјиң!» Камодун үстүндә јапон термосу гојулмушдур. Термосун ичәрисиндә бузлу су вар. Чарпајының јанындакы хырдача минин үстүндә телефон апараты, о бири столун үстүндә исә... Бу гутуну биз өзүмүзлә кәтирмәмишик. Ипәк гајтанла сәлигә илә бағланмыш гутунун үзәриндә кичик бир қағыз парчасы да вар иди: «Чәнәб Храбровитски вә Сејидбәјлијә. Исихара тәрәфиндән. Сиз көрә билмәдијим үчүн чох тәссүфләндим. Әминәм ки, Жапонияда галачағының бир нечә күн эриндә һөкмән көрүшчәјик. Окира Исихара». Мән бағламаны ачдым. Бунун ичиндә ики гуту вар иди. Гутулардан бириңи ачдым. Бир нечә портағал вә ири алмалар сәлигә илә шәффаф қағыза бүкүлмүшдү.

Пәнчәрәниң архасында хырда бир фәввара сәһәрә гәдәр шырылдајыр, елә бил мәнз ләј-ләј дејирди. Чохдан бәридр ки, јуху көрмүрдүм. Анчағ Жапонияда кечирдијим илк кечәдән сәһәрә гәдәр јуху көрдүм. Јухуда Жапонияда дејилдим. Јухуда Бақыда, өз аңлмда, өз ушағларымың јанында идим...

Сәһәр ачылды. Јенә дә Жапонияја «гајытдым». Билмәдим севиним, јохса тәссүфләним. Телефон дәстәјини

галдырыб Храбровитскија зәнк етмак истәдим. Мән биринчи мәртәбәдә, Храбровитски иса икинчи мәртәбәдә јашайдырдыг. Телефончу гыз зәриф вә сон дәрәчә һөрмәтчил бир сәслә үзр истәјә-истәјә мәнни баша дүшмәјә чалышды. Мән елә билирдим ки, Храбровитскинин јашадыгы отагын нөмрәсини демәк кифајәт дејил. Истәјирдим биләм, онун отагына нечә зәнк вурмак олар. Бир чох үзр-хаһлыгдан сонра телефончу гыз нисбәтән јахшы бир тәләффүзлә, инкилисчә мәнә баша салды ки, тәкчә онун отагынын нөмрәсини демәк кифајәтдир. Мән нөмрәни дедим, гыз тәшәккүр етди вә мәнни Храбровитски илә чалашдырды.

Јарым саатдан сонра «Азабу принс һотел»ни дәһлизиңдә көрүшүб наһар етмәјә кетдик. Отел чох сәлигәлидир. Анчаг елә тә'сир бағышлајыр ки, бүтүн бунар декорасијадыр, һәјәтдоки багча да, дәһлизләр дә... Јемәкхананын һәјәтинә бахан дивар тамамилә шүшәбәндир. Үмумијјәтлә, бүтүн диварлар шүшәбәндир вә бүтүн бу диварлар архасында фәвварәләр көрүнүр. Суја баханда адам истираһәт едир. Бәлкә јапонлар бу фәвварәләри мәнз буна көрә гурмушлар. Фәвварәләрни әтрафында гәрибә гајалыглар јарадылмышдыр; елә бил бу, тәбии гајалыгдыр. Гајалыгларын ичәрисиндән Јапонијаја мәхсүс хырда ағачлар бојланыр. Гәрибә шәкилли һовуларда балыглар үзүр, ағ, гырмызы, һәтта бәнөвшәји балыглар. Мән һеч вахт бу рәңкдә балыг көрмәмишдим, Јапонијада көрдүм. Бүтүн дәһлизләрдә анчаг столлар үзәриндәки күлғабыларда «Азабу принс һотел»ни маркасы олан кибрит гутулары гојулмушдур. Сонра көрдүк ки, һәр идарә, һәр отел, һәтта һәр мағазә белә өз маркасы олан кибрит бурахыр, бу да бир һөв рекламдыр, өзү дә кибрити бағышлајырлар, пулсуз пәјләјырлар. Јемәкханада столун үстүндә «Азабу принс һотел»ни кибрити илә јанашы ејни маркалы диш фырчалары гојулмушду. Јемәкхананын бөјүк столунун әтрафында әр-арвад вә дөрд ушаг отурмушду. Ушагларын икиси гыз, икиси оғлан иди. Онлар инкилисчә даныштырдылар. Дејәсән, америкалыдырлар. Демәк олар ки, биз һәмишә наһар етмәјә кәләндә бу аилә илә көрүшүрдүк. Бир нечә күн кечәндән сонра аиләнин башчысы киши башыны тәрпәдиб бизи саламлады. 15—16 јашларында олан гызлар да дөнүб күлүмсүндүләр.

Ән бөјүк чәтинлијә јемәк сифариси верәндә раст кә-

лирдик. Јемәкларин адларыны баша дүшмүрдүк. Јеканә баша дүшдүјүмүз «амлет» сөзү иди. Буна көрә дә һәр сәһәр «амлет» сифариси едирдик. Јемәкдән габаг вә јемәкдән сонра һәмишә бузлу су верирдиләр. Бизә хидмәт едән гызлар үзләриндән лап ушаға охшайырдылар. Нә дејирдиксә чәлд «һәј» — дејә чаваб верирдиләр. «Һәј» һәм «баш үстә», һәм «бәли», һәм дә «олду» демәкдир.

Јемәкхананын бәш хидмәтчиси бизә јахынлашыб тә'зим етди вә икимиздән биринни телефона чағырылдыгымызы билдирди. Бизә гәрибә кәлди. Хидмәтчи һарадан билди ки, телефона мәнз бизи чағырырлар? Ахы, о бизим ким олдуғумузу, адымызы, фамилијаымызы билмир. Мән телефона јахынлашдым. Токада сан мәннимлә инкилисчә данышдырды. Анчаг тәләффүзу пис олдуғундан мән ону баша дүшә билмәдим. Ону билдим ки, вестибүлдән данышыр. Храбровитски илә биркә ораја кетдик. Көрүшүдүк. Токада сан бизи машына дә'вәт етди. Марико сан да бурада иди. Биз јолә дүшдүк.

...Бир нечә саат иди ки, Токионун күчәләри илә кедирдик. Доғрудан да шәһәрдә елә бил бир тәнтәнә дујулду. Тез-тез јанымыздан, ичи мәктәбиләрлә долу олан автомашиналар кечирди. Сонра мә'лум олду ки, Токиодан чохдан чыхмышыг. Башга шәһәрин күчәләри илә кедирик. Бүтүн јол узуну бир-биринни бөјрүнә гысылмыш евләри мүшәһидә едиб Храбровитскија дедим:

— Данја, мәнә белә кәлир ки, әкәр Јапонија ајры-ајры адаларда јерләшмәсәјди, биз евләрин дамланы илә аддымлаја-аддымлаја бүтүн бу өлкәни кәзиб долана биләрдик.

Доғрудан да, бир евин пәнчәросиндән гоншу евә асанлыглә кечмәк олар. Евләрин гурулушу чох вахт јапон һероглифләрини хатырладыр.

Арабир чәлтик плантасијаларына, јашыл чәмәнләрә тәсадүф едирдик. Һәр шәјдән чох нәзәримизи чәлб едән јолун сағында вә солунда бир-биринә битишк хырда мағазалар иди, мејвәчат, тәрәвөз, пал-палтар мағазалар. Диварындан гара пәрдәләр асылмыш јемәкханалар. Машынымызын сағындан вә солундан тез-тез мотоциклет сүрән кишиләр вә гадынар кечирдиләр. Бунарын палтарлары елә бил тәк өз әјинләринә дејил, ики нәфәрлик тикилмишиди. Чүнки һәр биринин тәркинды бир оғлан, јахүд бир гыз ушағы отурмушду. Бизимлә јанашы кедән онларча, јүзләрчә машында тез-тез јапон

аилаларни көрүрдүк. Оңлар бизе марагла бахырдылар. Бизим харичи олдуугумузу о саат тэжин едирдилэр. Нисс едирдилэр ки, биз гонагыг, өзү дэ һөрмәтли гонагыг, чүнки бизи үч һафэр мүшажит едир. Токада сан, Марико сан вә шофер. Бә'зән биз өз чэркәмизлә оңлары өтүб ирәли кечирдик, сонра бизим жолумуз кәсиләндә оңлар бизе јетиширди. Биз јол гоңшулары кими узатқанд-узатқа бир-биримизлә таныш олурдуг, һәм сағымыздакы, һәм дә солумуздакы гоңшуларла...

...Тез-тез јол һагы вермәли олурдуг. Токада сан бизе деди ки, бу јоллары мүјјән бир кампанија тикир. Сонра һәмин тикинтјя хәрчләниши пулллары бу үсулла јығырлар. Хәрчләнән пулу вә дәвләт тәрәфиндән тэ'јин олунмуш әләвә газанчы көтүрдүкдән сонра јол дәвләттин һесабына кечир вә пулсуз ишләдирди. Јапонијада галдығымыз мүддәтдә биз бир чох белә пулла јолларла кәздик. Әлбәттә, чох һапар, чох раһат вә сәлигәли јоллар иди. Елә бил јол дејилди, шәкилди.

Һава тутгун иди.

Ағ, күмүш рәнкә чалән сых булуллар сар тәрәфимиздәки саһилин суларында әкс едирди. Дајаз көлүн сәјрәк гәмишлыгларында ағ палтарлы гәдинлар, оғланлар, гызлар тез-тез әјилиб дүзәлир, нә исә ахтарырдылар. Марико сан деди ки, оңлар хырда хәрчәнкләр јығырлар. Јапонијада суда јашајан вә суда битән нә варса әһали тәрәфиндән јејилир. Әсасән јапонлары једиздирән дәннзди-р. Торпағын исә бирчә гәришыны да бош көрмүрдүк. Тез-тез каһ чәлтик саһаләрине, каһ да бугда зәмиларине тәсадүф едирдик. Јолун каһ сағында, каһ солунда евләрин гәришында учалан дирәкдә мәһарәтлә гәјрылмыш вә усталыгла рәнкләнмиш кағыз балыг һавада јелләнирди.. Тәјјарә вағзәлиндә күләјин истигамәтнин көстәрән кисәләр кими бу һәһәнк балыг да һава илә долур, ши-шир, күләјин истигамәтнин көстәриди. Марико сан деди ки, һарада белә балыг көрсәниз, демәли, о сәдә оғлан ушағы вар. Ата-анасы бу балығы оңа көрә асылар ки, һәмин оғлан ушағы бу карп балығы кими мүдрик ол-сун...

Јашыл зәмиләрин әтрафына шам мешәликләри салынмышды. Бурада һансы техникадан истифадә едлдијини Токада сандан сорушдуг. О деди ки, саһәләр чох хырда олдуғу үчүн бурада аңчаг микротехникадан истифадә едә билирләр. Тезликлә биз бу микротехниканың

бир нүмунәсини көрдүк. Чәлтик саһәсиндә хырда бир гәйығын ичәрисиндә ајаг үстә дурмуш јапон кәндлиси әлиндәки балача комбајила су алтындакы јери шумлајырды. Комбајиниң дишли чархы јери шумлаја-шумлаја ирәлиләдикчә гәйығын үзәриндә дурмуш кәндлини дә өз ардынча чәкирди. Беләликлә, кәндли үст-башыны исләт-мадан өз кичик саһәсиндә асанлыгла о баша-бу баша кедә билирди.

Токада сандан хаһиш етдик ки, чәлтик саһәләриндән бириндә машыны сахлатдырсын. О, бизим хаһишимизә әмәл етди. Дајандыг. Бурада комбајн ишләмирди. Сәлигә илә кејинмиш орта јашлы бир киши, оңа охшар ики оғлан ушағы торпаг үзәриндә дајаныб чәлтик саһәсиндә шитил басдыран гәдинын өз ишини нечә усталыгла көрдүјүнә тамаша едирдиләр. Чәлтик саһәси илә бир нечә чәркәјә бөлүнмүшдү. Гәдин бу ипләрин арасы илә кери чәкилә-чәкилә шитилләри сујун алтындакы торпаға басдырды. Чох кечмәдән бүтүн чәркә һәм ейна, һәм дә узунуна шитиллә долурду. Гәдин елә бил неч тәләсмирди, аңчаг һәрәкәтләри чох рәтмик, чох чәлд иди. Торпаг үстүндә дајанмыш киши онун әри, оғланлар исә онун ушаглары идиләр. һәмин киши илә таныш олду. Деди ки, бу саһә она ата-бабадан галмышдыр. Ондан өјрәндик ки, кәндлиләрә јығдыглары мәһсулу базарда сатмаға ичәзә верилмир. Дүјүнү аңчаг дәвләтә сата биләрләр. Дәвләт исә бу чәлтији кәндлиләрдән, нечә дејәрләр, өлдүрүб алыр. Сатанда исә алдығына нисбәтән хејли баһа гијмәтләндирир. Гышда һәмин саһәдә лобја әкирлар. Буидаң әләвә, десмәк олар ки, бу префектураның кәндлиләринин чохунуң тәрәвәз оранжерејасы вардыр. Бурада оңлар ил боју һәр чүр тәрәвәз әкир, јетишидрир, јенә дә дәвләтә сатырлар.

Јол узуну арабир јапон вә совет кинематографијасы һагында да сөһбәт дүшүрдү. Токада сан бизе деди ки, Јапонијада кинодраматургларла јазычылар арасында нә исә бир наразылыг вар. Дәвләтлә кинодраматургларын арасы да јахшы дејил. Токада сан бизә гәрибә бир әһвалат данышды. Деди ки, мөшһур јапон режиссору вә драматургу Кенедо Синдо (Москва Умумдүнија кино фести-валларындан бириндә «Тәмиз сәма» илә бирликдә муқа-фат алмыш «Чылпаг ада» филминин мүәллифи вә режис-соруду) өз филмләрини чәкмәк үчүн кәндлиләрдән пул јығыр вә бу пул илә филм чәкир. Башға варлы кино

фирмалары Кенедо Синдону севмирләр вә она чох ишдә мане олулар. Мәсәлән, филм чакилиб гуртарандан сонра экранларда нүмајиш етдирилмәлидир ки, онун чакилиши үчүн хәрчләниши пул өдәнилсин вә мүәјјән гәзачк әлдә едилсин. Кенедо Синдо филмләрини чәтиликлә нүмајиш етдирә билир. Јапонияда кино салонлары ајры-ајры шәхсијјәтләрин, јахуд ширкәтләрин әлиндәдир. Кино салонларынын саһибләри дә күчлү ширкәтләрлә араны вурмаг истәмирләр, она кәрә Кенедо Синдону јахын бурахмырлар. Белә һалларда филмин режиссору өз филмини енсиз лентә көчүрүр, башлајыр Јапонияны шәһәр-шәһәр кәзмәјә вә өз филмини учгар јерләрдә нүмајиш етдирмәјә. Токада сан деди ки, Кенедо Синдо һәлә «Ана» филминдә чәкилмиш артистләрин пулуну верә билмәмишдир. Биз бу истәдадлы кинорежиссоруи «Ана» филминә бахмаг истәдијимизн Токада сана билдирдик. О, бизә чаваб вермәди. Чүнки јенә дә филмин нүмајиш етдирилмәси үчүн кино салону кирајәјә көтүрмәк вә тәрчүмәчи тутмаг лазым олачакды. Бу да пул тәләб едирди.

300 километрә јахын јол кетдикдән сонра Токада сан вә оіу һәмнин префектурада гаршыламыш дөрд нәфәр бизи кәндчи евинә апардылар. Јапонларын евинә кирәркән ајаггабыларыммыз һөкмән чыхармаг лазым олдуғуну һәлә Москвада билдик. Өзүмүзлә кәһрәба вә рус сәнаткарларынын милли әл ишләрини көтүрүмүшдүк. Ајаггабыларыммыз чыхарыб торпагдан бир метр һүндүрлүкдә олан ејвана галхдыг. Даһа доғрусун, бу, һәм ејван иди, һәм дә евин ичи. Кағыз аракәсмәләри өртәндә евин ичи олур, ачаида исә ејван. Бизн ән азы јуз јашы олан, бели бүкүлмүш бир гадын гаршылады. О, имәкләјә-имәкләјә отагын ортасына чатыб бизн тәзим етди. Әјләшмәјә јер көстәрди, јасты дөшәкчәләрин үстүнә әјләшдик. Токада сан вә онунла кәлән киши гарыја бизим һаггымызда бир исчә кәлмә сөз деди, ким олдуғумузу хәбәр верди. Лакин гары, дејәсән, һеч бир шәј баша дүшмәди. О, пәрдәләниши хырда көзләри илә бизә сары бахыб титрәк башыны тәрпәтди. Марико сан дивардакы буддалардан данышды вә деди ки, онун јанындакы јазылар бу евдә јашамыш әчдадларын сијаһысыдыр. Марико сан деди ки, әввәлләр бир евдә аилонин башчысы өлөндә галанлары һәмнин еви тәрк едиб кедирдиләр. Инди исә буну етмәк чәтиндир, чүнки бу, чох баһа баша кәлир.

Евин кишиси дә кәлди. Дејәсән, елә бирдәфәлик чөлдән кәлирди. Бизн она да тәғдим етдиләр. О да бир шәј баша дүшә билмәди. Умумијјәтлә, буну да гејд етмәк истәјирәм ки, чох вахт јапонларла сөһбәтдә бир-биримизн үзүмүзүн, көзүмүзүн ифадәсиндән даһа јахшы баша дүшә билдик, һәкик сөзләрин көмәји илә; чүнки мән вә Храбровитски һисс етмишдик ки, тәрчүмәчиләр нә гәдәр сәј көстәрсәләр дә, бизим дедијимизн вә бизә дејиләнләри бүтүн инчәликләри илә тәрчүмә едә билмирдиләр. Онларын тәрчүмәсиндә тәхминлик вар иди. Фикир исә тәхминнә дејиләндә, чох вахт өз кәсәрини итирир. Бу, бизн чох һејфиләндирирди. Буна кәрә дә бир-биримизлә мәсләһәтләшмәдән Храбровитски дә, мән дә фикирләримизн мүмкүн гәдәр јығчам, гыса чүмләрлә демәјә чалышырдыг.

Һәдијјәләри ев саһибинә вердик. Јапонларын чох көзәл бир хасијјәти вар, онлар һәдијјә верәндә бәјән-мәсәләр дә елә севнир, һәдијјони елә тәрифләјир, елә разылыг едирләр ки, һәдијјә верән өзүнү хошбәхт һисс едир. Анчаг дејәсән, бу дәфә бизим һәдијјә онлары вәлех етмишди. Бунун әсәс сәбәбләриндән бири о иди ки, һәдијјәмиз милли сәнаткарлыг нүмунәләри иди. Ијнә-сап габы, күлгабы. Пијаләләр... Бунлар һамысы тахтадан јо-нулмушду. Бунларын үзәринә көзәл рус нахышлары вурулмушду. Бизә пијаләләрдә јашыл чәј вердиләр. Хәмирдән биширилмиш шорумтул чөпләр ағзымызда хыртылдајыр, бизә ләззәт верирди. Ев саһибн бир гәдәр өз тәсәруфатындан данышдыгдан сонра бизн помидор оранжерейасына кәтирди. Онларла шәкилләримизн чәк-дириб видалашдыг.

Јенә һәмнин јол, јенә чәлтик зәмиләри, каһ бурада, каһ орада уғулдајан хырда комбајилар. Токада сан Саки океанын саһилинә кетмәји бизә тәклиф етди. Биз разылашдыг. Бир исчә дәгигәдән сонра саһилә јетишдик. Бизим арзумуз о иди ки, һеч олмаса бир дәфә Саки океана баш вураг. Анчаг јағыш чәләјирди. Биз керн дөндүк.

Бизн даһа бир евә дәвәт етдиләр. Бу, көзләнилмәз олдуғуна кәрә ев саһибләринә һеч бир һәдијјә верә билмәдик. Јахшы ки, чибимдә бир овуч дөш нишаны варды. Нишанлары бир-бир евдәкиләрә вердим. Бу нишанларда бизим пејклярин вә космонавтларын учдуғлары ракетләрин әкис һәкк олуимушду. Ев саһибләри һәмнин дөш

нишанларына бөжүк диггэтлэ бахыр вэ тәрифлэјирдиләр. Нишанларын һамысы бир чүр олмадыгына көрә онлар о бири нишанларын алыб көздән кечирир, бөжүк һејрәт көстәрир, тәрифлэјир, тәшәккүр едирди. Биздән әввәл Јапонияда олмуш москвалы јолдашларымыдан бири мәнә демшиди ки, јапонлар деш нишаныны о гәдәр дә севмирләр, чалышын онлара башга һәдијјә верин. Инди севинчлә нишанлара тамаш едән јапонлара бахыб билмирдим ки, онлар һәнгигәтән мәним һәдијјәләримни бәјәнирләр, јохса үрәјимн сылдырмамағ үчүн онлары тәрифлэјирләр.

Мајын 5-дә Токноја кәлән кими Токада сан бизә тәклиф етди ки, мейманхана ресторанында дејил, шәһәрда, милли ресторанлардан бириндә шам едәк. Деди ки, бизи чиј эт вә чиј балығ јемәјинә дә'вәт етмәк истәјир. Бизә һәр дафа нә тәклиф едирдисә, биз белә чаваб веридик: «Јапонияја, јапон халгына аид һәр шейт көрмәк вә билмәк истәјирик». Марико сан, Храбровитски, мән вә Токада сан милли јемәкханаларын биринә кетдик. Биз һүндүр кәтилләрин үстүндә отурдуғ. Темиз ағ халат кејмиш гоча јапон бизи һөрмәтлә гаршылады. Суда бишмиш дүјү дәмјәсини хырда квадратлар шәклиндә јоғуруб квадратлар бойда чиј эти онун үстүнә гојур вә биз каһ чиј эт, каһ чиј балығ, чиј хәрчәк вә даһа гәрибәк дәннз һејванларынын чиј әтиндән дадырдығ. Дејсәән, һәмнин чиј эт вә балығлары нә исә мүәјјән бир туршунунму, хүсуси тәркибли мәјенини ичәрисиндә сахладыгдан сонра јемәјә верирләр. Чиј јемәк Храбровитскинин хошуна кәлмәди. Анчағ мән иштаһла једим. Биз «Музик-һолла» кетмәк истәдик. Јенә кечикмишдик. Токада сан бизи јени јапон филмләриндән биринә апарды. Биз тамаша салонуна кирәндә һәлә әввәллик сеанс гуртармамышды. Башга филм көстәрилди. Екранда гызғын атышма кедирди. Һәр ики атышан тәрәфдән о ки вар адам гырылырды. Өзү дә бу, мүасир филм иди, атышма Токнонун учғар јерләриндә кедирди. Кимә күллә дәјирдисә о, акробатик бир сычрајышла атылыб јерә сәрилди. Бу һәрәкәтләри биз бир чох гәрб филмләриндә дәфәләрлә көрмүшдүк. Ахырда полис нәфәрләри кәлиб сағ галанлары тутдулар вә бууунла да филм гуртарды. Ишығлар јанды, дәнүб сағмызы вә солумуза бахдығ. Елә бил бөжүк бир зибиллик ичәрисиндә идик. Елә бил бу еләт, бу сеансда отуруб киноја тамаша едән о тәмизкар

јапонлар дејилди. Һәр јер папирос көтүјү, кағыз, гәзет парчалары, әзик дондурма гутулары илә, шүшәләрләр вә с. долу иди. Каһ орада, каһ бурада чаван оғланлар ајағларыны гаршыдакы сыранын сөјкәнәчәји үзәриндән ашырмышдылар. Бу һәрәкәтин баһгалары үчүн нараһатлығ төрәтдији онлары марағландырмырды. Үмумиј-јәтлә, һеч бир шей онларын вәчини дејилди.

Ишығлар сөндү, јени филм башланды. Бу филм дә бајағ сонуну көрдүјүмүз филмин ејни иди. Јенә атышма, јенә сүрәтлә кедән гатардан атылан адамлар, бычағ даваасы. Бүтүн бу сәһналәр елә бил чохдан мә'лум олан бир ресепт үзрә чәкилмишиди. Һеч бир јарадычылығ кәшифи көрмәдик. Ишығлар јанды. Токада сан бизим үзүмүзә баха билмирди. Бизә елә кәлди ки, о, хәчаләт чәкир.

Ертәси күн «Никкатсу» киностудиясына кетдик. Бизи Урајама гаршылады. Урајама үчүнчү Москва Үмумдүја фестивалында «Корланмыш гыз» филми үчүн мукәфат алмышды. Москвада онун јарадычылыгыны лазыманча, бәлкә дә бир аз артығ гиямәтләндирмишдиләр. Биз әмин идик ки, Москва фестивалында белә һөрмәтлә гаршыланмыш чаван режиссор москвалы һәмсәнәтләрини көрәндә севинчәк. Анчағ белә олмады. Урајама бизи чох сојуғ гаршылады. Биз онун хасијјәтинә бәлә дејилдик. Әввәлчә бизә елә кәлди ки, о, 'чох тәкинлидир, буна көрә дә аз күлүр, аз данышыр. Биз она кәһрәба бағышладығ. Онуула көрүшдүјүмүзә шад олдуғумузу билдирдик. Анчағ, нечә дәрјәләр, Урајама өзүнү о јерә гојмады. Нә исә үмуми, кәнар сөһбәтләрлә башмызы гарышдырыб Микеланчелло, Антонионини, Гадарын јарадычылыгындан сөһбәт ачды. Даһа доғрусу, бу барәдә бизим фикримиз әјрәнмәк истәди. Храбровитски өз фикрини гыса шәкилдә изаһ етди. Мән Урајамадан сорушдум:

— Сиз «Бир илнн доғуз күнү» филминиз көрмүшсү-нүзмү?

Урајама башы илә тәслиғ етди.

Јенә сорушдум:

— Филм һағғында фикриниз нәдир? Сизин рә'јиниз бизи марағландыр.

Урајама бир мүдәт сусуб деди:

— Бу барәдә сонра данышарығ.

Бу чаваб да бизи тә'мин етмәди. Чүнки биз јарады-

чы адамлар идик, жазычылар, режиссорлар идик. Биз сәнөткарлыг мәсәләлери атрафында ачыг даныша биләрдик. Сонра Урајама бизи студијанын һәјәтинә дә'вәт едиб павилјонлары кәздирди. Бизи һеч кәслә таныш етмәди: нә режиссорларла, нә операторларла, нә дә актјорларла. Биз сәјјаһлар кими кәнардаң бахмалы олурдуг. Студија илә бу шәкилдә таныш олмағымыз бизә ағыр кәлсә дә, мән мүәјјән мүшәһидәләримиз һаггында јазмаг истәрдим. Бу студијада 13 павилјон вар. Илдә 80-дан 120-јә гәдәр филм чәкирләр. Кино чәкилишләриндә истифадә етдикләри техника әсәсән көһнә Америка апаратларындан ибарәтдир. Кино чәкилән вахт апаратын атрафына о гәдәр адам јығышыр ки, актјорларын бу вәзијәтдә, бу түнлүк ичәрисиндә ролә нечә кирдикләринә мән тәәччүб едирдим. Сонра мән өјрәндим ки, кино-апарат атрафына топлашан адамлар бу кино грунунда ишләјирләр. Режиссор, биринчи мүавин, икинчи мүавин, ассистент, онун биринчи икинчи мүавинләри вә с. Јапонияда ишчи гүввәси чохдур, иш исә аздир. Буна көрә инсан зәһмәти чох учуз гижмәтләндирилир. Учуз гижмәтә исә ишә чох адам көтүрә билирләр.

Бурада бир филм орта һесабла үч аја чәкилир. Филмләрин әксәријјәтиндә һазырлыг дөврү олмур. Роллара көтүрүлән артистләр јохлама чәкилишинә чағырылмырлар. Умумијјәтлә, һазырлыг дөврүнә анд олан һеч бир иш көрүлмүр. Режиссор сценарини алиңә алан кими чох вахт студија рәһбәринин тә'јин етдији артистләри дә'вәт едир вә демәк олар ки, ертәси күнү филмин чәкилишинә башлајыр. Елә филм вар ки, 28 күнә чәкилир. Јәгән ки, дүнән ахшам бахдығымыз филм һәмнн 28 күнә чәкилән филмләрдәндир. Анчаг Јапонияда башга режиссорлар да вар. Мәсәлән, Курасава бир филми бир илә, бәлкә даһа артыг вахта чәкир, чүнки о, бир јарадычы кими, башдансовду ишләјә билмир. Чүнки, о кәшф едир, ахтарыр, јарадыр. Бу ахтарышлар, бу кәшфләр онун јарадычылыгында чох габарыг планда өзүнү көстәрир. Буна көрә дә Курасава дүңја шәһрәти газанмыш режиссорлардан бири сайылар...

...Киностудијадан сәфирлијә јолә дүшдүк. Урајама бизин машинада кәдирдн. Урајама Токада санла ирәлидә отурмушду. 40 дәгигәјә гәдәр јол кетдик. Урајама бир дәфә дә бизә сары дөнүб нә бир сөз сорушду, нә дә сөһбәт ачды. Биз истәр-истәмәз онун өзүнү белә алармыс-

ны биринчи күн бизә тәклиф олунмуш програмын характери илә алағәләндирдик. Програмда демәк олар ки, бизим Јапонияја кәлмәјимизин мәгсәдинә чаваб верәчәк һеч бир шәј јох иди.

Бу дәфә бизи сәфирин өзү гаршылады. Биз Јапонияја кәлдијимиз бу үч күнүн сәмәрәсиз кечдији һаггында данышыб хәһиш етдик ки, сәфиримиз бизә шәхсән көмәк етсин. Урајамамын өзүнү белә лагәјд вә сојуг апармасы да бизә ағыр тә'сир бағышламышды. Јапонияја кәлдијимиз илк күн кечирилән мәтбуат конфрансы һаггында һәлә һеч бир гәзәтдә бир сәтир дә мә'лумат вериләмәишди. Бүтүн бунлар, нечә дөјрләр, дама-дама көл олур вә биздә елә фикир ојадырды ки, јапонларын кинодраматурглар тәшкилаты бизи гәсдән белә сојуг гаршылајыр. Хәһиш етдик ки, сәфирлик мәғаләләримизин чап олунмасында бизә көмәк етсин. Бууну да чох чәтин мәсәлә олдуғуну билдирдиләр. Сән демә, јапон гәзәтләриндә чап олунмаг үчүн чох вахт мүәллиф өзү хәрч чәкмәли олур, гәзәтдә мәғаләнин тутачағы јерин пулуғу верир. Чүз'и һаһларда чап олунан мәғалә үчүн редаксия өзү пул верир. Гәзәтләр әсәс газанчы рекламлардан вә хырда мә'луматдан көтүрүр. Биз јенә дә совет филмләринин көстәрилмәси мәсәләсини галдырдыг. Сәфирлик бу чәһәтдән дә бизә көмәк едәчәјини вә'д етди.

Ахшам Кошкинлә көрүшүб јенә дә шәһәри кәзмәли идик. Токиону бир күндә, бир ајда өјрәнмәк чох чәтиндир. Токиону өјрәнмәк истәјән бу шәһәрдә узун-узуды јашамалы, онун һајатыны һәр күн, һәр саат изләмәлидир. Токионун сәһәри күнортасына, күнортасы исә ахшамына бәнзәмир. Әсәсән ахшамлар, онун үстүндән бир чох сирләрини кизләдән пәрдә көтүрүлүр вә биз гәрибә бир аләмә дүшүрүк. Бурада һәр шәј вар: тәзадлар, јохсуллар вә милјонлар, фаһишәханалар вә сәнәт очагла-ры, зәнкин ресторандлар вә учуз гәлјаналтылар, сәрхош кәңчләр, гызлар, оғланлар, рекламлар, көз гамашдырычы витринләр!

Биз Токиону көзмәк үчүн Нихоләј Кошкини «Азабу-принс хотел»дә кәзләјирдик. Чох көзләдик. О, бир нечә дәфә зәнк вуруб индичә, бу саат кәлчәјини бизә билдирди. Бүтүн бу нечә сааты Даниил Храбровитски илә мейманхананын вестибүлүндә отуруб сөһбәт етдик. Даниил Храбровитски мәнә өз тәрчүмеји-һаһына нағыл едир, мән ону марагла динләјирдим. О, Күрчүстанда

анадан олмуш, жениетмә јашларында ше'р јазмаға башламышдыр. Ше'рлеринә һәлә о вахтлар гижәт верирдиләр. Атасы ишкүзар бир кишидир; фотографдыр. Храбровитски касыб аиләдәндир... Даниил мәнә илк мәһәббәттиндән данышды. Чох ептирасла, образлы дил илә данышды. О, ата-анасынын разылыгы олмадан тәкбашына Москваја кәлмиш, орада бир чох кәшмәкәшләрдән чыхдыгдан сонра исте'дадли бир журналист кими танымаға башламыш, гәләми кет-кедә кәскинләшмишди; сонра Бөјүк Вәтән мұһарибәси башланмышды. Даниил Храбровитски мұһарибәни илк күнүндән, демәк олар ки, ахырына кими чәһәдә вурушмушдур. Арада јараланыб архаја гајытмышдыр. Бурада индики һәјат јолдашы Јекатерина илә растлашмышдыр... Бу мәһәббәт мәчәрасы о гәдәр марағлы, о гәдәр тәсирлидир ки, мән бүтүн бу мәчәраны гәләмә алмаг истәјирдим. Анчәг Храбровитски өзү бу барәдә јазмаг истәјидини мәнә билдирдикдә мән һејфсиләниб бу фикримдән дашынымалы олдум. Биз һәр кечә һәјатимызын ән ағыр, ән ширин, ән јадда галан сәһифәлерини вәрәгләјир, бир-биримиз үчүн данышырдыг. Биз бир-биримизи, бир инсан кими, Јапонијада таныдыг. Белә сөһбәтләр заманы биз һеч дә һејфсиләнмирдик ки, Кошкин јәнә дә вердији вәдә әмәл едә билмәјиб бизим дадымызча кәлмәмишдир...

Һәмин кечә Кошкин саат 12-дә кәлди. Үзр истәјиб бизи баша салды ки, ишин характеринә кәрә бә'зән ахшамлар да мүәјјән кампанijaларла көрүш тә'јин етмәли олур вә бу көрүшләри һеч бир вәһилә тә'хирә сала билмир. Биз ону баша дүшүдүк. Оуну да, бизим дә әсас мәгсәдимиз бу иди ки, һәм бизим, һәм дә Јапонијанын јахшы филмләри биздә вә Јапонијада мүмкүн гәдәр тез-тез кестәрилсин. Кошкин ишини билән, зирәк адама охшайырды.

Биз чох вахт сәһәрләр вахтындан тез ојаныр, һаһар едиб «Азабу принс һотел»нин вестибүлүндә, һәјәтиндә кәзинирдик. Бура бизим нәзәримиздә балача Јапонија иди. Биз бурада чанлы бир ишкүзарлыг көрүрдүк. «Бојә»ларын һамыја нечә көмәк стдиқләринә, ашпазларын ири буз парчаларындан нечә гартал, марал, товуз гушу јондуғларына тамаша едирдик. Сонра бу гарталлары, товуз гушларына ресторанын шүшәбәнд дивары гаршысында гојурдулар ки, һаһар едәндләр, хәрәк јејәндләр бу һәгиги сәнәт әсәрләринә, буз гушлара, буз һејванлара бахыб

естетик зөвг алсынлар. Һәм товуз гушу, һәм марал, һәм дә гартал аглаја-аглаја кичилер, ахшама јахин әријиб сәрчә бојда олурду. Сәһәр исе онларын јериндә анчәг јаш ләкәләр галырды. Демәк олар ки, һәр сәһәр «Азабу принс һотел»дә јени бир тоја һазырлыг кедир. Баһалы парчадан кимоно кејмиш кәлини «Азабу принс һотел»ни гәјалыгларла, хырда јапон шам ағачлары илә бәзәдилмиш һәјәтинә кәтириләр. Әјинләринә бировуз фрак кејмиш кишиләр вә садә кимоно кејмиш гадынлар кәлини мұшәјјәт едирләр. Фотографлар кәлинин шәклинни, баш-гә кәлининләрин шәкилләринин чәкилдији јердә чәкирләр. Сонра узун-узуды данышыглар кедир. Вестибүлдә отурурлар. Сонра кәлинин истәклиси «бәј» кәлир. Јери кәлмишкән, ону да гејд етмәк истәјирәм ки, Јапонијада «Мән сәни севирәм» ифадәси демәк олар ки, һеч ишләнир. Гызла оғланын бир-бирләринә мејл кестәрдикләрини һисс едән вәлидејнләр мәсәлән һәлл едирләр. Јахуд оғлан гыздан вәлидејнләринә мұрачнәт етмәк үчүн ичәзә алыр. «Мәнә арвад олмаг истәјирсәнми?» јахуд «Мәннимлә аилә гурмаг истәјирсәнми?» ифадәләри даһа тез-тез ишләнир. Тој үмумән отелләрин ресторанында олур. Јапонијада галдығымыз 15 күн әрзиндә 10—12 тојун шаһиди олдуг.

Бә'зән чаванлар «Азабу принс һотел»нин алт салонуна кирајә көтүрүр, ора оркестр дө'вәт едир вә чалыб ојнајырдылар. Биз кәнардан онлара тамаша едирдик. Јапон рәгси ојнамырдылар. Бир чох киноларда көрдүкләри сон дөб рәгеләри ојнамаға чалышырдылар, бачармырдылар. Буна кәрә дә күлмәли көрүнүрүләр. Анчәг һеч бири бу јендәмәси һәрәкәтләрә кәрә јолдашларына күлмүрдү. Севинирдиләр, шадланырдылар, ојнајырдылар. Бә'зиләри вестибүлдәки, бә'зиләри исе һәјәтдәки столларын әтрафына топлашыб «коко-кола» ичирдиләр. Демәк олар ки, һамы хырда бојлу иди. Гызлар авропасајағы ајағларыны ајағларынын үстүнә ашырыб сөһбәт едирдиләр. Отелни һәјәтиндә тез-тез рекламлар тәшкил олукур вә бу рекламлары каһ телевизја илә верир, каһ да кино лентинә чәкирдиләр. Отелни һәјәтиндәки үзкүчүлүк һовузундан да тез-тез бу мәгсәдә истифада едирлар. Минләрдә гызын ичиндән нисбәтән мүтәнасиб бадәнлисини сечиб чимән јердә, суја атылан јердә шәклин чәкирдиләр. Отелдә милли ресторан да вардыр. Мән ора бир-ики дәфә тәк мәнәли олмушдум,

чүнкү Храбровитски өзүнү писс едирди. Орада «темпур» жемэји мөним чоң хошума кэлдири. Хүсуси битки жагаларында көзүмүзүн габагында биширилэн хэрчөнк вэ чурбачур балыглар, отлар мөнэ лээзат вериди. Кимоно кёрмиш гызлар инчэ сасла «бужурун-бужурун» — дежэ мүштөрилэрэ хидмат едир, каһ онлар үчүн сигарет жандырыр, каһ да хырдача бадалэрэ «саке» (мөһкөмлиги он дөрөчөдөн артыг олмажан дүжү арагы) төкүрлөр. Чи-бимдэки дөш нишанларындан онлара да вердим. Бурада ишлэжөн хидмэтчи огланларын вэ гызларын севинчинини һадди-һудуду јох иди. Онлар мөнэ «домаригатто» — дежэ ташаккүр едирдилэр. Соңралар һэмнин милли ресторана кедөндө даһа билмирдилэр мөнэ нечэ һөрмөт етсинлэр. Һэр дафа көзлэри мөнэ саташанда күлүб тэзим едирдилэр. Нэ гэдэр һөрмөтчил, нэ гэдэр инчэ идилэр.

Вестибүлдэ күнортадан кечэ жарысына гэдэр телевизија верилишлэринэ тамаша етмөк олур. Чох вахт бу верилишлэрэ һеч кас тамаша етмир. «Бой»лар кедиб башга-башга каналларла верилэн програмлары тутурду. Бир програмла «бејсбол», дикер програмла милли япон күлэшмөси «сумо» һүмајиш етдирилири. Храбровитски илэ мән Јапонијада телевизија верилишлэринин нечэ тәшкил олундугу илэ марагландырыг. Белэ гэрара кәлмишидик ки, һөкмән бүтүн дүнјада өз верилишлэри илэ мөшһур олан япон телевизија студиясына кедөк.

Бу дафа Токада сан һеч бир мүгавимат көстөрмөдөн бизи телевизија стансијасына апарды. Јапонијада чыхан бир чох рекламларда һэр шејдән чох Ејфел гүлләсини хатырладан нәһәнк бир гурғу тәсвир олунур. Јапонлар бу гүлләжэ вугарла япон Ејфели дејирлэр. Учалыгы 333 метрдир. «ННК» маркалы япон телевизија стансијасы Токионун мәркәзиндә јерләшпир. Өзү да бу, Токиода јекәнэ телевизија стансијасы дејил, лакин әсас стансија сажылар. Токада сан бизи бураја кәтирди. Илк тәәсүрәт чох күчлү иди. Ачыгы, соңралар бу тәәсүрәт даһа да гүввәтләнди. Мәнэ белэ кәлди ки, бүтүн бу бина, онун вестибүллэри, коридорлары, истираһәт кушәлэри, лифтлэри, салонлары, иш отаглары, павилјонлары, пиләкәнлэри, дөшәмә вэ таванлары, һәтта бүтүн мүрәккәб техникасы елэ бил бирдәфәлик јаранмышдыр. Бүтүн бинанын фасадынын вэ дахилинини гурулушунда инсан руһуну көзәл мусиги гэдэр охшајан бир тонасуб вэ вәһдәт вәр иди. Диварлар күжү кимидир, анчаг парылда-

мыр, чүнки парылдаса диггәтимизи јајындырар вэ бүтүн коридорларын, витринләрин көрүнүшү гижмәтдән дүшәр. Һэр дафа лифтә миннәндә көзләјирдик ки, адәт етдијимиз бир сычрајыш олачаг, һеч олмаса хырдача бир сычрајыш ки, биз јердән тәрпәндижимиз һис едәк. Анчаг нэ галханда, нэ дә енәндә буну һис етмирдик. Бирдән гапы ачыларды вэ бизә дејирдилэр ки, ләзим олан мәртабадајик. Лифтлэри дә хидмәтчи гызлар идәрә едирди. Дүздүр, бу лифтләрдән хидмәтчисиз дә истифадә етмөк оларды, анчаг, ишчи гүввәси бурада чоң учуздур. Һәм дә ки, бурада һөрмәт өз хидмәт етмәји чоң севирләр. Лифтчи гыз үзүмүзә күлүмсәјир, бизи саламлајыр, тәбәсүмлэ јола салыр, һәр дафа «дождо-дождо» — дежэ зәриф сәслә дилләнирди. Биз павилјонлары кәзмәжэ башладыг. Бурада бизи чоң һөрмәтлэ гаршыладылар. Онларын мүһәндислэри, ше'бә рәислэри бир нечә саат әрзиндә бизи мүшәјиәт етдилэр. Токиодакы телевизија стансијаларынын 17 бөјүк павилјону вардыр. Демәк олар ки, студиянын 98 фаизи милли техника илэ тәһиз олунмушдур. Павилјонда чыхыш едәнләр, артистләр, јахуд башга гонаглар прожекторларын күчлү ишыгы алтында тәрләмәсинләр дејә, мүрәккәб системли һавадајишәнлэри вәр. Верилишләрин әсасыны тәшкил едән рекламлардан башга бурада чамәагы марагландыран ајры хәбәрлэри дә ешитмөк олур. Бу күн базарда нәләр сатылар вэ сатылан шејларын букүнкү гижмәти нечәдир? Чүнки Јапонија базарларында гижмәт тез-тез дајишир. Мәсәлән, күлләрин, учан балыгларын, макрел балыгынын, каракатисанын, хәрчәнкин гижмәти бу күн нечәдир, јахуд архидеја күлү бу күн 2 иен ашагы дүшүмүшдүр вэ с.

Павилјонлардан бириндә ушаг верилишләринә һаһазырлашырдылар. Рәнкли верилиш иди. Зәриф япон миниатүрләрини андыран рәнкли шәкилләр јан-јана дүзүлүмүшдү. Бир эздән сонра бу шәкилләр верилишин иштиракчысы олачаг иди. 2—3 јердә көзәл декорлар гурулмушду. Үмумијјәтлә, Јапонијада һәм киностудияда, һәм да телевизија студиясында биз һис етдик ки, декорасија гурмаг мөһәрәти чоң бөјүкдүр. Декорасијаны елэ гурурлар ки, һәгиги отагдан, јахуд бағчадан ајырмаг олмур. Әслиндә јапонларын әсл һәјәтлэри, евләри, бағчалары да декорасијаја бәзәјир.

Верилишә бахмаг үчүн биз јухары, режиссор отагы-

на галхдыг. Дивардакы бүтүн экранларда һәләлик рәнкли днорам көстәрилди. Һәм рәгәмләр, һәм, дә рәнкләр јохланырды. Һәр экранда бир чүр рәнк вар иди. Бу рәнкләр ажры-ажры филтрләрин кемәји илә әлдә едилди. Режиссор дүмәни басдыгча павилондакы ажры-ажры декорасијалар экранда көрүнүр, рәнкләр дә баш-галашырды. Бу о демәк иди ки, һәлә рәнкләр арасында дүзкүн тәнасүб тапылмамышдыр. Буна көрә режиссор истифадә етдији филтрләри саф-чүрүк едир вә кет-кедә рәнкләри бир-биринә јахынашдырды. Верилшә заманы рәнкләр арасындакы вәддәтин итмәсәи үчүн рәнкли верилшләрәи аичаг бир адам апарыр. Белә ол-дугу һалда көзләнилмәјән дәјнишкликләр аз олур.

Һәлә режиссор вә оператор чох ахтарышлар аяармалы идиләр. Вахтымыз исә аз иди. Буна көрә башга павилонлары кәзмәјә кетди. Мусигли верилшләр салонуна јухарыдан, шүшәбәнд дивардан бахдыг. Бизим Москвадакы Чајковски салонуна бәзәјирди. Мусигли верилшләр заманы бура тамашачылары да бурахырлар. Тамашачылар бура пулсуз бурахылар. Чүнки кампанија үчүн салонда тамашачы олмасы әлверилшидир. Оркестр, јахуд охујан артистләр тамашачы илә биләвәситә үнсijјәт талапанда даһа кәзәл чыхыш едилрәр. Биз мусиги јазылан салонлары, тә'мир е'малатханаларыны, мусиги картотекасы олан јерләр, мәшг отагларыны кәздикдән сонра о гәдәр дә бөјүк олмајан ишыгылы бир отага кирдик. Мәни кичик бир маса архасында отуртдулар. Һамы кетди. Тәк галдым. Бирдан нә көрсәм јахшыдыр? Дивар дибиндән мәнә сары бөјүк бир апарат јеримәјә башлады. Јериди-јериди, дајанды, онун ичәри-синдакы объективләр јаваш-јаваш мәнә сары узанды. Мән чәлд бојланыб бу бөјүк апаратын архасына бахдым ки, көрүм, ону ким идәрә едир. Амма һеч кәси көрмәјиб хофландым. Бу нәдир? Ахы мән телевизия апараты гаршысында дәфәләрлә чыхыш етмишдим. Өз-өзүнә һәрәкәт едән, өз-өзүнә адам ахтарыб тапаг апарат көрмәишдим. Микрофонда Марико санын сәси ешидилди: «дөнүб сола, экрана бахын».

Хырдача стол үстүндә гојулмуш телевизору экранында өз әксими көрдүм. Әксим каһ бөјүјүр, каһ кичилр, каһ мәни профилдән, каһ фасдан көстәрилди. Дивара јахын лөвһә үзәриндә јазылар ишыгланырды. «Чыхышыныза 3 дәгигә галмышдыр», «2 дәгигә галмыш-

дыр», «бир дәгигә галмышдыр», «Башлајын», «бир аз јејин данышын», «инди нормал даныша биләрсиниз», «мөвзуну дәјишин», «чыхышынызын гуртармасына 2 дәгигә галмышдыр», «бир дәгигә галмышдыр», «гуртарын», «Чох сағ олуң».

Чох хошума кәлди.

...Һәмәин күнүн ахшамы биз Јапонијанын көркәмли кино усталарына «Бир илин доггуз күнү» вә «Мән Москваны кәзирәм» филмләрини көстәрдик. Кенедо Синдо, Исихара, Јапонија кинодраматурглар тәшкилатынын рәһбәри Нода сан да кәлмишдиләр. Филмләри јапон дилинә тәрчүмә етмәк үчүн ән јахшы тәрчүмәчи чагырмышдылар. Тәрчүмәчи русча чох сәлис данышарды. Сонра биз өјрәндик ки, бу галдын узун мүддәт Москвада јашамышдыр. Әввәлчә «Бир илин доггуз күнү» филмини, тәнаффусдән сонра исә «Мән Москваны кәзирәм» филмини көстәрдик. Јапонија кино хадимләри филмләрин икисини дә чох јахшы гаршыладылар. Таныш олмајанлар узатдан-узатга башынын һәрәкәти илә разы галдыларыны билдирир, танышлар исә јахынашмә әлимизи сыхырдылар. Исихара илә дә бурада көрүшдүк. Чох агыллы кишидир. Һәмишә күләң көзләрини дәринлијиндә бөјүк диггәт вә һәссаслыг дујулуру. Чох нәзакәт-лидир. Бүтүн кино хадимләринин арасында хүсуси һөрмәти вардыр. Биз һисс етдик ки, ән мүрәккәб мәсәләләрин һәллиндә һәмишә Исихараја мүрачигәт етмәлијик. Кенедо Синдо вә гочаман кинодраматург Нода санла таныш олдуг. Исихара бизи шам еләмәјә дә'вәт етди.

Јапонлар гонагы нә наһара, нә хәрәјә, нә дә шама өз евләринә дә'вәт етмирләр. Биз кечә ресторанларында бирнә кетдик. Кимоно кејмиш ресторан саһибәси бизи јухары, икинчи мәртәбәјә дә'вәт етди. Дар пилләләрлә галхдыг. Дар дәһлизин сағ вә солу ажры-ажры кабинәләр иди. Биз јенә дә уча кәтиләрәин үстүндә отурдуг. Исихара бизи Јапонијадә ән мәшһүр, ән дадлы хәрәк сајылан «темпураја» гонаг етди. Јамада сан вә онун һәјат јолдашы да бизимлә бир јердә иди. Бизә гуллуг едән ашпаз чох зарафатчыл киши иди. О саат бизимлә дил талды. Бизим космонавтлардан данышырды. Һәмәини адыны бир-бир дејдири. «Онлар көјә учандан сонра иглим дәјишди, јахшылашды» — дејә учадан күлдү. Мән хатырладым ки, чибимдә дөш нишанлары даја вә онуи һәјат јолдашына да дөш нишанларындан

даја вэ онун һәјал јолдашына да дөш нишанларындан вердим.

Јамада илә бу күн сәһәр таныш олмушдуг. Москвадан өзүмүзлә бир нечә мәктүб кәтирмишдик. Бу мәктүблары совет кино хадимләри өз Јапонијадакы таныш кино хадимләринә јазмышдылар. Булардан бири Јапонија кино тәнгидчиси Јамада сан иди. Сәһәр Јамада сан бизим мейманханаја мәктүбун далынча кәлмишиди. Биз ону өз нөмрамизә дә'вәт едиб јахшы сүфрә ачдыг. Оунла әтрафлы сөһбәт етдик. Бә'эн наразылыгымызы она билдирдик. О. сөз верди ки, бизи Исихара илә көрүшдүрсүн. Бундан әлава, Јамада сан вә'д етди ки, ашхамкы ташада Јапониянын ән јахшы драматурглары вә режиссорлары олачагдыр. О. өз сөзүнә әсәсэн садиг чыхды. Јамада санын һәјат јолдашы онун өзү кими бәстәбәј иди. Јамада сан нә гәдәр утанчаг көрүнүрдүсә, онун јолдашы бир о гәдәр дилли-дилавәр иди. Бир гәдәр рус дилиндә даныша билирди. Буна көрә дә бә'ээн онунла русча данышырдыг. Јамада санла исә инкилисчә.

«Темпура» чох дадлы иди. Анчаг сөһбәтимиз о гәдәр мараглы кечирди ки, биз «темпура»ны лазымынча тәрифләә билмирдик. Исихараны, Јамада саны совет кинематографиясына анд бир чох суаллар марагандырырды: Биздә мөвзу планыны ким тәсдиг едир, үмунјјәтлә, мөвзуну ким планлашдырар? Киноја хәрчләнән пулун мигдары, кинодан көтүрүлән газанч... кинодраматурглар кинорежиссорларын мүнәсибәти... Кадрларын һазырланмасы... Биз бүтүн бу суаллара әтрафлы чаваб верирдик. Исихара да бизим суалларымыза һәвәслә чаваб верирди. Бизи марагландыран чәһәтләрден бири дә о иди ки, Јапонијада чәкилән 500-ә гәдәр филмдә мөшгүл олан бу гәдәр актјору һарда һазырлајырлар. Исихара деди ки, Токиода хүсуси киноактјор мәктәби вардыр. Дејәсэн, бу мәктәб студиянын нәздиндәди. Әввәлләр тәләбәләр бурада 3 ил охујурдулар. Инди, көрүнүр, актјор чатышмадығындан тәһсил мүддәти бир илә ениб. Биз јенә дә Курасава илә көрүшмәк истајјимизи билдирдик. Токада сан деди ки, Курасава хәстәдир.

Москвадан кәтирдимиз мәктүблар васитәсилә биз јени-јени кино вә мәдәнијјәт хадимләри илә таныш олурдуг. Будур, ким исә мәнә бирбаш нөмрәјә зәнк вурур вә русча: «Мән профессор Надзаким. Васеда университетинин профессору» — дејир. Мән о саат ону өз нөмрә-

мизә дә'вәт едирәм. Биз Храбровитскинин отағында көрүшүрүк.

Нә Јамада, нә дә профессор Надзаким бизим рус конјакындан ичә билмәдиләр. Чүнки дәрәчәси чох јүксәк иди. Биз профессору кәһрәба бағышладыг. Она кәндәрилмиш мәктүбу тәгдим етдик. Профессор сон дәрәчә мөдәни вә алим бир инсандыр. Бизи севиңдирән чәһәтләрден бири дә бу иди ки, онунла биз тәрчүмәчисиз даныша билирдик. Елә бил чохдан таныш идик. Надзаким бизимлә кәләчәкдә дә көрүшәчәјинә сөз вериб видәлашды.

Күнләримиз чох мәзmunлу кечмәја башлады. Биз Јапониянын ән јахшы филмләринә бахыр, мәтбуат конјакындан кечирир, арју-арју кино хадимләри илә көрүшүрдүк. Илк нөвбәдә Јапониянын ән мөшүр кинорежиссору Курасаванын чәкдији филмләрә бахмаға башладыг. Өзү дә һәр филми кестәрмәк үчүн арју-арју кино салону кирајәјә көтүрүрдүләр. Буна көрә дә шәһрин бир башындан о бири башына кетмәли олурдуг. «Һөрүмчәк галасы» филми санбаллы филmdir. Дүздүр, орижинал сүжет әсасында јаранмамышдыр. Әслиндә бу, Шекспирин «Магбет»идир. Лакин јапон һәјатына ујғунлашдырылмышдыр. Курасава тарихи мөвзулары, Јапониянын кечмишинә анд олан һәјаты чох көзәл билир. Буна көрә дә онун јаратдығы филмләр тәспирли чыхыр. Курасаванын бир режиссор кими ишләгдији пријомлар һәмишә јенидир. Режиссорун өзүнәмәхсус кино дили вар. Көрдүјүмүз икинчи филм «Горујучу» адланырды. Бу да самурајларын һәјатындан иди. Нәлә ушаглы илләриндә самурај сөзү ешиңдәдә биз бу сөзә чох пис мәнә верирдик. Бу сөз «фашист» кими сәсләнирди. Бурада, Јапонијада исә самурај икид, чәсур, чәнкәвәр демәкдир. Бу филмин сүжети чох бәситдир. Хырда бир шәһәрин ики мөһәлләси арасында һәмишә ганлы дава кедир, бир-биринин оғлуну өлдүрүр, ғызыны гачырырлар. Ики мөһәлләнин бөјүјү өз әтрафында башкасэн дөстәләри топлајыр. Тәсадүфән кәлиб бураја чыхмыш сәркәрдан бир самурајы кәһ о мөһәллә, кәһ бу мөһәллә өз тәрәфинә чәкмәја чалышыр. Нәһәјәт, бу ган давасы ики гәбиләнин икисинин дә мөһви илә битир. Бу филмдә Курасава өз јарадычылығынын јени бир чәһәтини ачмышдыр. Филмдә һәм тракедија, һәм сатирик комедија, һәм драм, һәм дә лирика бојалары елә мөһәрәтлә верилмиш вә елә

вәдәт тапмышдыр ки, башга-башга жанрларга хас олан бу ранкларин белә көзал тәнәсүблә, усталыгла бирләшмәси бизи вәләһ етди. Филмдә иштирак едән јапон артистларинин јаратдыгы образлар о гәдәр һәјәти, о гәдәр тәбни вә ранкарәндир ки, биз кино ишчиләри олдуғумуза бахмајараг тамаша етдијимиз бу әсәрин ади кино-филм олдуғуну унудурдуғ. Елә бил биз бу һадисәларин ичәрисиндә идик...

...Јапониянын ән бөјүк гәзетларинин мүхбирләри каһ бу отелдә, каһ о отелдә бизмлә көрүш тәјин едир, биз онларын суалларына чаваб верирдик. «Асахи», «Иомиури», «Мәјнити» гәзетларинин мүхбирларинин суалларынын арды-арасы кәсилмирди:

- Јапония һаггында фикриниз нәдир?
- Јапонияја кәлмәкдә мәгсәдиниз нәдир?
- Совет Иттифагында нә гәдәр филм чәкилир?
- Бу филмларин ичәрисиндә орижинал мөвзүја һәср едилмиш әсәр чождурму?
- Дејиләнә көрә сиздә — Совет Иттифагында әсәсән классик әсәрләр экранлашдырылыр. Аталарын оғуларла мүнәсибәти нечәдир?
- Телевизија илә кино арасында антагонизм варму?
- Нә үчүн әвәлләр сиздә (әвәлләр — јә'ни 1953-чү илә гәдәр) илдә чәми 10—12 филм чәкилирди, инди исә 100—110—120 филм чәкилир?
- Сиздә кинодраматурглар нә гәдәр газанырлар?
- Бир әсәр үзәриндә нә гәдәр ишләјирсиниз?
- Јапон киноларыны бәјнәрсинизми?
- Јапон филмләри һаггында тәнгиди нә дејә биләрсиниз?

— Киносенаридән әләвә, башга жанрда јазырсынызмы?

— Кинодраматургларла режиссорларын мүнәсибәти нечәдир? Кинодраматурглар режиссорларын ишиндән разыдырлармы?

— Сиздә социализм реализми принципиндән узаглашан һазырда Авропада мәшһур олан «Јени далга» үслубунда чәкмәк истәјән кәчч кинорежиссорлар вармы? Әкәр варса, бунилар мүнәсибәт нечәдир?

— Дунја кинематографиясында һансы режиссорлар, артистләри бәјнәрсиниз?

Хәрәк јемәјә вахтымыз олмурду. Бир отелдән башга отелә, бир көрүшдән башга көрүшә, бир филмдән башга

филмә кетмәли олурдуғ. Токада сан өзүнү итирмишди. Бизим бу башкычәлләндирчи темпимизә давам кәтирә билмирди. Өзүнә көмәкчи тапды. Бу, дилсиз-ағызсыз, һөрмәтчил бир оғлан иди. Һәмнишә күлүрдү. Мән онун адыны «күлән адам» гојдум.

Јапония кинематография хадимләри бизим шәрәфимизә бөјүк бир зијәфәт вердиләр. Зијәфәтдән әвәл биз јенә дә «Иомиури»нин мүхбири илә көрүшмәли олдуғ. Зијәфәтә тәкчә кино хадимләри дејил, әдәбијат хадимләри, журналистләр, һәтта журнал редакторлары да кәлмишдиләр. Бизим совет сәфирлијиндән дә хәјли нүмәјәндә дәвәт етмишдиләр. Зијәфәт «алјафоршәт», јә'ни ајағусту кечирди. Исихара бөјүк салонун ортасында гојлумуш микрофона нитг сөјләди. Москванын сүлһ уғрунда мубаризәдә бөјүк ролуну гејд етди. Совет кинематографиясынын инкшифындан, инсанпәрвәр идејалар тарәнинүм етмәсиндән данышды. Москвада олдуғундан, Москва кино хадимләриндән данышды. Бизә бүтүн Јапония кинематографистләри адындан «хош кәлдин» деди. Сәһра Храбровитскијә вә мәнә сөз вердиләр. Храбровитски Москва кинематографистләри адындан, мән исә милли кинематография хадимләри адындан јапон кино ишчиләринә салам дедик. Совет вә Јапония кинематография хадимләринин кәләчәкдә даһа да јакшылашмасындан вә бунун үчүн әлимиздән кәләни әсиркә-мәјәчәјимиздән данышдығ. Хүсусилә бизи јакшылашдыран чәһәтләрдән, инсанпәрвәрлик руһунда јаранмыш әсәрләрин бизә нә гәдәр әзиз вә доғма олдуғундан, бу мөвзүда јаранмыш јапон филмләрини севдијимиздән, бу филмләри јарадан Јапония кино усталарына һөрмәтимиздән данышдығ. Көрүшдә јүздән артығ ғоһағ вар иди. Бизи ајры-ајры кино хадимләри илә, профессорларла таныш едирдиләр. Бир јандан Николај Кошкин, бир јандан совет сәфирлијинин ишчиләри, бир јандан да онларын арвадлары тәрчүмәчилик едирдиләр. Биз Јапония кино хадимләрини марағландыран суалларга һәвәслә чаваб верирдик. Онлар өз филмләри һаггында бизим рәјимиз билмәк истәјирдиләр. Сөһбәт вахты бә'зиләри соршурдулар ки, нечә етмәк олар ки, сиздә јени чыхан филмләрә Јапонияда бахылсын вә Јапонияда чыхан јени филмләрә Совет Иттифагында бахылсын? Белә олса иди, ики бөјүк дәвләтин кинематография хадимләри арасында даһа јакшы үнсијәт јарана биләрди.

Мәндөн Совет Итифагынын һансы кушәсиндән кәл-
дјими сорушдугда: — Мән Азәрбајҷанданам, — дејә ча-
ваб верирдим. Тәәссуф ки, һәтта белә мәдәни јапонла-
рын чоху да Азәрбајҷанын һарада олдуғуну билмирди-
ләр. О вахт, мән даһа үмуми бир чоғрафи аналәйшлә өз
жеримизи таныш вериб «Гафғаз» дејирдим. Бә’зиләри
«Кауказ» — дејә башларыны тәрпәдир, бә’зиләри Гаф-
ғаз мәфһумуну да баша дүшүрдүләр. О заман мән
«петрол, нефт — Баку», «петрол, нефт — Баку» — дејә
тәқрар едирдим. Буну һамы баша дүшүрдү. Бизә јапон
актрисалары ири күл досталәри бағышладылар. Зијафәт
иһи саат давам етди. Бизи бир даһа саламлајыб әл чал-
дылар. Зијафәтдән сонра һәмнин отелдә јапон ссенарист-
ләри илә арамызда фикр мубадиләси олду.

Јапония кинодраматурглары вә «Сценарии» журна-
лынын редактору биздән хаһиш етдиләр ки, көрдүјүмүз
јапон филмләри һагғында өз рә’јимизи сөйләјәк. Биз һәм
бәјәндијимиз, һәм дә бәјәнмәдијимиз филмләр һагғында
данышдыґ. Каһ Храбровитски данышыр, мән онун чыхы-
шына әләвәләр едирдим, каһ да о мәним чыхышыма әлә-
вәләр едирди. Сон заманлар о гәдәр мәтбуат конфранс-
ләры кечирмишдик ки, бир-биримизи балача бир ишарә-
дән, аһи бир бахышдан белә баша дүшүрдүк. Бизә јенә
дә совет кинодраматургларынын вәзижәти һагғында, иш
үсулу һагғында бир чох суаллар вердиләр вә биз һәмин
суаллара әтрафлы чаваб вердик. Сонра биз дә онлардан
хаһиш етдик ки, көрдүкләри совет филмләри һагғында,
хүсусәнлә сон тамашада кестәрдијимиз «Бир илин доггуз
күнү» вә «Мән Москваны кәзирәм» филмләри һагғында
өз рә’јләрини билдирсинләр. Онлар бир мүддәт сусду-
лар, елә бил бизим суалымызы баша дүшмәмишдиләр.
Биз өз суалымызы бир дә тәқрар етмәли олдуґ. Нәһәјәт,
кирписачлы, арыґ, еһликурәк, ушәбојлу бир оғлан да-
нышыма башлады. О деди ки, бизим филмләри әсасән
бәјәнир. Хүсусәнлә «Бир илин доггуз күнү» филмини. Бу
филмдә јенилик һисс олунур, зөвґ вә зәка вардыр. Анчаґ
Јаманути (онун ады белә иди) јенә бир мүддәт сусду,
елә бил өз тәһгидини мүмкүн гәдәр јумшаґ шәкилдә
демәјә чалышараґ сөз ахтарырды. Сонра өз-өзүнә һирс-
ләниш кими, гәти бир сәслә давам етди:

— Бә’зи мәнә белә кәлир ки, сизин гәһрәманлар сөһ-
бәт заманы һеч бир еһтијач олмадыґы һалда ағыллы
сөзләр данышырлар вә бу сәһнәләр белә тә’сир бурахыр

ки, гәһрәманларыныз сүжетни инкишафындан асылы
олмајараґ өз ағылларыны вә зәкаларыны тамашачы гәр-
шысында нүмајиш етдирмәк истәјирләр. Бу да әсәрә бир
нев сүн’илик кәтирир вә әсәрин драматуркијасыны зәиф-
ләдир.

Кенедо Синдо да «Бир илин доггуз күнү» әсәрини
чох бәјәндијини билдирди. Лакин о деди ки, бу филмдә
оператор иһи даһа гүввәтлидир. Биз онларла мубәһи-
сәјә башладыґ. Бу, чох көзәл мубәһисә иди. Биз мәнә
белә мубәһисәләрин тәрәфлары идик. Иһи тәрәф бир-
бирини баша дүшмәјә вә инандырмаґа чалышырды. Биз
тәәссуф етдик ки, «Бир илин доггуз күнү» филмини ја-
пон һәмсәнәтләримиз истәнилән дәрәчәдә баша дүшә
билмәјибләр. Бу филмин драматуркијасы үздә дејилди.
Ону инсан характерләринин дәриһлијиндә, инсан тәле-
јиндә ахтармаґ ләзимдыр. Бу филмдә инсан сәәдәтин-
дән, инсан фачиәсиндән данышылыр. Јүксәк вәзәһпәр-
вәриликдән бәһс олунур. Филмин әсас гәһрәманы күндән-
күнә көзүмүз гәршысында әријир, онун өлүмә мәнкул
олдуғуну биз кадрдан-кадра көрүрүк, лакин нә мүәл-
лифләр, нә дә гәһрәманын өзү бу вәзижәтә ачмырлар.
көз јашы ахытмырлар. Әһ чәтин вәзижәтләрдә әсәрин
гәһрәманы өзүндә бөјүк дәјәһәт тапыр, күлүр, зарәфәт
еләјир, бунун үчүн дә о нә гәдәр ағыллы сөһбәтләр ачса,
онун образы бир о гәдәр јүксәлир.

Бизим дедикләримиз јапонлары тә’мин етди. Анчаґ
һисс олунурду ки, һәлә онлары никаран гојан бир чох
јарадычылыґ мәсәләләри вардыр. Кәһч Јаманути һа-
мыдан артыґ фәаллыґ кестәрирди. О, јенә дә сорушду:

— Нә үчүн биз өз филмләримиздә һәјәтын әһ чиркин
чәһәтләрини кестәрмәкдән чәкинмирик, анчаґ сиз нә исә
бундан гачырсыныз? «Мән Москваны кәзирәм» филми
шәхсән мәнә вә мәним јолдашларыма ләззәт верди. Биз
о филмә баханда истираһәт етдик. Анчаґ тәкчә белә
филмләр чәкмәклә кифәјәтләнмәк олмәз. Нә үчүн сиз
филмләриниздә һәјәтын бә’зи хошақәлмәз чәһәтләрини
үстүндәки пәрдәни галдырмырсыныз?

Она чаваб вермәздән әввәл һансы совет филмләрини
«өрдүјүнү сорушдум. Јаманути көрдүјү филмләрини әд;
арыны чәкә билмәди.

— Белә исә сиз һардан белә нәтичәјә кәлмишиниз
ки, совет филмләриндә һәјәтын нөгсанлы чәһәтләрини
кестәрмәкдән чәкинирләр? Бүтүн бунлар ондан ирәли

калпир ки, Жапонияда совет филмлэри аз көстэриллэр. Буна көрө дэ бизим филмлэр хаггында тэсэвүрүнүз чох тэхминни вэ сөһидир; бэзэн дэ жанлышдыр. Бизим филмлэрдэ һајатымьзын мүсбэт вэ манфи чөһэтлэри ачыг-ајдын көстэриллэр. Лакин эн нөгсанлы чөһэтлэри көстөрэн филмлэримиздэ белэ үмидсизлик олмур, бизим филмлэрдэ һөкмөн мүбариз, ингилаби руһ вар. Бөлкө бу, бизим һајатымьзын пафосу илэ таныш олмајан тэнгид-чијэ гәрибэ кәлир.

Сөһбәт кет-кедә даһа мәһналы, даһа дәрин мәсәләләр әтрафында кедирди: Ејзенштейнни жарадычылыгындан, Курасаванын филмлэриндән, јазычыларын һајата мүнәсибәтлэриндән... Биз дејирдик ки, јазычы, кинодраматург, режиссор, үмумијјәтләр, сәнәткар — охучу, тамашачы вэ заман гаршысында бөјүк мәс'улијјәт дашыамалыдыр. Жапонлар да бизимлэ разылашыб дедиләр:

— Бизим халгын көзәл бир мәсәли вар: «Пәләнк өләндән сонра да онун гијмәтли дәриси галыр». Пәләнк кимн олмаг лазимдыр.

Бу сөһбәтләрдэ тәшкилати мәсәләләрә дэ тохундуг. Бизим вэ онларын тәрәфиндән бәзи тәклифләр ирәли сүрүлдү. Гәрәра алдыг ки; тәшкилатларымьз гаршысында һәм јапон кинодраматурглары, һәм дэ совет кинодраматургларынын эн јахшы әсәрлэринин Жапонияда вэ Совет Иттифагында чап олунасы мәсәләси галдырылсын вэ бундан сонра белэ нүмајәндәликләр тез-тез Жапонияја вэ Совет Иттифагына кәлсинләр. Ики тәрәф ону да тәссүфлэ гејд етди ки, бу вахта гәдәр биз бир-биримиз чох аз танымьшыг. Бир-биримизин жарадычылыгы хаггында тәссүратымьз чох мөһдуддүр.

Ики саатдан артыг чөкән бу сөһбәтдә режиссор вэ драматург Кенедо Синдо, чапан кинодраматург Јаманоту, Васеда университетинин профессору Курода, Ссенарио» журналынын әмәкдашы Кито вэ «Тохо»кино кампанијасынын ссенаристи Кикусимо иштирак етдиләр. Сөһбәт гуртарандан сонра Кито бизә јахылашыб хаһиш етди ки, онларын журналы үчүн јапон филмлэри хаггында бир нәзәри мөгәлэ јазар. Биз разылашдыг. Һәмин отелин башга бир салонунда бизи «Асахи» гәзетинин иңчәсонәт шө'бәсинин кино үзрә мүхбири көзләјирди. Бундан әввәл биз һәмин гәзетин бейнәлхалг шө'бәсинин мүхбири илэ сөһбәт етмишдик. Инди исә «Асахи» гәзетинин кино шө'бәсинин әмәкдашынын суалларына чаваб

вермәли идик. Суаллар бу вә ја башга шәкилдә верилмиш олса да, бундан әввәллик гәзет мүхбирлэринин вердиклэри суалларын ејни иди. Биз тәләсирдик. Һәм дэ бәрк јорулмушдуг. Бу күн, дејәсән, дөрдүнчү гәһбирлэ сөһбәт едирдик. Бир дэ ки, Жапониянын мәшһур милли театрындан сајылан «НО» театрына кетмәли идик. Ви-летлэримиз дэ алынмышды. Мүхбир исә биздән әл чәк-мәк истәмирди. Нәһајәт, онун бүтүн суалларына чаваб вердикдән сонра, чөлд ајага галхдыг. Әкәр бизи даһа башга бир гәзетдән көзләјән олсајды, бу сөһбәтдән бојун гачырачагдыг.

«НО» театрынын тамашасына баха билмәдик. Кечикмишдик. Көзүчу гапынын хырда пәнчәрәсиндән зәриф һәрәкәтләрлэ рагс едән, милли кейимли гызлары, гадынлары бир мүддәт сәјр едиб јола дүшдүк. Ачыгы, о гәдәр һејфсиләнмәдик, чох јорулмушдуг. Белә гәрәра кәлдик ки, имкан олан кими бу театра бир дэ кәләк. Лакин сонралар имканымыз олмады.

Мајын 10-у, истираһәт күнү, вахтымьз бош кечмәсин дејә, машына сәјаһәтә чыхдыг. Бу дәфә сәјаһәтә чыхмага һәвәслә разылыг вердик. Камакура шәһәрчиндә јашајан Нода сан бизи өз евинә дә'вәт етмишди. Жапонияда евә дә'вәт олунаг бөјүк шәрәф сајылыр. Нода сан Жапониянын ссенаристләр тәшкилатынын рәһбәридир. Өзү дэ эн гочаман ссенаристләрдән биридир. Камакура јашылыга гәрг олмуш јапон шәһәрлэринин эн јашыл кушәлэриндәндир. Лакин бурада да машын әлиндән тәрпәнмәк олмур, һара дөнүрсәнсә, шүшәбәнд мағазалар көүрсән. Елә зәриф, елә усталыгла јаранмыш сувенирләр вар ки, саатларла онлара тамаша етмәк истәјирсән, анчаг вахт аздыр. Жапон халгына аид олан һәр шеји көрмәк, һәр шеји билмәк истәјирдик. Ән көзәл кушәлэри фотоја чәкирик. Камакуранын гәдим ибадәткәһларына сәјаһәт едирдик. Әјинлэриндә кимоно олан гадынлар вә кишиләр ибадәткәһа јахынлашыб әллэрини бир-биринә чырпырлар, үч-дөрд дәфә әл чалырлар ки, ибадәткәһн ичиндәки будда онлары ешитсин. Дуа едирләр, хаһиш едирләр, сәадәт, чансағлыгы истәјирләр. Јалварырлар ки, будда онлары ас гојмасын. Анчаг бура тәкчә ибадәткәһ дејил, бурадан да пул чыхарырлар. Ибадәткәһн әтрафыны музей етмишләр. Орада нүмајиш етдирилән самурај палтарларынын, гәдим јапон чәнкавәрлэринин тылынчларыны, буддалары, чүрбәчүр тапынтылары

сејр етмэк үчүн көрөк пул вериб билет аласан. Авто-мобил сүрөнлөр үчүн үстүндө будданын дуасы жазылмыш ачар энцири сатылар. Бундан да пул газанырлар. Натта чүрбөчүр бээк шејлоринин үзөриндө да дуа жазылмышдыр. Бүтпөрөстлөр вэ туристлөр онлары һавәсчә алырлар. Каһ орада, каһ бурада фала бахырлар. Анчаг фала бахдырмаг мәсәләси дэ системләшдирилмишдир. Әкәр өз тәлејини билмэк истәјирсәнсә, кассаја пул вер, бир жетон ал, о жетону дәмир бир габа сал, бундан сонра габы чевир, габын дәлијиндән нөмрә дүшәчәк. Һәмин нөмрәни, гаршысында сәјсиз-һесабысыз бүкүлү кағызлар олан гадына вер. О ејни нөмрәли кағызы сәнә узачаг, сән дэ өз тәлејини өјрәнөчкәсэн. Токада сән бизә мәсләһәт көрдү ки, биз дэ фала бахдыраг. Бүтүн гајдалара јерлө-јериндә әмәл етдикдән сонра тәлејимизи бизә вердиләр. Ачыб охудуг: «Әкәр сиз сәјаһат етсаниз, сәјаһәтиниз үгүрлү олачәг. Әкәр сизин үрәјиниздә бир арзуunuz варса кеч-тез һәјата кечәчәк, әкәр бир шеј итирмишсинизсә, ону евдәки тахтын архасында ахтарын».

Мән өз «тәлејими» Храбровитскија вериб онун «тәлеји» илә таныш олмаг истәдим. Орада да мәнним «тәлејими» билдирән сөзләр жазылмышды. Икнимиз дэ бирдән күлдүк. Токада сән вә Марико сән биздән күлмәјимизин сәбәбини сорушанда биз онлара һеч бир шеј демәдик. Чүнки истәмирдик, өзләрини тәһгир олуимуш һесаб етсинләр.

Токада сән бизи бүтүј буддизмин әсасыны гојмуш бөјүк Будданын тамашасына агарды. Һәмин Буддаја бахмаг үчү дэ пул вермөк лазым иди. Нәһәнк Будда һалә, узатган көрүнүрдү. О, тәмкинлә отуруб килосиз көзләринин ағы илә сонсузлуға бахырды. Бәлкә дэ бу мәнә белә көрүнүрдү. Бәлкә дэ о, көзләринин јуммушду? Чох уча иди. Гәти демәк чәтин иди. Туристләр онун шәклин чәкир, јахуд да өзләри онун фонунда чәкилирдиләр. Будда о гәдәр уча иди ки, ону бүтүлүклә кадара алмаг үчү узатган чәкмөк лазым иди. Сонра биз Буддаја јахылашдыг.

— Онун ичәрисинә кирмәк истәјирсинизми? — дејә Токада сән биздән сорушду.

Биз дедик ки, Јапонияја анд һәр шеји көрмәк вә билмәк истәјирик. Токада сән күлдү, билет алыб бизи ичәри дэвәт етди. Биз енисз дәмир пилләләрлә Будданын ичәрисиндән јухары галхамаға башладыг. Храбро-

витски астадан, лакин она мәхсус јуморла мәнним гулағма пичылдады:

— Һәсән, биз аллаһын бәтниндәјик.

Камакуруны бир аз да кәздикдән сонра машын тутуб Нода санын јашадығы ево кетдик. Адәт үзрә ајагабамызы чыхардыг. Пардахланмыш кандара ајаг гојдуг. Ев саһибләри илә саламлашдыг. Онлар намаз гылырлармыш кими диз үстә отуруб әлләрини јерә гојарәг бизи саламладылар. Биз дэ өз адәтинизлә онлара еһтирамла салам вердик. Токада сән исә имәкләјә-имәкләјә Нода сәнә вә онун гадынына јахылашыб јапон гајдасы илә тәвзим етди. Чох гәрибә мәнзәрә иди: ики сиңли киши әлләринә вә дизләринә сөјкәнәрәк еһтијатлы бир тәбәссүмлө бир-бирләринә бахыр вә бири башыны тәрпәтдикчә о бири дэ башыны тәрпәдирди. Биз бу саламлашма мәрасимини бир мүддәт сәјр етдикдән сонра евин ичәрисинә нәзәр салдыг. Чох сәлигәли иди. Сағ тәрәфдәки дивар көтүрүлүмшдү. Орада кичик бир бағча көрүнүрдү. Отағы ортасында алчаг бир стол гојулмуш, онун атрафына јасты дөшәкчөләр салынмышды. Нода сән вә онун арвады бизи еһтирамла сүфрә башына дэвәт етдиләр. Стол архасында отурмағы дэ бачармаг лазымдыр. Әкәр адәт етмәмшәнсә, лап узана да биләрсән. Анчаг бир шәртлә: ајагларыны столун алтына узатмајасан, көрөк јана узадасан, јахуд бардаш гуруб отурасан. Нода санын арвады бизим үчүн јашыл чај кәтирди. Сонра да чүрбөчүр јапон ширинијаты вә пивә илә нохарыш етмәк үчүн хамыр-дан гајрылымыш шормәзә чөпләр, јахмалар, колбаса-чөрөк, јағ-чөрөк гојду. Јапон пивәси чох даддыдыр. Пивә ичә-ичә тәзәчә сөһбәтә башламышдыг ки, кәчч драматург Јамануити өз арвады илә ичәри кирди. Сән демә, онун арвады Нода санын гызы, өзү исә ев саһибнинн күрәкәни имиш. Јамануити ичәри кирән кими, кечән дәфә чох сәрт данышдығына көрә, биздән үзр етәди. Биз она дедик ки, үзр истәмәли һеч бир һәрәкәт етмәмшидир вә биз онун фикирләрини әсәсән бәјәнмишик. Кенедо Синдо да бу ево гонаг кәлди. Мәчлисimiz бөјүдү.

Нода сән тәмкинли киши иди. 70 јашларында оларды. Ағыр-ағыр данышыр, бизә совет кинематографјасы һагында суаллар верирди. Лакин нә сијас мәсәләләрә тохунур, нә дэ бәзи гәзет мүхбирләри кими бизә ики-башлы суаллар верирди. Ону әсәс етибары илә марағландыран бизим кинематографја ишчиләри иттифа-

гынын ташкилати ишлари, бөлмэлэр, иттифаг илэ кинематография комитасинини гаршылыгы алагеси иди. Бундан алава, Нода сан өлкөмизде кинематографиянын вэзицэти илэ марагланды. Биз децнде ки, бир сценаридан алдыгымыз гонорара кооператив евадэ 3—4 отаглы мэнзил тикдирэ билirik, үсталик бир ил да анлэмизи эмэли-башлы доландырыгы, онлар женэ да тээччүблэ башларыны буладылар. Чүнки Жапонияда мэнзил мәсэлеси чох четиндир. Нэм да жухарыда дедиим ки, сценаристлэрин эмэжи чох учуз гижмэтлөндирилэр.

Кенедо Синдо таныдыгы режиссорларын назырда нэ илэ машгул олдугу илэ марагланды. Биз режиссор жолдашларымызын жаратычылыгы планларындан атрафлы данышдыг. Женэ да эсэ сөһбөт сөнөткарын, жазычыларын, режиссорларын, ийчэсөнөт хадимлэринин халгар гаршысында, башэрицэт гаршысында мәсулицэти үзаринэ кэлиб чыхды. Жаменоути инди илк дэфэ көрүшдү-жүмүздөн дага жахшы тэсир багышлады. О, бизим кэч кино ишчилэри илэ марагланды. Биз да данышдыг. Мәтлум олду ки, кэч жашларына бахмајаарг Жаменоути 10-дан артыг сценари жазмышдыр ва бу сценарилэр асасында филмлэр чэкилмишидир. Бизэ белэ кэлди ки, Жаменоутинин агыллы бир оглан олмасына бахмајаарг эсэрлэриндэ (бир халда ки, гыса мүддэт эриндэ башгалары киби бу гэдэр чох эсэр жарада билмишдир) мүөцэи тэлэсиклик, натамамлыг, чылик нисэ олунмалыдыр. Соңра биз онун бир эсэрини көрдүк. Бу эсэр наггында хүсуси данышмаг истажирэм. Жаменоутидэн сорушдум:

— Сиз жазыдан экрана кечирилмиш эсэрлэриниздэн разысынызмы?

— Нечэ дежим, разы олдугум јерлэри да вар, наразы галдыгым јерлэри да вар, — дејэ о чаваб верди.

— Фикримизчэ, неч бир жазычы өз эсэринини экранлашдырылмыш вариантындан јүз фаиз разы гала билмэз; жазычынын эсэри экранда нэ исэ газаныр, нэ исэ итирир.

Биз сон замандар Совет Иттифагында жазычыларын да режиссорлуг етмэк, хүсусилэ өз филмлэрини чэкмэк һэвасинин күчлөндийинден данышыб Жапонияда белэ мејлэлэрин олуб-олмамасыны сорушдуг. Жаменоути күлүмсөјиб Кенедо Синдоно көстөрдү:

— Будур, эи бөјүјү, көзүнүзүн гаршысындадыр. Ла-

кин о, тэк дејилдир. Жапонияда да өзү жазыб, өзү чэкэн жазычы-режиссорларымыз вардыр...

...Евин хырдача һэјэтина дүшдүк. Ајагымыза јапон башмаглары кејдирдилэр ки, чорабларымыз батмасын. Биз онларын шэкиллэрини чэкирдик, онлар да бизим. Ајры-ајрылыгга өз билрикде. Елэ бил чохданын достлары идик, елэ бил биз һэр күн көрүшүб данышыр, үрэк сөзлөрүмиз бир-биримизэ дејирдик. Жаменоути мэнэ ва Храбровитскијэ фарфор финчанлар багышлады. Намылыгга билэ күчөјэ гэдэр јола салдылар. Машына миниб Сакит океанын саһили илэ һаконе курорт шэһэрчицэе јола дүшдүк. Узун заман дэниз конары илэ јол кетдик. Бизим солумузда, Сакит океанын саһилинде минлэрлэ оглан, гыз, ушаг, јенијетмэ өзүнү күнөшө верир, океанда чимирди. Биз да чиммэк истајимизи билдирдик. Ахы, бу бизим чохданки арзумуз иди. Токада сан деди ки, ирэлидэ дага худмани јерлэр вар. Нэдэн ештијат етдјини баша дүшмөдиксэ да разылашдыг. Жашылыгларла эһатэ олунмуш сылдырым гажала адачыглар ара-сыра океандан көрүнүр, онун мэнзэрэсинэ хүсуси јарашыг верирди. Нэһајет:

— Бурада чиммэк олар, — дејэ Токада сан бизи саһилэ дэвэт етди.

Саһилдэ адам аз иди.

— Чимирсэн? — дејэ Храбровитски сорушду.

Ајагымын алтындыкы зибилли гара гума бахыб башымы буладым. Океан да хошума кэлмирди. Нэ исэ адамы чэлб етмирди, эксинэ, елэ бил «мөндөн узаглаш» дејирди. Мэн чиммадим. Храбровитски сојунуб Сакит океана баш вуруду. О өз истајинэ наил олду. Мэн һэм чиман јерде, һэм судан чыхан јердэ онун шэклини чэкдим. Женэ јола дүшдүк... Женэ да пуллу јоллар, женэ да јол веркиси. Лакин нэ јоллар! Тэсвир етмэк четиндир. Биз даглара галхырдыг. Тез-тез јолун каһ солунда, каһ сағында ахан шэлэлэрини бүллүр сулары күнөш ишыгында бэрг вурур, тоза денүб ашагы сөпөлөнирди. Жапонияда су чохдур, бу, јапонларын хошбөхтлицидир. Нара бахырсан судур. Биз жухары галхдыгча јолумузун сағында ва солунда мешэликлэрлэ өртүлүмүш учурумлар көрүрдүк. Лакин елэ тэсэвүр ојанырды ки, бу, горхунч учурум дејил, инсан эли илэ јаранмыш, өзү дэ мөһз јапонлара мэхусэ сөнөткарлыгга јаранмыш декоратив учурумлардыр. Учурумун дибиндэн дагларын зирвэсинэ

гәдәр галхан мешәлинин ағачларына баханда елә тәсәвүр оҗадырды ки, санки оңлары нәһәнк гәҗчы илә кәсиб һамарламыш, һәрәсина бир чүр рөвнәг вермишләр. Бир ағачын җарпағлары ирәли дараңмыш, бирининки јана дараңмыш, бирининки архаја.

Јоллар ғырыла-ғырыла дағларын зирвәсинә галхырды. Дөнүб архаја бахдым. Дағларын башлангычы нәһәнк гапы кими Сакит океана ачылмышды. Виз узгалшыдыҗа бу гапы даралыр, даралыр, елә бил океанын сулары чәкилдир, кет-кәдә көздән итирди. Бирдән јолу-музун сағында әсрарәнкиз бир мәнзәрә ачылды.

...Кәзәл имарәтләр вә бу имарәтләрин әтрафына сәпәләнмиш бирмәртәбәли јапон евләри физиуәзи көлүн суларында әкс едирди. Һарадана кәлән думан көлүн һамар сәтһинә сәрилә-сәрилә ғысганчылыла онун кәзәллинин пәрдәләмәк, кизләтмәк истәјирди.

Јапония кәзәл дијардыр, чох шаирәнәдир. О дәрәчәдә шаирәнәдир ки, ону олдуғу кими тәсвир етсән охчуи инанмаз, дәрәҗ ки, јазычы һиссә гапылыбдыр. Јапония елә бил бәјүк бир декорасиядыр, елә бил һәр шәј бурада һисан әли илә јаранмышдыр. Елә бил Јапониянын өзүнү јох, күзү кими суларда әксини көрүрән вә бу әкс титрәјир. Буна көрә дә әлчәтмаздыр. Һалбуки һәр шәј көзүмүн габағында иди. Мән машиңдан дүшүб әлими бу отлара, бу дашлара, бу сулара вура биләрдим. Анчаг, нәдәнә, мәнә белә кәлирди ки, бүтүн буңлар чох-чох узағладыр.

Бүтүн јолу Токада сан арабир сүрүчү илә сөһбәт едир, Храбровитски арды-арасы кәсилмәдән Марики илә данышыр, мән исә сусурдум...

Биз уча дағларын гојнуңдаки гејри-реал көрүнән көлу чәкмәјә имкан тапмамыш, думан ону бүрдүдү, кизләтди.

Јенә јол кедирдик. Һәр дөнкәдән сонра гаршымыза јени бир отел чыхырды. Бәзи јердә тәзә отелләр тикилирди. Һаконә кәзәл курутот јерләриндән бири сајылдығына көрә кампанијалар бурадан мүмкүн гәдәр чох пул чыхармаг истәјирләр. Чүнки сәјјаһлар, демәк олар ки, илин бүтүн фәсилләриндә бураја кәлирләр. Буранын исти сују мәшһурдур. Бурада канат јоллары чәкилиб, һавадан асылмыш хырда вагонларда Һаконенин үзәри илә сүзүб онун кәзәллинин сејр едирләр, ачыг һавада Јапониянын вуғары сајылан мәшһур Һудзијаманын гар-

лы зирвәси кәјләрин әкинлијиндә ағарыр. Булудлар онун зирвәсинә галха билмир, булудлар онун әтәкләриндә әмрә мүнәтәзир дајаныр...

...Бизим үчүн кәзәл отелләрин бириндә јер сахламышдылар. Јенә дә фрак кәјмиш «бојлар» машиңымызны гапыларыны үч тәрәфдән ачдылар. Әл чанталарымызы алыб өзләри илә апардылар. Кампанија бу мейманхананы тикдирәндә јәгин ки, милјонларыны әсиркәмәмишди. Елә бил бу биңа тикиләндән сонра бура илк дәрә гәдәм гојан биз идик. Елә бил сәјјаһлар бу гәрбиә нахышлы дәрәмәләри, пардахлаңмыш пилләләри тапдаламајуб. Умумијәтлә, елә бил бүтүн буңлар һәңгәт дәрил, елә бил декорасиядыр вә бүтүн буңлары кинода көрүсән.

Лифтлә бизи үчүнчү мәртәбәјә галдырдылар. Отағларымызы кәстәрдиләр. Мән дә, Храбровитски дә бир нечә дәгигә динчәлдикдән сонра Һаконенин мәнзәрәли јерләрини пијада кәзмәк истәјирдик. Лакин артыг чискин чиләјирди. Бу әтрафда јашаң мейманхана хидмәтчиләри дедиләр ки, бир аздан сонра ләјсан јағышы башлајачаг. Һарада чиммәк истәдијимизи биздән соршудлар: јашадығымыз нөмрәнин һамамханасында? Јохса киничи мәртәбәдәки исти су һовузунда? Көрмәдијимиз исти су һовузуну сечдик. Нөмрәләримиздә алчаг балача столдан, бу столу әтрафында ики алчаг, раһат күрсүдән, үзәриндә һәмни отелин маркасы олан зәрф, кағыз гојулмуш тумбадан вә чарпајыдан башга, һеч бир шәј јох иди. Отағ елә бил һәм бош, һәм дә долу иди. Бурада ләзим олан һәр шәј вар иди, лакин һеч бир шәј ајага илиншир, дарысгаллыг тәрәтмирди. Мән һисс едирдим ки, нөмрәдә шифонери әвәз едән бир јер олмалыдыр. Әлими дивардаки дүјмәләрдән биринә тохундурдум, дивар араланды. Ичәридә ишыг јанды: палтарасан, палтартәмизләјән. Дүјмәни басдым, гапы өртүлмәјә башлады, ичәридәки ишыг сөндү. О бири гапы ванна отағына ачылдырды. Ваннанын үстүндәки дәрәмәләр инкилис дилиндә чап олунмуш кағыз гајтанла сарынмышды. Елә бил бу вахта гәдәр бу ваннада һеч кәс чиммәмиш, бу отаға һеч кәс ајаг басмамышды. «Һәр шәј тәрәтәмиздир», «Һәр шәј дезинфексия олунмушдур» — јазысы бүтүн отелләрдә нөмрәјә илк дәрә гәдәм басан гонағын нәзәринә чарпыр. Бәли, о гәдәр дә бәјүк олмајан бу нөмрәләр адама һәм бәјүк көрүнүр, һәм дә адамын руһуну охшајыр. Умумијәтлә, јапонлар (буңу тәкчә мән мүша-

Һида етмәянишәм), интерјер җаратмагда, җә'ни мәнзиллар-ри бөјүк гәнаәтлә саһмана салмагда демәк олар ки, дүңјада биринчи јер тутурлар. Јапонлар кими евин һәр метриндән сәмәрәли истифада едә билән аз тапылар. Јапон м'марлары бүтүн дүңјада мәшһурдурлар. Лакин јапонлар өз вәтәнләриндә өзә биналар тикә билмирләр. Чүнки бу көзәл дијарда һәлә јүздән артыг вулкан арды-арасы кәсилмәдән пүскүрүр. Зәлзәләләр, дашгынар, ту-фанлар хырда адаларда өзләринә јува гурмуш бу зәһ-мәткеш халгын евләрини дагыдыр, әкиләрини мәһв едир. Онлар исә гарышга кими бир јерә топлашыб јени-дән өзләринә јува тикир, јенидән әкин саһәләрнә јара-дырлар. Әкәр Јапониядакы истисмар, зәлзәләләр, ту-фанлар вә дашгынар олмаса иди, мән дејәрдим ки, о дүңјанын ән көзәл, ән севимли өлкәси оларды. Лакин белә дејил. Мән јапон шәһәрләриндә, күчәләрдә, мағазаларда раст кәлдиңим гадынларын, кишиләрин гајғы-лы сифәтләринә бахырам. Елә бел бу мүти, зәһмәткеш инсанларын гулағы һәмишә сәсәдидр. Онларын көзлә-риндәки кәдәрә, никаранчылыға бахыб, дүшүнүрсән ки, онлары нә исә бир бәдбәхтчилиғә мәнкум етмишләр. Лакин һамы белә дејил. Јапонлар күлмәји дә, севмәји дә бачарырлар.

...Биз тахт үзәриндә ири, шәффаф зәрфләр ичәрисин-дәки кимонолары чыхарыб әјнимизә кејирик. Бу халат-ларын да үстүнә вурулмуш марка стол үстүндәки кибрит кими һәмин отелә мәнсуб олдуғуну билдирир. Икинчи мәртәбјә исти су һовузуна кедирик. Бизн чаван бир јапон гарышалајыр, һовуздан нечә истифада етмәк лазым кәлдијини бизә баша салыр. Әввәлчә душ гәбул етмәк лазымдыр. Тәртәмиз чимәндән сонра исә һәмин мүчәррәд формалы һовуза кирмәк олар. Биз белә дә етдик. Су һәмишә ахыр. Исти су булағындан кәлән шәләлә бу һову-за төкүлүр вә төкүлдүјү гәдәр дә су һовуздан кедир. Сујун истилик дәрәчәси јүксәкдир. Буна көрә дә һеч бир хәстәликдән еһтијат етмәк лазым дејил. Бир дә буралар о гәдәр тәмиздир ки, белә шәләр адамын һеч ағына да кәлмир. Һамам хидмәтчисинә тәшәккүр едиб нәмрәлә-ринимиз галхдыг. Бир нечә дәғигдән сонра Марико сан зәнк едиб бизи шам јемәјинә дә'вәт етди. Јухары мәртә-бәјә галхдыг. Ади Авропа ресторандарына хас олан бир салона кирдик. Пардахланмыш, сәлиғәли стол архасын-да отурдуг. Башгалары да бизим кими отурмушдулар.

Столун ортасында даирәви бир гапаг вар иди. Хидмәтчи гыз јахылашыб о гапагы ачды вә биз көрдүк ки, пар-дахланмыш столун ортасында газ пиләтәси вар. Хид-мәтчи гыз һәр биримизни гарышында ири булудларда чүрбөчүр јарымфабрикат әт, от, көјртн, балыг гојду. Газы јандырды, газын үстүнә тава гојду, таваја битки јағлары төкүб гарышдырды. Токада санла, Марико са-нын өз гарышыларындакы гәбдан әти, оту, балыгы бар-мағлары арасындакы чөпләрлә нечә көтүрүб биширди-јинә вә сонра нечә једикләрнә бахыб ејни һәрәкат етдик. Бир нечә дәфә милли рестораңларда хәрәк јемишдим. Орада һамы бу ики чөплә јејирди. Храбовитски чөплә јемәкдә мәнән истә'дадли чыхды. О, илк күләрдән бу чәтин јемәк үсүлуну асанлыгла гаврады. Анчаг мән исә бәчарырдым. Бармағларым чоғ гыса иди. Чөпләрнә нә чүр тутурдумса, әт парчасы сүрүшүб нимчәјә дүшүрдү. Һамы мәнә күлүрдү.

Инди дә әтрафда отуранларын диггәтини чәлб етмә-мәк үчүн астача хаһиш етдим ки, мәним үчүн чәнкәл кәтирсинләр. Һәр дәфә чәнкәл истәјәндә Храбовитски пәрт олурду.

Ахшам лејсан јағышы башлады. Биз бу гәшәнк оте-лин әсири олду. Бүтүн ахшамымыз вә кечәмиз бош кәч-мәсин дејә, хаһиш етдик ки, бизим нәмрәјә телевизор апараты кәтирсинләр. Онсуз да бир кечәмизи телевизија верилишләринә һәср етмәк истәјирдик ки, көрәк бүтүн дүңјада мәшһур олан јапон телевизијасы стансијасынын програмы нечә тәшкил олунур. Бир аздан сонра нәмрә-миздә мави экран ишығланды вә јапон дилиндә арды-арасы кәсилмәјән сөһбәтләр башланды. Биз әрмә-әрмә каналларын програмына тамаша едирдик. Програмла-рын әсасыны рекламлар тәшкил едирди. Демәк олар ки, реклам вермәк Јапония телевизија стансијасында әсл сәнәткарлығ сәвијәсинә галхмышдыр. Һәдән данышмағ истәјирләрсә, онун әтрафында гыса бир сүжет гурурлар, јахүд көзәл мултипликасија чәкирләр. Чамаата тәклиф етдикләрнә һәр шеј һағгында гыса, мелодик бир маһнә јарадырлар, өзү дә рекламлар јормур, онлар чоғ дина-мик шәкилдә верилир, онлар чағырыр, диггәти чәлб едир. «Мәнн алын», «Мәндән истифада един» — дејир.

Мән сонралар да телевизија верилишләринә бахыр-дым, бир дәфә дә олсун телевизија дикторуну көрмәдим. О, экран архасындан данышыр. Дикторун данышдығы

вахтдан истифода едиб рекламлар көстөрирлөр. Тез-тез кино-филмлар да нумажин етдирирлөр. Һәм япон филмләри, һәм да харичи филмлар. Өзү дә әсасән Американын чохдан бәри чакдiji «кавбоjларын» һајатындан алынмыш филмлар. Бу филмлар япон дилинә дублаж олунмушдур. Япон дилинә кедирди. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, бүтүн Јапонијада анчаг телевизија станицялары филмләри дублаж едир. Үмуми экранларда кедән филмлар исә јазылар (субтитрлар) васитәсилә тәрчүмә олунур. Филмләрин нумажин етдирилмәсиндән дә реклам үчүн әмәллән-башлы истифадә едирләр. Филмин ән кәркин јериндә, бир гәһрәман о бирини өлдүрмәк истәдiji моментдә бирдән кино дајандырылып, рекламлар верилдир. 15—20 дәгигә сонра филми јенә давам етдириләр. Беләликлә, һадисәнин керисини көрмәк истәгәи тамашачы мәчбурән рекламларга бахмалы олур.

Телевизија верилшләриндән чох данышмаг олар. Јапонијада бу сәһадә чалышанларын тәчрүбәси әнкиндиндир... Саат 1-ә гәдәр верилишләргә тамаша едиб телевизија апаратыны сөндүрдүм вә јағышын јекнәсәг курултусу алтында јухуладым.

Сәһәр јенә дә јағыш жағырды, јенә дә лејсан жағышы. Наһар едиб јола дүшүк. Биз ашағы ендикчә елә бил ағыр сых булулдарын пәнчәсиндән гуртурар, кет-кедә сәјрәлимиш нурлу думан ичарисинә енирдик. Ашағыларда бу думан кет-кедә әриди, күнәшә тәслим олды. Мән јенә дә јолун каһ солунда, каһ сағында ачылан әсрәрәнк иш мәнзәрәләри сәјр едирдим. Храбровитски исә Марико илә сөһбәтинә давам едирди.

— Марико, сәни һәр күн, һәр саат көрмәјә елә адәт етмишәм ки, Јапонијадан гајыдандан сонра мәнә нә исә чатышмајачаг.

Билмәк олмурду Храбровитски бу сөзләри зарафатла дејир, јохса чидди.

— Бәс сән нечә, Марико?

— Мән дә сизи көрмәјә адәт еләмишәм.

— Сән бизим үчүн дарыхачагсанмы?

— Билмирәм. Мән бу вахта гәдәр һәлә һеч кәс үчүн дарыхмамышам.

Ашағыда, учурум ичарисиндән бојланан нәһәнк бәзәк ағачлары үзәриндәки чәтир кими ачылымш ири кулләри көстәриб сорушдум:

— Бу нә ағачыдыр?

Нә Марико, нә Токада сан, нә дә сүрүчү бу ағачын адыны билмирди. Сонра мән тез-тез ајры-ајры ағачларын адыны сорушурдум. Бизим папонијалы мушәјәт-чләрнимиз өз араларында мәсләһәтләшиб, көтүр-гој едир, анчаг гәти бир гәрәра кәлә билмирдиләр. Мән јенә дә сусуб учурумлары, мешәли дағлары, шәләләләри, ашағыда курулдајан чәјлары сәјр едирдим.

— Марико, сәнин көзләрин нә рәнкдәдир?

— Гарадыр? — дејә чаваб вермәк әвәзинә, Марико өзү Храбровитскидән сорушду.

— Билмирәм.

— Нә үчүн?

— Сәнин көзләринин ичинә баха билмирәм.

— Нә үчүн?

— Сәнин көзләринә баханда бүтүн фикирләрини, һиссләрини кизләдирсән. Көзләрин сөнүр, шүшә кими парылдајыр.

— Нә үчүн?

— Буну мәнән јох, өзүндән соруш.

Марико чаваб вермәди. Күл ләчәји кими гәшәнк додағларынын учларында ани олараг кизли бир тәбәссүм гығылчым кими алышыб сөндү, көзләри исә бир нөгтәјә зилләнди. Гәрибә көзләри вар иди, елә бил үзүнүн дәрисини үлкүчлә кәсилиб вә орадан ики гара килә бахыр. Кирпикләри чох гысадыр. Һәмишә сәлигә илә кејинир. Мариконун чидди зөгүлү гызлары хас олан кејими онунла һәмсөһбәти арасында кечилмәз бир пәрдә јарадырды. Балкә буна көрә дә Храбровитски зарафатла бәлә психоложи етүдләрә мүрачәһәт едирди:

— Марико, сән һеч өмүрдә севмисэнми?

Марико динмәди:

— Марико, јапонча нечә демәк олар ки, «мән сәни севирәм»?

— Јапонча белә ифадә јохдур.

Ирәлидә дағлар силсиләси кет-кедә гапы кими ачылып вә онларын арасында түнд мави дәнзинин сәтһи габармага башлајырды. Бу, Сакит океан иди. Бир аздан сонра биз дәмир јолу стансијасына јетишдик. Бизим гатар 20 дәгигәдан сонра кәләчәкди. Биз бөјүк дағ чәјынын үстүндән чәкилмиш көрпүә кетдик. Јағыш дајанмышды. Храбровитски вә мән өз апаратларымызла бир-биримизни, һабелә Токада санла, Мариконун шәкиллә-

рини чәкирдик. Көзләннмәдән Марико көрпүнүн мәһчәрһинә сөжкәһнәб гыса гашларыны чатды вә инчик һалда деди:

— Данил сан, сиз мәним хошума кәлмирсиниз.

— Нә үчүн, Марико? Мән сәнә нә пәслик етмишәм?

— Сиз мәнә бир гадын кими бахырсыныз.

— Мәкәр сән гадын дежилсән?

— Мән тәрчүмәчијәм. Сиз мәни һәмишә бир гадын кими тәрифләјирсиниз. Демәли, бир тәрчүмәчи кими бәјәнмирсиниз.

— Марико, әкәр мән сәни бир гадын кими бәјәнмәсәјдим, сән мәнән бәрк инчимәли идин.

— Истәјирәм ки, мәни бир тәрчүмәчи кими тәрифләјәсиниз. Бу, мәним үчүн даһа вачибүр.

— Сән көзәл тәрчүмәчисән, Марико.

— Сиз буну чидди демирсиниз.

— Бәлкә дә бу вахта гәдәр сәнә дедијим ән чидди сөзләр бунлардыр. Сән көзәл тәрчүмәчисән, Марико.

— Сиз истәјирсиниз мән сизә инаным?

— Инан, Марико.

— Чох сағ олун. Бах, инди сиз мәним хошума кәлдиниз.

— Сәнин үчүн даһа нә едә биләрәм, Марико?

— Неч бир шәј.

— Мәнән бир хаһиш ет.

— Мәнә бир гадын кими бахмајын.

— Буну бачармајачағам.

— Нә үчүн?

— Чүнки сән көзәлсән, Марико! Сән өзүн дә билмирсән ки, нә гәдәр көзәлсән. Билсәјдин, мәнә ачығын тутмазды.

— Мән көзәл дежиләм.

Нә Токада сан, нә дә мән онларын сөһбәтләринә гарышмырдыг. Анчаг икнимиз дә онларын мүбаһисәсини ешидирдик. Токада сан күлүмсүнүрдү. О баша дүшүрдү ки, Храбровитски зарафат едир, бу сөһбәтләри бүтүн күнү бизимлә кечирән Мариконун үрәјини ачмаг үчүн едир.

Бизим гатар платформада дајанды. Гарышмыздакы вагона минмәк истәдик. Ма'лум олды ки, билетимиз бу вагона дејил. Бизин гоһшу вагона дә'вәт етдиләр. Сән демә, електрик гатарларында да вагонлар дәрәчәләрә бөлүнүрмүш. Токада сан бизә биринчи дәрәчәли вагонда

јер көтүрмүшдү. Бу вагонлар бизим електрик вагонларындан аз сечилер, бир аз кичикдир. Анчаг јәгин ки, икинчи, үчүнчү дәрәчәли вагонлардан өз тәмизлији илә фәргланер. Отурачаглар һәр кәсни мејдәнә көрә, өз оху әтрафинда 180 дәрәчә һәрләнә билер. Әкәр гарышдакы сәрнишинләри бәјәнмирсәнсә, арханы онлара чевирә биләрсән. Вагонда гызғын алвер кедир. Чүрбәчүр јахмалар, колбаса-чөрәк, јаг-чөрәк, севдичләр, ичкиләр сатылыр. Храбровитски Марико илә, мән исә Токада санла әјләшдик. Токада сан Марикону бир тәрчүмәчи кими јормаг истәмәјәрәк мәнимлә инкилисчә сөһбәт етмәјә чалышды. Амма нә мән ону, нә дә о мәни баша дүшүрдү. Нәһажәт, үмиднин үзүб сусду. Мән дә пәнчәрә архасында һәрләнән мәнзәрәләри сәјр етмәјә башладым. Арабир Храбровитски илә Мариконун гырыг-гырыг сөһбәтләрини ешидирдим.

— Сиз габаглар мәнимлә белә данышмырдыныз. Анчаг бу нечә күнү лап дәјишмирсиниз.

— Сәбәбини билмирсән, Марико?

— Јох.

— Ахы, биз бу күнләрдә ајрылачағым.

— Бу күнләрдә јох, сабаһ. Сабаһ сизә башга бир тәрчүмәчи тәһким едәчәкләр.

— Мәним фикирләримн сәнән башга неч кәс тәрчүмә едә билмәз, Марико.

— Демәли, мән јахшы тәрчүмәчијәм?

— Нәм дә јахшы гызсан.

— Тәзә тәрчүмәчи мәнән гат-гат јахшы гыздыр.

— Сәнән јахшы гыз јохдур, Марико.

— Бајаг көрпүнүн үстүндә мән сизә инанмышдым.

Инди инанмырам. Нә үчүн сиз һәмишә мәнә күлүрсүнүз?

— Нечә јашын вар, Марико?

— Ушаг кими данышырам?..

Храбровитски күлдү. Сусдулар. Токада сан ағзыны јары ачыб јүнкүлчә хорудлајыр, гызыл дишләри хәфиз-хәфиз парылдајырды. Гатарын радио говшағы тез-тез стансијаларын адларыны чәкир, мүхтәлиф хәбәрләр верирди.

— Марико, биз сабаһ јенә көрүшәчәјикми?

— Јох. Сабаһ сизнилә тәзә тәрчүмәчи ишләјәчәк. Мән исә ајын 12-дә Москваја јола дүшүрәм. Бәјүк турист дәстәси илә келәчәјәм. Тәрчүмәчи кими. Биз Мос-

квадан бүтүн Европаны көзүмө кедечек, сонра исе жеңе Москвага гайдачагы.

— Эжэр истәсэн Москвада бизе гонаг кәлә биләрсән. Мән сәни өз гызларымла, арвадымла таныш дәрәм.

— Чох јахшы. Мән һөкмән сизе гонаг кәләрәм. Мән сизин арвадынызла, гызларынызла таныш олмаг истә-
жирәм.

Храбровитски Москва үнваныны вә телефонуну жа-
зыб Марикоја верди. О, тәшәккүр елиб һәмнин үнваны
әмәлли-башлы бүкдү вә чантасына гојду.

— Марико!

— Нә вар?

— Һеч олмаса сабаһ кәл видалашаг.

— Јох, кәлмәјәчәјәм...

...Ертәси күн Марико жең кәлди. Тәк дејилди, өзү
илә ону әвәз едәчәк тәрчүмәчи гызы кәтирмишид. Әлбәт-
тә, Марико даһа гәшәнк иди. О бири гыз дејәсән, бир аз
Марикодан јашлы иди. Сифәти чох ади иди. Марико нә
гәдәр вугарлы көрүнүрдүсә, тәзә тәрчүмәчи гыз бир о
гәдәр сәдәләвһ көрүнүрдү. Ады Мидори иди. Мән онун
адыны о дәгигә унутдум. Тез-тез онун адыны унуттурдум.
Храбровитски исе јадыма салырды. Ахырда белә гәрәра
кәлдик ки, тәзә тәрчүмәчинин адыны унутанда онун иди-
на ошхар сөзү јадыма салым. «Помидор». Бу сөз Мидо-
ријә јахын сәсләнирди. Күлмәли дә олса, бу, мәнә көмәк
етди вә мән онун адыны унутмадым.

Танышылығымзын биринчи күнү Мидори биздә о гә-
дәр дә јахшы тә'сир ојатмады. Бәлкә бу она көрә иди
бир һәр күн Марикону көрмәјә адәт етмишидик. Мидори
исә она нисбәтән удузурду. Бир дә ки, онун бир тәрчү-
мәчи кими рәфтары бизе гәрибә кәлирди. Биз бир суала
чаваб верәндә Мидори тәрчүмә етмәк әвәзинә өзү тәч-
чүбләнир, бизим чавабымыза мүнәсибәтини билдирмәјә
чалышырды. «Јох-а», «ола билмәз», «бу мүмкүндүрмү?».
Бу исе бизи әсәбиләшдирирди. Биз ачыг-ајдын өз нара-
зылығымзы билдиридик.

— Сән тәрчүмә ет! — дејә бир гәдәр сәрт сәслә онун
тәрчүмәчи олдуғуну јадына салырды.

— Аһ, багышлајын, — дејә Мидори инчимәдән кү-
лүмсәјиб үз истәјирди.

Мидори бир нечә дәфә дә тәрчүмәчи олдуғуну унут-
ду, сонралар исе һәр шәј өз гәјдасына душду.

Биз Марикоја кәһрәба бојунбагы багышладыг. О,

бизим һәдијәмизи алыб тәмкинлә тәшәккүр етди вә
кетди.

Мидори санла ишә башладығымыз илк саатларда Ја-
понијанын мәшһур милли театры сајылан «Кабуки»јә
кәтдик. Тамаша саат 11-дә башлајырды. Бир аз кечик-
мишидик. Театрын салону чох саһманлы иди. Тамашачы-
лар да шәһәрнин күчәләриндә көрдүјүмүз адамларә аз
ошјаырды. Салонда тәнтәнәли бир сүкүт вар иди. Стул-
лар ели вә раһат иди. Адамлар бир-биринин бөјүнә
гымсылмырды. Ким исе јүјүрә-јүјүрә пәрәни ачды. Ик-
инчи шәкил башланды. Чох гәрибә тамаша иди. Јарылап,
јарыданшығла кечирди. Арабир канарда һәјачаны, ја-
ху д баш верәчәк һәдисәләри билдирән маһны ешидилди-
рди. Бу маһны сәһнәнин сағ тәрәфиндә, јухарыда дүзәл-
дилимиш хырдача ејванда охунурду. Милли јапон симли
алатиндә әјнинә кимоно кејинмиш гоча бир киши чалыр,
башга бир киши бизим адәт етмәдијимиз чох хырталтылы
бир сәслә охујурду. Лакин бу, маһны тә'сир багышла-
мырды. Авазла данышылан сәһбәтә бәнзәјирди. Бә'зән
шикајәтә чеврилирди, бә'зән инајајра. Маһны охунан вахт
сәһнәдәки артистләр јалныз һәрәкәтләрлә өз һиссләрини
бүрүзә веририләр. Мидори бизе деди ки, гадын палта-
рында көрдүјүмүз артистләрин һамысы кишидик. «Ка-
буки» театрында гадын либасында кишиләр ојнајырлар.
Бу, әсләрлә белә олмушдур. Инди дә театр бу ән'әни
давам етдирир.

Артистләр бә'зән ағлајанда, јаху д һәјачан кечирәндә
сәбәбини баша дүшә билмирдим. Мәнә елә кәлирди ки,
артистләр өз һисс вә дүјүгүларыны «бахын, мән ағлајы-
рам», «бахын, мән күлүрәм», «бахын, мән кәдәрләнирәм»
тәрзиндә дахили дејил, харичи һәјачанларла тамашачы-
ја чатдырырлар. Бу исе мәнә чох бәсит вә ибтидан көрү-
нүрдү. Лакин тамаша кетдикчә мән артистләрин бу ифа-
сында мүәјјән бир үслуб, мүәјјән бир һәзинлик, јалныз
вә јалныз «Кабуки» театрына анд јарядычылыг үслубу
дујдум. Бу театр һаггында фикир јүрүтмәк үчүн, әлбәт-
тә, онун бирчә тамашасына, өзү дә икнинчи шәкилдән
бахмаг кифәјәт дејилдир. «Кабуки» театрыны дәринли-
јиндә баша дүшмәк үчүн онун бүтүн тамашаларына бах-
маг, дәфәләрлә бахмаг лазымдыр. Бизә илк нәзәрдә иб-
тидан көрүнән бу һәрәкәтләрдә нә исе бир аһәнк, дәрин
мә'на вардыр. Бу һиссләр дә бизим үчүн һәлә һероглиф-
ләр кими анлашылмаздыр. «Кабуки» театрыны дәриндән

баша дүшмәк үчүн Япониянын тарихини, милли адәт вә әнәналарини, мусигисини, поезиясыны, рәгсләрини дәрдиндә билмәк ләзимдир.

Тамашадан сонра Мидори сан вә мәним «күлән адам» адландырдыгым оғлан бизи јапон филминә апарды. Кино-театрын гаршысында мәшһур Америка режиссору Крамерин сон заманлар чәкдији «Бу диванә дүниә» филминин рекламлары вурулмушду. Биз бу филм һаггында чох сийтмишдик. Крамер һәмни филмдә Американын ән көркәмли, ән истәдадлы артистләрини чәкмишдир. Әлбәтте, бу филмә бахмәк пис олмазды. Ләкин биз Японияда идик, јапон филмләр илә таныш олмалы идик. Буна көрә дә ичәримиздә бу арзумузу боғуб гоншу театрдакы сәми-фантастик филмә бахмаға кетдик. Салонда ики вә ја үч нәфәр адам вар иди. Японияја атылмыш атом бомбасынын тәсириндән бу өлкәни шәһәрләриндән бириндә гәрибә әһвалатлар баш верир. Бир күн јер араланыр, орадан эчајиб бир нәһәк чыхыр. Бу нәһәк ихтизавра бәизәјир. Эчаиб нәһәк јапон шәһәрләрини дагыда-дагыда адалары кәзир, инсанлары гаршыға кими тапдалајыр, мәһв едир. Бу нәһәклә анчаг ондан да нәһәк бир чырчырама бачара биләр. Дәнизин далгалары чырчыраманы уча евләр бојда јумуртасыны Японияја кәтирмишдир. Нәр шејдән пул чыхармаға адәт етмиш капиталистләр бу јумуртаны бөјүк бир гәфәсдә кизләдиб чаматаа нүмајиш етдирмәк, буунила да пул јыгмаг истәјирләр. Чырчыраманын вәтәниндән кәлмиш ики чыртдан гыз јапонларә јалварыр ки, бу јумуртаны гәјтарсынлар. Капиталистләр өз газанчларындан әл чәкмәк истәмирләр. Ләкин инсанпәрвәр јапонлар халгын мәнафејини күдәрәк јумуртаны чырчыраманын вәтәнинә гәјтармаг истәјирләр ки, о да бушун әвәзиндә кәлиб нәһәк һејванла мүбаризә апарсын, ја да ошу мәһв етсин, ја һәмшиәлик говсун. Нәһајәт, атышмалардан, вурушмалардан сонра инсанпәрвәр гүвәләр гәлиб кәлир, чырчырама учуб јапон торпагына гонур, нәһәклә өлүм-дирим мүбаризәсинә киришир. Филмин јарысы онларын мүбаризәсинә һәср олунимушдур. Биз бурада дәһшәтли сәһнәләр көрүркү. Нәһајәт, јумуртадан чыхмиш чырчырамалар да өлүмчүл аналарына көмәк едир вә нәһәнки өлдүрәрәк дәннздә үзә-үзә өз вәтәнләринә гәјядыр.

Кино-театрдан чох гаршыг фикирләрлә чыхдыг. Је-

канә хошмуза кәлән гурашдырма сәһнәләрин мәһарәтлә чәкилмәси иди. Ләкин нә филмин драматуркијасы, нә дә режиссор иши бизи тәмнин етмәди.

«Күлән адам» бизә деди ки, «Азабу принс һотел»дә нә исә бир аңлашылмазлыг баш вермишди. Бизим шејләримизи нөмрәләримиздән чыхармышлар. Јаман пәрт олдуг. Храбровитски она хас олан бир еһтирасла дөнүб «күлән адам»а вә Мидорија деди:

— Биз буну тәгһир кими гижмәтләндиририк. Әкәр бизим шејләримизи башга нөмрәјә кечирмәк истәјирдиләрсә, көрәк бизи әввәлчәдән хабәрдар едәјдиләр.

Бу кобуд һәрәкәт бизә о гәдәр јер еләмишди ки, билмирдик белә тәгһирдән сонра бурада, Японияда галмагын әһәмијјәти вар, јохса јох? Биз даһа бир филмә бахмалы идик. Ләкин бундан имтина едиб бирбаш «Азабу принс һотел»ә јола дүшдүк. Чамаданларыммызы вә палтарларыммызы икинәфәрлик бир нөмрәјә кечирмишдиләр. Тахтын, күрсүләрин үстү палтарларыммызла, чамаданларыммызла, јазыларымызла долу иди.

— Ахы, бу нә өзбашыналыгдыр? Бизим шејләримизә тохунмаға ким ихтијар вермишдир? Бу, һеч бир бејнәлхалг етика чәрчөвәсинә сымыр.

Токада сан кәлди. Баш вермиш бу аңлашылмазлыг үчүн биздән үзр естәди вә деди ки, бу күн Япониянын ән гәдим шәһәрлариндән бири олан Киотоја јола дүшмәлијик. Гајыданбаш һөкмән өз нөмрәләримизи бизә гәјтарачагларына да сөз верди. Ја биз өз наразылыгмызы башга шәкилдә билдириб тезиклә Япониядан чыхыб кетмәли, јахуд да гәзәбимизи боғуб ишимизә давам етмәли идик. Храбровитски илә белә гәрәра кәлдик ки, биз таныш олмајан мүрәккәб бир өлкәдәјик. Әсас мәгсәдимиз јапон кинематографија хадимләри илә әләгәләримизи мөһкәмләтмәкдир. Буна көрә дә ајры-ајры адамларын кобулдуғунданмы, сәһвиндәнми, бәлкә дә гәсдән бизи күсүдүрмәк естәдијидәнми инчијиб иши јарымчыг гоја билмәрик. Бир дә, онсуз да ајын 16-да бизим вахтымыз гуртарырды, биз Вәтәнә гәјятмалы идик. Бу неча күнү дә дөзмәји гәрәра алдыг.

— Даһа бизим шејләрә тохунмајачаглар ки? — деја Токада сандан сорушдуг.

— Нә данышырсынын? Белә дә шеј олар?! — деја о бизи сакит етди.

Тэjjарэ ахшам жола дүшмәли иди. Биз галам вахтдан истифада едиб Токада санын кираjэ етдижи кино салонунда даһа ики филмдэ бахдыг. Бу филмләрени бири мөшһур јапон режиссору Курасаванын чәкдижи «Беһишт вә чәһәннәм», о бириси исә «Донузлар вә зиреһли кәмиләр» иди. Курасаванын филми бизи јенә дә валех етди. Бәли, о бөјүк сәнәткардыр. Дүнја мигјасында шөһрәт газанмыш сәнәткарлардандыр. Тарихи һадисәләри нечә бөјүк усталыгла экранда чанландырарса, мүасир мөвзуларын һәлләндә дә ејни дәрнлик вә мөһәрәт кәстәрир. Биз бу филмдә мүрәккәб инсан тәләләри илә, Јапонијадә чинајәтләрини нә сәбәбә төрәндијини изаһ едән дәрн фәлсәфи фикирләрлә таныш олдуг. Филмин сүжети чох итидир, һадисәләр мараглы вә тәсирлидир, һәмниш тамашачыны бөјүк һәјәчан вә ниқараңчылыг ичәриндә сахлајыр. Курасава бөјүк еһтираслар, дәрн инсани һиссләр төрәнүм едән кино хадимдир. Биз бу филмдә капиталари инсанлары әсир етдијини, инсанлары чинајәткар етдијини, гатил етдијини, кет-келә мөһв етдијини габарыг сурәтдә, өзү дә бүтүн дәһшәти илә көрдүк. Бу филм бөјүк сәнәт әсәридир. Дүздүр, Курасаванын мүәјјән фәлсәфи фикирләри илә разылашмадыг. Анчаг әсәсин усталыгла јаранмыш бу әсәр бизи һәјәчанландырды. «Беһишт вә чәһәннәм» әсәринин руһу Достоевскинин «Чинајәт вә чәзә» романынын руһуна чох јакындыр. һәтта сүжет хәттиндә дә бир бәнзәјиш вар. Икинчи филмдә бахмаг үчүн јенә дә шәһәрин башга бир кушасынә јолландыг. Јолда филм һаггында јурутдүјүмүз мүләһизәләрдән белә чыхды ки, «Беһишт вә чәһәннәм» филми режиссор иши, режиссор таланты чәһәтдән бу вахта гәдәр көрдүјүмүз јапон филмләренин ән гүввәтлисидир. Лакин «Донузлар вә зиреһли кәмиләр» филминә бахандан сонра бу фикримиздән дашындыг. Бурада јазычынын, режиссорун фикри даһа ајдын вә даһа мүбәриш шәкилдә верилмишди. Америка истилачыларына, Америка мүһарибә гызышдырычыларына гаршы гојулмуш бөјүк бир етираз, бөјүк бир иттиһам кими сәсләнән бу филм даһа реал бәјәләрлә чәкилмишди. Бу, даһа һәјәти, даһа инандырычы вә даһа тәсирли иди. Бу филмин дә сүжети чох ити, мараглы вә кәскиндир. Образлар о гәдәр јенидир ки, хүсусилә өзүнә һәјәтдә јер тапмамыш сәркәрдан бир кәңчин образы о гәдәр јени, мәнәли, тәбидир ки, биз ону гижмәтләндирмәјә сөз тапа билмирдик. Бәли, бу гәрибә

өлкәдә сәнәтә анчаг пул мәнбәји кими бахан пешәкарларла јанашы ајры-ајры истәдадлы кино усталары да вардыр. Бу филмдә кинодраматургун зәһмәти, әлбәтте, даһа чох иди. Биз онун адыны Мидори сандан сорушдуг. — Јамануоти, — дедә Мидори сан чаваб верди.

Бизим онсуз да рәғбәт бәсләдијимиз кәчч драматурга һөрмәтимиз бирә он артыд. Биз ону бир даһа көрмәк истәдик. Анчаг һәр саатымыз мүәјјән бир програм чәрчивәсиндә олдугу үчүн буну едә билмәдик.

— Биз Курасава илә көрүшә билчәјикми? — дедә Храбровитски Токада сандан бирдән сорушдуг.

Токада сан чиниләренин чәкиб динмәди.

— Ахы, бу чох гәрибәдир, — дедә мән дә дилләндим. — Јер күрасинин дәрләдә бирини ашыб бура кәлишик. Бурада, Јапонијадә исә сизин фәхриниз олан Курасава илә көрүшә билмирдик.

Нәһәјәт, Токада сан бизим көрүшә билмәәјимизин әсәс сәбәбини ачмаға мөчбур олды.

— Курасава «Тохо» кино кампанијасында ишләјир. Бу кампанија исә совет кино хадимләри илә көрүшмәји она гадаган етмишдир.

Беләликлә, биз әсәрләрини севдијимиз, јарадычылыгына һөрмәт бәсләдијимиз Курасава илә Јапонијадә көрүшә билмәдик.

Ахчаг отелә гајытмадан тэjjарә мейданына жола дүшдүк вә Осака шәһәринә учдуг. Тэjjарә бизим кәһинә «Ил-12» маркалы һава кәмисини хатырладырды. Осакада дүшән кими бу чохмилјонлу шәһәрин күчәләрини бурулмадан бирбаша машында Киотоја јолландыг.

Јенә јоллар, көзәл, раһат, етибарлы јоллар. Елә бил биз кетмирдик, јол өзү бизи чәкиб апарырды. Арабир биз чәһраы ишыг нуруна гәрг олмуш тунелләрдән кечирдик. Тунелләрини узунлуғу бәзән километрләрә давам едирди. Јапонијадә јоллара хүсуси фикир верилр. һәм дә һәддиндән артыг хәрч чәкилр.

Узуи заман кетдикдән сонра кәлиб Киотоја јетишидик. Бурада бизи гәдим шәһәрин кинодраматургларынын рәһбәри Йода сан гаршылады. Мән охучуја хатырлатмаг истәјирәм ки, «сан — аға», «чәнаб — ханым» кими сәсләнир. Храбровитскијә Даниил сан, мәнә исә Гасан сан дејирдиләр. Сонра белә гәрәра кәлдиләр ки, мәним адымын тәркибиндә «сан» олдугу үчүн садәчә «Гасан» де-синләр.

Киотонун ан бөжүк отеллариндан биринде бизим үчүн јер сахламышдылар. Аичаг бирчә шеј һәлл олунмамышды: биз авропасајагы нөмрәләрдә галмаг истәјирик, јохса милли нөмрәләрдә? Бу дәфә биз милли нөмрәләрдә галмагы гәрәра алдыг. Бу нөмрәләр көрдүјүмүз јапон мәзилләринә бәһзәјирди. Јенә дә чәкмәләримизи дәһлиздә чыхарыб, чорабла үстүнә тәмиз һәсир салынымыш сјвана галхдыг. Бу, һәм ејван иди, һәм дә отагын ичәрисе. Бир кәнарда алчаг стол вә ики јасты дөшәкчә гојулмушду. Отагын ортасында ики алчаг тахт вар иди. Һәр тахтын үстүндә кимоно гојулмушду. Бир гәдәр раһатланыб вестибүдә чыхдыг, орада бизи көзләјән Мидори вә Токада саны көрдүк. Иода сан да бурада иди. Иода сан бу вахта гәдәр таныш олдуғумуз кино хадимләриндән хејли сечилдири. Бизә белә кәлди ки, о өзүнү даһа сәрбәст апарыр, даһа зарафатчылдыр. Һәтта кефчилдири дә. Бизә илк суалы белә олду:

— Бу кечәни нечә кејирмәк фикриндәсиниз?

— Биз сизни гонагынмыз, — дејә чаваб вердик. — Бизә нә тәклиф етмәк истәјирсиниз?

— Чох шеј. Кечә рестораны, кафе, шәһәр кәзинтиси вә... — о, һилләкәр бир нәзәрлә бизи сүзүб әләвә етди: — кејшалара гонаг кетмәк, аичаг билирәм ки, буна разы олмасыныз. Чүнки јәгин ки, сизә белә јерләрә кетмәјә ичәзә вермирләр.

Иода санын бу сөзләри бизә јер елади.

— Биз Јапонияја анд олан һәр шеј билмәк вә көрмәк истәјирдик, — дејә гәтијјәтлә она чаваб вердик.

Иода сан бизим зарафат етмәдијимизи һисс едиб машын чағырды вә биз кејшалара гонаг кетдик.

Машын тезликлә Киотонун дар күчәләринә баш вуруб үзүшағы кетди. Бу күчәләрин ишығлары чох зәиф иди. Гаранылда хәфифчә јанырды. Күчәләрин сағы вә солу бир-биринә гысылмыш бирмәртәбәли евләрдән ибарәт иди. Аичаг вә гәдәр сәлиғали евләр иди. Каһ саға, каһ солда дөнүб даланлардан бириндә дајандыг. Иода сан гапыны дөјдү, гапы ачылды вә јорғун кәлә-көтүр сифәтли гоча бир гадын көрүндү. Гадын Иода саны таныян кими һөрмәтлә һамымызы ичәри дәвәт етди. Ајаг-габыларымызы чыхарыб чорабла јухары галхдыг. Башта евләрдә вә ресторанларда олдуғу кими, бурада да дар һилләкәнләр пардахланымышды. Биз бир нечә дәһлиздән кечиб назик диварлар архасында нарын-нарын күлән

гыз сәсләри вә пычылты ешитдик. Демәк орада да гонаг вар иди. Бизим кәлдијимиз отаг чох ишыг иди. Јенә алчаг стол вә бу стул әтрафында јасты дөшәкчәләр көрдүк. Биз иләшмәјә дәвәт етдиләр. Әјләшдик. Чох кечмәмиш отага кимоно кејмиш гызлар кәлди. 13, 14, 15 јашларында олардылар. Әјниләриндәки кимоно баһалы парчадан тикилмишди. Сачларыны һәр јанлан дарајыб јухарыда бир јерә јығмыш вә бағламышдылар. Үзләрини елә бил табаширлә агартмышдылар. Агаппаг идиләр. Санки маска кејмишдиләр. Додағларыны гыпгырмызы рәнкләмишдиләр. Бачарыгла рәнкләмәдикләриндән бә’зи јердә бу рәнк јайылмышды. Бојунларына гәдәр рәнкләмишдиләр. Елә бил сәһнәјә чыхачаг идиләр. Мән һәндәсә «Қабуки» театрынын сәһнәсиндә көрдүјүмүз артистләри хатырладым.

Һәр биримизни сағмына вә солунда бир кејша отурду. Олар еһтирамла саламлашыб тәзим етдиләр. Мән истәдим ки, дуруб өз дөшәкчәми јанымадаки кејшалардан биринә верим. Ев саһибәси мәнә деди ки, бу, јарамаз. Кејшалара дөшәк үзәриндә отурмаға ичәзә верилмир. Сонра бизим үчүн јүнкүлчә јемәк вә сакә кәтирдиләр. Биз папирос чөкмәк истәдикдә сағмызда вә солумызда гызлар чәлд, үстүндә һәмни евин маркасы олан кибритләри јандырыр вә «додзо», «додзо» дејә зәриф сәслә дилләнирдиләр. «Додзо» — «хайиш едирәм», «бујуру» кими сәсләнириди. Биз ичмәк истәјәндә бизим ојмаг бојда гәдәһләримизә сакә долдурурдулар. «Додзо» дејә јер-јердән дилләнирдиләр. Мән онлары да ичмәјә дәвәт етдим.

— Онлара ичәзә верилмир, — дејә ев саһибәси күлүмсүнүб мәнә баша салды.

Сөһбәт шәһәрдән, Киотодан, шәһәрин тарихиндән, бурадаки адәт вә ән’әнәләрдән кедирди. Јанымыздаки кејшалар динмәзчә бизә гулаг асыр, бә’зән бизим өз өлкәмиз, өз шәһәрләримиз һаггында сөһбәтләримизә гулаг асагар тәәччүбләнирдиләр, «о», «о», — дејә тез-тез дилләнирдиләр.

Кејшалар һаггында чохла рәвәјәтләр сөјләјирләр. Онлара бәләд олмајанлар, хусусилә Јапониядан кәнарда бу гызлар вә гадынлар һаггында елә душүнүрләр ки, куја онлар әсасән кәзәјән гадынлардыр. Лакин бу, белә дејилдир. Кејшалар бир нөв ев актрисалардырлар. Онлар јахшы охујуб ојнаја билирләр. Мәчлисә шәнлик кә-

тирирлар. Әлбәттә, елөләри дә вар ки, белә евләрә кәлән гонагларә бир гадын кими гуллар едирләр. Лакин бура «үмүмхана» дежил. Жапонияда белә евләр чохдур. Сажы-һесабы билнимир. Өзү дә кејша адланмаг үчүн Киото-даки кејша мәктәбини гуртармаг лазымдыр. Бизим ја-нымызда отуран гызлар һәмнин мәктәбин шакирдләри идиләр.

Гызлар охумага вә рәгс етмәја башладылар. Маһны-нын мазмуну илин фәсилләринә һәср едилмишиди. Әжин-ләринә гара кимоно кејмиш ики гарынын бир хырылты-лы сәслә охујур, гызлар исә ојаһырдылар. Соңра гызлар да охумага башладылар. Чох тезин маһны иди. Рәгсин характери гәрибә иди. Онлар тәз-тез мүйәјән бир һәрәкәт едиб, һәмнин шәкилдә донуб галыр, мусигинин характери дәјишдикчә һәрәкәтләрини дә дәјишиб башга вәзижәт алырдылар. Ев сәһибәсә дүнјәкөрмүш гадын иди. О, бә-зә «хорошо», «хорошо» — деја русча да данышырды. О деди ки, һөкмән бир аз пул јыгды Москваја сәјаһәтә кәләчәк. Деди ки, дүнјанын чох јерләрини кәзип, аңчаг Москваны көрмәјибди.

Биз кејшаларла вә ев сәһибәси илә видалашыб отела гајытдыг. Нәдәнсә инди Иода сан бизимлә даһа сәмими, даһа һәрәрәтлә, һөрмәтлә данышырды. Елә бил арамыз-дан нә исә пәрдә көтүрүлмүшдү. Бәлкә бу она көрә иди ки, биз өзүмүзү чох сәрбәст, мүстәгил апарырдыг вә бу да Ииода санын үрәјиндә бизә гаршы һөрмәт доғуруду. Мейманханаја гајытдык бизим үчүн ажрылмыш нөмрә-ја кетдик. Кечәни пис јатдым. Чүнки јапонсајағы јатмаг мәним үчүн нараһат иди. Јастыг әвәзинә аз гала јуумраг бојда бир гулагбальшыс гојмушдулар. Башымы тәрпа-дәндә балышын ичиндә нә исә хырчылдајырды, елә бил ора дары төкмүшдүләр. Сәһәрә јахын күрсүнү әвәз сдән дешәкләримдән бирини бүкүб башымын алтына гојдум. Беләликлә бир-ики саат јатдым.

Нә јахшы ки, Жапонияда олдуғумуз бу гыса мүддәтлә һеч биримиз хәстәләнемдик. Аңчаг Храбровитскини арабир башағрысы нараһат едирди. Бу да ондан ирәли кәлирди ки, күнләримиз чох кәркин кечирди.

Сәһәр һаһар едиб мейманхананын биринчи мәртәба-синдаки вестибүлә ендик. Иода сан бизи орада кәзлә-јирди. Шәһәри кәзмәја башладыг. Киото јапонларын севинли шәһәридир. Жапонлар бурада өз тарихи абидә-ләрини, милли ән-әнәләрини бөјүк гысғанчылыга гојујур-

лар. Енсиз Ширакаво чајы бир-биринин бөјрүнә гысыл-мыш, тәмиз, сәлигәли, гашәнк евләрин өзүлүнү јалаја-јалаја, сәкит-сәкит ахыр, һәр денкәдән соңра гарышмызда јени бир мәзгәрә ачылдырды...

..Биз Киотонун мәшһур ибадәткәһларына кетдик. Һәр јердә сажысыз-һесабыз сәјаһларла растлашдыг. Әжинләриндә гара мәктәб формасы олан минләрлә ша-кирд өз мүүллимләринин мүшәјәти илә Киотонун күчә-ләринин кәзир, ибадәткәһларда шәкилләрини чәкдир-дирләр. Нәдәнсә бу гәдәр сәјаһын ичәрисиндән онлар мәһз мәнимлә Храбровитскини сечиб биздән автограф истадиләр. Биз дә онларын узатдығлары гејд дәфтәрчә-синә гол чәкмәја башладыг. Ушаглар әлләрини бир-биринин башы үзәриндән узадыб јапонча нә исә дејирдиләр. Бә-зән чиб дәфтәри олмајанлар әзик бир кағыз парчасы узадырдылар ки, һеч олмаса биздән онлара бир хатирә галсын. Охујурдулар; шәһлик едирдиләр. Буңлар Жа-пониянын кәләчәји идиләр. Ибадәткәһларын мешәли ени-шиндә вә јохушунда дәстә-дәстә топлашыб һаһар едир-диләр...

Иода сан бизи ибадәткәһ әтрафындаки гәбристанә апарды. Чох гәрибә иди. Бу вахта гәдәр көрдүјүм гәбри-ристанларын һеч биринә бәзәмјрди. Мән Риганын мәш-һур гәбристанында олмушам. Вилнүсүн, Таллинин ја-шыллыга гәрг олмуш гәбристанларын көрмүшәм. Жапониянын гәбристанлары буңларын һамысындан фәргләнәр. Әтраф мешәликдир, лакин јапонларын ев-ләри кими бир-биринин бөјрүнә гысылмыш бу гәбирләр арасында бир дәнә дә олсун ағач јохдур. Чүнки јерин һәр гарышындан истифада едилер. Гәбирләр бир-биринә она көрә јахындыр ки, Жапонияда аңчаг мәрһумун күлү-нү басдырылар. Чох сәлига илә јонулмуш дашлар гәри-бә даш мешәсини хатырладыр. Гәбирләрин үстүндә бә-зән ичмәли су илә долу чамлар көрүрдүк. Иода сан деди ки, бу мәрһумларын руһу үчүн гојулмушдур. Гәбри-стандан бирбаш шәһәрин ичәрисинә ендик. Храбровитски илә мән Киото сәнәткарларынын бүтүн дүнјада мәшһур олан маскаларындан алмаг истадик. Иода сан бизи ән јахшы мағазалардан биринә апарды. Бурада һәр чүр фарфор габлар, финчанлар, чәјникләр, күлданлар вар иди. Бир дивардан бизим алмаг истадијимиз маскаларын нүмүнәләри асылмышды. Иода сан кимин һансы маска-ны бәјәндијини сорушду. Мән чохдан бәри алмаг иста-

дижим мәшһур шејтан маскасыны көстөрдим. Храбровитски исе киши илэ гадын маскасыны. Иода сан бизи элимизни чибимизэ салмага гојмады, бу маскалары өзү алыб, «бу да мәним һәдијјөмдир, — дејэ бизэ верди. — Сизин бағыш-ладығыңыз һәдијјәләр гәдәр гижмәтли олмаса да, бизим көрүшүмүздән, Киотоја сәјаһәтимиздән хатирәдир» — деди.

Биз она тәшәккүр етдик. Иода сан бизи бүтүн дүнјада мәшһур олан јапон парчасы фабрикаһа апарды. Кавосима кампанијасынын бу парча фабрики о гәдәр дә бөјүк бизнада јерләшмиз. Биз хырдача һәјәтә кирәндә чаван гызлар вә оғланлар орада топ-топ ојнајырдылар.

Ичәри кирдик. Биз орта јашлы бир гадын гаршылады. О, бизә кампанијанын ишләри һағында, парча итеһсалынын характери һағында изаһат верди.

...Бирдән һава һәјәчаныны хатырладан сирена ешидиди. Биз диксиндик.

— Бу һәдир? — дејэ мән сорушдум.

Гадын чаваб верди:

— Фасилә гуртарыб.

Храбровитски күлдү.

— Биздә мұһарибә вахты бу сирена бомбардманын башланачағыны хәбәр верирди. Бу заман чамаат сығыначагалара чәкилирди.

— Киота мұһарибә көрмәјиб, — дејэ гадын бизи баша салды. — Буна көрә бизимкеләр бу сиренаны ешидәндә дзәкаһ архасына кечирләр.

Биз сехләри кәзмәјә башладыг. Бојағхана сехиндә олдуг. Сапсарыма сехинә кетдик. Нәһәјәт, кәлиб парча итеһсалы сехинә чыхдыг. Бизә дзәкаһ архасында ишләјән, белә бүкүлүмүш бир гадыны көстәрдиләр. Чох бөјүк диггәтлә ишләјирди. Бизә сары дәнмәди. Иода сан дели ки, онун дырнагларына нәзәр салаг. Бу гадынын дырнаглары мишар дишләри кими јонулмушду. Саплар бу дырнаглар арасындан кечир, гадын мөһәрәтлә бу саплары јербәјер едирди. Бизә дедиләр ки, бу гижмәтли парчалары тохујан усталары бармагла сәјмаг олар. Мәсәлән, бу кампанијада чәми ики белә уста вар, өзү дә онлары әвәз етмәк мүмкүн дејил. Бир нөвбәдә, јәни 7 саат 45 дәгигәдә һәр уста чәми 20 сантиметр парча тохуја биләр. Бизә дедиләр ки, сәфалы јердә бу фабрикин филналы тикилир. Чүнки иглимиз дә бу парчанын јаранмасында хүсуси ролу вар.

Бурада Иода сан бизи Киотонун «Тоеј» киностудијасына апарды. «Тоеј» киностудијасында бизи һәрмәтлә гаршыладылар. Илк күнләр Токиодакы киностудијада бизи нә гәдәр лагәјд гаршыламышдыларса, елэ бил инди бурада онун авазини чыхмага, куналларыны јумага чалыштырдылар. Намы бизә күләрүзлә салам есир, өз севимли киностудијалары һағында сөһбәт ачырды. Павилјонларда гызғын иш кедирди. Бу дәфә бизи режиссорларла, операторларла таныш етдиләр. Киностудијанын һәјәтиндә бүтүн киностудијалара хас олан бир чанланма вар иди. Чәкилишдән азад олан гримли артистләр вә актрисалар рол либасларыны чыхарыб алт көјнәкдә өзләрини кәлкәјә вермишдиләр. Чаван бир оғлан ејүнә ејүнә кимоно кејмиш гызлара нә исе данышыр, онлар да күлдүрдүләр. Гызларын бәзиләри папирос чәкирдиләр.

Бир нечә павилјону кәздикдән сонра «Тоеј» киностудијасынын ачыг һавада гурулмуш декорасијаларына тамаша етмәјә кетдик. Бу, чох бөјүк бир саһа иди. Бурада көрдүјүмүз ибадәткахлар бир нечә саат бундан габаг сәјаһәт етдијимиз гәдим ибадәткахларын ејин иди. Гәдим галалар, гәдим шәһәрин күчләри, дәмичиләрин, фарфор усталарынын е'малатханалары, көһнә дүканлар, евләр, мұасир күчәләр, виллалар, чај үзәриндән кечән габарыг көрпү. Јапонлар бу декорасијалары сөкмүрләр. Чүз'и дәјишикликләр едиб башга-башга филмләрдә чәкирләр. «Тоеј» киностудијасынын 19 павилјону варды. Бизә дедиләр ки, әввәлләр бурада 120 филм чәкилирди. Инди исе нисбәтән аз чәкилир.

Биз режиссор Макино илэ таныш олдуг. Јапонијада илк киностудијаны онун атасы ачмышдыр. Макино, Иода санын сценариләри үзәрә бир нечә филм чәкмишдир.

Биз ишыгылы отагларын бириндә чај ичә-ичә јарадычылг мәсәләләри әтрафында бир гәдәр сөһбәт етдикдән сонра Макинодан сорушдуг:

— Сиз бу вахта гәдәр нечә филм чәкмишиниз?

— Үч јүз, — дејэ о гәдәр јашлы олмајан бу режиссор чаваб верди.

Һәјрәтимизи билдирмәјә сөз тапмадыг. Динмәзчә дәнүб бир-биримизә бахдыг. Храбровитски астадан мәнә деди:

— Бизим ән көркәмли режиссорларымызын бири Михаил Ромм бу вахта гәдәр чәми 12 филм чәкмишдир.

Мән бизимлә сөһбәт едән Шундо адлы чаван јапон режиссорундан сорушдум:

— Сиз бу ил нечә филм чәкмисиниз?

Шундо фикирләшиб чаваб верди:

— 4 ај жарым әрзиндә 5 филм чәкиб гуртармышам.

Храбровитски деди:

— Бизим сизә пахыллығымыз тутур.

Шундо башыны булады:

— Сиз буну чидди демирсиниз... Әзүнүз бајагдан дедирдиниз ки, бир әсәри јазыб гуртардыгдан сонра һөкмән јени һиссләрлә јашамалы, јени кәшфләр, јени үмумиләшдирмәләр етмәлисән. Јарадычылыгга белә дәриндән мәшгул олмаға бизим вахтымыз чатмыр. Буну баша дүшсәк дә һәләлик ары чыкыш јолумуз јохдур, чүнки газачымыз аздыр. Буна көрә дә бизә тәклиф олуан ишдән бојун гачыра билмирик. Филмләрни бир-биринин ардынча чәкирик.

Биз она һеч бир тәсалли верә билмәдик. Шундо вә Макинодан дост кими әйрылды.

Иода сан бизә деди ки, Китонун кинодраматурглары милли јемәкханалардан бириндә бизимлә көрүшмәк етәјирләр. Ачымышдыг. Бирбаша ора кетдик. Јенә ајаггабыларымыз чыхартдыг. Икинчи мәртәбәјә, бир дивари шүшәбәнд олан алмаг таванлы, бөјүк отаға галхдыг. Бурада банкет јапонсајағы, јәни чох алчаг столлар әтафында тәшкил олумышду. Бардаш гуруб столлар арархасында әјләшдик. Һәр кәсин габағында, столун ортасында даирәви дешијин ичәрисиндә көмүр көзәјирди. Хидмәтчи гадынлар бизи һәзин бир тәбәссүмлә саламлаја-саламлаја һәр биримизин габағына гәјнар чүгун газан гојдулар вә јенә дә јапонсајағы бу газанда чүрбәчүр отлар, әт, балыг бишириб нимчәминзә дүздүләр. Кими сәке ичирди, кими пивә. Мәчлисә толашанлар бизә өз визит карталарыны вердиләр. Токиода бизә визит карталарыны верән чох иди. Анчаг Токиода онларын адлары һәм јапонча, һәм дә инкилисчә јазылар. Бурада бизә верилән суаллары тәкрар етмәк истәмирәм. Чүнки һәр јердә әсәсән бу вә ја башга шәкилдә верилән суалларын мәзмуну ејни иди. Јапон кино хадимләри совет кинематографиясынын вәзижәтилә, совет кино хадимләринин һәјәты вә јарадычылығы илә марагланыр, јахындан таныш олмаг истәјир, өз чәтинликләриндән данышырдылар. Бизим вердјимиз чаваблары бөјүк марагга дин-

ләјир, сонра ешитдикләрини өз араларында узун-узайды музакира едирдиләр.

Китонун кинодраматурглары биздән әјрылмаг истәмирдиләр. Онлар бизи бирбаш кечә кафесинә дә вәт етдиләр. Бура Авропасајағы саһманланмышды. Әјры-әјры столларын архасында 10—12 нәфәрдән ибарәт гадын вә киши топлашыб сөһбәт едир, сәке јахуд јапон пивәси ичирди. Отаг јарымгараңлыг иди. Таванда јанан ишыглар хырда улдузлары хатырладырды. Бурада да бизим һәр биримизин јанында кимоно кәјмиш хидмәтчи ғызлар отурдулар. Онлар бизим үчүн пивә сүзүр, пәтиросларымыз јандырыр, бизә Москва һагғында чүрбәчүр суаллар верирдиләр. Чаван бир оглан пиано архасына кечиб «Москва ахшамлары»ны чалды вә һамы — гочалы-чаванлы бу көзәл маһныны зүмзүмә етмәјә башлады. Бунула бир нечә дәфә иди ки, јапон ресторанларына кәләндә биз рус маһнылары ешидрдик. Јапонлар рус маһныларыны чох севириләр. Чох дүз, һәм дә мәһәббәтлә охујурлар. Бу дәфә дә чох мәләһәтлә охудулар. Сонра, оглан, «Огонюк» маһнысын чалды, биз дә охудуг. Каһ зарафәт едирдик, каһ охујурдуг, каһ да мәчлисдә отуранларын суалларына чаваб верирдик. Башга столлар архасында отуранлар да бизә диггәтлә гулаг асырдылар. Столларымыз бирләшмәсә дә бүтүн кафеда отуранлар бир мәчлисә топлашыбыш кими бизим дедикләримизә марагла гулаг асыр вә сонра јенә дә бизимлә бирликдә охујурдулар. Јапонлар учадан охумурлар. Ресторанларда магнитофонла, јахуд радио илә верилән мусиги дә чох аһәстә сәсләнир. Елә бил сән концерт, јахуд маһныја гулаг асырсан, елә бил бу отағын, бу салонун һавасы мусиги илә долудур. Елә бил сән мусиги илә пәфәс алырсан. Үмумијјәтлә, јапонлар мусигини чох севириләр, өзү дә јахшы, дәрин мәналы мусигини тез мәнимсәјирләр.

Бизим сөһбәтимиз о гәдәр ширин кедирди ки, кечәни чоҳдан јары етдјимиздән һеч кәсин хәбәри олмады. Даһа суалларымызда вә чавабларымызда һеч бир рәсмијјәт јох иди.

Јапонлар чох тез мәст олулар. Биз ајыг идик, онлар исә мәст. Бизимлә чох мөһрибан видалашдылар. Иода сан бизи мөһманханаја гәдәр өтүрдү.

Ертәси күн биз Токиоја гајытмалы идик. Гатарла гајытмаг гәрарына кәлдик. Сәһәр Иода сан бизә хәбәр

верди ки, артыг биз өзүмүзү Жапониянын машһур гонаглары hesab еде билерик. 35 гаетеда бизим мабуат конфранслары һагында маълумат дәрч олунмушду. Шәкилләримиз дә вурулмушду. Иода сан бизи дәмиржол стансијасына гәдәр өтүрдү. Бизимлә сәмини видалашды.

Биз јенә дә биринчи дәрәчәли вагонла кедирдик. 5—6 саат јол кетмәли идик. Мән Храбровитски илә јанашы отурумд. Киотодан, бурадакы көрүшләрден алдыгымыз дәрин тәәссүраг һагында узун-узады данышдыг.

Токноја кечә јарысы чатдыг. «Азабу принс һотел» кетдик. Јенә дә шејләримиз нәмрәдән чыхармышдылар. Бу дәфә бизи икинәфарлик нәмраја јох, Храбровитскинин кечмиш биринәфарлик нәмрасинә көчүрмүшдүләр. Бу бизә даһа агыр кәлдисә дә, бу дәфә сәсимизи чыхармадыг. һеч өзүмүзү дә о јерә гојмадыг. Елә бил һеч бир тәһгирамиз һадисә баш вермәмишди. Биз бу нечә күнүн әрзиндә өзүмүзә чохла дост газанмышдыг. Аз иш көрәмишдик. Әсәс мәгсәдимиз јапон кино, хадимләри илә достлуг алагаләри јаратмаг иди. Буна көрә дә инди күсәмјә дәјмәзди.

Програмымыз ахыра чатырды. Ики күндән сонра биз Вәтәнә гајытмалы идик. Лакин маълум олду ки, «Ејр-Франс» кампанијасы учуш чәдләрини дәјишмишдир. Бизә дедиләр ки, биз анчаг ајын 19-да уча билерик. Ачыгы, бу мәни дә, Храбровитскини дә чох көдәрләндирди. Ев үчүн, ушаглар үчүн бәрк дарыхмышдыг.

Бизи јапонларын милли күләши «Сумо»ја тамаша етмәјә апардылар. Бөјүк јарыш салонунда адам әлиндән тәрәнпәк олмурду. Әлимиздәки билетләрә көрә бизә јер дүзәлтмәк үчүн ики нәфәр хидмәтчи чох чалышды. Нәһајәт, Мидори, биз вә «күлән адам» башгалары кими дәрәкүнч бир јешижә бәзәр јеримизә чатдыг. Дәр кечидләрлә ораја галхыб чәкмәләримизи чыхартдыг вә бардаш гуруб дөшәкчәләр үзәриндә отурудыг. Салонун ортасында үстү јарыја гәдәр сачагы пәрдәләрә өртүлүш, дөрд тәрәфи дирәкли, о гәдәр дә бөјүк олмајан мејданчәдә пәһләванлар күләширдиләр. Мәни пәһләванларын күләшәсиндән артыг күләшә гәдәр кедән мәрасим даһа чох марагландырырды. Әјиндә гәрибә нахышлы милли халат олан бәстәбөј бир киши әлиндәки јелпичи атзына тутуб азан всрирмиш кими чыр сәслә нә исә чагырыр, нә исә хабәр всрер вә үзүнү кәһ бир трибунаја, кәһ башга гә трибунаја тутараг авазла кимин күләшәчәјини е'лан

едирди. Сонра пәһләванлар бири сагдан, бири солдан мејданчәја галхырды. Салонда отуранлара нисбәтән бу пәһләванлар о гәдәр нәһәнк иди ки, адам онларын реал варлыг олдугларына инана билмирди. Бу учабөј, енликкүрәк јапон пәһләванларыны бөјүтмәк о гәдәр дә асан иш дејил. Онлар хүсуси мәктаб кечирләр, хүсуси режимләри вар, өзү дә пәһләванлар һөкмән көк олмалыдырлар. Чүнки күләшин әсәс шәртләриндән бири киминкүми мејдандан итәләјиб чыхармасындан ибарәтдир. Буна көрә дә пәһләван мүмкүн гәдәр агыр олмалыдыр ки, ону јериндән дөбардә билмәсинләр. Демәк олар ки, 200 килограмма гәдәр агырлыгы олан пәһләванлар көрдүк. Узун сачлары тарым дараныб јапон буддаларынын сачлары кими јухарыда — башларынын ортасында бир јерә јыгылмышды. Галын гуршаг вә бу гуршагдан асылмыш сачаглардан башга, пәһләванларын әјиндә һеч бир шеј јох иди. Арха тәрәфдән тамамилә чылпаг идиләр. Сары бәдәнлери елә бил көһрәбадан јонүлмушду. Пәһләванлар мејданчәја чыхан кими хидмәтчиләр әлләриндә ајры-ајры фирмаларын бајраглары мејданчанын әтрафында дөврә вуруб тамашачыларә билдирирләр ки, һәмин фирмалар гәләбә чалана мұкафат вероҷәк. Мејданчанын һәр күнчүндәки јешикдә боллу дуз вар иди. Пәһләванлар күләшәмздән әввәл вә дуздан көтүрүб күләш мејданчасына сәпәләјирдиләр. Кимин јашы даһа чохдурса, о аз, ким чавандырсә о, чох сәпәләјирди. Мидори бизә деди ки, мұһарибә заманы дуз аз олуб, јашлы пәһләван дузу аз ишләтдјинә көрә аз сәпәләјир, чаван пәһләван исә чох ишләтдјини үчүн чох сәпәләјир. Сонра пәһләванлар үз-үзә кәлиб саг вә сол ајагларыны јана галдырдылар вә хоруз кими бир-биринә баха-баха салагагы отурдулар. Әјиндә даһа зәиккин халат, башында милли папаг олан һаким ишарә верди. Лакин бирдән өз әмрини позду. Нијә күләшмирләр?

Мән дөнүб тәәччүблә Мидоријә бахдым. О да билмирди. «Күлән адам» бизә изаһат верди:

— Күләшәнләрини пәбзләри ејин сүр'әтлә вурмалыдыр. һаким һисс едир ки, бирининки даһа чәлд вурур, о бирининки јаваш.

Буна көрә дә пәһләванлар тәзәдән галхыб мејданчанын кәнарына гајытдылар, дуздан көтүрүб мејданчәја сәпәләдиләр вә јенә дә салагагы отуруб хоруз кими бир-бирини марытдадылар. һаким бу дәфә дә күләшмәјә

ичазә вермәди. Јенә онларын нәбзләри бәрәбәр вурмурду. Пәһләванлар бир дә галхдылар. Јенә мејданчанын кәнарна калдиләр, әјилиб дуз көтүрдүләр. Үзларинин ифадәси чох гәрибә иди. Елә бил һеч бир шеј һисс етмир, һеч бир шеј көрмүрдүләр. Даш сифәтли пәһләванлар јенә кәлиб бир-бири илә үз-үзә саллағи отурдулар. Узун заман нәбзләри бәрәбәр вурмады. Салонда тамашачылар арасында һәҗәачилы бир уғулту башланды. Онлар тәләб едилдиләр ки, пәһләванлар күләшәсинләр. Ләкин һаким елә бил сәс-күјү ешитмирди. Нәһәјәт, нәбзләр бәрәбәр вурду вә һаким күләшә ичазә верди. Пәһләванлар бир-биринини үстүнә чумдулар. Күләшмә ән чоху — 10—12 сәнијә чәкди. Бир пәһләван о бири пәһләваны ја диз үстүнә чөкдүрмәли, ја да итәләјиб мејданчадан чыхармәлыдыр. Күләшмә заманы һаким пәһләванлары гызшыдырар, онлара үрәк-дирәк верир, шир кими нә'рә чәкирди.

Биз күләшә тамаша едә-едә дөнүб әтрафымыза да бахырдыг. Чохлары бура аилә илә кәлир, бүтүн күнүнү бурада кецирир... Бир нечә радио вә телевизија кампаниясы бурадан репортаж верирди. Хидмәтчиләр бизмн үчүн дә боллу јемәк кәтирдиләр. Нахышлы бохчаларда кәтирилән бу јемәкләрин хәрчи дә билетин пулуна дахил едилмишиди. Алма, портағал, чүрбәчүр ширнијјат, чубуглара чәкилмиш кабаб, шормәзә гоғаллар, сәрни пивә, јашыл чај. Бундан әләвә, евә апармаг үчүн дә јемәк сувенирләрини ајры-ајры бохчаларда бизә тәгдим едиләр. Чамаат јејир, ичир, бағырыр, һәрә өз севимли пәһләваныны гызшыдырар гәләбәјә чағырырды. Бу дәфә хидмәтчиләр күләш мејданчасына о гәдәр бајраг чыхартдылар ки, салонда алгыш гоппу. «Күлән адам» бизә деди ки, бу саат јапонларын ән севимли пәһләваны күләшәчәк. Пәһләванлар мејданчаја галхдылар. Онларын бири бојча өз рәгбиндән кичик олса да ондан ики дәфә көк иди. О бири пәһләван исә башга пәһләванлардан хәјли фәргләнди. О да көк иди. Ләкин боју о гәдәр уча, бәдәни о гәдәр мütәнәсиб иди ки, һамынын хошуна кәлирди. Нәм дә гәшәнк күләширди. Үзү дә гәшәнк иди. «Күлән адам» бизә деди ки, бу пәһләванын бабасы рус олмушдур.

Пәһләванлар тутушдулар. Бабасы рус олмуш пәһләван тәмкинлә күләширди. Рәгби нәрилдәјир, һыгганыр, фысылдајыр вә һајгырыр, о исә сусурду. Нәһәјәт, о, чох

гәшәнк бир фәнд ишләдиб рәгбинни јерә туллады. Бүтүн салон бир сәслә ону алгышлады. О, диз чөкдү вә һаким зәрфләрин ичәрисиндә олан пул мұкафатыны јелпинчини үстүндә она узатды. О, баш әјиб һәмин мұкафаты алды вә чәлд мејданчадан кетди. Күләшмәдән чох мәнә дә, Храбровитскија дә бүтүн бу мәрәсим хош кәлди. Чүнки, бу бизмн үчүн јени иди...

...Ахшам даһа бир филмә бахдыг. Бу филм бизи аңчаг бир чәһәтдән марағландырды. Милли адәт вә ән'әнәләр габарыг верилмишиди. Драматуркија чәһәтдән зәиф олса да, актюрлар өз ролларыны тәбии вә инандырычы ојнајырдылар.

Биз Јапонијаја аид һәр шеји көрмәк вә билмәк истәјирдик. Вахтымыз да вар иди. Она көрә Јапониянаны кино тәгидчиси Јамада сан бизи «Музикһолла» дә'вәт етдијини ешидәндә разылашдыг. Јамада санын арвады да бизмлә кетди. «Музикһолла» тамаша бир нечә сәанс верилди. Сәанс гуртардыгдан сонра бизи ичәри бурахдылар. Сиркә бәнзәјән бу даирәви салонда әсасән харичи өлкәләрдән кәлмиш сәјјаһлары көрмәк оларды, јапонлар чох аз иди. Ишыглар сөндү. Бирдән-бирә салонун ортасындакы көрпүчүјүн алтындан әввәлчә бир гадынын башы, сонра исә чылпаг бәдәни көрүндү. Дәзкәһ ону кеткелә јухары галдырды. Бу, о гәдәр көзәнилмәз иди ки, чамаат арасында уғулту гоппу. Салонун ортасында отурмуш гоча америкалылар фото вә хырда киноапаратларла бу гадынын шәклини чәкәјә башладылар. Сонра сәһнәнни пәрдәси ачылды вә 30—40 нәфәр гадын сәһнәјә долушду, ојнаја-ојнаја сојунмаға башладылар. Әкәр биринчи гадын кәләндә өзүмүзү итирмишдиксә, инди бизи күлмәк тутурду, елә бил арвад һамамына дүшүшүдүк. Чылпаг гадынар, гызлар Авропасајағы чүрбәчүр һәрәкәтләр едир, куја ојнајырдылар. Сонра онлар кејди, башгалары кәлирди. Палтарда кәлир, ојнаја-ојнаја сәһнәдә сојунур, чылпаг кејдирилди. Бә'зән сәһнәјә кишиләр дә чыхырдылар. Онлар јапонча нә исә мәзәли бир әһвалат данышыр, салонда јапон дилини баша дүшәнләри күлдүрүр, јахуд да пантәмиро көстәриб кејдириләр. Бу вахт сәһнәдә јени бир декорасија гурулуру вә јени сојунма сүжети көстәрилди. Бә'зән маһны да охујурдулар. Һәтта милли јапон рәгсләри дә көстәрилди. Бу рәгсләр дә сојунма илә нәткәланди. Нәһәјәт, фасиләдән сонра гәрибә бир сәһнәчија бахдыг. Јенә дә дәзкәһ

салонун ортасындан галхыб өлүм күрсүсүндө узанмыш бир көзөли бизе көстөрдү. Пәрдә ачылды. Гәбиристанымы, жахүд фантастик бир алаими хатырладан бир декорасија көрүндү. Жарычыллаг шейтанлар вә малакәләр гәрибә рәгсләр ойнаја-ойнаја өлүмш көзөли дирилтмәжә башладылар. Көзөл дирилмәди. Нәһажәт, бир оғлан кәлди. Бу оғлан нәфәси илә көзөли дирилдиб онда јашамаг һәвәси ојатды. Сонра шейтанлар онларын арасыны вурмаға чалышдылар вә буна мүвәффәг олдular. Гыз јенә дә өлүмү үстүн тутуб өз күрсүсүнә узанды. Дәзкәһ ону сәһниән алтына апарды. Вәссалам...

Јамада сан бизе деди ки, бу «Музикһолл» Токиода олар бу типли «Музикһолларын» ән абырлысыдыр. О бизе деди ки, чаванлар әсәсон о бири «Музикһоллар» кедирләр.

Биз ахшам онларда хырдача бир милли ресторанда шам едик евә гајытдыг.

Јапонијалы достларымыз инди бизи нөвбә илә чүрбәчүр тамашалара, јемәкханалара дә'вәт едир, бизе хырда һәдјијәләр веридирләр. Профессор Надзәки бизи дә'вәт едиб Токиону кәздирди. Әсәсон ибадәткәһлара апарды. Токионун базарларындан бириндә о бизе деди:

— Бурадан һеч бир шей алмајын. Бу шейләрин анчаг көркәми вар, кејфијәти чох ашағыдыр. Әкәр үрәјиниз бир шей истәсә, мән сизи јахшы мағазалара апарарам.

Лакин биз мағазая кетмадик. Шәһәри кәзиб долаһыр, рекламлара тамаша едирдик. Гызларын, оғланларын күчәдә бир-бирилә рәфтары бизи мараглаңдырырды. Каһ бу тиндә, каһ о тиндә фала бахан гочаларын сәһрли һәрәкәтләринә, онларын дедикләринә инамла гулаг асан гадынларын сифәтләринә о ки, вар тамаша едирдик. Лакин бунунла јанашы Токиода миллионларла зәһмәткеш инсан јашајыр. Өз намуслу әмоји илә газанан, гуруб-јарадан јапонлар јашајырлар. Онлар кечә-күндүз ишләјир, Токионун күчәләрини саһмана салыр, олимпия ојунларын лазымынча гаршыламаг үчүн јени јоллар чәкир, һотта бу јоллары көјләрә галдырыб, һава јоллары дүзәлдирләр.

...Јапон достларымыз бизе раһатлыг вермирдиләр. Бизе тез-тез филмләр көстөрир, һәр өз филмини нүмајиш етдирмәжә чалышырды. Дејсәән, даһа кино салонларын кирајә етмәк һаггы, тәрчүмәчи һаггы онлар үчүн һеч бир чәтинлик төрәтмирди.

Ән јахшы көрүшләрдән бири Кенедо Синдо илә олды. Јухарыда дедим ки ми онун еқдјији «Ана» адлы јени филм һалә һеч јердә нүмајиш етдирилмәмишиди. һеч бир кампанија онун бу филмини алмыр, буна көрә дә Кенедо Синдо филмдә чәкилмиш актјорларын зәһмәт һаггыны верә билмирди.

«Ана» филминә чох бөјүк марагла бахдыг. Бу филмдә Кенедо Синдо өз истә'дадынны даһа көзөл бир чәһәтини көстәрә билмишиди. «Ана» филми дәрин мә'налы, сон дәрәчә һәјәти бир әсәрдир. Бу әсәрдә дә инсан фәһиси, инсан сәадәти, өзү дә чәтинликлә, бөјүк чәтинликлә, әзабла әлдә едилән сәадәт һаггында сөһбәт кедир. Бу филмдә бөјүк инсан кәдәри вардыр. Кенедо Синдо бу дәфә дә өзүнә садиг галара садә адамларын, зәһмәткеш инсанларын һәјәтиндан бәһс едир... Јапонијаја атылан атом бомбасындан сонра чохлары мүалачә едилмәз хәстәликләрә тутулушлар. Чаван ананың да бирчә балаһы бу хәстәлијә тутулуру. Ушаг кет-кәдә кор олмаға башлајыр. Ана оғлуну сағалтмаг үчүн нәһажәт, өзүндән хејли јашлы бир кишијә әрә кедир. Бу киши өз ағыр зәһмәти илә, алын тәри илә пул газаныб кичик аиләсини доландырыр. Онларын арасындакы мүнәсибәт бир евдә ишләјән ики фәһләниң достлуғу чәрчивәсиндән кәнара чыхмыр. Онлар кечә-күндүз ишләјир, елә бил дәзкәһларын ајры-ајры һиссәләринә чеврилләр. Динмирләр, јорулулар, үзүлүрләр, јенә дә динмирләр. Гадынның көзләри арабир јашлы әринни ани нәзәрләринә саташыр. Елә бил бу нәзәрләр дејир: «Мән истәмирам ки, сән инчијәсон. Мән сәни пула көрә алмамышам. Сән мәнә әзинсәән. Әкәр сәндә мәнә гаршы икраһ һисси варса, мән сәнә һеч вахт јахынлашмарам, мән дөзәрәм, өмрүмүн ахырындак дөзәрәм». Ани нәзәрләр о гәдәр мә'налыдыр ки, биз бүтүн бу һиссәләр охуја билirik. Онлар зәрфләр гајырыб сатырлар вә бунунла да доланырлар. Нәһажәт, бир күн гадынның көзләри јенә дә әринни нәзәрләринә тохунур вә о, белә гәрәра кәлир: бир һалда ки, биз бир јердә алын тәри төкүрүк, бир һалда ки, бу көзәл инсан бу гәдәр дөзүмлү, бу гәдәр сафдыр, бир һалда ки, о, мәнни баламы өз баласы кими сәһми мәнәһәббәтлә севири, нә үчүн мән она арвад олмајым?

Гадын динмәзчә чылпаг дөшәмә үзәриндә узаныб әрни бахыр...

Биз мүхтәлиф мәнәһәббәт сәһнәләрини көстәрән сај-

сыз-һесабыз фильмләр көрмүшүк. Бу фильмләрнн чохунда верилән мәнәббәт сәһнәләрнндә кншләрлә гадыларын рафтарты, гучаглашыб өпүшмәси чох вахт о гәдәр зәвгсүз, шәһвәт һиссилә вериләр ки, биз анчаг һейвани әһтирасларын шәһидә олуруг. Кенедо Синдонун жаратдыгы бүтүн сәһнәләр кими бу сәһнә дә чох бөјүк зәвглә, өлчү һисси илә верилмишдир. Бу бәдин әсәрдир...

...Ушаг кет-кәдә көзүнүн ишыгыны итирир. Киши илә гадын ону сағалтмаг үчүн вар-јохларынн верирләр. Һәтта онун үчүн пиано дә алырлар. Ана оғлу үчүн корларла мәнхус китаблар алыр вә о, бармаглары илә охумага башлайыр. Һеч бир зәһмәт, һәтта бөјүк ана мәнәббәти дә ушагы тәһлүкәдән гуртара билмир. Ушаг өлүр. Ана кет-кәдә аз гала дәли олур. О, бош отага кириб оғлу илә данышыр, она вердији дәрси давам етдирир. Она өрәтдији маһнылары охујур. Бүтүн бу сәһнәләр һеч дә сентиментал характер дашымыр. Бу сәһнәләр мүнәрибә-јә гаршы, атом силаһына гаршы, тәшәвүзкарларга гаршы протест кими, бөјүк етираз кими сәсләнә...

Биз салондан чыханда тәрчүмәчи деди ки, һансы бир отелдә исә даһа бир мәнбуат конфрансы кечирмәлидик. Ора кетдик. Топлашанлар арасында Кенедо Синдону көрүб чох севиндик. Анчаг елә шәраит јаранмышды ки, биз индичә көрдүјүмүз «Ана» филми һаггында фикримиз она демәјә имкан тапа билмирдик. Мәнбуат конфрансы башланды. Јенә дә онлары сон заманлар көрдүјүмүз јапон филмләрнн һаггындакы рәјимиз мараландырды. Бу имкандан истифадә едиб индичә көрдүјүмүз «Ана» филми һаггында әтрафлы сөһбәт ачдыг. Филм бизә дәрнн тәсир багышламышды, буна көрә дә биз чох үрөклә, һәвәслә данышырдыг. Бәзи тәнгиди фикрләр дә дедик. Лакин, әсасән филмә вердијимиз гнјмәт о гәдәр јүксәк иди ки, Кенедо Синдо башыны булајыб утана-утана деди:

— Сиз мәни чох тәрифләдиниз, һәддиндән чох. Мән бу тәрифә лајиг дејиләм.

Бүтүн гәзетларнн мүнхбәрләри бизим дедикләримизнн тәләсиг јазыр, стенографисткалар бир сөзүмүзү дә бурахмаг истәмирдиләр. Биз һисс етдик ки, Кенедо Синдоја көмәк едә билдик. Чүнки бизә белә кәлди ки, мүнәјән кампанјалар совет кино хадимләриннн фикри илә һөкмән һесаблашачаглар. Јапонјада бизим достларымыз аз дејилдир. Биз буну һисс етмишдик. Лакин, нечә

дејәрләр, бир күл илә баһар олмаз. Тәкчә бизим бирчә дәфә Јапонјаја кәлиб 15 күндә мүнәјән көрүшләр, сөһбәтләр кечирмәјимиз ики өлкәннн кино хадимләринннн бир-бирини јахындан танымасы үчүн чох аздыр. Әлбәт-тә, совет вә јапон кино хадимләри бир-бириннн өлкәләри тәз-тәз кинодраматурглардан, режиссорлардан, операторлардан, артистләрдән ибарәт нүмајәндәләр көндәрмәлидирләр ки, бизим әләгәләримиз даһа дә јахынлашсын, биз бир-биримизнн даһа дәриндән өјрәнәк вә баша дүшәк. Чүнки һалә чохларынын һәндичи совет кинематографјасы, һәтта совет гурүлушу һаггында дә тәсәввүрү сон дәрәчә мөһдуддур. Бәзи һалларда исә онлар бизим өлкә вә кинематографја һаггында дүшмән мәнбуатындан мәлумат алыр, онларын тәсәввүрү бу мәлумат әсасында јараныр. Биз беләләринә дә тәсадуф етдик. Будур, јенә дә чаван бир оғлан сөз алыб бизә суал верди, даһа доғрусу, бу, суал дејилди, бу, чыхыш иди. О, аловлу нитг сөјләјир, тәз-тәз Бухариннн, Тротскиннн, Зиновјевнн адыны чәкир вә һәнгигәтән куја онларын тәрәфиндә олдуғуну иддиә едирди.

Бу «һәнгигәти» һансы мәнбәләрдән көтүрдүјүнү ондан сорушанда о: «Америка мәнбуатындан» — дејә чаваб верди вә јенә гызғын данышмага башлады. Храбровитски ону дајандырмаг, она чаваб вермәк истәјир, о, исә дајанмаг билмирди. Нәһәјәт, Храбровитски гәти бир сәслә ону дајандырды:

— Әжәр сиз суал вериб чаваб ешитмәк истәјирсинизсә, бизим фикримизнн ешидин, — деди. — Јохса бизим вәзирјәтимиз чох гәррибадир, елә бил радиода чыхыш едирсиниз, биз исә радиоја чаваб верә билмирдик.

Һансы күлүшдү. Мән һәмнн оғлана дедим:

— Нә үчүн биз, совет адамлары, јапон кинематографјасы һаггында бир фикир демәк истәјәндә мәнз јапон кино хадимләриннн јазыларына истинад едик, јазыларыны өјрәннб фикир јүрдүдүрүк, сиз исә совет варлығы, совет кинематографјасы һаггында фикир јүртүмәк үчүн бизим мәнбәләрдән истифадә етмәк әвәзинә тамаминә кәнәр, һәм дә дүшмән мөвгеләрдән јазылмыш әсәрләрдән истифадә едирсиниз? Ахы, Совет Иттифагында кино тәнгиди вә кино тарихи илә дәриндән мөһшүл онан көзәл мүнәхәссисләримиз вардыр. Онларын китаблары бир чох дилләрә тәрчүмә олунубдур. Нә үчүн сиз дә бу китабла-

ры тәрчүмә етмир, бизим кино тарихини бизим китаблардан өйрөнмирсиниз? Биз мөшһур япон кино тәһгидчиси Ивасакинин Япония кинематографиясы һаггында јаздыгы бөјүк китабын рус дилинә тәрчүмә етмишик. Совет халгы бу китабын көмәти илә япон кинематографиясынын вәзијјәти илә таныш олур. Сиз исә белә етмирсиниз.

Һамы мәним фикримлә разылашды. Оғлан чәтин вәзијјәтдә галмышды. Нәһәјәт, о, өзүнү доғрултмаг үчүн чаваб верди:

— Мән мәнәз никилис дилини мүкәммәл билдијим үчүн о мәһбәләрдән истифадә етмишәм.

Храбровитски дә оғлана әтрафлы чаваб верди вә мүбәһисә кәсилдч. Соңра јенә дә мәтбуат ишчиләри Япония кинематографиясы һаггында бизим даһа нә кими тәһгид фикирләримиз олдуғуну өйрөнмәк истәдиләр. Биз бу бардә дә әтрафлы данышдыг. Нәһәјәт, Кенедо Синда бизә тәшәккүр едиб хәлиш етди ки, ССРИ Дәвләт Кинематография Комитәсинә билдирәк ки, о, бизимлә мүштәрәк филм чәкмәк естәјир. Әкар биз буна разылар версәк, өзүнү чох хошбәхт һесап едәр. Биз онун хәлишини мүтләг кинематография комитәсинә чәтдырачағымыз сөз вердик...

...Ғарышыг шејләр сатылан мағазаларын бириндә чүрбәчүр силаһ нумунәләри дә гојулмушду. Мүхтәлиф тапанчалар, һәтта гумбаралар да вар иди. Бир мағазадә баһа гиймәтлә сатылан бир көјнәји башга мағазадә гиймәти ашагы салынмыш шејләр арасында тапыб алмаг олур. Белә мағазаларын бириндә мағазә саһибни бизә русча мүрачнәт едиб:

— Алын, — деди. — Бирә үч учуз сатырам.

Биз сорушдуг:

— Ахы, малынызы нијә белә учузлашдырмышсыныз?

О чаваб верди:

— Тәзә мал алмалыјам. Пул јохдур. Тез пул дүзәлтмәлијәм, јохса мал әлимдән чыхар.

Бүтүн мағазаларда сатычы гызлар, оғланлар мүштәриләрә о гәдәр һөрмәт едирләр ки, адам истәр-истәмәз онларын тәклиф етдикләри шејләрдән алмалы олур...

...Мајын 19-у кәлиб чәтырды. Ивасаки, Исихара, Токада сан бизә вида зијәфәти вердиләр. Ән көзәл отелләрин бириндә хәрәк једик. Ширин сәһбәт етдик. Ивасаки дә биздә көзәл тәсир бағышлады. О, чох тәмкинли вә мейрибан иди. Дедији фикирләр, кинематография һаггында јүрүтдүју мұлаһизәләр онун дәрин дүшүнчәли бир инсан олдуғуна дәләләт едирди.

Нәһәјәт мајын 19-у јетишиди. Вәтән үчүн о гәдәр да-рыхмышдыг ки, сүбһү көзләримизлә ачдыг. Японияја кәләндә бизи бир нәфәр совет сәфирлијиндән, Токада сан вә тәрчүмәчи Мариго сан ғарышламышды. Япониядан кәләндә исә бизи аз гала совет сәфирлији ишчиләринин јарысындаң чоху вә Япония кинематография хадимләринин ән көркәмли нумәјәндәләри јола салырдылар. Биз һисс етдик ки, зәһмәтимиз боша чыхмајыб. Бизи јола саланларын үзләриндәки хош тәбәссүм, онларын мейрибан бахышлары инди дә көзләримизин ғарышындадыр.

Бу, мәним Япония илә илк танышылығым иди.

Япония мүрәккәб өлкәдир. Һеч бир өлкәјә бәнзәмир. Япон халгы гәдим мәдәнијјәтә саһиб олан мейрибан, әмәксевән, мәдәни халгдыр. Тәзәдларла долу олан бу өлкәни, бу мүрәккәб тәләли халгын һәјәтини дәриндән өйрөнмәк үчүн узун илләр сәрф етмәк ләзимдыр. Биз исә орада чәми 15 күн галдыг.

Тәјјарә јенә дә аз гала фишәнк кими јериндән һаваланды. Япон торпагы тәјјарәнин ганадлары алтында јох олды. Биз Сакит океанын фирузәји сулары үзәриндән учмаға башладыг. Япон торпагы кет-кәдә биздән узағлашырды. Мән инди дә бу хәтирәләри јазыб гуртардыгдан соңра да һисс едирәм ки, һәлә үрәјимдә Япония һаггында нә гәдәр дејидмәмиш сөз галыб. Чүнки орада кечирдијим һиссәри хәтиримдә ојадан дәлғалар инди дә јениндән чанланыр. Мән өтәри дә олса көрдүјүм адамларын портретләрини, јахуд ајры-ајры эпизодлары хәтирләјирам...

...Киотода Иода сан бизи ев ресторәнларындан биринә апармышды. Евин бир дивары тамамлә көтүрүлмүшдү. Һәјәтдә декоратив чәј ахырды, һәтта шәләл дә дүзәлтмишдиләр. Ири, көк, ғырмызы балыглар өзләрини бу шәләләнин алтына верирдиләр. Шәләләдән узағлашдыгда онларын дарағлары дәјаз судан чыхыр, чапалайыб

тез керн гајыдырдылар... Габарыг көзлү хидмәтчи галын бармаглары арасында тутдугу ики чөплә назик касилмиш дана этини гаршымызда гајнајан газанын сују ичәрисиндә тез-тез гарышдыра-гарышдыра әти нечә биширмәк лазым олдуғуну бизә баша салыр вә дејирди:

— Шәби, шәби, шәби...

Мән дә онун кими дана этини чөпүн арасына алыб гајнар сујун ичиндә гарышдырмаға башладым вә тез-тез дедим:

— Шәби, шәби, шәби...

Гадын күлдү:

— «Шәби» демәк лазым дејил, — деди. — Шәби гарышдырмағ демәкдир. Мән сизн баша салырам ки, гарышдырасыңыз.

Сөз мәним хошума кәлмишди, буна көрә дә мән гарышдыра-гарышдыра тәкрар едирдим «шәби, шәби, шәби»... Йода сан вә башгалары күлүрдүләр. Сонра онлар да мәним кими «шәби, шәби, шәби» дејә-дејә өз нимчәләриндән көтүрдүкләри әти гајнар суда гарышдырмаға башладылар.

Мән хидмәтчи гадынн өз ишини нечә салыгә илә көрдүјүнә бахырдым. О исә јашынырмыш кими үзүнү јана тутурду. Нәһајәт о, гызарыб Миндоријә деди:

— Бу киши мәни утандырыр.

Миндори чаваб верди:

— Јәгин хошуна кәлмисиниз.

Гадын да гызара-гызара чаваб верди:

— О да мәним хошума кәлир.

Габарыг көзләри ону аквариум балыгларына бәнзәдирди. Лакин чох мейрибан инсан иди. Елә бил онун гәлбиндә бир ишыг јанырды. Бу гәлб нәчиб бир гәлб иди. Мән бир даһа дүшүндүм ки, әкәр инсанларын бу вә ја башга нөгсанлары башгаларына зијан јетирмирсә, биз онлары нөгсанлары илә бирликдә севмәлијик. Бә'зән бу зијансыз нөгсанлар бизи даһа да тәбииләшдирир. Бә'зи һалларда исә сирри ачылмамыш бир көзәллик нишанәсинә чеврилир.

Јапонија адалары көздән итир. Анчаг мәнә белә кәлир ки, биз онунла тез-тез көрүшсәк, бу мәсафә арадан көтүрүләр. О адалар бизә, биз исә о адалара јахынлашарыг. Мән бир шеји дә һисс етдим. Јапонијада үрәји-

ачыг, үзүкүләр, зарафатчыл, хејирхан, бамәзә адамларла чох тез дил тапырлар. Онлар халг мәсәлләрини, ити фикирли адамлары севирләр.

Биз Вәтәнә гајыданда Јапонија кино хадимләри бүтүн совет кино ишчиләринә аташин салам көндәрдиләр. Мән бу јазымдан истифадә едәрәк бу саламы онлара јетирирәм. Биз Вәтәнә гајыданда Јапонија кино хадимләри бүтүн совет халгына, о чүмләдән Азәрбајҗан халгына сәими салам көндәрдиләр. Мән бу јазымдан истифадә едәрәк онларын саламыны сизә јетирирәм.

Москвадан Белграда гэдэр тэјјарэ илэ үч саат жарым-дыг јол кетмэли идик. Мэн јолдашларымдан ажры дүшүмүшдүм. Тэк дарыхырдым, бундан эввалки сәфэрлэри ми хатырламага башладым. Бир нечэ саат, јахуд бир нечэ күн эриндэ олдурум өлкөлэри, шәһэрлэри көзлэрини өнүндэ чаиландырмага со'ј етдим. Кабил, Кэрачи, Кэлкэте, Бангкок, Манила, Ђонһонг, Нјудеһли вэ Јапониянын бир нечэ шәһариндэ, үмүнијјэтлэ Шэрг өлкөлэриндэ олмушам. Авропада исэ... Дефалэрлэ Прибалтика республикаларына сәфэр етмишэм. Бурада да Авропанын бэ'зи етник хүсөнјјэтлэрини көрүмүшэм. Бир дэ китаблардан, очерклердан, мәгалэлэрдан вэ филмлэрдан Авропа һаггында тәсәввүр алмышам.

...Гәрибэ бир әһвалат олду. Јапонияја сәфәримдән сонра кечән бу үч ил эриндэ һеч олмаса турист кими бир нечэ өлкәјә сәјаһәт етмәјә имканын олмушду. Анчаг кетмәмишдим, һәвәсим кәлмирди, һәм дэ сәһһәтим о гэдэр дэ јахшы дејилди. Бир күн Кинематографчылар Иттифагындакы сәһбәт заманы һәләлик тәкчэ Југославијаја кетмәјә һәвәсим олдуғуну билдирдим. Ертәси күн иттифага кәләндэ достларым мәни тәбрик етмәјә башладылар. Өјрәндим ки, ССРИ Кинематографчылар Иттифагындан телеграм кәлиб. Мәни Југославијаја кедән рәсми нүмәјәндалијин тәркибинә дахил едилбәр. Разылыг вермәли идим. Әлбәттә ки, разылашдым.

Бу саат мәним тәјјарадэ учан јолдашларым мәшһур вэ јахуд мәшһурлашмага башлајан кино хадимләри, тәһнимыш кино нәзәријјәчиси, профессор Илја Вајсвелд, мәшһур кинодраматург вэ режиссор Јури Чүлјукин, мәшһур јазычы, кинодраматург, кинорежиссор вэ актјор Васили Шукшин вэ исгә'дадлы кәчр режиссор Елем Климов идиләр...

...Мәни Југославијаја чәкән, бу өлкә илэ бағлајан нә иди? Југославија һаггында нә билдирдим?

...Хәјал мәни узағлара апарыр. 19 јашым вар иди. Москвада Кинематографија институтуна дахил олмуш хөшбәхтләрдән бири дэ мән идим. Анләмиз јәј истриәһәтини һәмнишәки кими Налчик јахынлыгындакы һәсә-

нијјә кәндиндэ кечирирди. Мән һәр ил бураја кәлирдим. Анамыз бизи Јесентукија, Кисловодска апармаг истәјәндэ биз — үч гардаш «үсјан галдырыб» һәсәнијјә кәндинә кетмәји тәләб едирдик. Чүнки һәсәнијјә кәндит Налчик чајы саһилиндэ, мешә вэ дағларын гојнунда, сафалы вэ мәнзәрәли бир јердә иди. Сәһәрдән ахшама гэдэр үч гардаш, күнүмүзү јерли ушағларла чајын саһилләриндэ, јахуд дағларын дөшүндэ кечирирдик. Бәдәнимиз күнәшдән бүрүнч рәнкинә дүшүр, бизи кәнд ушағларындан сечиб ајырмаг мүмкүн олмурду. Һәр күн зоғал ағачларынын будағларыны кәсиб, чиб бычагы илэ үзәриндэ көвәл нағышлар салырдыг. Налчикә курорта кәләнлэрин чоху көзлэрини бизим бу әл ағачларындан ајыра билмирди. Һәмин ағачлары онлара бағышлајырдыг. Бу әл ағачлары јени-јени достлар тапмагда бизә көмәк едирди.

Бир күн күчәдэ дајаныб јерли ушағлардан бири илэ сәһбәт едирдим. Учабој бир оғлан вэ бәстәбој бир гыз дағлара тәрәф кедирди. Бирдән оғлан ајаг сахлајыб, үзүнү бизә сары тутду:

— Билмирсиниз, Кизиловка дағына јол һарадандыр? (Ораја она көрә Кизиловка дагы дејирдиләр ки, бүтүн даг мешәсиндэ әсәсэн зоғал ағачлары битирди).

Мәним һәсәнијјәли достларым русча билмирди. Мән чаваб вермәли олдум. Кәлмәлар русча тәмиз данышдығыма тәәччүб етдиләр вэ истар-истәмәз бизә јахынлашдылар. Бәстәбој гыз 16—17 јашларында оларды. Бәлкә дэ мәнә белә көрүнүрду. Мәндән сорушду:

— Сиз русчаны һарадан белә јахшы билирсиниз?
— Мәктәбдә охумушам. Бақыда гоңшуларымла русча данышышам. Бизим бакылылар русчаны јахшы билирләр.

— Сиз буралы дејилсиниз? — дејә бу дәфә оғлан сорушду.

— Һәм бакылығам, һәм дэ буралы. Бақыда доғулмушам, Бақыда јашајырам, анчаг һәр ил јәјдә ики ајымиз бурада кечирирәм. Мәң дэ, гардашларым да.

— Һарада охујурсунуз?
— Москвада. Кинематографија Институтунда.
Гыз һейрәтдән донуб галды.
— Ола билмәзи!

О вахт гызын нијә белә тәәччүбләндијинин сәбәбини изаһ етмәк чәтин дејилди.

Үмүттифаг Кинематографчылар Институту өвөл-лөр икииллик Академија типли мектеб иди. Бу илден, даһа доғрусу 1939-чу илден с'тибаран институт олду. Демек олар ки, өлкөмиздә јашајан кәнчләрнин чоху бу институтта кирмәјә һавәс кәстәирди. Институтта аз тәләбә гәбул олундуғу үчүн бура даһил оланлар, о илләр, эи хошбәхт кәнчләрден сајылырдылар.

Гызын үзүндәки һәјәчәндән онун да бу институтта кирмәјә һавәс олдуғуну асанлыгла охудум.

— Мәним адым Еленадыр, — дејә о, әлини мәнә узат-ды. Мән дә адымы дедим, јолдашым да. Учабој оғлан да өз адыны деди.

— Јури.

Онлар да русча јакшы данышырдылар, анчаг тәләф-фүзләриндән һисс олунурду ки, рус дејилләр. Нәлнч чајынын о бири саһилндәки курорт шаһәрчији Далинскидәки санаторияларын бириндә истираһәт едирдиләр. Онлар ахшама мәнә Далинскијә дә'вәт едиб, Кизиловка дағна сары кетдиләр.

Һәсәнијәдә, мешләрнин ичәрисиндәки кәнд евләриндә јашадығымыз бахмајараг һәр ахшам вахтымизы Далинскидә кечирирдик. Бурада башга шаһәрләрден кәлмиш волејбол командалары илә јарашыр, ја да санаторияларда кәстәирлән филмләрә бахырдыг. Далинскидә бизи чох севидиләр. Чүнки биз Јесентуки, Железноводск, Кисловодск вә ја башга јакшы шаһәрләрден кәлән волејбол командалары илә јерли санаториянын командасы ки ми көрүшүрдүк. Беләликлә дә, Далинскидә истираһәт едәнләр бизни азаркешимиз олурдулар. Истираһәт евләринин гапылары һәмишә үзүмүзә ачыг иди.

Елена вә Јури илә бир нечә дәфә Далинскидә көрүшүб, јакшыдан таныш олдуғ. Әјрәндим ки, онлар Југославијалыдырлар. Икиси дә Сербиядан иди. Јури Москвада һансы бир институттасә охујурду, дејсән журналист олмалы иди. (Јакшы јадымда дејил.) Елена исә ја онил-ликдә, јакуд да мусиги мектебиндә охујурду. Тез-тез мусигидән данышырды. Һәм дә фортепианода јакшы чалырды. Гәшәнк гыз иди, һәркәтләриндә, бахышында, сөһбәтиндә дә мусиги вар иди. Јури Еленаны севидди. Амма сонралар ајдын олду ки, Еленанын хасијәти чох мүрәккәб имиш. О, һеч кәси јакына бурахмырды. Јолдашлыг, достлуг мөсафәсини һәмишә өзү тәјин едирди. Истадији вахт адамы јакшылашдыр, истәмәдикдә өзүн-

дән чох узагда сахлајарды. Елена мәним јолдашларымын да хошуна кәлирди. Јури бир ушаг ки ми, бир јени-јетмә ки ми бизи она гысганырды. Амма биз, тәрс ки ми, һәр ахшам көрүшмәли олурдуғ. Чүнки Далинскидә һәр ахшам волејбол јарышылары кечирилди. Һама бизим үчүн һәјәчән кечирир, бизим гәләбәмизә севирилди.

Елена бир нечә дәфә мәнимлә әјрылыгда көрүшүд. Биз әј шығында, Нәлнчк чајынын саһилләриндә, јакуд да Далинскидәки Ворошилов бағы ады илә мәшһур олан мәнзәрәли бағда көрүшүр, товуз гушларынын пишик ки ми мијолдамаларына гулаг асырдыг, Елена өз мүрәккәб вә чәтин тәлејиндән данышырды. Һәлә иртнча илләриндә анасынын күлләләндијини хатырлајыр вә сонралар башга-башга өлкәләрдәки ушаг евләриндә бөјү-дүјүндән, инди дә һәләлик Москвада охујуб јашадығандан сөһбәт ачырды. Мән исә көрдүјүм филмләрден, институтумуздаки тәләбә јолдашларымдан вә кәләчәк арзуларымдан, нә ки ми филмләр чәкмәк истәдијимдән данышырдым. Һәр күн көрүшмәк, сөһр дә, күнорта да, ахшам да көрүшмәк биздә гәрибә бир сһтијача севилмишиди. Биз чох јакын дост олмаға башладығ. Јури исә кәнарда галмышды. О, тәк кәлирди. Бир күн мәнимлә көрүшүб үрәјини ачды. Еленаны севијини деди, хәтнш етди ки, ондан узағлашым, ону илә даһа көрүшмәјим. Биз киши ки ми сөһбәт едик.

Еленанын тәкилләринә, мәни ахтармасына бахмајараг, ону илә бир даһа көрүшмәдим. Сонра о, мәнә Москвада — институтта ахтарыб тапды. Јенә бир-и ки дәфә көрүшүдүк. Әјрәндим ки, Јури һәлә дә ону сефир, өзү дә чох мөһкәм... Сонра мән дә, Јури дә Еленаны итирдик. Јури мәнә деди ки, о, кимсә әрә кәлиб, нә исә елә бил түстү ки ми әријиб јох олуб. Онун фамилиясы Нешин иди. Елена Нешин. Вәли, о, бизим һабымызын хошуна кәлирди. Јәгин ки, инди һарадасә јашајыр, бәлкә өз вәтниндә гајыдыб. Јуринин фамилиясы исә Густинич иди. Көрәсән, мән Југославијада бу ушаглыг достларымла растлашацагаммы? Онларла көрүшә билчәјәмми? Көрәсән онлар евләринә нечә һәјәт гурублар, һансы сәһнәтин саһиби олублар?

...Саатыма бахырам. Јолу јары етмишик.

Өзүмлә рәссамларымзын буклетләрини, Баки вә Азәрбајҗан һағгында албомлар, өз китабларымы, хырда сувенирләр вә јазычы Иман Гасымовла биркә јаздығым

«Узаг саһилләрдә» повестини апарырам. Мәни вә Имраны Югославијаҗа җахылашдыран әсасән бу повест олмушдур...

Тәҗәрәдә е'лан едирләр ки, иҗирми дәгигәдән сонра Белградә чатачағым...

...Имранла бир мәктәбдә — 134 нөмрәли мәктәбдә охумушуг. О мәктәби мөндән үч ил габаг гуртарды. Бурахылыш кечәси иди. Индики кими җадымдадыр. О, ә'лачы иди. Имрана бир патефон багышладылар. О, өз арзуларындан данышды. Деди ки, киносенаричи олачаг. Олду да. Бир нечә ил сонра Имранын ссенариси әсасында «Горизонт» бадни филми чәкилди.

Институту гуртардыгдан сонра јенә дә Имранла көрүшдүм. Бир мәктәбдә охумушдуг. Инди дә бир јердә ишләмәҗи башладыг. О, ссенаричи иди. Мән исә режиссор. Онун јаздыгы ссенариләр әсасында бир нечә гыса метражлы филм чәкдим. «Бақыдан Көј көлә», «Бөјүк јол», «Губа бағларында». Сонра мән дә јазмаға башладым. Некајәләрим, китабларым дәрч олунду.

Бир күн мәни Азәрбајҗан комсомулунун Мәркази Комитәсинә дә'вәт етдиләр. Күчәдә бирдән Имранла растлашдым.

— Бурада нә јахшы? — дејә мөндән сорушду.

Дедим: — Мәни чагырыблар, бәс сән?

— Мәни дә.

— Көрәсән, нә мәсәләдир?

— Јәғни ки, бир иш тапшырачағлар.

Фикрә кетдим. Чүнки әлимдә вачиб бир ишим вар иди. Имран да деди ки, рус драмасы үчүн бир пјес јазыр. О да әсарини битирмәк истәјирди. Гәрәра кәлдик ки, бир-биримизә көмәк едәк, чалышаг ки, һәләлик бизә тохунмасынлар, әлмиздоки ишимизи гуртара биләк.

Биз республика комсомолу Мәркази Комитәсинин биринчи катиби гәбул етди. Өз вәзијәтимиздән, ишимизни кәркин кечмәсиндән данышмаға һеч бир имканымыз олмады. Катиб бизә гыса бир арајыш охуду. Бу арајышда Азәрбајҗандан чох-чох узағларда Италија вә Югославија партизанлары сыраларында фөвгәләдә гәһрәманлыг кәстәрмиш Мәһди Һүсәјизадә һаггында хәбәр вәверилрди. Биздән хаһиш етдиләр ки, икнимиздән биримиз Мәһди Һүсәјизадә һаггында гәзет үчүн бир нечә очерк јазаг. Бу арајыш гыса олса да, бизи о гәдәр тутмушду ки, нә мән, нә дә Имран бајаг мөһкәм шәртләш-

дјимизә бахмајараг, ишимизи гуртармаг үчүн мөһләт истәмәдик. Дурухуб галмышдыг. Билмирдик нечә чаваб верәк. Мән Имранын көзләриндән һисс едирдим ки, бу арајыш ону да бәрк сарсыдыб, буна көрә...

— Бир һалда ки, икнимизи дә дә'вәт етмисиниз, елә көлин, бу әсәри икнимиз дә јазаг, — дедим. — Анчаг бу материалы очеркә сығышдырмаг чәтин олачаг.

Ән мүнәсиб жанр повест иди.

Биз Мәһди Һүсәјизадә һаггында повест јазмағы гәрәра алдыг. Алдығымыз мәктубларда, көрүшләр заманы верилән суалларда биздән сорушурдулар ки, нечә олур ки, ики јазычы бир јердә әсәр јазыр. Умумијәтлә, ики јазычы бир әсәр үзриндә нечә ишләјә билир?

Мән бу јазымда һәмин суала гыса да олса чаваб вермәк истәјирәм. Бајаг, бир мәктәбдә охудуғумуздан вә бир јердә ишләдјимиздән тәсадүфи олараг данышмырдым. Буну она көрә гејд етдим ки, бизим ејни мүйитдә бөјүјүб, тәрбијә алдығымыз охучуја мә'лум олсун. Ејни мүйәллимләрдән, ејни әсәрләрдән билик алмышыг. Идманчы олмушуг. О илләрин зарафатлары, ојунлары ејни илә бизим икнимиз дә мә'лум олуб. Баш вермиш һадисәләрин шаһиди олмушуг. Инди исә һәмсәнат идик. Бүтүн бу чәһәтләр бир-биримизни мүмкүн гәдәр тез баша дүшмәјә хәјли көмәк едирди.

Бизим Мәһди Һүсәјизадә илә чийин-чийинә вурушмуш, чәсарәтли, истиғанлы оғланларла таныш етдиләр. Онлар баш вермиш һадисәләрдән, Мәһдинин һәјатындан, Югославија — Италија партизанларындан, Тријест әтрафында кәдән мүбаризәләрдән, о әтрафда јашајан адамларын адәт вә ән'әнәләриндән данышыб, бизә гүјәтли материаллар вердиләр. Биз партизан һәрәкаты олан јерләрдә, Мәһди Һүсәјизадәнин гәһрәманлыг кәстәрдији торпаға, Адриатиканын саһилләринә, Тријест шәһәринә кетмәјә нә гәдәр сә'ј кәстәрдиксә дә, һеч бир натичә вермади. Чүнки о заман Тријест шәһәри әтрафында бөјүк мүбаһисәләр кедирди. Буна көрә дә, демәк олар ки, ораја һеч кәси бурахмырдылар.

Биз һәмин дөврү вә бүтүн һадисәләри јенә дә Мәһдинин дөјүш јолдашларындан, партизан һәрәкаты илә әләгәдәр олан тәшкилатлардан өјрәнмәјә, Мәһдинин ушағыг, кәңчлик илләрини онун доғма бачыларындан, онунала бир јердә рәссамлыг техникумунда охујан јолдашларындан вә Мәһдијә дәрс демшик мүйәллимләрдән

ејрәнмәжә башладыг. Бир ил эрзиндә һәм Југославија, һәм Тријест, һәм дә Италија һаггында зәңкин материал топлadyг. О јерләрнә о дәрәчәдә ејрәндик ки, хәјалән Тријестин күчәләрнә, Југославијанын гајалы дағлары, мәшәләрнә илә, Адриатиканын саһилләрнә илә кәзип долашыр, сәлә бил оранын һавасыннә удурдуг. Беләликлә, бу материаллар әсасында биз, һәтта Југославија вә Италијанын, хусусән Тријестин етник характерннә, орада јашајан халгларын адәт вә ән'әнәләрннә мүкәммәл сурәтдә тәсвир сәнә ајрыча бир әсәр дә јаза биләрдик.

Бақынын күчәләрнә, парклары, дәннз саһилнә илә о гәдәр кәзип, әсәр әтрафында о гәдәр данышмышыг, о гәдәр ахтарыш апармышыг ки, «Узаг саһилләрдә» повестиннә јазмаг үчүн минләрдә километр јол адымламышыг. Беләликлә, һәмнн повести әввәлчә шифаһнә јаратмыш, сонра јазмышдыг.

Инди мәннм Југославијанын пајтахтына — Белград шәһәрнә чатмагыма, дәмәк олар ки, бир нечә дәгигә галырды. Тәјјарәмиз Мачарыстанын пајтахты Будапештиннә үзәриндән кечиб Белградыннә тәјјарә мейданна јахынлашырды. Урәјм нараһат иди. Көрәсән, «Узаг саһилләрдә» повестиндә јаздыгымыз, тәсвир етдижимиз ләвһәләр, мәнзәрәләр, јерләр, инсанлар доғруму верилмишдир? Көрәсән, һаггында чох ешитдижимиз вә јахшы ејрәндижимиз бу дијары әсәрнимиздә һәгигәтә ујгун, о илләрә хас олан һадисәләриннә характернә мүвафиг әкс етдирә билмишким?

II

Белградда бизи Југославија Киносатографчылар Иттифагынын тәшкилатчы катиби Мира Максимович адлы бир гадын гаршыламалы иди. Мира Максимович һаггында һәлә Москвада кәзәл рәјләр ешитмишдик... Дејиләнә көрә, бу гадын о гәдәр ишкүзар, о гәдәр исте'дадлыдыр ки, бәјүк бир идарәнннә бир нечә мәртәбәсиндә ишләјән адамларын һамасыннә әвәз сәлә билир...

Белградда вахтындан јарым саат тез чатдыг. Бизи учабој, мүтәнасиб бәдәнли, күләрү, јашындан чох-чох чаван көрүнән гәшәк бир гадын гаршылады. Бу, Мира Максимович иди. Онун көзләриннә јашыла чалан киләләрнә адама сәлә диггәтлә бахырды ки, сәлә бил фикирләримизи, һиссләримизи о саат охуја билир вә тәбәссүму

илә бизим фикирләримизә чаваб верирди. Тәләсмирди, һәј-күј салырды, тәмкинли, һәм дә чәлд тәрпәнирди. Бахышлары мұлајим вә јумшаг иди. Умунијјәтлә, фитри бир мөдәнијјәтә малик олдуғу о саат дујулурду. Адамларын адларынын јадымда сахлаја билмирәм. Бу, мәннм негсанымдыр. Бизи гаршылајанларын ичәрсиндә кинооператор да, кинорежиссор да вар иди. Булардан аңчаг биринин адынын јадымда сахлаја билдим. Бу, учабој кинооператор Александр Секулевич иди.

Тәјјарә мейданындан аеровазала кечдик. Бу, мүасир услубда тикилмиш, шүшә вә бетондан ибарәт јығчам бир бина иди. Бинанын ортасында су биткиләри илә әһәтә олунмуш һовуз фәвварәләнирди.

Һава азча тутгун иди.

Тәјјарә мейданындан чыхыб бир-биринин ардынча дүзүлмүш ојунчаг кими кичик миник машиларына тәраф јөнәлдик. Мән Александр Секулевичнә шаыннәндә келдирдим. Југославија илә икнинчә, лахин әјани танышлығым башлајырды. Александрдан сорушдум:

— Шәһәрә тез чатачагыг?

— 20 дәгигә.

Бүтүн јола паркет кими чај дашлары дүзүлмүшдү. Ушагылда биз Бақыда буна гәнбәрлик дејәрдик. Аңчаг бизим гәнбәрлик јумру чај дашларындан ибарәт иди. Бурада исә сәлә бил дашлар јонулуб-пардахланмышдыр. Јолун каһ сагында, каһ да солунда рекламларә тәсадүф едирдик. Мән тез-тез бу рекламлары охујур вә баша дүшмәдијим јазыларын тәрчүмәсиннә Александр Секулевичдән сорушурдум. «Бензин сатылан јер филан сәмтдәдир», «Ортаја филан гәдәр километр галыб», «Әкәр сиз, јахшы истираһәт етмәк истәјирсиннәзә, филан мейманханада галын», «Ора гәдәр филан гәдәр километрди», «Әкәр сиз, чүрбәчүр гумар ојунларынын азаркешсиннәзә, казино филан јердәдир», «Дишләриннән филан паста илә јусаныз даһа јахшы олар» вә илахыр...

Уча биналарын мәнзәрәсин бә'зән Москваннә әтрафындакы микрорајонларын мәнзәрәсиннә андырырды. Кенишдик вә уча биналар!

— Бура тәзә Белграддыр, — дејә Александр мәнә бәләдчилик едирди. — Инди биз көһнә Белградда јахынлашырыг.

Көһнә Белградын күчәләри илә бир мүддәт јол кедиб шәһәрнә мәркәзинә јетишдик. «Москва» мейманханасы-

нын гаршысында дажандыг. Чамаданларымызы жербәјер едәнә гәдәр, нөмрәләримизи бөлүшдүрәнә гәдәр тәләб олунан вахты ресторанда кечирдик.

Бизн гәбул едән достларымыз Југославијада галачагымыз күнләрин програмыны ишкүзарлыгга изаһ етмәјә башладылар.

Биз Белградны киностудиялары илә таныш олуб, бир нечә филмә бахдыгдан сонра Загреба, орадан да Јубуланана кедиб, онларны да кинематографчылары илә көрүшмәли, јенндән Југославијанын пахтахына кәлмәли идик. Нојабрын 27-дә исә Белграддан Москваја гаят малмыјды.

Һәлә Москвадан Белграда јола дүшмөздән әввәл рәс-сам јолдашларымдан бири илә көрүшүшдүм. Југославијаја сәфәримн ешилди, рәссам достум мәнә демишди ки, «Мүтләг Сарајевоја, Мостар вә Дубровник шәһәрләринә кедин. Аләмдир!»

Мән дә јолдашларыма мәрәләт көрүшүдүм ки, Белградда програмымызы елә гураг ки, јолумуз һөкмән бу шәһәрләрә дүшсүн. Һәмнин шәһәрләрин програмда олмадыгыны көрәндә биз, јекдилликлә, һеч олмаска Сарајево шәһәринә дә кетмәк истәдијимизи билдирдик. Тәкляфимизи гәбул етдиләр.

Програмымыз чох кениш вә мараглы иди. Југославијанын бурахдыгы филмләрнн чохуна биз совет экранларында бахмышыг; бу филмләрнн чоху мәннн хошума кәлмишдир. Һәмнин филмләрдә бизим совет адамларыны марагландыран вә һәјәчәндәндәрдән һадисәләри көрүр, бизә јакын, әзиз олан инсанларнн тәлеји илә таныш олур-г. Лакин биз Југославијанын бурахдыгы филмләрнн һәмсыны көрмәмишк. Јәгин ки, бу филмләрдә мүбәһисәли чәһәтләр дә вардыр. Југославија кино сәнәтинин инкишафы вә һүсусијәтләри һаггында фикир сөйләмәк үчүн әлбәт ки, бүтүн филмләрә бахмаг мәсләһәтдир. Демәли, биз Белградда олан ики студиянын филмләрнн илә таныш олмалы идик. Һәмнин филмләр бизим экранларда кетмәјиб, истәһсалатдан тәзә бурахылыбдыр.

Бир аз раһатландыгдан сонра һаһар етмәли идик. Мән Јури Чүлјукин илә бир нөмрәјә дүшүшүдүм. Гошүүлугумузда профессор Илја Вајсвелд јашајырды. Ванна отагымыз мүштәрәк олдуғу үчүн, демәк олар ки, үчүмүз дә бир нечә отаглы бөјүк нөмрәдә јашајырдыг. Бу да

мәсәдәүјуғун иди. Чүнки тез-тез көрүшүб мәсләһәтләшirdик.

Илја Вајсвелд јумшаг тәбиәтли адамдыр. О, бир чох кино нәзәријјәчиси тәрбијә етмиш, бир нечә кино-филм һаггында мәзмунлу китаблар јазмышдыр. Бизим үмум-јәндәлијин рәһбәри иди. Онуң јакшы чәһәтләриндән бири дә о иди ки, тәкляфләримизә бөјүк дигәтлә гулаг асыр, чох вахт бизим арзумузу әсас көтүрүрдү.

Пәнчәрәләримиз Белграднн мәркази күчәсинә чыхырды. Машынарнн сәси, өзү дә һәрәси бир чүр мелодија чалан филләрин, гәзет сатанларнн, күчәдә мусиги валлары чалдыранларнн мүштәри чағырмалары отагымызда ешидилирди.

Зәнкләшиб бешнимиз дә күчәјә чыхдыг.

Көрүшү вахтына бир саат галырды. Наһар етмәјә ади јәмәкханалардан биринә кетдик. Чох гәриб иди. Бундан әввәлки сәјәһәтләримиздә һансы шәһәрә кедирдиксә, өзүмү һаричдә һисс едир, адамлар мәнә јад кәлир, фикирләримнн чәмләшдирир вә һәрәкәтләримнн фикир вермәли олурдум. Бир сөзлә, кәркинлик һисс едирдим. Бурада исә елә бил һәр күн растлашдығым, чоһдан таныш олдуғум адамлары көрүрдүм. Аз гала онларла саламлашмаг истәјирдим: Кејимләри чох садә, бизим кејимләр кими, тәмиз вә сәлигәли иди.

...Илк көрүшдән она Мира ханым, — дејә мүрачиәт етдим. Өз «Москвич»индә отелә јакынлашды. Секулевич дә «Југослав фиаты»нда бизн көзләјирди. Биз нөмрәмизә чыхдыг. Мән рәссамларымызын буклетләриндән, албом вә китаблардан көтүрүб чәлд ашагы дүшүдүм. «Дунајфилм» киностудиясына јолландыг.

Југославијанын күчәләри о гәдәр дә енли дејилди. Өзү дә Бакынын күчәләри кими енишли-јохушлу иди. Буна бахмајараг, машынар сајча чох олса да, бу күчәләрдә асанлыгга һәрәкәт едир вә гарышыглыг салмырдылар. Бунун әсас сәбәби ондадыр ки, белградлылар, үмумијјәтлә југославијалылар, кичик, азлитражлы миник машынылар алмагы даһа мүнасиб билирләр. Белградда тез-тез «Волга» машыныларына да тәсәдүф едирдим. Анчак бу машынар әксәрән идарәләрә мәнхус иди. Енишли-јохушлу, өзү дә саһманә салынмыш тәмиз вә сәлигәли күчәләрдән кечиб хырдача бир бинаја јакынлашдыг. «Дунајфилм» киностудиясы бурада јерләширди. Икинчи мәртәбәјә галхдыг. Дар коридорла кечиб,

кичик бир зала кирдик. Киностудијанын адамлары бизи һөрмәтлә гаршыладылар. Һәр шејдә бир ишкүзарлыг дујулурду. Гаршымызда столларда чүрбәчүр ширәләр вә мэдән суларыны көрөндә севиндим. Јаңгы мәни үзүрдү.

Сарышын бир гадын чоҳданкы танышымыз кими әли-ни узалды деди:

— Мән Светајам. Филмләри сизин үчүн тәрчүмә едә-чәјәм.

Света рус гызы иди. Вахты илә југослав забити сев-миш, она әрә кетмиш вә бура калиб Југославија вәтән-дашлығыны гәбул етмишдир. Бурада рус дилиндән дәрә дејирди. Әлбәттә, Вәтән үчүн дарыхырды. Буна көрә дә Вәтәнинин әтрини кәлән гонаглардан алырды.

Режиссор Чорчовичин «Сәһәр» адлы филминә бах-дыг. Филм һәм марағлы, һәм дә мүбаһисәли иди. Васили Шукшин, Елем Климов рајләрини дејир, мүбаһисә ет-мәјә мејл көстәрирдиләр. Студијанын адамлары өзләри дә һәмин фикирдә олдуғларыны билдирдикдә, һисә ет-дик ки, һеч бир мүбаһисә олмајачаг, чүнки һәм Васили Шукшин, һәм дә Елем Климов чоҳ сәмими вә дүзкүн гејдләр едирдиләр. Соңра мән имкән тапыб, һәмин гејд-ләри үмумиләшдирмәјә вә нөгсанлары нәдән ибарәт ол-дугуну изаһ етмәјә чалышачағам. Һәр һалда «Сәһәр» филми итәс'дадлы, һәм дә јахшы бир мүтәхәссис тәрә-финдән чәкилмишди. Бә'зән елә нөгсанлы вә мүбаһисәли чоһәтләр олур ки, онлары һаггында һеч данышмаг дә итәмирсән. Лакин нөгсанлар принципал характер да-шыјанда кәрәк һөкмән фикрини дејәсән. Она көрә дә биз бә'зи нөгсанлара лагәјд баха билмирдик.

Бизә бир нечә сәһәдли филм көстәрдиләр: «Иш ке-дир», «Унудулмуш марш», «Ана, нәнә вә нәвә», «Јалтаг», «Анабелланын јухусу» вә башга филмләр бизи хејли ма-рағландырды.

«Дунајфилм»ин јарадычы коллективи хүсусилә сә-һәдли филмләр јаратмаг саһәсиндә бөјүк тәрчүбәјә ма-лик олдуғуну филмдән-филмә сүбут едирди. Бу филмләр-дә һеч бир шаблона јол верилмир, марағлы ахтарышлар апарылыр. Бир сыра режиссорлар, о чүмләдән Чорчо-вич, Павлович, Шкапате вә башгалары өзләринә мөхсус јол ахтарыр, јени чыгыр ачыр, өз нәфәси илә, өз хатти илә јарадыр. Мәсәлән, «Иш кеدير» филминдә режиссор Павлович тәнгиди интонасија сечмишдир. Југославија-

нын бә'зи јерләриндә шәһәрләрарасы макистрал јолла-рын гол-будағларындакы кәлә-көтүрлүк һаггында, ләик кедән тикинтиләр һаггында јумор вә сатира илә күчлү олан сүжетләр елә марағлы вә зөвглә чәкилмишдир ки, фикримизчә, бәлә бир филм о саат өз тә'сирини көстә-рәчәк вә әләгәдәр тәшкилатлар һәмин нөгсанлары тез-ликлә дүзәлтмәјә чалышачағлар. Бу филм өз халғыны севән вә онун һәјатындакы нөгсанлары көрүб, үрәк ағ-рысы илә хәбәрдарлыг едән, бу нөгсанлары дүзәлтмәјә чан атан бир сәһәткәри, бир трибунуи аловлу сөзү иди.

«Унудулмаз марш»да дә вахты илә нәфәсли оркестр үчүн киминсә тәрәфиндән јазылмыш бир маршын јаддан чыхдығыны, сонрлар һәмин маршын мелодијаларынын ајры-ајры адамлар тәрәфиндән охунуб тәздән бүтөв бир марш шоклиә душмәсинин вә бу маршын мүбаризә за-маны Југославија ингилабчыларына көмәк етмәсинин тарихи чанландырылыр.

«Ана, нәнә вә нәвә» филми дә бу сәпкидә бир әсәрдир. Ананын оғлу ингилабчыдыр. Иртигачылар ону өлдүрүр-ләр. Бу сәһнәләр нә гәдәр дәһшәтли, нә гәдәр тә'сирли-дир! Ингилабчынын анасы вә балача гызы галыр. Нәвә вә нәнә бир јердә јашајырлар. Онлар бу күнә гәдәр јә-шајырлар. Оғул дәрди, кечмиш ағыр күнләр нәһәнин беллини бүкмүш, ғырышлар үзүндә бөјүк бир тарих јаз-мышдыр. Нәвә исә өз отагында мүасир мусиги сәдалары алтында «шејк» ойнајыр. Нәһәнин күләр үзү, ритмик һәр-рәктәләри, бу күн мод олан «шејк» рәгси. Нәһәнин үзү-нүн ғырышлары, ағыр дәрдләри вә нәвәсинә бахаркән чоҳ додағларынын учларында көрүнән тәбәссүмү... сан-ки о дејир: «Гој ојнасын, күлсүн!»

Филмә сөз јоҳдуур. Аичаг әмосијалар вә һадисәлә-рин мәнтиги инкишафыны усталыгла верән монтаж вар-дыр.

«Анабелланын јухусу» филми мәзһәкәли бир ојуну хатырладыр. Бу зарафат тә'сирни бағышлајыр. Бәлкә буна көрә дә филмин сүжетиндән данышмаг чәх чәтн-дир. Бу филмә аичаг бахыб, мүәјјән тәәссүрат алмаг олар.

«Дунајфилм» киностудијасынын штатында чәмиси 12 нәфәр адам вардыр: студијанын директору, көмәкчиләр вә илахыр. Студијада үч тамметражлы бәдин филм вә чохлу ғысаметражлы вә сәһәдли филмләр чәкилир. Ре-жиссорларла, операторларла вә башга јарадычы мүтә-

хәссисләрлә фильм чәкиләндә мугавилә баглайрлар. Бу, кино истәһсалында јекәнә дүзкүн јол һесаһ едилмәсә дә, һәр һалда «Дунајфильм»дә өзүнү доғрулду.

Илк көрүшүмүз белә кечди... аз иш көрмәдик. Бир нечә филмә бахдыг, бир нечә режиссорла таныш олдуг. «Дунајфильм» киностудиясынын иш принципни өйрәндик... Белградын сәлигәли күчәләри, үзләри бизә таныш кәлән адамлар, кур мағазалар, бәрбозәкли витринләр...

Ахшам бөјүк отелләрдән бириндә бизим совет кино нумәјәндәләринин шарәфинә гәбул тәшкил олунмушду. Сербия Кинематографчылар Иттифагынын рәһбәрләри, көркәмли режиссор, кинооператор вә драматурглар бизи гарышлайыб, стол архасына дөвәт едилләр. О күндән Југославијадан Москваја гајыдан кими мәнә масабөји сечдиләр. Гағазлы, азәрбајҗанлы олдуғума көрә марағлы тостлар дејәчәјими күман едәрәк мәнә бу вәзи-фонни тапшырдылар. Амма мән билирдим ки, Авропада узун тостлары севмирләр. Она көрә дә чалышырдым тостларын сајы мүмкүн гәдәр аз, өзү дә чох гыса олсун. Көрдүјүм филмләр һаггында илк тәәсүратымыздан данышыб, гејд етдим ки, Југославија кинематографчылары һеч шүбһәсиз ки, ахтарышлар апарыр, бәзән мүвәф-ғијјәтсизлија уғрайыр, чох вахт исә истәдикләринә наил олурлар.

Мәчлисимиздә иштирак едән кәнч режиссорлардан бири «ахтарыш» сөзүнү о гәдәр дә бәјәнмәди. Она елә кәлди ки, бу сөзү бир нөв нөгсанлы филмләр һаггында данышанда ишләдирләр. Гыса бир мүбәһисә башланди. Нөһәјәт, һамы белә бир ганаәтә кәлди ки, «ахтарыш» сөзү көзәл сөздүр, гәшәнк бир мәсәл дә вар: «Ахтаран тапар».

Стол архасында бизим мәчлисимиздә Југославија вә совет халғларынын достлуғундан, совет адамларынын Југославијанын азадлығы уғрунда кәстәрдији рәшадәт-ләрдан, вердији гурбанлардан сөз дүшдү. Бизим достлу-ғун шарәфинә бәдәләр галдырылды. Бурада мән јазычы Имран Гасымовла јаздығым «Узәг саһилләрдә» повести-ни Југославијалы достларына бағышладым. Һәмкарла-рымыз Совет Иттифагы Гәһраманы Мәһди Һүсәјнзәдә-нин (Михајлоун) Италија вә Југославија партизанлары илә бир јердә мүбаризә апардығны, онун өз һәјәтны бурада гурбан вердијини ешиңдәндә, бир аңлыға мәчлисә сүкут чөкдү. Китаб әлдән-әлә кәздн вә һамыда бөјүк

марағ ојатды. Гејф ки, өзүмлә чәмиси 3—4 нүсхә апар-мышдым.

Ахшам саат 12-јә јахын јени достларымызла видала-шыб, Белградын кечә мәнзәрәларини сөјрә чыхдыг. Ју-гослав достларымыздан бир нечәси, о чүмләдән «Дунај-фильм»ни директору бизи мушајиәт едирди.

III

Мәркәзи күчәләрин бириндә ачыг һавада әзәмәтди сәрки. Сәркинни мәркәзиндә В. И. Ленинни бөјүк пор-треги ишығланыр. Портретин алтында Бөјүк Октябр социалист ингилабынын ајры-ајры мәрһәләләринин нумә-јиш етдирән динамик композисијалы фотолар. Совет Иттифагынын көркәмли хадимләринин портретләри.

Бизи мушајиәт едән југославијалылардан бири пәс-дән охујур, јолдашлары исә она зүј туурду.

— Көрсән, Југославијанын чаванлары кечәләр өз вахтларыны нечә кечирирләр? — дејә бизим ушағлардан бири сорушду.

Арыг, бәстәбөј југославијалы (бу, «Дунајфильм»ни директору иди, 50—55 јашларында оларды) чәлд белә бир тәклиф ирәли сурду:

— Кәлин сизи кәнчләрин кечә клубуна апараг.

Биз разылашдыг. Рәнкли-нахышлы һамар кечидин о тајмындакы биңәја јахынлашдыг. Бина чох хәлвәт јердә иди. Хәниш едилләр ки, һәләлик күчәдә дајанаг. Ики нөфәр хырда гапыны ачыб көздән итди. 5—10 дәигә соһра керн гајыдыб, бизи чағырдылар. Биз дә һәмнин кичик гапыдан ичәри кирдик. Пилләкәнлә ашағы дүш-дүк. Папирос түстүсүндән адамлары елә бил думан ичә-ринсидә көрүрдүк. Сол тәрәфдә буфет јерләширди. Лә-мәләрдә чүрбәчүр ички бутулкалары дүзүлмүшдү. Бу-тулкаларын етикетләри чох рәнкарәнк иди; адамлары чағырды. Сағгалы «ушағлар», узун сачлы јенијетмә-ләр папирос чөкир, тахта сүтуиләрә сөјкәниб астадан пычылашыр, күмрәһ бәдәнли гызлар пәдносларда ички, гәһвә апарыр, магнитофонла верилән мүасир рәгс муסי-гинин сәдалары алтында дајанмадан елә јерләриндәчә ојнајырдылар. Тахта сүтуиләрын архасында бир нечә бөлмәдән ибарәт ложалар ајрылмышды. Бу бөлмәләрдән бириндә бизә јер бошалдыб дөвәт едилләр. Јенијетмә гызлар бизим үчүн виски, конјак вә гәһвә кәтирдиләр.

Гаршымызда, тахта сүтунларын о тајымда, эн чоху 30 квадратметрден артыг олмајан бир отагда, бэлкэ дэ 100-дн даһа чох оглан вэ гыз шејк ојнајырдылар. Чох гарибэ мэнээрэ иди!

Мэн филмлэрдэ, хусусэн харичи филмлэрдэ, айры-айры телевизия верилишлэриндэ, Инкилтэрэ битлларынн клубларында вэ јахуд башга харичи өлкөлэрдэ концертлэрин твист вэ јахуд шејк ојнадыларына тамаша етмишдим. Лакин белэ јахындан көрмөмишдим.

Кејимлэри чох сэдэ иди: гыса јубка вэ назик көјнэк. Огланлар да дар шалвар вэ көјнэк кејмишдилэр. Бэзилэринин сачы гыз сачы кими узун, бэзилэринин сагалы бир гарыш салланмышды. Бурада 16, һатта, 15 јашлы гыза да тэсадүф едилди. Анчаг рэгс едирдилэр, данышмырдылар, динмирдилэр. Јүз нэфэр, бэлкэ даһа чох адам ејни ритмлэ рэгс едирди. Лакин ајагларынын сасини ешитмэк олмурду. Елэ бил онларын һамысы чөкисиз иди.

— Чох гарибэдири! — дејэ мэн Алэксандр Секулевича сары дөндүм: — нечэ сәссиз ојнајырлар!

— Билерсинизми, — дејэ о мәнэ изаһ етди. — Бу клуб бир нэфэр огланындыр. Даһа догрусу, бу бина ону бабасынын иди. Инди һәмни оглан бу клубуи саһибидир. Бу клубу бир шөртлэ ачмышыг ки, бурада сәс-күј, артыг-әскик һәрәкәт олмасын. Кечәлэр гошу евләрдән һеч кәс шикајәт етмәсин. Бурада һеч вахт дава-далаш олмур. Нэ гәдәр ичәләр дэ өвләрини сајит апарырлар. Өз араларындан күчлү огланлар сечирләр ки, онлар гајда-гапуна фикир версинләр. Әкәр бир адам бурада позгунлуг едәрсэ, ону о саат күчәјэ говурлар. Чүнки гор-хурлар ки, шикајәт-зад олса, клубу багласынлар.

Бир мелодия гуртаран кими магнитофон ленти башга бир мелодияны вериди. Бизэ јахын ојнајан гызлары бири ики әли илэ елэ бил һавада нахыш чәкир, ајаглары исэ буз үзәриндэ сүрүшөн рөггәселәрин ајаглары кими јумшаг, сәссиз һәрәкәт едирди. Рөгс нэ гәдәр давам едирсэ, бу гыз анчаг ејни һәрәкәтләри көстәрирди. Онуида нэфәс-нэфәсэ рөгс едән оглан тамамилэ башга чүр ојнајырды. О, мусигинин ритминэ ујгун олараг әсәсән башыны силкәләјиди. Дүздүр, бәдәни дэ рөгс едирди, анчаг огланын рөгсини әсәс элементи онун әсэн башы иди. Бүтүн рөгс боју онун башы силкәләјин, елэ бил гарышындакы гызы көрмүрдү, гыз да ону көрмүр-

дү. Елэ бил бу түндүк ичәрсиндэ һәр кәс тәһа иди. Елэ бил һамы дуа едирди. Гәрибә бир дуа! Шејк дуасы, мусиги, ритм дуасы!

Арыг бир оглан чох гәшәнк ојнајырды. Бүтүн варлыгы илэ, бүтүн сафлыгы илэ. Гыз кими узун сачлары вар иди, үзүнә һәлә түк чыхмамышды. Чыхсајды, јәгин ки, сагал бурахарды. О, рөгсә нечэ дэ вурулмушду! Бүтүн гәлбинин шадлыгы илэ атылбэ-дүшүр, ајаглары бөјүк һәссаслыгла, мусигини ритминэ ујгун олараг јери тапыр, јерлэ көрүшүр, дөшәмәдә нахышлар чәкир, бөјүрләри каһ сага, каһ сол, каһ да ирәли әјилри. Огланн үзү күлүмсәјир, о, һеч кәси көрмүр, јалныз мусигинин јаратдыгы лөвһәни көрүр, өз севинчини көрүрдү. Мәнэ белэ кәлди ки, о, сәһәрә гәдәр белэ ојнаја биләр, јорул-мәз.

Саатлар кечир, анчаг рөгс давам едирди. Киминсә әлиндән узун бир гәдәһ дүшүб сынды. Бүтүн рөгс едәләр донуб јерлериндә галдылар. Бу сәс онлары хәјалларында јаратдылары с'чазкар аламдән реал бир һәги-гәтэ гајтарды. Онлары үзләриндә горху вар иди. Бу сәси күчәдә ешитмиш олсалар, бирдән елэ биләрләр ки, бурада далашырлар. Чәлд шүшә гырынтыларыны јыгдылар... һамы көмәк едирди, һамы јыгырды. Дөшәмә тәмиз олмалы иди. Чүнки бэзиләри чөкмәсиз ојнајырды. Јенэ рөгс давам етди. Јенэ канчләр дуа етмәјэ башладылар. Мәним дэ јолдашларымдан Елем Климов чох кәч иди. Бојлу-бухунлу, һәм дэ гәшәнк бир оглан иди. Бизэ гуллуг едән гыз өзүнү ев саһибәси кими апарырды. Бәзон ону өзүнү дэ рөгсә дә'вәт едирдиләр. О исә сифаришләри унудуб, әлиндәки падносу кәнарә гојур, дә'вәти гәбул едир, бөјүк һәвәслә рөгсә башлајырды. Елэ бил әсәс иши рөгс етмәк иди. Өзү дэ рөгсә башлајан кими ону ким дә'вәт етдијини унудурду. О да тәк ојнајырды. О да өз әләминә учурду. һәмни гыз кәлиб Елем Климову рөгсә дә'вәт етди. Билмирдим ки, бундан әввәл Елем Климов шејк ојнамышды, ја јох. Анчаг гејрәтэ боғулуб, гызын дә'вәтини гәбул етди. О да рөгс едәләрин ара-сында гејб олду. Арабир учабојлу Елеми башыны каһ бурда, каһ да орда көрүрдүм. Дејәсән, о да «палаза бүрунүб ел илэ сүрүн»мәјэ башламышды. Чүнки о да өз әләмини, өз дујуларына гәрг олмушду. Мән бу мәнзәрини сејр едир, хатириндә сахламаға чалышырдым.

Анчаг бир шеји тәсәвүр едә билмирдим. Әкәр мәнн

рөгсө дэ'вэг етсэйдилэр, мөн дэ бу чаванлар кими хамы-дан тэчрид олуинуш һалда ойнайыб, хэжалэн башга бир аломэ уча билардимми? Јох, уча билмээдим. Бунуи бир чох сәбәби вар иди. Эввала, ойнаја билмирдим. Икинчиси исә, бу даһа вачиб бир сәбәб иди, мәнин јашым өтмүш-дү. Чунки бу рөгси мәнин оглум вә гызым ойнайыр, өзү дэ ойнајанда сәс-күј салырлар... Бирдән бүтүн ойнајанлар өз араларында данрә дүзәлтдиләр. Бурада да сәс-күј гоп-дү. Мән хәјалимдан ажрылдым. Бақыдан Белграда га-јытдым. Васили Шукшин шејк мусигини сәдалары алтында ајагларыны дөшәмәјә вура-вура рөгс ойнајырды.

Көнчләрни бә'зиләри бөјүк марат вә севинчләр онун нечә рөгс етдијинә тамаша едир, бә'зиләри она анчәг тәэччүблә бахыр, бә'зиләри исә Васили Шукшинни рөгс-и нә вахт гуртарачагыны көзләјирдиләр ки, өзләри ој-намаға башласынлар. Кечә саат үч радәлариндә биз клуб-бу тәрк едиб, күчәјә чыхдыг. Көнчләр һалә дэ рөгс едирдиләр. Јәгин ки, сәһәрә гәдәр клубда галачагдылар.

...Сәһәр јүнкүлчә һаһар едиб, бә'зи рәссамларын иши илә таныш олмаг үчүн сәркиб кетдик. Ачыгы, һәм чох кәзә билмирдим, һәм дэ бу сәрки о гәдәр дэ үрәјимә јатмырды. Конструктивизм, символизм, бир чох измләр вә шәкилләр арасында бир нечә хошакәлән лөвһә вә на-турмортлара тәсадүф етдим. Јолдашларымы да үзлә-риндән охудум ки, онлары да көрдүјүмүз лөвһәләрин чоху һејрәтә кәтирмәмшидир. Һәләлик һәр шејдән артыг үрәјимә јатан Белградын күчәләри вә бурадакы үзләри бизә таныш кәлән садә, ишкүзәр адамлар иди.

Мира Максимович бизи шәһәрин ән уча јериндә ти-килмиш гәдим түрк галасына кәтириб чыхарды. Бурадан баханда елә бил шәһәри овчумузуи ичиндә көрүрдүк. Түрк галасы бир нечә уча дивар һәлгәсинә алынымышды. Галаныи ичәрисиндә көзәл парк вар иди. Сон мүһариб-дәи галмыш дүшмән танклары вә топлары инди ачыг һа-вадакы гала музејини экспонатлары олмушду. Бурадан һәм көһнә, һәм дэ тәзә Белград көрүнүрдү.

Дунај вә Сава Југославијаныи ән бөјүк чајларыдыр. Бу чајлар Југославијаныи шәһәрләринә, о чүмләдән Бел-града хүсуси рөвнәг верир.

Југославијада 1850-јә гәдәр чај вар. Бу чајларын 20 фаизи Адриатик дәнизинә, 10 фаизи Екеј дәнизинә вә 70 фаизи Гара дәнизә ахыр.

Сәһбәт вахты Мира ханымдан сорушдум ки, Јури Густинчич адлы бир нәфәри танымыр? Фикирләшиб де-ди ки, танымыр.

— Пешәси нәдир? — дејә сорушду.

— Јәгин журналистдир.

Мира бир аз да фикрләшди:

— Јох, — деди, — танымырам.

— Бәс, Елена Нешич адлы бир гадыны таныјырсы-нызмы?

— Јох, танымырам, — дејә Мира чаваб верди. Анчә сонра бир нечә гәзетә зәик едиб өјрәнди ки, Јури Гус-тинчич Белградда чохан әсас гәзетләрдән бир олан «Политико»нун сјисас мүхбиридир. Мән севиндим:

— Ону көрә биләрәмми?

— Һајыф ки, јох, — дејә Мира башыны тәрпәтди, — Јури Густинчич бу саат Јунаныстанда е'замијәттәдир.

Бу ахшак Мира Максимовичкәдә гонаг олдуғ. Әри өзүндән чох јашлы иди. Бу вахта гәдәр Мира ханым би-зим көзүмүзә чаван көрүнүшдү. Инди исә әринни јан-ында бирдән-бирә өзү дэ јашлы көрүндү. Ја әри онун јашынын сиррини ачымыш, ја да ки, о гәдәр бир-биринә јарашырдылар ки, адам онларын јашлары арасындакы фәрги көрә билмирди. Миранын гызы 16—17 јашларын-да оларды. Өзү дэ русча һеч билмирди. Мира өзү русча сөзләри дүзкүн тәләффүз етмәсә дэ чох сәрбәст даны-шырды. Әри дэ русча данышмаға, һәр һалда фикирлә-рини бизә чатдырмаға чалышырды. Бир аз јејиб-ичиб, мәзһәкәли әһвалатлар данышдыг, күлдүк, охудуғ. Васи-ли Шукшин даһа учадан охујурду. Онун сәси бизим сә-симиздән кур иди.

Миракилдән кеч чыхдыг. Јенә дэ Белградын кечә мәнзәрәсини сәјр едә-едә мейманханамызә сары кетдик. Јенә дэ машынар күчәләрдә, сәкиләрдә кечәләјирди. Күндүз бир нечә дәфә белә бир мәнзәрәнин шаһиди ол-мушам. Ким һарада өз машыныны сахлајырса, һәмни дә-ғәгә бир нәфәр олиндә гәбз она јахынлашыр, машын са-һиб һәмни адама пул вериб, гәбз алырды. Сонра өјрәндим ки, бу бир нөв јер пулудуғ. Истәјирсән машы-ны бир саатлыға сахла, истәјирсән бүтүн кечә. Бир сөз-лә, јер пулу вермәлисән!

Бә'зи сөләрни пәнчәрәләриндән зәиф ишыг сүзүлүр-дү. Һәр пәнчәрәнин архасында бир айла јашајыр. Көрә-сән нечә адамларды, нечә јашајырлар, нә кими адәт-

әнәңәләри вар. Арзулары, истәкләри нәдир? Ахы, бура харичи өлкәдир. Адам һәмншә башга өлкәнни адамларынын һәјәт тәрзи илә јахындан таныш олмаг истәјир. Анчаг бурада — Белградда бу бизим үчүн о гәдәр дә чәтин бир мәсәлә дејилди. Шәһәрни адамларыны тез-тез көрүрдүм. Һәм күчәләрдә, һәм кетдијимиз идарәләрдә, һәм иттифагта. Будур, индичә бир айләнин гонағы идик. Олар да бизим кими инсанлардыр. О гәдәр дә тәмтаралға јашамырлар. Һәјәтлә, сәлә лазым олан ән ваचित шәјләри вар иди. Миранын «Москвич» миник машины да вар иди. Мира «Москвич» машинындан разыдыр. Анчаг бир шәјдән шикајәт едилр. Бурада бензин баһадыр.

Сәһәр «Авалафилм» киностудиясына кетмәли идик. Ораја кетмәздән әввәл, бизи Југославијанын Кинолашдырма идарәсинә апардылар. Кинолашдырма ишләри илә јахындан таныш олдуғ, бир гәдәр сөһбәт етдик. Идарәнин рәһбәри бизә гәһвә, конјак тәклиф едилр, сон заманлар харичи өлкәләрдән алмаг истәдикләри филмләр һаггында өз мұләһизәләрини сөјләди. Чарли Чаплинин сон филми «Һонһонгу гадын» онун фикринчә, зәиф чыхмышдыр. Она көрә дә һәмни филми алмајыблар. «Авалафилм»дә бир нечә харичи өлкә филмләринә баһмағы бизә мәсләһәт көрдү. Бунларын ичәрсиндә «491» адлы Исвеч филми, мәшһур Франса режиссору Годарын «Әрли арвад», «Саллагхана» филмләри дә вар иди.

«Авалафилм» киностудиясына кедән јол чох сәфәлы вә мәнзәрәли иди. Јол кет-кедә мөшәли даға галгырды. Мөшә ичәриси илә узанан асфәлт јолун һәр кири тәрәфиндә пиллә-пиллә виллалар дүзүлмүшдү. Чох сәлгәли вә мүтәнасиб көрүнүшлү виллалар иди. Сонра виллалар да гуртарды, мөшә вә асфәлт јол... Асфәлт јол бизи «Авалафилм»ә кәтириб чыхарды. Бу киностудия «Дунајфилм»дән хејли бөјүк иди. Студиянын һәјәтинин бәзәи кушәләри мәнә «Мосфилм»ин кичик мәнзәрәсини хатырладырды. Јашыллығлар ичәрсиндән кино павилјонларынын диварлары көрүнүрдү.

Студиянын әсас инзибати һиссәсинә галхыб, директорла көрүшдүк. Она да рәссамларымызын буклетләриндән, Азәрбајҗан мәнзәрәләрини әкс етирдән фото-албомлардан бағышладым. Директор истәһсалат планлары һаггында, үмумијјәтлә истәһсалат принципләри һаггында бизә мәлүмәт верди. Өзү дә деди ки, арзу едилрәк ки, совет кинематографчылары илә тез-тез мүштарәк

филм чәксинләр. Өләвә етди ки, бу даһа мәгсәдәүјуғу оларды. Чүнки Америка, јахуд башга харичи киностудияларла мүштарәк кино чәкмәкдәнсә, онларын фикир вә идеяларына хејли јахын бир дәвләтлә филм чәксәләр. Југославија кәңләринин тәрбијәси үчүн даһа јахшы иш көрмүш оларлар.

«Авалафилм»ин директорунун вердији изаһатдан белә чыхды ки, мадди чәһәтдән чәтинлик чәдикләринә көрә инзибати мәсәлә бурада чох чидди вә сәрт характер дашмыр. Әкәр бир режиссор зәиф, јахуд орта сәвијәли филм чәкәрсә, студия даһа она һеч бир филм тапшырмыр. О, кедиб өзүнә башга сәнәт ахтармалыдыр. Лакин елә режиссорлар да вар ки, онлар өзләрини јахшы тәрәфләндә көстәрмишләр. Студиянын рәһбәрлији белә режиссорларла о гәдәр инаныр ки, һәмни режиссорларын анчаг нәдән, һансы мөвзуда бир әсәр чәкмәк истәдикләри һаггында арзулары, јени филмин чәкилиши үчүн пул бурахылмасына әсас сәјүләр.

Сорушдуғ ки, «ишә нә вахт башлајырсыныз?» Директор деди ки, «чох тездән». Сонра күлүмсүнүб, бизә изаһат верди:

— Бир дәфә гәрара кәлдик ки, ишә саат 9-дан башлајар. Башладығ. Саат 1—2 рәдәләриндә һаһар фәсиләсә елан етдик. Чамәат һаһар едән кими сүстләшди, әлини ағдан-гараја вура билмәди. Беләликлә, күнүң икинчи јарысыны итирдик. Бизим адамлар чох јемәји севирләр. Јемәјин вахтыны дәјишмәк олмур. Буна көрә дә ишә тәдјән кәлирик ки, јемәјә гәдәр олан вахтдан даһа сәмәрәли истифадә едәк. Достлар, јери кәлмишкән гәјд етмәлијом ки, сизин үчүн дә јемәјин вахты јетишиб, сизи јемәкханая дәвәт едилрик.

Бизи дә дојуңча једиртдиләр. Баша дүшдүк ки, нијә чамәагы о саат јуху тутур. Әввәл кичик тамаша салонуна кетдик. Бурада бизә «491» адлы Исвеч филминн көстәрдиләр.

Кечән ил Москвада кечирилән Үмумдүңја бейнәлхалқ кино фестивалында бәзән елә филмләр көстәрилдиләр ки, адамлар кинодан чыхандан сонра бир-биринин үзүнә баха билмирдиләр. Һадисәләр, инсан мүнәсибәтләри ачығ-сачығ верилрди, һәја, абыра ријәт едилмирди. Бәдин ме'јар, өлчү һисси бу филмләрдә елә бил унууду мушду. Белә филмләри чәкән өлкәнни кинематографиясынын һара үз тутуб кетдијини билмәк олмурду. Вәһши

нессләр, еһтираслар, чылпаг сәһнәләр. Бу һеч дә о демәк дежил ки, иһчәсанәт инсаньн ән иһчә һиссләрини, ән эрифи дүһгуларьни, ән көзәл, елочә дә киһли дүшүнчәләрини көстәрмәкдән бојун гаһырмалдыр. Белә дежилдир.

Биз Толстојада, Драйзерда, дә, Достоевскиндә дә, үмүмиһјәтлә дүһја әдәбиһјаты вә иһчәсанәтнин классикләринин әсарләриндә инсаньн ән мүрәккәб һиссләриндән, дүһгуларындан даньшан, елә һичә вә дәрин сәһнәләрә рәст кәлирик ки, бу әсарләр һансы дөврдән бәһс едиретсин, онларьн гәһрәманларында, бу гәһрәманларьн һәррәкәтләриндә, дәвраһманьн инсанлар өвләрини, һахуд әтрафларында һашајан адамлары көрүрләр. Чүнки мүәллифләр ән өтәри, ән чәтин дәрк олуна билән, чох вахт өзүмүзүн дә ача билмәдимиһиз һиссләримиһиз бизә көстәрмиһ, усталыгла вә санәткарчасьна иһә әтмиһләр. Лакин сон заманлар иһчәсанәт әләминдә, үздәнираг, елә һарадычьлар ортаја чыһмышдыр ки, онлар инсанларьн ејбәчәрләшдирир, хәстә һисс вә дүһгуларьни һагиһи һисс вә һәјчәанлар кими гәләмәт әроти, һахуд екрана кечирир. Белә сәһнәләр, һүсусилә еротик вәзиһјәтләри һәјасьзчасьна тәсвир едән сәһнәләр, инсаньн алчалдыр, хьрдалаһыр, вәһшиләшдирир.

«491» филминдә бир груп јенијетмәнин сәфил һәјатындан, вахтларыньн нечә кечирмәләриндән бәһс едилир. Филмин мүәллифләри јенијетмәләр һаггында куја интеллектуал мөвгедән бәһс етмәјә чалышырлар. Онларьн гәһрәманлары һәм оғурлуг едир, һәм дә өз јолдашыларыньн евини сојур, талаһыр, һәм дә јашларыньн азлыгына баһмајараг фәһишә гадьнларла, өзү дә һамь бир гадьнла һашајыр, нәһәјәт өвләри дә башгаларьна тәслим олурлар. Филмин мүәллифләри бу хәстә вәзиһјәтин тәсвиринә хејли јер вермиһләр. Киһиләрин бир-биринә олан «мәһәббәтнинә» һагг газандьрмаға чалышмышлар. Бир сөзлә, белә филмләр инсандә иһчаг иһфрәт ојадьр.

Бу филми һараданлар өз кәһчәләрини, јенијетмәләрини һара чағырырлар, һансы бир идеала гуллуг етмәји онларә мәсләһәт көрүрләр? Елә бил үфунат ији верән чүрүнтүзүн ичәрисинә дүһмүшдүк. Доғрудан дә дәһшәт иди.

Икничи филмин адыньн бизә тәхмини дедиләр. Бу дә Југославия филми дежилди. Бу сәнадли филмдә мүасир саллағхана тәсвир олуруду. Усталыгла чәкилмиһиди. Филмин, демәк олар ки, бүтүн кадрларыньн емоционал

тәсвир дәрәчәси чох јүксәк иди. Һәр шејдә, ән хьрда деталларда белә мүәллифләрин күчү, усталыгы һисс олуруду. Лакин мән белә күчә, белә истәдада малик олмаг истәмәздим...

...Аты саллағханаја кәтирирләр. Хүсуси тапанча илә онун кәлласинә куллә вурурлар. Јер, елә бил, атын ајағы алтындан илддырған сүрәти илә чәкилир. Ат јерә сәрилир, бир анда чан вериб өлүр. Лакин онун бәдәни истидир. Саллағхана иһчилләри иһкүзәрлыг вә дәһгиһкәлә әлләриндәки бычағы атын шәһ дамарьна санчыр вә филмин әсәс гәһрәмань — гап фәвварә вурур. Лакин гьса фәсиләләрә, елә бил ат јенә дә нәфәс алыр вә кеткәдә гань бошалдыгча һејдән дүшүр. Саллағхана иһчилләри онун гьчларьни, бојуну усталыгла јарьр, дәрини сојурлар. Бу иһ конвейер шәклиндә верилир; бир дәстә өз иһини көрүб, о бирисинә верир. Үмүмиһјәтлә, бу сәһнәни мүшәһидә етдикчә тамашачь дәһшәтә кәлир, онун түкләри үрпәсири, о чығырмаг истәји, о горхур. Елә бил өлдүрүлән ат дежил, иһсандьр. Өзү дә бу саат тамаша салонунда отуран инсан. Бу һадисәни онун башьна дә кәтирә биләрләр. Һәр дагига, һәр күн, өзү дә белә сојугтаньлыгыла, белә иһкүзәрлыгыла.

Биз филмә ахьра гәдәр баһа билмәдик. Киномеханиклар бизә дедиләр ки, онлардан һеч бири бу филмә ахьра гәдәр баһа билмәјибдир. Бу филмә ахьра гәдәр баһан адама «чемпион» дејирләр.

Мәшһур Франсә режиссору — «Јени далға» үслубуну һарадан Годарьн «Әрли арвад» филминә дә ахьра гәдәр баһа билмәдик. Арамызда франсыз дилини билән тапылмады, тәрчүмәчимиз јох иди, икничиси дә вахтымьз аз иди.

Һәр һалда филмин бир нечә һиссәсинә бахдыг.

Годар һәјаты чох гәрибә тәсвир едир. Филми ахьра гәдәр көрә билмәдимиһиз үчүн «Әрли арвад»ын сүжетиндән, һахуд идејасьндан даньша билмәјечәјәм. Анчаг бәдин вәситәләриндән бир нечә кәлмә демәк истәрдим.

Гадьн әли, гадьн әлинин јанында бир киһи әли, сонра гадьнын додағлары, киһинин сәси, сонра киһинин голу, күрәји, гадьнын сәси, сәһбәт едирләр. Сәсләринин хәфиф титрәјишиндән сөзләрини сон дәрәчә интим характер дашьдыгыньн һисс едирик. Киһи вә гадьн мәһәббәтдән бәһс едирләр. Бу ади көрүш сәһнәсидир. Өзү дә би-

ринчи көрүш сәһнәси дежилдр. Киши илә гадын әр-ар-вад дежилләр. Көрүш кизли көрүшдүр.

Годар бу сәһнәни ајры-ајры деталларга тәсвир едир. Инсанлары да, үзләрини дә, голларыни да, көзләрини дә парчалајыр, инсан бәдәнинин мәсәмәләрини дә бәдәндән тәчрид олунмуш һалда көрүрүк. Бунун өзүндә дә мүүјјән бир фикир вар. «Инсан бүтөвлүјүнү итирмиш-дир... Инсана һөкм верән шууру дејил, бәдәнинин ајры-ајры һиссәләридри».

Годар ајры-ајры һәјат элементләрини бир јерә јы-ғыб мүүјјән емоционал тәсир јаратмағы бачарыр. Оун әсәрләриндә бир адам ғыса мүдәт әрзиндә бир нечә чүмләни дејәнә гәдәр бир-бириндән чох узаг олан јер-ләрдә көрүнүр. Бунунла да режиссор елә бир тәсәвүр ојадыр ки, куја оуну гәһрәманлар бу һагда, јахуд бу мөвзү әтрафында узун-узadı данышымыш вә нәһәјәт бир гәрәра кәлмишләр. Әслиндә исә јалныз бир нечә чүмлә ешидрик. Бу чүмләни дејилмәси үчүн лазым олан вахт әрзиндә исә биз бир күн сәрф едәчәјимиз бир мәсәфәни гәт едирик. Бу, анчаг Годарын јарадычылығыни хүсусијјәтләриндән биридри. Годар чох мүрәккәб режиссор-дур. Оун әсәрләринин әтрафында ғызғын мүбәһисәләр кедир. Нәр һалда тәрчүмәчимиз олсајды, бәлкә дә фил-мә ахыра гәдәр бахардыг. Ики-үч һиссә бахыб тамаша салонуидан чыхдыг. Бизи башга бир салона, киностуди-јанын гәшәнк, саһман олунмуш тамаша салонуна өтүр-дүләр. Бурада даһа ики филмә бахдыг. Бу филмләр биз-ним әсас программамыза даһил иди. Икисини дә југосла-вијалылар чәкиб. Бирн «Мәһәббәт әһвалаты», о бириси исә «Гуш ләләји алаңлар» иди.

«Мәһәббәт әһвалаты» — телефончу ғызын фачиәли һәјатындан данышар. Бу ғыз сәдә бир оғланы севири. Сонра башга бириси тәсадүфән ғызы јолдан чыхарыр вә о, ләкәләндијини өз севкилисина билдирир, бу дәрдә дөзә билмәјиб, өзүнү дәрнн бир гујуја атыр. Оун мејитини тапырлар вә бу ғызын ки олдуғуну өјрәнмәјә башла-јырлар. Филмдә һекајә бурадан башлајыр вә биз керијә гајдыб баш вермиш һадисәләрә таныш олуруг. Әслиндә һәјати, инандырычы бир әһвалат тәсвир едилер. Ла-кин, јәнә дә бәднн вәситәләрдән данышымаг истәјирәм. Филмин аз гала јарысыны, биз һәмнин телефончу ғызы чыллап көрүрүк. Әлбәттә, бу сәһнәләр бәзи тамашачы-лары өзүнә чәлб едир вә һисс олунур ки, режиссор мәһз

буна көрә дә белә сәһнәләрә чох јер вермишдир. Уму-мијјәтлә, сон заманлар көрдүјүмүз филмләрин чохунда бу сојунма сәһнәләри мүасир хәстәлик шәклини алмыш-дыр.

«Мәһәббәт әһвалаты» филминдә верилән белә сәһнә-ләрдән башга гәрибә интермедиялар да вардыр. Инсан-ларын еротик һиссләри илә мөшгул олан вә бу һагда әсәрләр јазан бир алим филмин сүжетиндән конар ола-раг, арабир экранда көрүнүр вә инсанлар арасында олан чинси мүнасибәтләрдән бәһс едир, сәһнәли филмләрдән парчалар көстәрир. Истәдәдла чәкилмиш бир нечә тә-сирли сәһнәләринә бахмајараг, филми бәјәнмәдик. Әс-линдә филм јерли тамашачыларын да хошуна кәлмә-мишдир.

«Гуш ләләји алаңлар» филми исә бизим чох хошму-за кәлди. Филмдә Југославијада јашајан гарачыларын һәјати тәсвир олунур. Режиссор кениш лөвһәләр јарада билди, инсан һиссләрини, сһтирасларыны елә көзәл вә бачарыгла көстәрир ки, биз һадисәләрин шәһиди дејил, иштиракчысы олуруг. Режиссор актјорларла мөһарәтлә ишләмишдир. Инсан талеләри биз сарсыдыр, һәјәчан-ландырыр, биз онлар үчүн ағрыјырыг, онлары севирик, филм сәрт бојаларла чәкилмишдир. Лакин бу бојалар биздә һеч бир етираз һисси доғурмур, чүнки бәднн вәси-тәләр әсәрин сүжетн илә вәһдәт тапмышдыр. Филмдә баш ролларда чәкиләнләрин чохлары актјор дејил. Ре-жиссор онлары күчәдән тапыб филмә дәвәт етмишдир. Лакин ансамблда бир бүтөвлүк јарада билмишдир. Бу филм Југославијада кечирилән фестивалда әсас мүкафа-та ләјиг көрүлмүшдүр.

«Авалафилм»ни коллективинә, хүсусилә «Гуш ләлә-ји алаңлар»ы јараданларә өз тәшәккүрүмүз билдириб, тәзә достларымызла јолдашдыг.

Ахшам Сарајевоја јола дүшмәли идик. Һәлә бир нечә саат вахтымыз вар иди. Кими истираһәт едир, кими шә-һәрә кәзмәјә чыхырды. Сағ ғычым мәнә әзијјәт вериди. Она көрә мән јолдашларымыла ајағлаша билмирдим. Он-лар мағазалара кедәндә мән күчәдә дајаныб көзләјир-дим.

Әрзаг мағазасынын витрининдә бадам көрдүм. Ичәри киридим. Сатычы чәлд мәнә диггәт јетирди. Билмирдим она нечә баша салым. Нәһәјәт, русча «миндал», — дејә гадына мүрачиәт етдим. Мәни баша дүшмәли. «Миндал,

миндал», — дежэ тэкрар етдим. Гадын магазадакы башга адамлардан сорушду ки, бэлкэ мөни баша дүшөн вар. Нечт кэс мөни баша дүшмүрдү. Нəһајэт, бир киши мөни витринэ сары апарыб һэрəkəтлə баша саяды ки, истəдијими кестарим. Мөн бадамы кестардим. Киши күлдү. Магазаја кириб, сатычы гадына деди:

— Бадам!..

Сэн демə, Југославијада да бизим бадама — бадам дејирлэр. Соңра мөн хејли таныш сөз јығдым. Даһа доғрусу мөнə көмөк едөн сөзлэр: гајғы, саат, базар вə и.

Ахшам Мира ханымла Александр Секулевич бизи Белград вағзалына өтүрдүлэр. Биз биринчи дәрəчəли вагонлара миндик. Нəр купе ики нəфəрлик иди. Јола дүшүк. Бозумтул-гарамтыл рəнкə чалан платформалар гуртармағ билмирди. Бу рəнклəрин фонунда ири элван рекламлар о саат нəзəри чəлб едирди.

Вагонлар да бозумтул-гарамтыл рəнкə иди. Елə бил онлары чохдандыр ки, јумурлар. Бир сөзлə, вагонлар гочалмышдылар; аңчағ раһат идилэр. Јернимиз јумшағ, дөшəкағыларымыз гар киши ағ вə тэмиз иди. Вагонда бизə хидмөт едөн киши паспортларымыз јығды. Ағ гəһвə, јахуд да гара гəһвə ичмөк истəдијимизи биздөн сорушду. Ағ гəһвə сүдлү, гара гəһвə исə ади иди. Биз сүдлү гəһвə ичдик. һава тез гаралды. Биз дə јухумузу алмағ үчүн тез јатдығ. Сəһərə јахын купемиз хејли сојуду. Јолдашларым дедилэр ки, дөнуб буза дөнүблэр. Бизə хидмөт едөн киши паспортларымыз гајтарды. Чамаданларымыз көтүрүб, Сарајево вағзалынын платформасына ендик.

Ортабојлу, 35—40 јашларында олан јумрукөз бир киши узагдан мөни кестəриб чығарды:

— һасан!

Бир анда өзүмү онун голлары арасында көрдүм. Мөни бағрына басыб өпдү, өпдү. «Һасан», «Һасан» — дејэ, тез-тез тэкрар етди. Илығ, хырылтылы сөси вар иди. Соңра онлар мөним јолдашларымла да таныш олдулар. Мөни гаршылајан кишини ады һајруддин иди. Јəгин ки, биздə она Хејрəддин дејəрдилэр. Ондан бир аз чаван вə бир аз арығ оғлан јахынлашыб мөнимлə таныш олду:

— Зија.

— Мөним дə оғлумун ады Зијадыр, — дедим.

Зија күлүмсүндү:

— Мөним дə бабамын ады Нəсəндир, — деди.

Бизи бөјүк отеллəрдөн биринə кəтирдилэр. Сəһар јəмөинə башладығ. Күнүмүзү нечə кечирчəјимизи барадə план гурдуг. Белə гəрара кəлдик ки, эввəl бир аз шəкəри кəзиб, Сарајево киностудијасынын филмлəринə бахмаға кедөк. Соңра програм үзрə Загреб шəһəринə јола дүшмөли идик.

Көзəl бир бинаја јахынлашдығ. Чајын саһили илə кедиб, даирəви кино залында Сарајево киностудијасынын филмлəринə бахдығ. Ачығны дејим ки, бурада көрдүјүмүз филмлэр бизə даһа хош кəлди. Сəнəдли филмлэр Југославија кинематографчыларына хас олан сон дәрəчə реалистик үслүбдə чəкилмишди. Филмлэр о гэдэр мəһналы вə тəбии һадиселəрлə зонкин иди ки, биз онлара бəдни филмлəрдөн даһа бөјүк марағла бахырдығ.

Ағач үзəриндə көзəl нахышлар салан, тахтадан чүр-бөчүр габлар, ојунчағлар дүзəлдөн сənəткар-мешəчилэр, бу јерлəрдə кечирилэн халғ бəјрамы, адəт-эн-энəлэр һағмағла елə мəһəббəтлə, елə көзəl зөвглə филмлэр чəкмишдилэр ки!.. Бу филмлəрдөн бөјүк никбилник, инсанпəрвэрлик этри кəлирди.

«Ушағлар мəктəбə кедирлэр» филми бизи ағлатды. Бу сənəдли филмдə мəктəбдөн 20—30, бəзən даһа чох километрлəрлə узағда јашајан ушағлардан бəһс едилирди. Бу ушағлар демөк олар ки, кечадан јола чыхырлар. Дағ јоллары илə, мешə чығырлары илə дəстə-дəстə, узағузағ јерлəрдөн шосе јолларына ахышырдылар. Кинокамера онларын хəбəri олмадан, кизлинчə, елə бил пусугда дуруб, јолдан кечəнлəri гејдə алып, јахуд онларын үзəриндөн сүр-этлə учуб кечир. Биз каһ бурда, каһ орда үч нəфəр, беш нəфəр, сəккиз нəфəр, он нəфəр оғлан вə гыз ушағы дəстəлəрини көрүрүк. Мəктəбə кедирлери. Ирəлидə һөлə 30 километр јол вар. Ушағлар адəтлəri үзрə јолдан кечən машынлары сахламағ үчүн баш бармағларыны галдырырлар. Лакин сүрүчүлэр машынлары сахламыр, вechлəринə алмырлар; бэлкə машында бөш јер јохдур, бэлкə дə һисс едирлэр ки, бу гэдэр ушағы дашымаға имканлары олмајачағ. Ушағлар кечən машынларын архасынчə кədөрлə бахырлар вə јолларына давам едирлэр. Јол исə чох узундур. Аңчағ ушағлар охумағ истəјирлэр... Машынлар онларын јанындан шығыбыз тоз галдырыр, кечир. Онлар көзлəрини гыјыб, узағлашан машынлары архасынчə бахыр, каһ да кери дөнүб, бəл-

кә үрәји рәһмли бир сүрүчүнүн машины сахлајачағыны көзләмәк истәјирләр. Ләкин һеч кәс машины сахламыр. Узун јол вә бу јола сәләләниши ушағлар. Јағыш башлајыр, ушағлар икибир, үчбир плашмы, палтому кејирләр, ләкин дајанмырлар, јолларына давам едирләр. Машынар онларын јанындан шығыјыб кечир.

Нәһәјәт, бөјүк әзијәтдән сонра ушағлар кәлиб мәктәбә чатырлар. Будур, онлардан бири сонсуз кәдрлә картондан дүзәлтдији макетә бахыр. Бу, онун әмәк дәрси үчүн һазырладағы шејдир. 30 километрлик јолу гу чағында кәтирмишидир. Бир нечә күнлүк зәһмәтини јағыш тамамилә корламашыдир. Инди мүәллим она нә гижмәт верәчәк? Узәг јолу, јағышы нәзәрә алачагымы?..

...Дәрс гуртарыр. Ушағлар евләринә тәләсирләр. Кәдрлиндә јашлы адамлара хас олан бир кәдәр вә дәјәнәт вар. Јенә дә он километрләрлә јол кетмәлидирләр, евә нә вахт чатачағлар? Верилән дәрсләри нә вахт өјрәнәчәкләр, нечә саат јатачағлар? Тәздән, ала-гаранлыгдан, јахуд кечәдән јола дүшүб јенә дә мәктәбә кедәчәкләр, һәр күн белә олур... Машынар исә онларын јанындан шығыјыб кечир... Турист машынлары, жүк машынлары, миник машынлары... Елә бил филмин мүәллифләри бүтүн сүрүчүләрә мүрачиәт едиб дејирләр: «Машынлары сахлајы!»

Бу филм бизә чох тәсир етмишиди. Она көрә дә бир гәдәр фасилә вермәли олдуғ.

Ахыра бәдин филмә бахдығ. Ады «Диверсантлар» иди. Оуну режиссору мәнин тәзә достум һәјруддин иди. Филм өз темпераменти, тәсири вә мүасирлији чаһәтдән бизим «Узәг саһилләрдә» филминә јахын иди. Анчағ бизим филм Југославијаны вә Италијаны тәсвир едирсә дә, Бақыда вә башга совет шәһәрләриндә чәкилмишидир; «Диверсантлар» филми исә конкрет тарихи јерләрдә, конкрет мәнзәрә фонунда, Југославија артистләринин күчү илә чәкилмишидир. Бу филмдә һәјруддин бир режиссор кими өзүнү өн плана чәкмәјә чалышмамышыдир. Әсәсон һадисәләри вә филмин идејасыны марағла вә инандырычы вермәјә сәј кәстәрмишидир. Әсарин гәһрәманлары фашистләрин һәрби тәјјарә сәјданыны партлатмалы, тәјјарәләрини сырадан чыхармалыдырлар. Бу тапышығы јеринә јетирмәк үчүн чохлары өз һәјатларыны гурбан вермәли олурлар.

Һадисәләрин сон дәрәчә кәркин вә фәчиәли верилмә-

синә бахмајарағ, әсәрдә бөјүк бир никбилик дујулур. Әсәр инсанлары мүбаризәјә чағырыр вә сәфәрбәр едир. Филмә бахдыгдан сонра һәјруддин үрәкдән тәбрик етдик. О, гулағларына инанмырды. Сонра сирини ачыб бизә билдирди: сән демә, јолдашлары Белграддан она зонк еләјиб хәбәр верибләр ки, совет кино нүмәјәндәлији һәддиндән артығ тәләбкардыр, бәзи филмләри мөбкәм тәңгид едиб. һәјруддин елә билдири ки, биз онун филмини бәјәнмәјәчәјик, о ки вар тәңгид едәчәјик. Анчағ биз филми бәјәнмишидик. Озу дә һамымыз, јекдилликлә. Мән она көрә јекдилликлә дејирәм ки, бәзән бизим өз арамызда да мүбәһисәләр олурду. Бу да чох севиндиричи һал иди. Биз өзүмүзү јад бир өлкәдә һисс етмирдик, нә дүшүнүрдүкә ону да дејирдик. һәр шејдә бир сәминмијәт, бир дүзлүк вар иди. Бир сөзлә, һәрәкәтләримиздә, фикирләримиздә һеч бир дипломатија јох иди.

Јухары мәртәбәдә бизим үчүн гәбул тәшкил етдиләр. Сарајевонун 40-а гәдәр кино хәдими бизимлә көрүшдү. Умуми тостлар дејилмирди. һәр кәсин башына 7—8 һәфәр адам јығышмышды. Бизим ишләрлә, өлкәмиздә чәкилән кино-филмләрә марағланыр, өз филмләри һағында рәјләримизи билмәк истәјирдиләр. Биз, сјни заманда харичдә чәкилән филмләр барәдә дә данышмырды.

Һәјруддин мәни тәк брахмырды. һәмнишә јанымда отурурду. Тез-тез мәнин үчүн конјак сүзүрдү. Дејәсән, мәни мәст етмәк истәјирди, гонагчыл иди.

— Үрәјин нә истәјир? — дејә бирдән мәнән сорушду.

Мән столун үстүнә бахдым. Хырда-хырда јахмалар, јер-јемеш — һәр шеј вар иди.

— Үрәјим нә истәјирсә, бурада вар, кими истәјирсә ону көрүрәм.

Һәјруддин мәнән әл чәкирди.

— Јох, де көрүм, үрәјин даһа нә истәјир?

Билмирәм нечә олдуса, бирдән дигтәтлә һәјруддиннн үзүнә бахыб дедим:

— Биз Дубровник шәһәрини көрмәк истәјирдик.

Һәјруддин бирдән-бири сүстләшди.

— Әлбәттә, бу мүмкүн дејил, — дејә мән ону габағладым. — Дејирләр бурадан узәгдыр, өзү дә ора гатар кетмир, анчағ машына кетмәк олар. Ән азы 600 километр о јана, 600 километр бу јана. 1200 километр. Југославијаны көрәсән, дүнјанын ән көзәл шәһәрләриндән бири Дибровникә кетмәјәсән?! Бөјүк дәрдири!..

— Дајан, дајан... — дејо Хајруддин фикирли-фикирли сөзүмү кәсди.

Мәнингә елө данышырды ки, елө бил жүз илин досту идик. Өзү дө мәңө илк көрүшдөн «сән» дејирди. Ајага галкыб, мәчлисин о башында отурумуш јолдашларынын јанына кетди. Бир саатдан чох мүшавирә апардылар, нәји исә һолл едирдиләр, нәји исә һесаблајырдылар. Сонра бизим јанымызга гајыдыб, хасијәтинә хас олан бир һөрәрәтлө учадан е'лан етди:

— Достлар, јолчу јолда кәрәк! Биз Дубровникә кедир-ки.

Машыналары һазырлајана гәдәр биз шәһәри кәзмәјө чыхдыг. Шәһәри көрмәк истәјән, илк нөвбәдә базардан башлајыр.

Базар боллуг иди. Һәр шеј варды: мејвә, ширәләр... Өзү дө Шәрг базарларындакы чаиланма һәр шејдән чох дигәтги чәлб едирди. Әливан базар иди. Нә чүр рәнк дејирсән бурада вар иди: парчаларда, мејвәләрдә, инсанларын кәјимләриндә. Боллуча сувенирләр сатылырды. Јахшысы да вар иди, писи дө.

Дар күчәләр бә'зән Ағдашын, бә'зән дө Шәкинни күчәләрини андырырды. Дәмирчихана, зәркәр мағазалары, халчалар, мис габлар, мәсчидләр... Ојунчаг кими хырда, јыгчам мәсчидләр, учу низә кими биз минарәләр. Бурада мәсчид о гәдәр иди ки, елө бил һәр анлинин өз мәсчиди вар. Анчаг бөјүк бир мәсчид дө көрдүм. Һәјәтиндә фәвварә вар иди. Үстү нахышлы дөмирлө бәзәдилмиш фәвварә Бахчасарај фәвварәсини хатырладырды. Мәсчидлө галхан пилләләрини јанында үзү гирыш, арыг кишиләр дөстәмәз алыр, чәкмәләрини чыхарыб кандарда чүтләјир, сонра ичәри киридиләр. Мәсчиддән киши сәсләри кәлирди. Өзү дө сәсләр курулдајырды.

Сарајевә әсәсэн мүсәлман шәһәридир. Үмумијјәтлө, Југославијада мүсәлман чохдур.

Һәрәмиз бир нечә сувенир ашыб јолумуза давам едик. Нә гәдәр хошакалән мәнзәрәләр сәјр едирдик. Мүәсир бишалар вә һәр дашында бир дастан јазылмыш го-чаман Шәрг шәһәри... Күчәларин бириндә бизи дајандырыб, сәкнини үстүндә ики дәпир көстәрдиләр. Бу ади дәпир дејилди. Пәнчә вә дабан јерләри ашагы чөкмүшдү. Мән Бузовнадакы гајалыг үстүндәки «Әли ајагы»ны хатырладым. Бизи мүшәјәт едөнләрдән бири деди:

— Биринчи дүнија мүһарибәси бурадан башланыб. Бу

ајаг јерләри Австрија принси Фердинанда күллә атан адамын дәпиридир.

Сарајевонун мәркәзи күчәләри илө бир аз да кәзиб, киностудијанын директору Слабоданын евинә кетдик. Онун айләси илө таныш олдуг.

Машыналарын һазыр олдуғуну хәбәр вердиләр. Биз јолә дүшдүк. Шәһәрдән чыхар-чыхмаз һава гаралды.

Сәма улдузулу иди, тәзәчә јујулмуш гаш-даш кими парылдајырды. Мән һәмшиәки кими, Бөјүк ајы бүрчүнү ахтардым, һараја, һансы өлкәјә кедирмәсә бу бүрчү ахтарырам, чүнки тапмаг асандыр. Јапонијада тапа бил-мәмишдим. Бурада сәмаја бахан кими көрдүм. Биз дүз Бөјүк ајы бүрчүнү үстүнә кедирки — «7 гардашы».

Бир нечә саатдан сонра кәлиб, Мостар шәһәринә јетишдик. Әввәлчә белә гәрәра кәлдик ки, елө бирдәфәлик Дубровникә кедәк. Кечә ора чатыб мейманханада галаг, сәһәр шәһәри кәзиб ахшамүстү кери гајыдаг. Анчаг Мостара чатан кими бизим сүрүчүләр — Хајруддин вә Зија илө мәсләһәтләшиб өз гәрәрларыны бизә билдирдиләр:

— Јорулмушуг, — дедиләр. — Кәлин бурада кечәләјәк. Сәһәр јолә дүшөк. Нечә дејәрләр: «Кечәнни хејриндән, күндүзүн шәри јахшыдыр».

Разылашдыг. Мейманханада бизим үчүн јер һазырлајана гәдәр бу балача шәһәрин бир һиссәсини кәздик, нишыгланан витринләрә бахдыг. Кечә гаранлығында нәзик милләр кими кәјә санчылмыш минарәлери, үстүнә јапынчы салыб јухуламыш нәһәнкләри андыран дағлары сәјр етдик. Кимсәсиз шәһәрдә бир мүддәт кәзиб мейманханада гајытдыг.

Сәһәр ала-гаранлыгдан дурдуг. Чүнки мүмкүн гәдәр чох көрмәјә чалышырдыг. Хајруддин бизә тәклиф етди ки, инди сәһәр јемәјини Мостарын милли јемәкханаларында дадаг.

Мостарын көһнә күчәләринә јолә дүшдүк. Нә гәрнбә күчәләр иди! Елө бил маһир бир рәссам гәдим Шәрг әләминин декорасијасыны јаратмышды.

Донгар көрпүләр, минарәләр, ири дашлардан, өзү дө бири кичик, о бири ири вә хырда чај дашларындан һөрүлмүш бишалар. Елө бил һәр биша бир гададыр. Јеринә чај дашлары дөшәнмиш күчәләр, хырда мағазалар, фирузәји рәнкә чалан шәффаф чај шәһәрин дик ортасындан чәкилмиш донгар көрпүләрин алтындан сәссиз-сә-

мирси ахыр, ронкарәнк дашлар, отлар, һәтта туристларни бурәја бир даһа гәјятмаг нијјәти илә атдыглары булар да онуи дибидә ачыг-ајдын көрүнүрдү. Јахындакы минәрәдән азан сәси ешиндилрди. Биз азанын сәдалары алтында гәдм бир гәјналты јеринә кетдик.

Милли Југославија палтары кејмиш бир гоча мүсәлман бизи дөшәмәсинә һәсир салынмыш бир отаға дәвәт етди. Отағын хырда пәнчәрәләр чәја бахырды. Кабаб, чыгартма, кәләм долмасы, күфтә-бозбаш, дүшбәрә кими јемәкләр очағын көзләри үзәриндә, одун үстүндә һазыр гојулмушду. Бу јемәкләрдән даддыг, чох бәјәндик. Елә бил ев хәрәји иди. Соңра түрк гәһвәси верилән бир евә кетдик. Бу евин дә јеринә һәсир салынмышды. Ајры-ајры тәмиз столларын архасында гонаглар гәһвә ичирдиләр. Биз дә ичдик. Сөһбәт заманы Слабода, Знија вә Һәјруддин Мостар шәһәринин тарихиндән, иксанларындан бизә марағлы һадисәләр данышдылар. Буранын тарихинин ән көзәл сәһифәләриндән бири икинчи дүңја мүһәрибәсинә анд иди.

Мостар шәһәри алманларын әлиндә иди...

...Дағларә чәкилән Југославија партизан алаји аңчаг бурадан кечә билрди. Кечә јарысы мостарлылар бүтүн алаји вә јаралылары өз евләриндә кизләдиләр. Мә'лум олдуғу кими, алманлар партизанлары кизләдәнләрә аман вермирдиләр. Мостарлылар буну билдирдиләр, горхмурудулар, һамыны бир нәфәр кими кизләдиләр. Һәрә өз евиндә, өз һәјәтиндә партизанларә јер верирди. Әкәр бир нәфәр мостарлы горхуб, фашистләрә хәбәр верәјди, Мостар шәһәри гәбристанлыға чеврилрди. Бөјүк, кичик — һамыны ғырачағдылар. Лакин бу гәдәр чамәатын ичәрсиндә бир нәфәр дә сатғын, јахуд горхаг тапылмады. Партизанлар бурадан дағларә чәкилдиләр.

Арабир сәфәли мәнзәрәләр гојунудә мәскән салмыш јашајыш мәнзәгәләриндән, шумланмыш сәһәләрдән кечиб, Неретва чәји сәһили илә кедирдик. Бә'зән чәј кешишләнир, лиманлар, чәј кәмиләри, баржлар көрүнүрдү.

Гагајлар гыј вуруб Неретваја баш вурур, бурадан көчмәкчи өрдәкләр гоша-гоша бир сәһилдән о бири сәһилә учурдулар.

Һәјруддин өзү илә гошалулә түфәнк көтүрмүшдү. Һәлә Сарајевода сөһбәт заманы овчу олдуғуму вә мәним ова мүнәсибәтими сорушмушду. Мән дә түфәнкләримдән сөһбәт ачыб, бир мүдәт овла мөшгүл олдуғуму она бил-

дирмишдим. Инди дә Һәјруддин мәндән хәһиш етмишиди ки, көзүм јолларда олсун ки, бәлкә јолун сағында, јахуд солунда довшана, түлкүјә раст кәлдик, бир аз ов едик. Нә довшана нә дә түлкүјә раст кәлдик; өрдәкләр исә арабир, узагдан, һәм дә гоша-гоша учурдулар. Инди онларә күллә атмаг олмазды. Һәјруддин исә һөкмән ов етмәк истәјирди. Бирдән о, машыны сахлајыб шумлуғда дәиләнән гара гаргалары көстәрди:

— Ат, һасан, — деди. — Түфәнкни мәнә узатды.

Мән атмаг истәмирдим. Һәјруддин исә, дәрәсән, мәним ичә овчу олмағым һөкмән јохламаг истәјирди.

— Ат, — дәрә тәкид етди.

Гаргалары кәлә-көтүр шумлуғда нишана алмаг чәтин иди.

— Ахы, гушу јердә вурмазлар, — дәрә мән јенә дә бојун гачырмаг истәдим.

— Вурурлар, — дәрә Һәјруддин ушаг кими тәкид едирди.

Истәр-истәмәз бир күллә атдым. Шумлуға дәрди, гаргалар учду. Һәјруддин күлдү. Гаргалар лап узағлашандә бирини нишан алдым. Һәјруддин:

— Ора күллә чатмаз, — деди. — Бир дә ки, јердә вурә билмәдин, кәјдә ичә вурачагсан?

Атдым. Гуш һавада бүдрәјиб мајаллаг вурә-вурә јерә дүшдү. Һәјруддин јенә дә ушаг кими севиниб мәни гучағлады. Соңра һәр дајаначагда гара гаргадан сөһбәт салыб, сәрраст нишан алдығым үчүн мәни һеј тәрифтләјирди:

— Доғрудан да, овчујмушсан.

— Әсәс мәсәлә түфәнкләдир. Түфәнкни сәрраст вурур, — дәрә ону сәкит етмәјә чалышырдым.

Оуну белә истиғанлы олдуғу хошума кәлирди.

Бир јемәкхананын јанында дајандыг. Гәрибә мәнзәрәси вар иди. Бозумтулағ гајалыглары ғысылмышды, ени үч метрдән артыг олмазды. Гајалыгларын арасы илә ахан шәләлә јемәкхананын далында гурулмуш бир чархы фырладыр, бу чархын охуна тахылмыш гузуну одун үстүндә агыр-агыр һәрләдир вә гузу јаваш-јаваш биширди. Бурада буна су кабабы дәрјиләр.

Јенә дә Неретва чәјинин јүксәк сәһили илә јолумуза давам етдик. Јолларә сөз јох иди. О гәдәр һамар үтүләнишиди ки, адам бу сәлигәјә һејран галырды. Јоллар о гәдәр еңли дәрјилди, ики машын кен-бол јерләширди.

Анчаг дежилэнэ көрө, сштијат үчүн көрүлмүш бүтүн иш-лөрө бахмаларга, бурада да машинлар тез-тез гезаја уграјар. Дејирләр бунун сабәбкәри харичдән кәлән ма-шыналарын сүрүчүләрү олурлар. Онлар һеч бир гајда-гануна риәјәт етмәдән бөјүк сүр'әтлә шығыбы, дөнкә-ләрдә машынын кәлиб-кәлмәдијинә фикир вермирләр, хуәсусән италијалылар чох сүр'әтлә сүрүрләр вә кечәләр үзбәү кәлән машиналарла растлашанда өз машыналарын-нын фараларыны сөндүрмүрләр. Бу исә чох ачыначаглы вә фаңиәли һадисәләрә нәтичәлир.

Јолумузуң сағ тәрәфи дәриликдә ахан Неретва чајы вә чајын о бири саһилләриндә учалан дағлар, сол тәрәфи исә бозумтул-ағ гајалыглар вә јашыл коллуглар иди. Гајалыглар кет-кедә учалыр, даға дөнүрдүләр. Ағ-бозумтул дағларын үзәринә јашыл-јашыл ләкәләр дүш-мүшү. Бә'ән бу дағларын снәсиндә мүтәнәсиб көрү-нүшлү гәшәнк биналарә, јахуд виллаларә тәсадүф едир-дик. Достларымыз баша салдылар ки, биналарә ресто-ранлар, мейманханалар јерләшир. Југославијада белә биналарә, виллаларә тез-тез тәсадүф едилир, чүнки бу өлкәдә шәхси мейманхана, шәхси ресторән сахламаға ичазә верилмишдир. Шәхси мүлқијјәтчиләр чәми 5 нә-фәр хидмәтчи сахлаја биләрләр. Онларә мааш верирләр. Үмумијјәтлә, бүтүн зәһмәт гајдаларына риәјәт едилмә-лидир. Беш нәфәрдән артыг сахламаға ичазә верилмир. Лакин елә һаллар да олур ки, мүлқијјәтчи өз гызлары-нын әрлерини, јахуд да оғланларыны ичә чәлб едир вә тәсәррүфатлары кет-кедә бөјүјүр. Шәхси мүлқијјәт тәд-ричән дөнүб хуәсуси мүлқијјәт чевриләр. Југославија әмәкчиләрә һаглы олараг хуәсусијјәтчиләрә верилән нис-би имтијазлардан, онларын әл-гол ачмаларындан нара-зыдырлар.

Јолумузуң сол тәрәфиндә гәрибә бир шәһәрчик вар-ды. Шәһәрин ады Потичел иди. Достларымыз бу шәһәрә өлү шәһәр дејирдиләр. Чох гәдим шәһәр иди. Ағ гајә-лыглар үзәриндә көјүн лап әкинликдә гала учалыр-ды. Алыммаз бир гала! Галаның ичәрсиндә бөјүк гәдим биналарын диварлары көрүнүрдү. Гала диварларындан кәнарда исә Шәрг үслубунда гәдим өвләр, мәсчидләр, минарәләр, јерләринә даш һөрүлмүш дағ чығырлары шәләләнни јанына епирди. Һәр јан гајалыгларын дөшү-нә гысылмыш, хырда, сәлигәли јәмәкханалардан вә гә-дим тикитиләрдән ибарәт иди. Узагдан бахсајдын бу

өвләрдән һеч бирини көрмәздин. Чүнки өвләр дә ағ иди, гајалыглар да... Һәм дә өвләр елә тикилмишди ки, елә бил гајалыгларын давамә иди. Дејәсән, бурада аз адам јашајырды... Балкә дә һеч јашамырды. Јәгин ки, буна көрә дә, бу гәдим түрк галасына, өлү шәһәр дејирләр. Бурада дајанмаға вахтымыз олмадығына көрә тез јолу-муза давам етдик.

Ағ гајалыглар үзәриндәки коллуглары гыврмы мешә-ликләр әвәз етмәјә башлајырды. Ағачлар хырда иди, әјри-үјрү будаглы, јөндәмсиз ағачлар. Арабир зейтун ағачла-рына раст кәлирдик. Сонра бу ағачларын сајы кет-кедә артыр вә зейтун мешәлијинә чеврилди. Јолда аз адам раст кәлирдик. Анчаг зейтун мешәликләри башла-нандан сонра Југославија кәндиләринә тез-тез тәсадүф едирдик. Онлар зейтун јығырдылар. Бақыда Абшеронда көрдүјүн чүрбәчүр јашыл коллугларә да тәсадүф едир-дим. Үмумијјәтлә, буранын иглими Абшеронун иглими-нә јахын иди. Сәрв ағачлары бирбаш гајалыгларын ичиндән учалырды. Гәрибә иди. Мәи нечә иддир ки, өз бағымда сәрв ағачлары әкмишәм, амма чох ағыр ар-тырлар. Һәр ил назыны чәкирәм, сулајырам, әзиләји-рәм. Чох пис артырлар. Бурада исә өз-өзләриндән битир-ләр. Кол кими, мешә кими, өзү дә лап гајаның ичиндән. Јәгин ки, бу башга нөв сәрвдир. Өзү дә кет-кедә чоха-лырлар. Онларла, јүзләрлә, миңләрлә, гајалыгларә мых-ланмыш кими, дик дурублар; елә бил бүтүн бу кәзәл, чошгуи мәнзәрәнни кешијини чәкирләр. Ағ гајалыглар вә јашыл сәрв ағачлары...

Арабир дағларын дөшүндә һасарлар көрүрдүк, бир-бириниң үстүнә галагланмыш дашлардан һөрүлмүш һа-сарлар. Һәр кәс өз јеринә һасар салмышды. Бизим кеч-миш Бақы бағларынын һасарларыны хатырладыр. Һајрудан мәнә деди ки, бу Испанијасајағы һөрүлмүш һасарлардыр.

Арабир јашајыш мәнәтгәләриндән кечиб, кет-кедә Адриатик дәнизи саһилләринә јахынлашырдыг. Көрәсән, бизим Мейди — әсаримизин гәһрәмәни Михајло һансы гајаның архасындан һитлерчиләрә диван тутмуш, һансы чығырла гачыб онларын өлиндән гуртармыш, һансы јолларла бурадакы кәндиләрини көмәјинә кәлмишдир? Көрәсән, онун ајагларынын изи һарада галмышдыр?

Лакин һәр јан дөјишмишди, тәзә өвләр салынмышды. Тәзә биналар тикилмишди. Јағышлар, күләкләр јәгин

ки, бүтүн излэри силиб апармышды. Бэли, жагышлар, күлөклөр... бир дө ки, заман... Бэли, заман!.. Заман һәр шејдөн күчлүдүр, һәр шејдөн. Заман һәр шеји дәјишир, ја мөһв едир, ја да тәздән јарадыр...

Мәнзәрәләр о гәдәр көзәлләшир, рәнкарәнк олурду ки, гејри-ихтијари охумаға башлајырдыг. һамыныс охурдуг. Мән дә, Јури Чүлјүкин дә, һајруддин дә. Елә бил биз һәмнин маһнылары һәмнишә бир јердә охумушдуг. Мән дә, Јури Чүлјүкин дә, һајруддин дә...

Һајруддин вәчдә кәлиб газы басыр, «Москвич» ганад алыб, Југославијанын һамар јоллары илә учурду. Ара-бир јарызарафат, јарычиди һајруддинә дејирдим ки, бир аз машынын чиләвуну чәксин. һајруддин күлүб мәнә саташырды:

— Көрүрәм, сән дә сүрүчүсән. Чүнки шофер шоферин јанында раһат отура билмир. Амма горхма, бу саат мән сизн өзүмдән чох истәјирәм.

Биз јенә охурдуг. Машынымыз кет-кедә јухары галхыр вә биз јухары галдыгча дәннз һавасыны һисс етмәјә башлајырдыг. Будур, нәһајәт...

Јох, һеч бу рәнкдә дә су олармы?! Фирузәји дејилди, јашыл дејилди, мави дә дејилди. Јәгин ки, импрессионистләр бу рәнки даһа дәгиг тәсвир едә биләрләр. Елә бил материја дејилди, хәјал иди. Елә бил биз ону өз тәсәввүрүмүздә јаратмышдыг. Бу суларда бир јүнкүлүк, чәкисизлик дујулурду. Су јухуламамашды. Сәһни үрләрмишид. Ләкин, бунун өзүндә дә бир чәкисизлик ду-лурду. Она көрә биз көзүмүздә инанмырдыг. Елә бил шә-килә бахырдыг.

— Бу да Адриатик дәннизи! — дејә һајруддин хәбәр верди.

— Нечә? Бу ки, каналдыр.

— Бәс, үфүг һаны, үфүгүсүз дә дәннз олар? — дејә биз тәәччүб етдик.

— Үфүгү дә көрәрсиз, — дејә һајруддин бизи сәкирт етди. — Дәннзини о бири саһилләриндә көрдүкләримиз адалар силсиләсидир.

Југославијада 1.233 аја вар. Онлардан 66-сында ин-сан јашајыр. Инди кетдјимиз чәнуб тәрәфдә Адриатик дәннзинин дәрннлији 1.330 метрә чатыр. Адриатик дүн-јанын он шәффаг дәннзидир.

Арабир адаларын зәнчирн гырылыр, онларын ара-сындан дәннзин мави хәтләри көрүнүр, сонра адалар јенә

дә бир-биринә гысылыб, дәннзин әсас һиссәсини гысганч-лыгга биздән кизләдирди. Биз һәсрәтлә үфүгү ахтарыр-дыг. Нәһајәт, јени бир дәнкәдән сонра синәдолусу нәфәс алдыг. Үфүг... Сонсуз мави үфүг!

Табарыз дәннз... Јол дәннзә сары енир. Һәр дәнкәдән сонра биз јени бир мәнзәрәни сејр едирик. Ашағыда гајалыг саһилләрдә арабир хүсуени, шәхси мейманханә-ларә тәсадүф едирик. Һәр мейманхананын өз көрпүчүју вә ағ јахуд гырмызы гајыг ағыр-ағыр јыргаланырды. Һәр белә евдә гонаг көзләјирдиләр. Гонаг јәсә о гәдәр дә чох дејилди. Нојабр ајы иди. Бу вахт туризмин ән касыб вахты һесаб олунур. Ашағы ендикчә дәннз бизә јахын-лашыр, бизи өзүнә чәкир, үрәјимиздә чиммәк һәвәсн ојадырды. Бу гәдәр јол кәләсән, белә көзәл, мәнзәрәли дәннз саһилиндә оласан, өзү дә чиммәјәсән?!

Һавә исти иди. Һәкмән, нәјин баһасына олурса-олсун Адриатиканын суларына баш вурмагы гәрәра алдым. Кет-кедә Дубровникә јахынлашырдыг. Даһа охуја да билмирдим. Әтраф мәнзәрәләри анчаг динмәзчә, кири-мишчә сејр етмәк ләзим иди. Адаларын зәнчирн гырыл-мыш, онлар әввәл көрүнмәјән дәннзә сәпәләнмишдиләр. Бәзән чылпаг, јашыл өртүклү адалар, ирили-хырдалы, гајалы-торпаглы, кимсәсиз адалар.

Јолумуз бизи Дубровник шәһәрнинн кәнарына кәтир-ди. Чај дашларындан һөрүлмүш көһнә евләр... Јол бизи елә бил гәдим заманларә — Ромеовә Чүлјетта дөврүнә, хырда балконлу солигәли вә јыгчам евләрдән ибарәт олан шәһәрчијин кәнарына кәтириб чыхарды. Евләр мәрмәр кими һамар вә тәмиз иди... Дашларын арасында јашыл отлар битмишид. Ев саһилбәри бу отлары гыр-мырлар. Чүнки бунун өзүндә дә бир јарашыг вар. Евләр-лә дәннзин арасында 3—4 метр ени олан бир јол көрү-нүрду. Бизим јолун кәнарында ики даш һүндүрлүјүндә бир һасар галдырылмышды. һасарын үстү енсиз сәки иди. Сәкинн ашағысы дәннз иди... Һәр касин евинин габағында кичик бир гајыг јыргаланырды. Ким нә вахт истәсә, гајыға миниб балыг тутмаға кедир, јахуд сәки-дән тиләв атыр.

Дәннз саһили гывырлдыгча јол да гывырыр, евләрнн сәмти буна мүтәнасиб шәкил алыр, каһ саға кедир, каһ да сола. Һәр дәфә дәннз јени бир дәнкәдән сонра, јени бир һовуза чеврилир, ја чаја, јахуд да канала дөнүр. Дә-ннз евләрә, һәјәтләрә гонаг кәлир... Дәннзлә евләр ара-

сында бир вәһдәт вардыр. Елә бил онлар бир күндә, бир вахта джаранмышлар.

Гырылан саһилләрлә хејли јол кетдик. Дејиләнә көрә, әкәр бу дәниз үзәри илә дүз хәтлә кетсәк јолун узунлуғу чәминс 610 километр еләјәр. Лакин инди бизим кетдијимиз кими әјри-үјүр јолларла, саһил боју гырылан бу хәтлә кетсәк, дәниз саһилинин узунлуғу 1.292 километр олар.

Нәһәјәт, бу әсрәрәнкиз саһиллә Дубровникин өзүнә кәлиб чатдыг, фәһлә мәһәлләләриндән кечдик. Лиман да архада галды, кәлиб Дубровникин мәркәзиндә даяндыг. Гәдим гәлә диварларыны сејр етдик. Бурада хејли туристә раст кәлдик. Навә чох көзәл иди. Бәлкә буна көрә дә гошну өлкәләрдән ахышыб Дубровникә кәлмишдиләр. Гәланын јанындакы бағчада портағал ағачлары о гәдәр бәһәр кәтирмишдиләр ки, көз гәмәшдырырдылар. Гәланын көрпүчүјү өзәриндән кечиб, бизим дедијимиз кими «Ичәришәһәрә» кирдик. Мәрмәр кими ағ чәј дашларындан, өзү дә ири чәј дашларындан һөрүлмүш гәдим биначлар вә гәсрләр, гәдим һејкәлләр, чәј дашлары дөшәнмиш күчәләр. Шәһәрдә бир фәрәһ, бир шәнлик вар иди. Әслиндә һеч кәс күлүб-ојнамыр, атылыб дүшмүрдү. Амма шәһәр адамын өзүнә күлүр, гәдим олса да чаван кими күлүрдү. Хырда мағазалар, сувенирләр... Көјөрчинләр бурада чох әркөјүлөшмишләр. Будур, бир көјөрчин икинчи мәртәбадәки евә сохулмушдур, ев саһиб онула әлбәјаха вурушур, көјөрчин евдән чыхмаг истәмир.

Ушаглар јәгин ки, мәктәбдән кәлирләр. Топла ојнаја-ојнаја евләринә тәләсирләр. Әсас мејданчадан ени бир, јахуд бир метр јарым олан дәр күчәләр баш алыб пиллә-пиллә учалыр. Бу күчәләрдән ики нәфәр јан-јана күчлә кечә билир, пилләләр лап шәһәрин зирвәсинә галхыр, о гәдәр чохдурлар ки, сәјмаг мүмкүн дејил. Сағ тәрәфиндә дә күчәләр узаныр. Бир күчәнин ени үч метр олар. Буна көрә дә бу күчәјә «ени күчә» дејирләр. Даһа бир мејданчаја кирдик. Дејирләр ки, һәр ил бурада инчәсә-нәт бәјрамы кечирилик. Ән мәһир сәнәткарлар, дүнянин ән мошһур чалғычылары, охујанлары, артистләри кәлиб бу мејданчада чыхыш едирләр. Совет артистләринин чоху бурада олубдур.

Дубровникин гәдим Југославијанын азадлығу уғрунда апардығы мүбаризәси бу өлкөнин тарихиндә хүсуси јер тутур.

Јол бизи јенә дә дәниз саһилинә кәтириб чыхарды. Көрпү, бувар, моторлу гајыглар, гәлә диварлары...

Југославија филмләриндә бу шәһәри тез-тез көрүрүк, чүнки Дубровник филм чәкмәк үчүн чох әлвәришли бир «декорасијадыр». Нә гәдәр истәјирсән чәк. Онун сол саһилиндә бөјүк мейманханалар чәркәләнмишдир. Лап јухарыда исә, дағларын дөшү илә учалан јолларын кәнарында јашајыш биначлары көрүнүр. Нәр јанда үзүм таллары, јашыллыглар, сәлигәли вә бахымлыдыр. Нәр кәс өз евини, өз һәјәтини үрәји истәдији кими тикмишдир. Умумијәтлә јахшы бахылыр, адамы јормур... Јек-нәсәглик јохдур.

Достларыма дедим ки, дәниздә чиммәк истәјирәм. Ичәзә вермәдиләр, дедиләр һеч кәс чиммир, горхурдулар бирдән бәстәләнәрәм.

Соңра өјрәндим ки, мейманхананын бөјүк һовузу Адриатик дәнизинин сују илә долдурулур. Неч олмасса һовузда чиммәк истәдим. Чүнки бу дәниз сујунда чиммәји, нечә дејәрләр, әһд еләмишдим. Машынымызә миниб, шәһәрин о бири саһилиндәки мейманханалара сары үз тутдуг. Буранын мәнзәрәси даһа чазибәдәр иди. Мейманханаларда һеч кәс јох иди. Нәр јердә мүштәри көзләјрдиләр.

Бөјүк мейманхананын буфетинин бош салонунда бир гәдәр гәлјаналты едиб, кениш артырмаја чыхдыг. Артырманын әтрафында учалан әјри-үјүр көвдәли шам ағачлары арасындан дәниз чох гәрибә көрүнүрдү. Бир аз аралы, тәхминән бир километр мәсәфәдә бөјүк бир ада јашылланырды. Јашыллыглар ичәрисиндән мајакын ишығы гырып чалырды. Буну күчлә сечмәк олурду. Чүнки һавә гаралмамышды. Јолдашларымын охудуглары каһ рус һавалары, каһ Италија сәренадлары дәниз үзәриндә учур, гәнад чалыр вә елә бил буна көрә дәнизин сәгһи хәфиф-хәфиф үрпәлирди...

Мәләум олду ки, мейманханада мүштәри олмадығына көрә һовуза су вурмајыблар. Биз ән бөјүк мейманхана олан «Екзәлтсиор»-ја кетдик. Дејиләнә көрә, Шәрг өлкәләриндән һансыныҗса башчысы һәмнин мейманханада истәраһәт едирди. Шәјләримизин бизим үчүн ажрылан отағларә апарыб ашағы дүшдүк. Бөјүк һовузу олан мәртәбәјә ендик. Новуза кирмәздән әввәл исти суда, сабуна јахшыча чиммәк лазым иди. Чимиб нәһәнк салона кечдик.

Һәр янда истираһәт үчүн чүрбәчүр креслолар, ыргаланма күрсүләри, тахтлар, һатта желләнчәкләр вар иди.

Һовузуи этрафы, диби мозаика нахышлы су халылары илә өртүлмүшдү. Һовуза эниб, Адриәтик дәнизи су-јуна баш вурдум. Јаваш-јаваш јолдашларым да кәлиб чыхдылар. Онлар да Һовуза кирдиләр. Һовузуи диби кет-кедә ашағы енир вә хејли дәринләширди. Дојунча чимдик. Сонра достларымыз бизи шәһәрә, хусуси јемәкханалардан биринә апардылар. Бурада ләззәтли балыг хөрәји дадыг. Милли хөрәкләрдән једик, кәзә-кәзә «Екзельсиор» мейманханасына гајытдыг.

Һовуз олан мәртәбәдә бөјүк бир јемәкхана вар иди. Бу, кечә јемәкханасы иди. Биз бу өлкәдә чамаатын кечәләр истираһәти нечә кечирдији илә марагландыг. Бизә демишдиләр ки Дубровник «Ичәришәһәрин»дә кечә клубу, даһа доғрусу варјетә характерли бир јер вар. Бурада куја стриптиз дә кестәриллирди. Бураја хариңдән кәлән туристләр хусусилә чан атырлар. Достларымыз бизи дә кечә клубуна апармаг истәдиләр. Сонра мәлум олду ки, һәмин коллектив бурада тамашаларына гуртарыб, башга шәһәрә кедиб. Буна көрә дә биз достларымызы јени тәклифини гәбул едиб ашағы мәртәбәдәки кечә јемәкханасына јолландыг. Адам аз дејилди. Чүрбәчүр дилләр ешитмәк олурду. Италијан, франсыз, алман, југослав дилләрини вә бизим рус дилини.

Пајыз хатырладан учабој, узунсачлы бир оғлан, әлиндә китара, арабир малаһәтли сәслә пасдән охујурду; мұхтәлиф дилләрдә маһны билирди. Елә кезәл вә интим халлар вурурду ки, елә бил һамыја таныш бир дилдә сөјләириди. Алгышлардан сонра о, «Натали» маһнысыны охумага башлады. Һәјруддин мәнә деди ки, бу маһныны бир франсыз рус гызына һәср етмишдир. Маһныны мелодиясы бизим чох хошумуза кәлди. Оғлан, јәгин ки, бу маһныны бизә көрә охујурду. Бәзи сәјәһәтләримдә белә һаллара тәсәдүф етмишдим. Чалгычылар кәлән гонаглары саламламаг үчүн онларын милли һаваларыны вә јахуд онлара јахын олан маһнылары охујуб чалырдылар.

Сәһәр ала-гараишылгдан јухудан ојаныб бир-биримизлә эңкләшдик. Шејләримиз габлашдырыб ашағы дүшдүм, күчәјә чыхдым. Көзләримә инанмырдым. Нојабр ајынын орталары иди. Сәһәр саат 5-дә һава ачылмышды. Һава нә һава иди! Сәма санки түнд јасәмән рәнкинә бо-

јанмышды. Мән өмрүмдә јасәмән рәнкинәдә көј көрмәшдим. Дедим бәлкә мәнә белә кәлир. *Күчәјә чыхан јолдашларымдан сорундум:

— Көј нә рәнкдәдир?

— Онлар бир ан тәәччүб вә һејрәт ичиндә донуб галдылар.

— Јасәмән рәнкинәдәдир, — дедиләр.

— Белә дә шеј олар? Ахы, көј һарадан белә рәнкә дүшсүн? Көрсән нә кими просесләр баш верир ки, көј бирдән-бирә белә гәрибә рәнкә дүшүр?

Јерли чамаатдан ким исә деди:

— Көј дәнизи әкс едир.

Бизим ушаглардан ким исә е'тираз етди:

— Ахы, һәмишә дәниз көјү әкс едир.

Биз бу сирри ача билмәдик. Машынларын мүһәрикләрини гыздырана гәдәр сәма кет-кедә ишыгланыр, јасәмән рәнкинни даһа ачыг бојаларына: ади јасәмән, ачыг јасәмән, лап ачыг јасәмән, мави јасәмән, јасәмәнин гарышыгы, ачыг мави рәнкә чалырды... Јенә дә ади дәниз, адалар. Елә бил евин ичәрисиндәсән, диварындан бир шәкил асылыб... Дәниз вә адалары тәсвир едән бир шәкил... Сән сәһәр дуранда да, күнорта да, ахшам да бу шәкли көрүрсән. Анчаг сәһәр бу чүр көрүрсән, күнорта башга чүр, ахшам исә тамамилә башга чүр.

Машынларымыз ағ јолларла гыврыла-гыврыла јухару галдыгча Дубровникни гала шәһәри даһа ајдын көрүнүр вә бизи бу гәдим шәһәрдән узаглашдырырды. Дәнизин бајаг көрүнмәјән саһилләрини сөјр етмәјә башладыг. Бурада да јени мейманханалар, мүасир үслубда биналар тикилирди. Нәһәјәт, онлар да дағларын өтәкләрини архасында галды. Јол бизи дағалы дағларын зирвәсиндәки дүзәнликлә тәјјәрә мејданына сары апарырды. Јенә дә һәр јандан ағачлар, хусусән сәрв ағачлары бојланыр. Гәдим Абшерон бағларыны хатырладан һасарларын хәтләри көрүнүрдү.

Тәјјәрә мејданы чох кичик иди. Лакин мүасир үслубда тикилмишди; шүшә вә бетондан ибарәт иди. Шејләримизи бир јерә јығдылар.

Билетләримиз алынды. Кечиб гәһвә ичмәјә башладыг, 5—6 нәфәр оғлан вә гыз гошшу столун архасында отуруб, гәһвә ичир, сигарет түстүләдирдиләр, чох астадан данышырдылар, үзләри јорғун иди. Јәгин ки, бүтүн кечәни шәнлиг едиб «шејк» ојнамашдылар.

Белграддакы кечэ клубуну хатырладым. Өлө бил дуа едирдилер, сәссиз-сәмирсиң, һәр кәс өзү үчүн... Һәр кәсин өз аләмни, өз дуасы варды. Бунлар исә онлардан, дејәсән, јашча бөјүк идилер...

Хејли көзләмәли олдуғ. Бизә чүрбөчүр хәбәрләр кәтирдиләр. Каһ дејирдиләр ки, Франса тәјјарәси бир гәдәр кечкир, каһ дејирдиләр ки, тәјјарә бәлкә күнорта калмади олду. Нәһајәт, хәбәр вердиләр ки, күләк күчләндији үчүн тәјјарә учмајачағ.

Биз тәзәдән машинларымызга миниб јола дүшдүк. Кәлдијимиз јолу машинала бирбаша Сарајевоја гәјят-мәлы олдуғ. Достларымзын ганы гаралмамышды. Онлар севинирдиләр ки, јолда дарыхмајачағлар. Дубровникдә сәһәр јемәјини јејиб јолумуза давам етдик. Саһил боју гыврылан јолу бир даһа сејр етмәк бизи һеч дә јормурду. Әксинә, елә бил бир чох шејләри илк дәфә көрүрдүк.

Дәниниз јүксәк саһилинә галханда һајруддиндән хаһиш етдим ки, машинаы сүканыны мәнә версин. Разылашды. Јеримизи дәјишидик. «Москвич» машинаы сүканы архасына кечдим. Ајағымы еһтијатла газа басдым. Чох да бәрк сүрмүрдүм. Әсас мәгсәдим о иди ки, јолдашларыма дејим ки, Адриатик саһилләриндә машинаы өзүм сүрмүшәм...

...Потичел шәһәрчијини јанында дајандығ. Достларымыз бизи «өлү» шәһәри кәзмәјә дә'вәт етдиләр. Чох марағлы шәһәр иди. Имканым олсајды, бурада бир филм чәкәрдим. Јәгин ки, һәр кадр (бураның көзәл мәнзәрәсинә көрә дејирәм) тәкраредилмәз бир ләвһә оларды...

...Загребә чатдығ. Југославијанын ән бөјүк шәһәрләриндән, тичарәт мәркәзләриндән бири олан Загреб шәһәринә. Бундан әләвә Загреби бүтүн дүндәја ән мәшһур мултипликасија филмләр чәкән киностудија да хејли мәшһур етмишидир. Бу киностудијанын чәкдији филмләрни чоһу бејналхалг кино фестивалларында әсас мұкафатла рајиг көрүлмүшдүр.

Мултипликасија филмләри јарадан кино хадимләри илә көрүшүб киностудијаја кетдик. Хырдача бир һәјәти олан, бир нечә отагда јерләшән киностудијаны кәзмәздән әввәл бизи директор гәбул етди. Бақыдан кәтирдим һәдјјәләри вә албомлары бизим инчәсәнат хадимләри адындан она тәгдим етдим. Чох разы галды...

Бир-бир отағлары кәзмәјә башладығ.

Бүтүн отағлары диварларында һәмнин студияның бејналхалг мултипликасија кино фестивалларында газандығы мұкафатлар вә дипломлар асылмышды. Диварларда бош јер галмамышды.

— Кәрәк јени киностудија тикәсиниз, — дејә мән зарәфат етдим.

— Нә үчүн?

— Кәләчәкдә газаначағыныз диплом вә мұкафатлары асмағ үчүн тәзә диварлар лазым олачағ.

Мултфилмә баһмаға башладығ. Доғрудан да, јүксәк мұкафатла рајиг инчә зөвләгә чәкилмиш тә'сирли филмләр иди. Филмләрни сүжетләри ајдын вә мә'налы иди. Мәсәлән, белә бир сүжет: көјләрдән, башга бир планетдән башында шәффаф маска олан гәрибә бир чанлы јерә енир. Нисс олунур ки, өзкә планетни «адамыдыр». Бизин адамлардан сеңилрәсә дә, на исә, онда инсани бир хусусијјәт вар. Өзү дә ушағдыр. Нә гәдәр чалышырса, јашлылардан һеч кәс онуна үнсидјәт тапа билмир, «ушағ» өзүнү итирир, дарыхыр... Лакин будур, бизим јерни ушағы илә растлашыр. Онлар тезликлә дил тапыб ојнајырлар, вахтларыны чох шән кечирирләр. Ушағлар нә исә чох асанлығла дил тапырлар, онларын арасында бөјүккләри арасындакы конфликтләр, аңлашылмазлығ, зиддијјәт жохдур. Бүтүн дүнианы, һәтта ән узағ планетләрни ушағлары да ушағдырлар, сафдырлар, тәмиздирләр, онларын дили бирдир.

Башга бир сүжет: итлә пишик далашыб боғушурлар. Сонра ит өз күчүкләрини, пишик дә өз балаларыны чағырыб ики дәрә бөғушурлар... Өзлөри дә, балалары да... Балалар бир-бири илә боғуша-боғуша узағлашыб, көздән итирләр. Ит өз күчүкләрини, пишик дә өз балаларыны чағырырлар. Анчаг гәрибә бир әһвалат баш верир. Пишик балалары ит кими һүрүр, итин күчүкләри исә пишик кими мијолдајырлар.

Мәнә белә кәлир ки, бу филмин мә'насыны шәрһ етмәк лазым дејилдир...

Күнорта Загребин күчәләрини, мејданчаларыны кәзмәјә башладығ.

Һәрдәнбир јолдашларымдан бириси өзү үчүн, јахуд гадыны вә ушағлары үчүн өкмә, сувенир, гәләм алмаға имкан тапырды. Мән дә ушағларымы үчүн бә'зи хырда шејләр алдым. Марағлы чәһәтләрдән бири дә бу иди ки,

ејни шејләрнн гнјмәти ајры-ајры мағазаларда башга-башга иди. Буна көрә дә југославијалы достларымыз бөзә мәсләһәт көрүрдүләр ки, шеј алмаға тәләсмәјәк. Әхәр үрәјимиз бир шеј истајырса, онлара дејәк, бизә бәләдчилик етсинләр.

Електрик маллары чохчешидли иди. Гнјмәтләрнндән һисс олунурду ки, башга маллара һисбәтән баһадырлар. Јахшы телевизорлар, чилчыраг, чүрбәчүр електрик апаратлары мүшәтәрләри чағыры вә һамынын зөвгүнү охшајырды. Анчаг чох баһа идиләр.

Загребдәки ишкүзарлыг, бурадакы адамларын үзләриндәки гағҗыкешлик вә һөчиблик хошума кәлди. Өзләрин чәкмирләр, суаллара тезликлә чаваб верирләр, о саат адама бәләдчилик етмәк истајирләр, тәмкинлидирләр.

Ахшам јенә Кинематографчылар Иттифагына кәлдик. Бизә «Берјозка» адлы филм көстәрдиләр. Бу ади бәднн филм иди. Филмин режиссору бир нечә југославијалы достлары илә кәнарда отурмушду. Филм рәнкли иди. Тәсирли сәһнәләри дә вар иди, бизә гәрибә көрүнән сәһнәләри дә.

Филмә бахдыгча нәдәнсә Парачановун «Бабаларын унутулмуш көлкәләри» филминн хәтырлајырдыг. Һәм әсәрин ритми, һәм дә бәзи епизодларын маһнын тәрзиндә верилмәси, һәтта рәнкләрнн вәһдәти Парачановун филминн ајры-ајры чәһотләрннн јада салырды. Актјорлар јахшы ишләјирди. Инсанлар арасында амансызлыг бәзән бизи сарсыдыр, бәзән дә јорурду. Нәдәнсә «Берјозка» филми биздә бүтөвлүклә о гәдәр дә мүсбәт тәсир ојатмады. Бәлкә бу она көрә иди ки, мүәллиф артыг бизә таныш олан бир чығры сечмишди. Епизодларын чоху пешәкарлыгла һәлл олунмушдуса да јүксәк сәнәт сәвијәсинә галхмамышды.

Биз режиссору тәбрик едә билмәдик. Ачығы, бунун үчүн һеч имкан да олмады. Чүнки онун југославијалы јолдашлары бәрк мүбаһисәјә башламышдылар. Өзү дә бизни јанымызда о ки вар, режиссору тәнгид етдиләр. Шүбһәсиз, сөһбәт зәиф әсәрдән кетмирди, мүбаһисәли әсәрдән кедирди. Онларын мүбаһисәләри чох узанды. Мәчлис дағылашанда «Берјозка» филминн режиссору Бабаја илә ғысача сөһбәт етдик.

— Сиз «Бабаларын унутулмуш көлкәләри» филминн көрмүсүнүз? — дејә ондан сорушдум.

— Билрәм нә үчүн сорушурсунуз. Бәли, ону дејә билрәм ки, һәмнн филминн мәнә бөјүк тәсирн олмушду. Бу тәсир мәним филмимдә ачыг-адын көрүнүр. Анчаг буну әсәримнн нөгсанлы чәһәти һесаб етмирәм...

...Мультипликасија филми чәкән режиссор вә рәссамлар бизн кечә ресторанларындан биринә дә вәт етдиләр. Бу ресторана кирмәздән әввәл билет алмаг лазым иди. Билет о гәдәр дә учуз дејилди. Кечә рестораны бир мейманхананын бинасында јерләширди. Пилләкәнләрлә ашағы едик. Сиркнн мејданынын хәтырладан даирәви бир салона кирдик. Чаз оркестриннн чинкилтили сәсләри гулағларымыз ғычығландырды. Гаршымыза чыхан илг стollarын әтрафында күрәкләри вә синәләри һәддиндән артыг ачыг ғызлар сигарет түстүләдирдиләр. Салона кирән тонағларла көһнә танышлары кими салламышыр, арабир чыхыр, јахуд виски сүзүр, өз араларында ширин сөһбәт едирдиләр. Бу ғызларын ичәрисиндә арығы да вар иди, көкү дә; гара сачлысы да вар иди, сары сачлысы да. Бизә елә кәлди ки, күчәдә көрдүјүмүз о ади адамларла бурада көрдүјүмүз ғызлар вә кишиләр арасында бөјүк фәрг вар...

Ресторанын салонунда ағсачлы, чевик тәрпәнишли бир киши һамыја хидмәт едирди. Биздән бөјүк сифариш гәбул едиб узаглашды. Ғызардылмыш бадам, виски, конјак, мәдән сулары кәтирди. Сонра мәлум олду ки, бурада он учуз шејләр белә гат-гат баһа сатылар; тәсәвүр едә билмәјәчәјимиз дәрәчәдә баһа. Бурада верилән концертләр вә чыхышларын характери чох интим вә чылпаг олдуғу үчүн, о чыхышларын да гнјмәти јемәкләрнн үстүнә гојулар.

Чаз бәркдән чалыр, охујанлар микрофону ағызларына чох јахын тутур вә бу сәс бизм башымыза дүшүрду. Нәһајәт, Елем Климов давам кәтирмәјиб, хидмәтчи кишинн јанына чағыры вә тапшырды ки, оркестр бир аз пәсдән чалсын.

Киши баш әјиб, оркестрә јахынлашды. Онлар исә бизә сары дөнүб, чох сәрт бахдылар. Чалғы алатләрннн бир јана гојуб салону тәрк етдиләр. Бир пианино чалан галды. Пәсдән чалмаға башлады. Бүтүн салонда отуранлар раһат нәфас алдылар.

Елем Климов бу күн дишиннн чыхартдырмышды, өзү дә бу иш бөјүк чәтинликлә баша кәлмишди; һәкимләр чәрраһијјә әмәлијјаты апармалы олмушдулар.

Кеча рестораннын програмы әсәсән саат 12-дән сонра башланыр. 12-жы бир аз галмышды. Биз югославијалы достларымызла сөһбәт едир, јаваш-јаваш чамаатла долу олан салона диггәт јетирдик. Кәләләрин ичәрисиндә гадиләр да, һәтта јетмиш, сәксән јашлы шух гочалар да вар иди.

Југославијалы достларымыз бизә дедиләр ки, бу гочалар харичдәдиләр, өзү дә пулуу адамлардыр. Вахтларыны белә јерләрдә кечирирләр. Југославијадә биз капиталист әлкәләриндән, хуәсилә АБШ-дан кәләл туристләрин әдабазлыглары һаггында, онларын мәнфур адәтләрини јазмаға имкан верәнләр һаггында чох ачы шикәјәтләр еширдик.

Нәһајәт, оркестр гајытды вә програм башланды. Ајры-ајры столларын архасында отуран кишиләр хидмәтчи кишини чагырыб, столун кирәчәжиндә стол архасында сөһбәт едән гызлары көстәрир вә өз столларына дәвәт едирдиләр. Гызлар да бу дәвәтләри мәннунијәтлә гәбул едирдиләр.

Биринчи нөмрәни е'лан етмәјә башладылар. Бир киши оркестрин јанына кәлиб микрофону әлиңә алды вә охумаға башлады. Чох бәркдән охујурду. Пешәси дунјанын мәншур охујанларыны тәглид етмәк иди. Пис дә тәглид етмирди. Анчаг чох учадан охујурду. Һәддидән артыг сәј көстәриди. Онуң нә вахт охујуб гуртарачагына сәбирсизликлә көзләјирдик. Охуду, гуртарды, кетди. Бир гызла бир оғлан чыхыб ојнамаға башладылар, пис ојнамадылар, анчаг нә исе сәнәткарлыг һисс олунмурду. Көрүнүр ки, гыз вахты илә балет мәктәбиндә охумуш, бөјүк исте'дада малик олмадығына көрә мәктәбдән чыхмышдыр... Амма сир-сифәти, бәдәни гәшәк олдуғу үчүн бурадә өзүнә иш тапмышдыр. Испан мусигисини мушәјити илә ојнајыб кетдиләр. Сонра һәмни гыз вә оғлан башга рәгси ојнамаг үчүн јенә мејдана кәдиләр. Бу доғә онларын палтарлары чамаатын уғултусуна сәбәб олду.

Оғлан чох тарым чәкилмиш бир шалвар кејмишди; даһа доғрусу рејтуз иди. Гыз исе ојиннә палтар өзәзинә тор кими бир шеј кејмишди. Бу торун архасында онун там чылағлыгы һисс олунурду.

Ојунун характери дә, онларын һәрәкәтләри дә бајақкындан чох сечилди. Бу ојунун сүжети вар иди. Бу сүжет еротик характер дашыјырды. Мән салондакыла-

ра тамаша едирдим. Демәли, бу гәдәр адам сәнәтә һеч бир дәхли олмајан бу рәгсләрә, чыхышлары бахмаг үчүн бура кәлирләр, хуәсилә гочалар, шух кејинмиш ағсачлы гочалар, үзү гирышлы, киршанлы, гримли гочалар. Онлар чох һәвәслә әл чалырдылар. Нәһајәт, бајаг биринчи стол архасында отурмуш синәси, күрәји ачыг сары сачлы гыз мејдана чыхды. Мејданда көрүнән кими ону аловлу алгышларла гаршыладылар. 22—23 јашы оларды. Чох инамла һәрәкәт едир, әркәјүн бахышларла салону нәзәрдән кечирир. Хуәсилә гочалара елә бахырды ки, елә күлүмсүнүрдү ки, санки онлар бу гызын әсл јашыдлары идиләр.

Оркестр ритмик бир һава чалды. Гыз ојнамаға башлады. Әслиндә бу ојун дејилди. Бу ади стринтзи (сојунма рәгси) иди. Гыз мусигинин ритми илә һәрәкәт едир. Каһ јахасыны ачыр, каһ кофтасыны ачыр, каһ јубкасыны, каһ јайлығыны бир јана туллајырды. Гыз шејләрини о јан-бу јана тулладыгча салондакылар вәчдә кәлир вә һамы фәрәһлә чыгырыр, она әфәрин дејирдиләр. Хуәсилә гочалар! Сакит отура билмирдиләр. Онлар јерләриндән сычрајыб, гызы өз дилләриндә тә'рифләјир, даһа да гызышдырырдылар.

Бизә белә кәлди ки, бу сојунманын да мүәјјән һүдуду олачак вә гыз нәһајәт бир јердә әл сахлајыб, «вә илахыр» дејиб гачачак. Лакин биз дүшүнән кими олмады. Онуң үстүндә һеч бир шеј галмады. Салонда јени бир чыгырты гонду. Артыг гыз чылпаг рәгс едирди. Бу да рәгс дејилди. Онуң етдији һәрәкәтләр һеч бир естетик чәрчивәјә сығмадығы үчүн мән сөһбәтими бурадә биттирәм. Бирчә ону дејә биләрәм ки, гыз гача-гача чыхыб кедәндә вәчдә кәләл гочалардан бири «Бис!» — дејә чыгырды вә әли бакаллардан биринә тохунду. Бакал мејданчаја дүшүб парча-парча олду. Хидмәтчи киши елә бил јерин алтындан чыхыб кишинин гаршысында дајанды:

— Бакалын гијмәти 100 динардыр, — деди.

Сонра гызлар да рефигәләри кими өз «бачарыгларыны» ачыг-сачыг нүмајиш етдирмәли, белә чыхышлар сәһәр гәдәр давам етмәли иди. Кифәјәт иди. Артыг бизим кечә рестораны һаггында тәсәввүрүмүз вар иди. Сәһәр теэдән автобуслә Лјубљанәја јола дүшмәли идик... Ресторандан чыхыб кетдик.

Сәһәр теэдән мә'лум олду ки, кечә бир нечә дәфә

Елем Климов үчүн тә'чили жардым машыны кәлибмиш. О, өзүң чох пис нисс едирди. Буна көрә дә програмымызы давам етдирә билмәјәчәкди. Белә гарара кәлдик ки, Васили Шукшин ону Белграда апарсын, мән, Јури Чүлјукин вә Илја Вајсвелд програмымызы давам едәк. Автобуса миниб Лјублјанаја жола дүшдүк...

...Јенә дә тәмиз вә сәлгәли јоллар...

Анчаг бу јоллар Дубровникә кедән јоллардан хејли сечиллирди. Бурада биз даһа учурумлары, ағ гајалыгла-ры, зүмрүд рәнкли коллуглары, курултулу чаллары мұшаһидә етмирдик. Дубровникә кедән јолда, биз тез-тез дағларын синәсини јарыб кечән тунелләрә баш вурурдуг. Бу јолларын мәнзәрәси нечә тамамилә башга иди: әкни јерләри, мешәликләри, јашајыш мәнәгәләри, сәли-гәли кәндләр, хүсусилә виллалар. Лакин бу дағлар о чәнуб јоллары әһәтә едән дағлардан чох сечиллирди. Бурада күкнар, шам ағачлары мешәликләри әтраф мәнзәрәләрә сакитлик, сәринлик кәтирлирди.

Славенијанын пајтахты мәншур Лјублјана шәһәринә кәлиб чыхдыг. Бизни Кинематографчылар Иттифагынын сәдри Душан Повх гаршылады. Бизин үчүн «Шир» мейманханасында јер ала билмишдиләр. Стендләрдә кечә ресторанларында чыхыш едән чылпаг гадынларын шәкилләрди вурулмушду. Душан биздән сорушду:

— Истәјирсинизә, бу ахшам кечә ресторанына кедәк.

— Чох сағ олуң, — дејә Илја Вајсвелд чәлд тәшәккүр етди. — Бирчә дәфә бахмаг кифәјәтдир.

Душан бизи Славенијада көрәчәјимиз ишләрдә, едә-чәјимиз сәјаһәтләрин програмы илә таныш едирди. Гу-лағымыз онда олса да мейманхананын сәлгәли вестибүлүнү нәзәрдән кечирлирдик. Јенә дә һәр шејдән чох диг-гәти кечә ресторанларында чыхыш едән чылпаг вә јары-чылпаг гадынларын шәкилләри чәлб едирди. Чох гәрәибә иди. Елә бил инсанларын һәјатында, даврамышында олан әхлағ нормалары позулмуш, һәр шеј өз мувазинә-тини итирмишди... Беш-он ил бундан әввәл көрдүјүм бир Франса филмини хатырладым. Филмин ады тәхмин-нән белә иди: «Гијамәт әрәфәсиндә».

Бу филмдә икинчи дүңја мұһарибәсиндән сонраки кәнчлијин һәјатындан, дүшүнчәләриндән бәһс едиллирди. Мұһарибәнин дәһшәтләри нәтичәсиндә аталарыны, гар-дашларыны итирмиш јенијетмәләр, јени вә даһа дәһшәт-ли бир мұһарибәнин башлангычы һағгында һәр күн те-

левизор вә гәзетләр васитәсилә чүрбәчүр хәбәрләр еши-дир, китаблар охујур, сәнәдли филмләр көрүрләр. Јени-јетмәләр нисс едирләр ки, јахын заманда бүтүн планет һаваја соврула биләр. Нисс едирләр ки, онларын тәлеји-ни башгалары һәлл едәчәк, өмүр исә һысадыр. Һәр шеј: кәзәллик, мәнәббәт китабларда јазылыб галачаг, онла-ра нәсиб олмајачаг, онлар севинч, сәәдәт көрмәјәчәкләр. Бу һағда дүшүнән јенијетмәләр белә гарара кәлирләр ки, дүңја, нечә дејәрләр, «беш күндүкдүр». Мумкун олан һәр шеји — севинчи, сәәдәти бу күң гопармалыдырлар: ахы сабаһа һеч бир шеј галмајачаг. Буна көрә дә вәх-тындан әввәл еји-ишрәтлә мөшгул олмаға башлајырлар. Горху вә үмидсизликдән башларыны итирмиш вә јени-јетмәләр өзләринә гуртулуш јолу ахтарырлар. Һарадан-са өјрәнирләр ки, океандаки кимсәсиз адаларын бирнә атом радиасиясы чата билмәјәчәк. Буна көрә дә јени-јетмәләр нәјин баһасына олур-олсун һәмин адаја кетмәји гарара алырлар. Бунун үчүн кәми тапмаг, бир нечә ил-лик әрзаг еһтијаты көрмәк ләзим кәлир... Бу ишләрин өһдәсиндән кәлмәк үчүн миллионларла пул ләзимдыр. Бу пул онларын ата-аналарында јохду.

Пул әлә кечирмәк үчүн јенијетмәләр чүрбәчүр јоллар ахтарырлар: чанилијә дә, гатиллијә дә әл атырлар. «Ча-дукәр» филминин гәһрәманы кими танымыш, о вахт 13—14 јашлы Марина Влади дә һәмин филмдә баш ролялардан бириндә чәкилмишди.

Мәнә белә кәлир ки, капиталист өлкәләринин кәнч-ләринин, јенијетмәләринин психолокијасыны, фәчиәсини бүтүн сәртлији вә чылпағлығы илә көстәрән бу филмдә мөјјән бир һәјат һәгигәти вардыр. Капиталист өлкәлә-ринин күндән-күнә силаһланмасы, нүвә силаһларынын тез-тез сынағдан чыхарылмасы, Хиросима фәчиәси, бү-түн табигат васитәләринин сәдә инсанлары горху вә дәһшәт ичәрсиндә сахламасы, капиталист өлкәләринин кәнчләринин психолокијасында узун заман мүәличә олу-на билмәјәчәк сарсынты вә хәстәликләр јаратмышдыр. Белә өлкәләрдә мұһарибәдән сонраки илләрдә јаранмыш модаларда, адәт-әһнәләрдә, мусигидә, инчәсәнәтдә, кәнчлијин әхлағ нормаларында әмәлә кәлән вә кет-кәдә күчләнән үмидсизлији, чылпағлашманын сәбәбләриндән бирини дә үчүнчү дүңја мұһарибәси горхусунда ахтармаг ләзимдыр.

Капиталист дүңјасында һәр шеј јијәмәдән дүшүр, ин-

сан һејсијәти дә, намус да, сафлыг да, әхлаг нормалары да... Елә бил һамы кет-кедә сојунуур, кет-кедә чылпаглашыр. Чох тәссүф ки, белә чәһәтләрә бә'зан бу көзәл өлкәдә, Југославијада да раст кәлирдик.

Југославија илә бүтүн гоишу дәвләтләр арасындакы јолларын ачыг олмасы, јәгин ки, буна аз тә'сир кестәмир...

...Биз кичик бир автобусла сәјәһәтимизә башладыг. Латвија автобусуну хатырладырды. Сүрүчүмүз 25—30 јашлы бир киши иди. Ады Борут иди. Дилчи иди. Југославијада ишсиз адам чохдур. Буна көрә дә, иш астармага гоишу өлкәләрә кедирләр. Борут да өзүнә иш тапа билмәдији үчүн сүрүчүлүк едирди, амма ади сүрүчү дејилди. Гәрби Алманијада бу автобусу өз пулу илә алмышды. Инди туристләри һамин автобусда кәздирир, онлар бәләдчилик едирди. Дилләри јахшы билдији үчүн тез-тез изаһат верирди. Бу дәфә Боруту Душан Повх машыны илә бирликдә кирајә етмишди. Чох әдәбли, һәрмәтчил вә јумшаг һасијјәтли ки бир оғлан иди. Илја Вајсвәлд онула каһ русча, каһ инкилисчә, каһ да алман дилиндә данышырды.

Јол бизи Блед көлүнүн саһилинә кәтирди. Саһилә емәздән әввәл бир аз да јухары галхдыг. Соңра исә пијада, аз гала дырмана-дырмана көзәл бир гәсрә јетишидик. Гәдин гәср елә бил булудлардан јухарыда иди. Готик үслубда тикилмишди; гүләләри аз гала көјә санчылырды; ашағида елә бил узунсов бир габын ичәрисиндә Блед көлу дурулуб јухуја далмышды. Көлүн әтрафы истираһәт өвләри, мейманханалар, виллаларла һәлгәләнмишди. Һәр јан јашыллыг иди.

Гәсрин јери Дубровникдә олдуғу киши чај дашларын-дан һөрүлмүшдү. Әлбәттә, бу гәсрин бир гәдәр тәзәләндији вә тә'мир олундуғу көзә чарпырды... Узаг дөврләри хатырладан кәрәксиз зәңчирләр, нәһәнк чахыр чәлләк-ләри, мүасир стул вә столлар. Үмумијјәтлә, бура бир нөв музей характери дашыјырды.

Достларымыз Блед көлу һаггында хейли данышырдылар. Мә'лум олду ки, Блед көлу тез-тез бејнәлхалг јарыш мејданына чеврилер. Бурада гајыгсүрәнләр јыгышыб өз мөһарәтләрини вә шүчаәтләрини кестәрирләр.

Блед көлүндән гајыданла бизи ресторанлардан биринә кәтирдиләр. Бу јерләрин мөңзәрәсини сејр етдик. Дағын зирвәсиндә идик. Бизимлә үзбәүз дағларын ара-

сында кениш бир дәрә вар иди. Арамыз 15—20 километр оларды. Душанын досту вә кино саһәсиндәки һәмдашы учабој Франс југославијалы гадынларын бу дәрдән кечиб, дағлара, партизанларын јанына әрағ кәтирмәләриндән, нә киши чәттиликләрә дөздүкләриндән данышыр, каһ орада, каһ бурада бозаран бетон пусгулары кестәрирди.

— Бах, алманлар бурада пусгу гуруб партизанлара мане олмага чалышырдылар. Инди ораларда јем отлары сахлајырыг, тојуглар јумуртлајыр. Көрдүјүмүз бу Преватны рестораныны да бир партизан ачымышдыр. Һәмнин партизан Душан Повхын достларындадыр.

Душанын достлары илә даһа јахындан таныш олурдуг. Арыг, ортабојлу Клячеч Матиш режиссор иди. Өзү дә Дахау конслакериндә әсир олмушдур.

...Јубјанәја гајыдыб, мәшһур идман сарајына кетдик. Бурада ики Југославија шәһәринин баскетбол командалары көрүшүрдүләр. Баскетбол мејданчасы икинчә мәртәбәдә јерләширди. Ичәри кирәндә бизи ваһимә бүрүдү. Шейпурлар, сиреналар, шаггылдајан ојунчаглар бир курулту салмышды ки, кәл көрәсин! Тамашачылар елә еһтирасла — кимиси зилдән, курултулу сәслә елә бағырырдылар ки, истәр-истәмәз гулагларымыз тыхамал олдуғ. Бизим үчүн күчлә јер дүзәлтдиләр.

Ојун јүксәк темп вә сүр'әтлә кедирди. Југославија баскетболчулары бејүк усталыг кестәрир, һәр дәфә салонда минләрлә тамашачынын алгышларына сәбаб олурдулар. Бура бүтүн дүнијада мәшһур олан идман сарајы иди. Нечә ил бундан габаг бурада кечирилән гыш идман јарышларында совет идманчылары да иштирак едирдиләр. Демәк олар ки, һәр күн радио вә телевизия илә Озеровун, јахуд да Јан Спаренин: «Данышыр Јубјанәја», — дејә чар чәкдијини ешиндирдик.

Баскетбол јарышыннан хейли ләзизәт алан чамаата гарышыб күчәјә чыхдыг. Бурада да түндлүк иди. Бу ахшам биз «Кағыз тәјјарәләрдә» адлы филмә бахмалы идик.

Јубјанәјанын киностудијасы бир килсәнин бинасында јерләширди. Душан бизә деди:

— Бу јахындарда Славенијаја әрәб кинематографчылары гонаг кәлмишдиләр. Онлар бурадакы килсәләри көрүб демшидиләр:

— Сиздә килсә чохдур, демәли киностудијаныз да чохдур...

Килсәнин ичәрисин мұасир гәјдә илә сәһман олуимушду. Биз коридордан кечиб кино залына кирдик, филмә бахдыг. Филмин асас идејасы белә иди: кәнчлик өзбилдији кими јашамаг истәјир, ата-аналарынын дедији кими јох. Фикир, әлбәттә, мұбаһисәлидир. Лакин филмин режиссорунын ишләтдији бәдин васитәләр биздә хош тәсир бурахмады. Дүздүр, филм усталыгла чәкилмишиди. Актерлар өз ролларыны бачарыгла ифа едирдиләр. Режиссору примитивликдә, зөвгүсүзлүкдә тәгсирләндирмәк олмазды. Анчаг бәдин васитәләр бизә чохран таныш иди. Елә бил режиссор өз сөзү илә данышмырды. Нәдәнсә Франса режиссору Годарын филминин хатырладыг. Елә бил бу филмдә Годарын филмләриндән ситатлар кәтирилмишиди. Бурада да чылгаг сәһнәләр аз дејилди. Мәнә белә кәлир ки, Авропа өлкәләринин киностудияларында сон заманлар белә сәһнәләрин даһа тез-тез верилмәси бу филмләрин дүнја экранларына чыхмасы үчүн бир нөв бурахылыш вәреғәсинә чеврилмишиди.

Фикримизи филмин режиссоруна билдирдик. О, бизмә мұбаһисә етмәк истәди. Лакин кәтирдидимиз мисаллар ону тәслим олмаға мәчбур етди. Бәлкә дә гонаг олдугумуз үчүн бизимлә о гәдәр дә гызғын мұбаһисә етмәк истәмирди.

Лублјананын күчәләрини кәзә-кәзә мейманханаја гәјтдыг.

Шәһәр бизим хошумуза кәлирди. Бура варлылар шәһәри дејилди, даһа чох зәһмәткешләр шәһәринә охшайрды.

Сәһәр тездән јенә һәмин сүрүчү Душанла бирликдә биз мейманхананын гаршысында көзләјирди. Орада бир гәдин да дурмушду. Душан орта јашлы бу гәдини бизимлә таныш етди.

— Ханымымдыр, — деди.

Инди машында 6 нәфәр идик: сүрүчү, Душан, онун ханым, Илја Вајсвелд, Јури Чүлјукин вә мән...

Дүнән Австрија сәрһәдләринә кетмишидик. Бу күн исә Италија сәрһәдләрини сәјаһәт едәчәјимизи Душандан ешидиб севиндим. «Бәлкә Мейһидән бир нишанә тапдым?»

Повест үзәриндә ишләјән заман өјрәнишидик ки, әмәлијатларынын чохуну Мейһи Словенијада баша чәдирмишды. Чүрбәчүр тапшырыгларла Тријестә кәдән Мейһи, әлбәттә, Словенијадан јола дүшмәли иди. Бу һеч

дә о демәк дејил ки, Мейһи Југославијанын башга јерләриндә олмамышдыр. Гәдисәләр ону бир шәһәрдән башга шәһәрә, бир дијардан башга дијара атмыш, нечә дејрләр, о, Југославијадан баш вуруб Италијадан чыхмыш, ону каһ бу шәһәрдә, каһ о шәһәрдә көрүб изини ахтармышдылар.

Јол кетдикчә каһ сағыма, каһ солума, каһ да ирәли бахырдым. Мүһәрибәдән бир нишанә ахтардым... Елә бил бу јерләрдә мүһәриба олмамышды. Елә бил мүһәрибәнин изини-тозуну итирмәк үчүн һәр јан силиниб сүпүрүлмүшдү.

Һәр јердә, һәр евин әтрафы, јоллар, јашајыш мәнәгәләри, виллаларын вә јахуд биналарын һәјәт-бачасы елә салығәли вә сәһманлы иди ки, бу мәнзәрәләри сәјр едәндә адам һеч мүһәриба һагғында дүшүнә билмирди. Һәр јердә сәкитлик һөкмфәрма иди. Табиәтин бу сәкитлији вә бүтөвлүјү илә тикитиләрин вәһдәти елә тәсир бурахырды ки, куја бурада һәр шәј әбәдидир.

...Јенә үзүмлүкләр, јенә талварлар...

Арабир јоллар һачаланыб ајрылып, бири сүр'әтлә ашағы енир, бири јухары галхыр вә ашағыдакы гәсәбин тәмиз вә сәһманлы бозумтул евләринин гырмызы-јашлы кирәмидли дамлары көрүнүр. Тез-тез харичи өлкәләрин машынларынын јели бизим машынымызын јели илә тоггушуб вьылты салырды... Бизим хырдача автобусумуз бөјүк бир бинанын гаршысындакы мейданчада дајанды. Машындан ендик. Бина Кисловодск вә јахуд Железноводскда көрдүјүмүз гәдим мүәлицә очагларыны хатырладырды. Бир јаны мейманхана вә рестораниди. Әтрафадкы будкаларда Југославијаја аид чүрбәчүр китабчалар, албомлар вә сувенирләр сатылырды. Лап ортада исә бағлы гапылар көрүнүрү. Бура мөшүр Постојна Јама дејилән јер иди. Даһа доғрусу бу бинанын алтындан Постојна Јама адлы мағара башланырды. Југославијада белә мағаралар чохду.

Душан бизә деди ки, бу ән бөјүк мағаралардан биридир. Биз бура вахтындан тез кәлишидик. Мағара һәлә ачыламышды. Мейданчада бир аз кәзиб сувенир алдыг. Бир-биринин ардында харичи өлкәләрин машынлары кәлиб бошалыр, Постојна Јаманын мейданчасы чүрбәчүр өлкәләрин туристләри илә долурду.

Постојна Јаманын гапылары ачылды. Һәрәмизә башлыглы бир брезент плаш вердиләр, ичәри кирдик. Бир аз

жол кетдикдөн соңра Постојна Јаманын дөмир платформасына чатдыг. Платформанын гаршысында һәрәси 8—10 һәфәр адам тутан үстүчәгь вагонлардан ибарат гатар дајанмышды. Вагонлара миниб магараны сәјаһәт әтмәјә башладыг. Бә'зән магаранын јухарысындан салланмыш сталактитләр аз галырды бизим үзүмүзә тохунсун.

Гатардакы гадынлар горхудан гижә чәкиб чыгырар, кишиләр исе онлары сакит едирдиләр. Кишиләр өзләри дә горхурдулар, анчаг гејрәтә богулуб учадан күлүрдүләр. Гатарымыз аз гала магаранын диварларына тохуна-тохуна илан кими каһ саға, каһ да сола гыврлырды. Бу тәбин метруну иһәһәтсиз күчәләри вә далаңлары илә хәјли јол кетдик. Саатда азы 40—50 километр гәт едирдик. Бу, әлбәттә горхулу иди. Бир дә көрүрдүн ки, габагына бүтөв бир дивар чыхар. Бизә елә кәлирди ки, бу саат һәмни диварларла тогушачагың. Ким исе деди ки, електриклә ишыгланан консуз магарода ишыглар хараб олуб сөнәрсә, биз бурада өмүрлүк азыб итәрәк... Бә'зә магаранын јухарысы о гәдәр учалырды ки, елә бил көјүн әкиңилијинә галхарды. Бу вахт һәмныһн гејрәтли уфултусуну ешидирдик.

Гатары идарә едән учабој, ағсач киши арабир сур'әти азалдыр, гатар һәрәкәт едә-едә тулланыр, кечдијимиз јолун ишыгыны сөндүрүр вә гаршыдакы гаранлыг јоллары ишыгыны јандырды сур'әтлә гачыр вә гатара һоппанырды. Һәр дөфә о јерә һоппананда биз горхурдук ки, минә билмәјә вә бизим сүканчысыз гатарымыз әбади бир гаранлыг ичәрисиндә көздән итә. Һәр дөфә бизим сүканчымыз һоппаныб гатара минәндә раһат нәфәс алырдыг.

Ачыгы, илк доғигәләр мәнә елә кәлди ки, бу сәјаһәт дејил, зүлүмдүр. Соңра јаваш-јаваш буна да алышдым. Кишини һәр һәрәкәти мин дөфә өлчүлүб-бичилмишди. О һис едирди ки, һеч вахт гатардан керн гала билмәз. Чүнки инди бу онун пешәси олмушду. О, мағара һаггында бә'зи мә'луматлар верир вә чыгыра-чыгыра данышарды. Биз дә бә'зән онун дедикләрини баша дүшүрдүк. О, Словенија дилиндә данышарды.

Сталактитләрдән үстүмүзә ири дамчылар ахарды. һәмы башлыг кејмишди. Мән кејмишимди. Бу дамчыларын да тәсириңи јадымда сахламаг истәјирдим. Нәһәјәт бир һечә километр јол кетдикдән соңра гатарымыз дајанди. Бизим сүканчымыз вә бәләдчимиз һәмни уча-

бој, ағсачлы киши кечдијимиз јолларың ишыгыны сөндүрүб, гаршыдакы јолун ишыгыны јандырды. Елә бил әфсанәви бир дүңјаја дүшдүк. Башымызын үзәриндә әчаниб бир «сәма» вар иди. Әслиндә бу сәма дејилди. Бу, гүббә иди. Гызыл-сарымтыл, мави рәңкләрә чалан, дамар-дамар олмуш узун-гыса, ити учлу хортумлар салланыб парлајырды.

Бетон јоллар, даһа доғрусу, бетон чыгырлар бу магаранын дағлары, тәпәләри үзәриндән кечирди. Мағара о гәдәр бөјүк иди ки, елә бил бура јералты дүңја иди. Ал-әлван сталактитләр вә сталакмитләр сәлтәнәти.. Бәләдчимиз һәмја сары дөнүб учадан деди:

— 3—4 километр пијада кетмәлијик.

Ачыгы, мән чох мә'јус олдум. Чүнки сағ гылчам јаман ағрыјырды. Бу гәдәр јолу баша вурачагыма һеч инанмырдым.

Бәләдчимиз јолун мүәјјән гисмини гәт етдикдән соңра, архадакы чыгырларың ишыгыны сөндүрдү. Бир аңлыг һәр јан мүдһиш бир гаранлыга гәрг олды. Мән ахсаја-ахсаја достларымдан керн галмамаға чалышардым.

Кәһрәба кими шәффаф, рүтүбәтли, јаш сталактитләр көјдән салланыб, јердән учалан сталакмитләрлә елә бөкүрүшмәк истәјирдиләр. Бәләдчимиз үзүкүләр, истиганлы бир киши иди. О, тез-тез чүрбөчүр сталактитләрлә сталакмитләри көстәрәб дејирди:

— Бу ағ мејмундур. Бу бајгушдур. Бу ајыдыр. Бунлар гуру балыгдырлар. Бах, орада, магаранын лап јухарысында түтүн гурудурлар.

Әлбәттә, о зарафат едирди. Бүтүн көстәрдији сталакмитләр вә сталактитләри һәмни адларыны чөкдији шејләрә бәнзәдирди.

Мән тез-тез дәстәдән керн галырдым... Ахсајырдым, көрдүјүм бу әчаниб дүңјаның һәр кушәси мәнни дә хәјләмдә јер үзәриндә көрдүккләри мәнзәрәләри хатырладырды. Бах, о магаранын диварына гысылмыш тәбин сүтүн үзәриндәки бина — көрдүјүм гәдим готик үсүлбу гәси хатырлатмырмы? Анчаг бу гәср елә бил гәјалыглар үзәриндә тикилмишдир, ораја һеч гуш да уча билмәз; јахуд мәнни јолумун сағындакы учурумун ичәрисиндән баш галдыран о нәһәк фәввәрә! Бәли, бурада сталактитләр дөнүб галмыш фәввәрәни андырды. Јухарыда, диварың јарғанында дөнүб галмыш бир шәләлә көрүн-

дү. Шәләләнни архасында ишыг јанырды. Буна көрә дә шәләлә шәффаф иди.

Бу магаранын ики архитектору вар иди. Бири заман вә тәбиәт, дикәри исә инсан иди. Инсан бурада јоллар салмыш, бура ишыг чәкмишди. Һәтта бурада јахшы концерт салону, гәлјаналты вә ресторан да јаратмышды.

Бәләдчимиз деди ки, бу сүтүн шәклиндә учалан сталакмитләр вә хортум кими салланан сталактитләр мин илләр әрзиндә чәми бир нечә сантиметр артырлар... Бир јердә сталакмитләр сталактит көрүшүб бирләшмишди. Бәләдчимиз буна «Мәһәббәт» ады вермишди. Еләлери дә вар иди ки, санки бир-бири илә көрүшмәјә чан атырды... Амма бунун үчүн милјон илләр көзләмәли олачаклар... Бу мәнзәрә, даша дәнмүш фәлсәфи бир мәнзәрә иди. Инсанлар да бүтүн өмүрләри боју бир-бирләрини ахтарырлар. Тапан хошбәхт олу... Бәзиләри исә өмрү боју ахтарыр... Тапмајыб тәк галыр, накам өлүб кедир...

...Азәрбајчанын гәдим Гобустанында көрдүјүм «охујан» дашлар јадыма дүшдү. Сталакмитләр дә «охујурдулар».

Узагдан горхулу угулту ешитмәјә башладыг. Бәләдчимиз бизи сакит едиб деди ки, курултуну јералты чәј салыр. Мән јералты чәјләр һаггында ешитмишдим. Илк дәфә иди ки, көрүрдүм. Магаранын уча бир нөгтәсиндән чәјү бизә көстәрдиләр. Ади даг чәјларына бәнзәјирди. Күчлү иди. Сулары шәффаф иди. Лакин бу, ишыг јананда белә көрүнүрдү. Гаранлыгда исә бу чәј да зүлмәт кими гаранлыг олуруду. Мән бир мүддәт чәјын сејринә далдым. Онун дибиндә хејли пул көрүнүрдү: күмүш, бүрүнч пуллар. Бураја гајытмаг истәјән һәмин чәја пул атырды. Бир дә көрдүм ки, јералты чәјын саһилиндә тәк галмышам. Мәни ваһимә басды. Ешитдијим сәсләрин сәмтиндә ирәлиләдим. Лап үмидими итирмишдим. Дедим бирдән ишыглары сөндүрәләр. Лакин бирдән-бирә мәнә сары ирәлиләјән Илја Вајсвелди көрүб севиндим.

— һардасан, һәсән, һеч билирсән о киши нә данышыр?

Мәни һеч бир шәј марагландырдырды. Тез бу магарадан ишыга — Јерин үзүнә чыхмаг истәјирдим. Истәр-истәмәз сорушдум:

— Нә данышыр?

— Азәрбајчандан данышыр.

— Бура һара, Азәрбајчан һара! — дејә тәәччүб етдим.

Илја Вајсвелд голума кирди, мәни чәкиб өз ардынча апарды.

Дәстәјә јахыллашыб, учадан деди:

— Бу да азәрбајчанлы. Таныш олун!

Бајагдан курулту илә дәнмишан, сәси аләми көтүрмүш бәләдчимиз бирдан-бирә сусду. Ағыр-ағыр мәнә јахыллашмаға башлады. Этрафындакы чамаат тәәччүблә чәкилиб она јол верди. Һамы сусду. Көрәсән нә олмушдур?

Нә икилик дили, нә маچار дили, нә дә франсыз дили ешидилерди. Бәләдчимиз мәнә јахыллашыб ири әлләри илә чијиләриндән тутду, мәни бағрына басды:

— Азәрбајчан! — деди вә дөнүб, јенә бәләдчилик едирмиш кими, этрафдакылара мурачиәт етди:

— Билирсиниз, бунлар нә көзәл халгдыр? Нәчиб вә хошсифәт инсанлардыр!.. Фәдакардырлар, икидирләр! Өзү дә нечә икидирләр! Бизим бир башчымыз вар иди. Бүтүн кәшфијатчыларымызын башчысы... Ады Мейди иди. Мейди һусејзадә! Азәрбајчанлы иди. Гәһрәман иди. Биз она «Михајло» дејирдик.

Һамы гулаг асырды. Өзү дә бөјүк марагла гулаг асырды. Һеч өзләри дә билмирдиләр ки, нијә донуб галыблар, нијә буну һамы динләмәлидир. Мәнә елә бахырдылар ки, куја гәһрәман мән өзүмәм. Бәләдчимиз сөзүнә һәјәчәнлә давам едирди.

— Бизим достларымыз арасында азәрбајчанлы чох иди. Онларын чоху бу торпагда ад гојуб кетди. Чохунун ганы бу торпагда ахды. Онларын ичәрисиндә сағ галанлары да чохдур. Мәсәлән, мәним бир нечә достум вар. Онлар бәзән буралара кәлиб мәнимлә көрүшүрләр. Һајыф ки, вахтымыз азыр. Јохса бу магаранын сојуг диварлары арасында јох, евимдә сизи башыма топлардым, сизә Михајло һаггында, онун достлары барәдә әһвалатлар сөјләрдим. Елә билирсиниз ешитдијиниз әфсанадир? Јох, бу һагигәтдир. Һајыф ки, мәни ешикдә турист дәстәси көзләјир...

О, әлини мәнә узадыб:

— Таныш олаг, — деди. Мән өз адымы дедим. О да деди:

— Мирослав Гредек.

Бундан сонра Мирослав даһа програм һаггында данышырды. О, туристләри дә унутду. Голуну мәним бојунума салыб ирәлидә кедирди. Һеј Мейдидән вә онун

жолдашларындан данышырды. Бирдөн аяг сахлајыб туристләрә деди:

— Ора бахын, магаранын көмүр кими гаралмыш диварларыны көрүрсүнүзмү? Фашистләр орада дуру јаначаг кизләдирдиләр. Бура онларын әсас јаначаг анбары иди. Бизим 4 нәфәр кәшфијатчымыз бу учсуз-бучагсыз магаранын кизли јоллары илә һәмин анбара јол тапмыш, миңа гојуб узаглашмышды, бүтүн јаначаг партламышды.

Биз диггәтлә диварлары гаралыб көмүрә дөнүш магарәја бахдыг. Мәнә белә кәлди ки, бир анылағ өз гәһроманым Мейдини көрүрәм. Бәлкә һәмин 4 нәфәр кәшфијатчынын ичәрисиндә Мейди дә вар иди? Соңра мәнә дедилар ки, Југославија кинематографчылары бу һагда там метражлы бәдин филм чәкибләр.

Биз јер үзүнә гајтдыг. Доғрудан да мејданча јени турист дәстәләри илә долу иди. Мирослав бир аз ләнки-јөчәјинә ишарә едиб, мәнни, Чүлјукини вә Вајсвелди өзү илә апарды.

Јолун көнарында гајалыглар үстүндәки кичик бир евә јахынлашдыг:

— Бура мәнни евимдир, — деди.

Биз ичәри дә'вәт етди. Ади бир ев иди. Мирославын ханымы өз ишләри илә мөшғул иди. Шириндил бир гыз әлини мәнә узадыб адыны сөјләди, дејәсән Наташа иди.

— Нечә јашын вар, гызым?

— Он ики.

Дедим ки, мәнни дә бир гызым вар, о да 12 јашын-дадыр.

Һәјәтдә Мирославын кичик оғлу да ојнајырды.

— Ахы, сизи чамаат көзләјир, — дејә Илја Вајсвелд Мирослава мұрачизәт етди.

— Ејби јохдур, гој бир аз көзләсинләр. Бу, һәр күн бир нечә дәфә олан шејдир. Амма сизләри һәр дәфә көр-мүрәм. Биз сизи тез-тез көрмәк истәрдик, — дејә Мирослав буфетин јешинјидән бир нечә шәкил чыхарды, столун үстүнә гојду.

Мейдини дәрһал таныдым. Бизим Мейдини! Мәнни достларым Чүлјукини, Илја Вајсвелд һејрәтлә, тәәччүблә шәкилләри нәзәрдән кечирдиләр. Јури мәнә зарафатла деди:

— Ачыгы, мән бу вахта гәдәр елә билирдим ки, Мейди һаггында әфсанә ешитмишәм, елә билирдим бу һәңгәт дејил. Инди көрүрәм ки, һәңгәтдир.

Мирослав јенә дә Мейдидән сөз ачды. Мирославын арвады да Мейдидән данышды. Елә бил онлар һәр күн бу столун архасында көрүшүр вә Мейди илә, достлары илә сөһбәт едир, дөјүш јолдашларыны хатырлајырлар.

Бизим Југославија тәәссуратымыз һаггында сорушанда онлара көрдүјүмүз шәһәрләри, јоллары тә'рифләјирдик.

Мирослав далғын һалда күлүмсүнүб башыны тәр-пәтди:

— Бәли, бизим өлкәмиз чох көзәл өлкәдир. Анчаг мұһарибдән габаг белә дејилди. Бизим белә јашамағымыз, белә јоллар, шәһәрләр салмағымыз, азадлығымыз үчүн Мейди кими оғланлар чанларыны верибләр. Чандан ширин нә вар?

Биз бир балача гәлјаналты едиб Мирославла видалашдыг. Мирослав бизим һамымызы өпдү, өз доғма достлары, гардашлары, дөјүш јолдашлары кими өпдү. Сөз вердик ки, бир дә Југославијаја кәлсәк һөкмән онула көрүшәјик.

Постојна Јамадан Адриатик дәнизини шимал саһилнә сары үз тутдуг. Јолумуз каһ дағларын дөшүнә енир, каһ да зирвәләрә галхырды. Инди бүтүн јол боју сөһбәт Мейдидән кедирди, Мейдини гәһрәманлығылары һаггында магарәда башланмыш сөһбәти давам етдирдим. Даһа доғрусу, суаллара вердјим чаваблар дөнүб һекајә олурду. Мән дә, Имран Гасымов да сөһбәтимизи бу шәкилдә гурмағы әдәт етмишдик. Чүнки охучуларла олан јүзләрлә көрүшләрдә чыхыш әвәзинә һамыны марағландыран суаллара чаваблар верирдик, бу исә дејиләнә көрә, ади чыхышдан марағлы олурду.

Јолумуз даһа бир галанын јанындан кечирди. Бура галхык әтрафы сејр етдик. Душан ашағыда, 30—40 аддымлыгдан кечән шосе јолуну көстәриб деди:

— Бах, ора Италијадыр. 5—6 километр о јанда көрүнән ири шәһәр Тријестдир...

Тријест... Биз әсәримизин гәһрәманларындан бири олан бу шәһәр һаггында нә гәдәр материал топламышыг, нә гәдәр мә'лумат алмышыг! Биз онун тарихини, архитектурасыны, бурада јашајанларын әдәт-әнә'нәләрини, бу шәһәрин мәнзәрәсини дәнә-дәнә өјрәнмишдик. Буна көрә дә харичдән алдығымыз мәкубларда бә'зән јазырлар: «...Јәгин ки, сиз Тријестдә чох олмусуңуз, чүнки ону

елә дәгигликлә тәсвир едирсиннз ки, адам тәәччүб га-
лыр».

Машынымыз дагдан ендикчә биз Адриатик дәннзинин
шимал саһилинә јахынлашырдыг. Тријест бизим лап
јахынлыгымызда иди. Бизим саг тәрәфимиздә... һейф ки,
кичик бир тәпә, саһил тәпәси кет-кедә Тријестин габагы-
ны тутурду.

Кәлиб, Пиран шәһәринә чатдыг. Бу да дәннзкөнәры
шәһәрләрдән бири иди. Јахшы шәһәр иди. Дүздүр, Дуб-
ровникин тајы дејилди. Дәннз саһили илә сәјәһәт етдик-
чә гаршымыза хырда-хырда шәһәрчикләр чыхырды. Ба-
лачә Венетсјаны хатырладан шәһәрлә, мејданчә вә
евләрин архитектурасы һамынын зөвгүнү охшайырды.
Анчаг бу, о бири шәһәрләрә нисбәтән мәнә бир аз нәтә-
миз вә сөнүк көрүндү.

Магазаларын витринләриндә, күчәләрдә, транспа-
рантларда «29 нојабр» сөзләринә тәсадүф едирдик. Бу,
Југославијанын республика күнүдүр. Душан бизи кичик
бир киностудияја кәтириб чыхарды. Дедиләр ки, бу ки-
ностудия мүфлислашмишдир. Она көрә дә бу киносту-
дијаны анчаг кирајәјә верирләр. Башга өлкәләрдән кә-
ләң кинематографчылар һәмнин киностудияјанын кичик
павилонларында декорасиялар гуруб өз филмләрени
чәкирләр. Дејәсән бу дәфә кирајәнишинләр америкашлар
олмады иди.

Бурада да Адриатик дәннзи шәһәрин лап мејданча-
сына гонаг кәлирди. Дүздүр, бурада дәннзин сују Ад-
риатиканын чөнүб саһилләриндәки кими шәффаф дејил-
ди. Бу сулар лиманын дашлары илә пычылдашыр, көр-
фәдә сәјсиз-һесабсыз әлван рәнкли гајылар, баржлар,
кәтерләр, барказлар јыргаланыр. Бурада дәннз лиман-
ларынын саһилләри туристләри кәздирмәклә пул газан-
ырлар.

Бә'зән гранит даш үзәриндә дајаныб балыг тутан ха-
ричиләрә дә тәсадүф етмәк олуру. Тәәссүф ки, јолларын
ачыг олмасындан истифадә едән харичиләрин бә'зиләри
бу өлкәјә анчаг сәјәһәт, балыг тутмаға, истираһәт етмә-
јә кәлмирләр, канчәләрин, тәләбәләрин, мәктәбдиләрин
бејинин, дүшүнчәләрини зәһәрләмәјә, мүхтәлиф мүхали-
фәтләр јаратмаға кәлирләр.

Јенә дә бүтүн јолу өз тәәсүратларымыздан вә инди
бизим һамымызы даһа да бир-биринә јахынлашдыран
Михајлодан сөһбәт етдик. Лјублјанаја нә вахт гајытды-

гымыздан хәбәримиз олмады. Душан бизи бирбаша өз
вилласына кәтириб чыхарды. Икимәртәбәли, 8 отаглы
вилла сәлигә вә саһнан олунмушду.

Евин ханымы биздән сорушду ки, нә ичәчәјик. Кофе
јохса конјак?

— Һәм дә чај, — дејә мән зарафат етдим.

Евин ханымы бир аңлыға чашды.

— Јахшы, — деди, — чај да верәрәм.

Сонра онун нијә чашдыгынын сәбәбини баша дүшдүм.
О, чајы газанда гајнатмышды... Бурада чајы о гәдәр дә
семирләр. Әсәсән кофе ичирләр.

Телевизорда јенә дә Америка филми нүмәјиш етди-
рилди. Душан бизә деди ки, америкалылар чох үчүз
гијмәтә — ки миң долларә 20 серијалы телевизија фил-
ми тәклиф едирләр. Биз дедик ки, америкалылар өз һәјәт
тәрәнини һәр јерә јажмаг үчүн, һәмнин филмләри пулсуз да
верәрләр. Евин ханымына үрәклән тәшәккүр едиб, Лјубл-
јананын күчәләрини сонунчу дәфә кәзмәјә чыхдыг.

Душан бизи Лјублјананын эн мөшһүр хүсуси — шәх-
си јемәкханасына апармаг истәди. Шәһәрин учгар күчә-
ләриндән биринә кәлдик. Бирмәртәбәли бинанын отаг-
ларындан биринә кечдик. Биздән башга бурада чаван-
ларын дәстәси дә толлашмышды. Бизим үчүн јалныз
һәмнин ресторанда биширилән, бу ресторана мәхсүс олан
хөрәк кәтирдиләр.

Душан бизи вагона гәдәр етүрдү. Кечәјарысы Бел-
града јола дүшдүк. Јенә дә күләрүзү әзиз Мира ханым
ала-гаранлыгдан дуруб бизи гаршыламаға кәлмишди,
јенә дә мөнин достум Александр Секулевич өз машынында
бизи мөһманханаја апарды. О күнүн ахшамы Совет
мәдәнијәти евиндә белградлыларла көрүшүмүз олду,
көрдүјүмүз филмләр, таныш олдуғумуз адамлар һаг-
гында өз тәәсүратымызы билдирдик. Јури Чүлјуккин вә
Васили Шукшин өз филмләриндән парчалар көстәрди-
ләр.

Биз Југославија илә видалашыб Москваја гајытмалы
идик. Анчаг һәр дәфә тәјјарә мејданындан гајытмалы
олурдуг. Һавалар корланмышды. Арамсыз јагыш жағыр-
ды. Мира ханым, Секулевич вә башга достларымыз өз-
ләрини елә апарырдылар ки, куја тәјјарә мејданы илә
шәһәр арасындакы му кедни-кәлини онлары нараһат ет-
мир. Вахтымызын бош кечмәмәси үчүн јенә дә Југосла-
вија филмләринә бахырдыг. Арабир шәһәрин кино-театр-

ларына кедиб бүтүн дүңјаја курулту салмыш Чејмс Бондун филминә вә башга харичи филмләрә бахырдыг. «Фантомас»а нисбәтән бу филмләр аз-чох зөвглә чәкилмишди. Чүрбәчүр әфсанәви вәзијәтләр, вурушмалар, горхулу сәһнәләр, өлүмләр, үмумијјәтлә, сәссиз филмләрдән мирас галмыш кино фәндләри илә зәнкнн олан, әсил сәнәтдән исә хејли узагда дуран филмләр иди. Чох һејф ки, бир чох чидди филмләрдә көрдүјүмүз мәшһур италјан актрисасы Ноника Витини дә белә авантүралы филмләрдән бириндә көрдүк вә она үрәкдән ачыдыг.

Југославијада һәм рәсми сәһбәтләр, һәм гәбул заманы, һәм дә Кинематографчылар Иттифагында програмымызы јекунлашдыранда југославијалы достларымыз тәклиф етдиләр ки, «Узаг сәһилләрдә» повести әсасында тәзә бир ссенари јазар вә мүштәрәк бир филм чәкәк. Әлбәттә, бу филмдә бизим Мейдинни гәһрәманлыгылары илә јанашы, онун әјни наминә һәләк олдуғуну әјани сурәтдә көстәрән сәһнәләр дә, јәни Југославијанын бүкүнкү габагчыл инсанларынын көстәрилмәси нәзәрдә тутулмалы иди. Бу мәсәләни сонралар Бакија гонаг кәлән југославијалы достларына да тәкрар галдырдылар.

Нәһәјәт, достларымызла видалашыб, вәтәнә учдуг. Биз Југославијаја кәдәндә 5 нәфәр идик. Инди исә һәр биримизин онларла тәзә досту вар иди. Бунларын ичәрисиндә Мейди Нүсәјизадәннин силаһдашы Мирослав Гресеки, онун күләрүзлү, садә бир инсан олан нәјәт јолдашы Јозаны вә шириндил ушагылары да данм мәним көзләрим гаршысындадыр.

ИЈИРМИ КҮН АМЕРИКАДА

Инчәсәнәт сәһәсиндә чалышан башга јолдашларым киши сәјәһәтә чыханда мән дә, тәкчә, кетдијим өлкә илә таныш олмурам, бу сәјәһәт һәм дә јол јолдашларымы дәриндән өјрәнмәјә имкан јарадыр. Тәкчә јени өлкәни, јени бир халгы јох, һәм дә јени инсанлары јахындан таныјырсан. Онлар сонин архан, мәсләкдашын олурлар. Бош вахтларда, бир јердә галдығымыз саатларда мүшәһидәләримизи тәһлил етмәклә јанашы, тәбии оларар, гәрибликдә Вәтәнимизи, јахын адамларымызы, тәрчүмеји-һалымызы даһа тәз-тәз хатырлајырыг.

Храбровитски илә Јапонијаја кәдәндә биз анчаг ики нәфәр идик. Ики совет јазычысы. Југославија сәфәримиздә беш нәфәр идик. Аз вахт әркиндә беш нәфәрин һәјәтинын, адәтини, хасијјәтнини дәриндән өјрәнмәк, әлбәт ки, чәтти олур. Бу дәфә исә биз ијирми дөрд нәфәр идик. Ијирми дөрд мүхтәлиф хасијјәтли, мүхтәлиф тәбиәтли, мүхтәлиф пешә сәһиб олан кишиләр вә гадынлар. Арамызда јазычы да вар иди, кино режиссору да, рәссам да, актјор да, оператор да, һәким дә. Өзү дә сәјәһәтимиз бир өлкәјә дејилди. Үч өлкәни көрүб өјрәнмәли идик. Америка Бирләшмиш Штатларыны, Мексиканы вә гајыданбаш Белчиканы.

Нју-Јорк бизи човғуна, гарла гаршылады. Даһа доғрусу, шидәттли күләк гарла јағыны бир-биринә гатмышды. Арада һәлә бир долу да јағды...

Көмүркүхана јохламасындан кечиб, отелә јолландыг. Атлантик океаныны ашыб Нју-Јорка, кәјдәләнләр шәһәринә кәлиб чыхмышдыг. Дүзүнү дејим ки, шәһәрин кур ишығы бизи һеч дә һејрәтә кәтирмәди. Чүнки биз бунлары киноларда көрмүшдүк вә бунлар бизим үчүн көзләниләмәз дејилди. Нәм дә човғун рекламлары пәрдәләјир, онларын тәсирини сојудурду.

Нју-Јоркун мәркәзиндә, 43-чү күчәдәки «Балтимор» мейманханасына дүшүдүк. Бизи Викторија адлы чаван гадын гаршылады. Бу гадын Нју-Јорка бизә бәләдчилик етмәли иди. Гәрибә көркәми варды: боју чох уча, бурну һәддиндән артыг узун иди. Мәнә елә кәлди ки, Викторија бир көзү илә анчаг бир тәрәфи көрә биләр.

Чүнки бурну аракасмә кими о бири тәрәфи өртүрдү. Соңра өйрәндик ки, Викториянын анасы јунан, атасы исе русдур. Гыз фамилиясы Алексеевадыр. Эдвард фамилиялы бир америкалыја эрә кедиб, мейманханада бәләдчи ишләјир.

Бәләдчимиз бизә мәсләһәт көрдү ки, күчәләрдә 8—10 нәфәрден ибарәт дәстәләрдә кәзिशәк. Деди ки, јералты кечидләрдән кечмәјини, метроуну халвәт јерлериндә дајанмајын. Јахшы олар ки, һеч метроја минмәјәсини. Нју-Јорк паркларында да кәзмәјин. Сорушуду: «Нә үчүн?» Деди ки, бурада тез-тез хошақалмәз һадисәләр баш верир. Мүғавимәт кәстәрәлири өлдүрүрләр вә чох вахт гадынлара гаршы амансыз олурлар.

Дүзү, мән бәзи китабларда вә публисистик мәғаләләрдә бу һагда гејдләрдә тәсадүф етмишдим вә бу мәнә гәрибә көрүмүшдү. Ешитмишдим ки, Америкада чох вахт банклары, варлылары гәрәт ејирләр. Садә адамлары, ади зәһмәткешләри, күчә илә пијада кәзән чамааты халвәт јерләрдә тутуб сојдуғларыны, онларын һејсијәтинә тохундуғларыны тәсәввүр етмирдим.

Сәјаһәтә бу дәфә һәјәт јолдашыма кетмишдим. Ијирми үч нәфәрин һамысы онун бизмлә биркә сәјаһәт етмәсинә үрәкдән севинирди. Чүнки о, һәкимдир. Гүрбәтдә хәстәләнемәк исе, мә'лумдур ки, нә демәкдир!

...Нөмрәмиз јахшы иди. Бешинчи мәртәбәдә, ишығлы, кениш. Телевизор, јумшағ чарпајылар, телефон, сәлиғәли ванна отағы — һәр шеј өз гәјдасында. Лакин бир шеј бизи даһа да никаран гојду. Телефон апаратынын јанында типографија үсулу илә чап олунмуш бир јазы диггәтимизи чәлб етди: «Әкәр отағынызын гапысыны дөјсәләр, ачмајын. Әкәр гапы архасындан сизә десәләр ки, телевизор, јахуд су краныны тәмир етмәјә кәлибләр, инанмајын. Чүнки онлар сојғунчу ола биләрләр. Гапыны ачсаныз, биз сизин һәјатыныза чавабдәң дејилик. Гапыны чох дөјсәләр, сизин һәдәләсәләр, отел инзибатчысына зәнк вурун». Белә јазыны охујандан соңра кәл јат көрүм, нечә јатырсан. Пәнчәрә архасында полис, тәчили јардым, јанғын машынларынын сәс-күјүнү дә о јазыны үстүнә кәлип.

Биринчи кечә јата билмәдијимнә көрүб, телевизору гурдум. Нју-Јорк вахты илә саат үчүн јарысы иди. Телевизор ишләјирди. Таныш сифәт көрдүм. Севиндим. Америка актјору Поул Муни мәшһур Франса јазычысы

Емил Золја ролунда чәкилмишди. Мән бу филм чохдан көрүмүшдүм. Инди дә кәһнә танышым кими онуңла көрүшдүм, — бурада Нју-Јоркда!.. Лакин бир шеј мәни тез-тез кәдәрәндирди. Демәк олар ки, һәр һиссәдән соңра филми дајандырыб рекламлар кәстәридиләр. Каһ чүрбәчүр антомашынылары, каһ пал-палтары, каһ да хырдават малларыны тәблиғ едирдиләр. Филмдән белә ләззәт алдым!

Сәһәр пәнчәрәни галдырыб күчәјә бахмағ истәдим. Әлләрим гапгара дудаја батды. һисс етдим ки, ачсам күчәнин дудасы чийрәләримә долачақ. Ашағы бахдым. Күчә көрпич диварлар арасында гујуја бәнзәјирди. Көј дә көрүмүрдү. Бешинчи мәртәбәдә галдығымыза бахмајарағ, елә бил дәрин гујунун дибиндә идик. Буну да кәрәк өз көзүңлә көрәсен. Јохса, Нју-Јоркда, кәјдәләңләр ичиндә јашамағын «ләззәтини» әсил мәһнада дүјмәзсан.

Бизи о гәдәр горхутмушдулар ки, лифтлә дә бөјүк дәстәләрлә енемәли олурдуғ. Мейманхана, јухарыда гејд етдијим кими, Нју-Јоркун мәрказиндә иди. Озу дә чох баһалы мейманхана иди. Лифт ачыланда мелодик зәнк чалыныр, јухары галханда вә ашағы енәндә бүтүн мәсәлә боју астадан хош мусиги сәсләнирди.

Һамымыз вестибүлә топлашандан соңра бәләдчимиз бизи Нју-Јоркда галачағымыз күнләр үчүн тутулушу програмла таныш етди. Көрмәли јерләрә сәјаһәт етмәли идик. Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатына кедиб, бизанын ше'баләрини кәзмәли, бир дә зәнчиләрин јашадығы мәшһур Гарлем районунда олмалы идик. Даһа доғрусу, буну биз өзүмүз хәһиш етдик. Викторија деди ки, ора пијада кетмәји мәсләһәт көрмүр. Гарлемин күчәләрини јалныз автобусун пәнчәрәсиндән сәјр етмәк мәғсәдәјуғун сајылыр.

Јенә тәһлүкә горхусу! Интурист бизим һәјатымыза чавабдәң дејил. Алнымызда һансы өлкәдән кәлдијимиз јазылмајыб ки! Биз садәчә, ағ дәрилли инсанларығ, Гарлемдә исе әһтираслар чох гызышыб, зәнчиләрин гәзәби алов пүскүрүр.

Кечирдијимиз һәјәчанлы кечәнин илк сәһәри... Илк дәфә күчәјә чыхырдығ. Америка торпағына ајағ басырдығ. Лакин бу, тордағ дејилди. Бетон иди. Бетон сәкирләр, свләр, кәјдәләңләр...

Автобуса миндик. Кәјдәләңләрин чәркәләндији күчә-

ләрлә сәһәһәтә башладыг. Сәккиз милдон әһалиси олан Нју-Йорк бош көрүнүрдү: һараја бахырсаң — бетон вә шүшәдән һөрүлмүш көйдәләнләр. Алт мәртәбәләри сажсыз-һесабысыз, көзгамашдыран баһалы машиналарла долу автомобил парклары, пал-палтар, зәркәрлик маллары илә, чүрбәчүр саатларла, чәкмәләр, мебелләрлә бәзәнмиш һәһәнк витринләр, бә'зи сәкиләрини јанында јијәсини көзләјән миник машиналары, евләрин тинләриндә кечә-күндүз сөнмәјән јени ил јолкалары. Һәр шеј көз гамашдырды. Анчаг елә бел сәккиз милдонлуг әһали шәһәри тәрк етмиш, јахүд һәдәнсә горхуб кизләнмишди.

Бизим отелин тәрәфындакы күчәләр тәмиз иди. Тинләрдә гојулмуш әтүсуни гурғу зибил јешјини өвәз едирди. Бураларда күчәјә һеч бир шеј атмырдылар. Лакин сонра, бир аз узаглашдыгча, көзүмүз өнүндә гәрибә мәнзәрә ачылды.

Енли бетон күчәләр боју гәзетләр, капрон кисәләр, јумурта габыглары, үмумијјәтлә, зир-зибил адландырдыгмыз шәјләр сәкиләрә, бетон күчәләрә о гәдәр сәләнмишди ки, бу бизи һејрәтә кәтирди. Бу зибил галаглары сәлигәли көйдәләнләрлә белә чидди, гәшәнк чизкиләри олан биналарла, һамар бетон сәкиләрлә һеч чүр ујушмурду.

Биналарын арасындакы даланларда, һәјәтләрдә, хырдача мејданчаларда галагланмыш зибил кетдикчә чохаляр, күләк қағызлары, капрон кисәләри гамарлајыб көјә совурур, автобусун шүшәләринә чырпырды...

Бәләдчимиз деди ки, зибил Нју-Йоркун ән бөјүк бәласыдыр. Шәһәр о гәдәр зибилләниб ки, һәһәнк сүпүркәчиләр, һәтта бу рајонларда ишләјән полисләр дә тә'тил е'лан едирләр. Она көрә белә едирләр ки, Нју-Йоркун мери шәһәри тәмизләмәк үчүн вәсәнт ајырсын. Бу зибилкәлләр ичәрисиндә јүз минләрлә сичовул төрәјиб. Сичовуллар һәммин рајонда јашајан аиләләрдәки көрпәләр үчүн бөјүк тәһләкәдир.

Көйдәләнләр дүнјасындан чыхыб, Гарлем рајонуна јахынлашырыг. Һүндүр биналарә бурада да тез-тез тәсадүф олуиурду. Арабир һарајаса тәләсән зәнчијә тәсадүф едирдик.

Бәләдчимиз ону да деди ки, бүтүн Нју-Йоркда олдуғу кими, бу рајонда да ев хәрчи, мәнзил хәрчи чох јүксәкдир. Кәрипчән һөрүлмүш он-он беш мәртәбәли биналарын фасады боју, лап ашағы мәртәбәдән башламыш ју-

хари мәртәбәјә гәдәр, дивара дәмир пилләкәнләр һөрүлүб. Бөјүк күчәләрдә белә мәнзәрәләри көрәндә елә тәсәввүр јараныр ки, санки евә һәјәтдән бахырыг. Дәмир пилләкәнләр евләрин фасадыны корлајыр вә јөндәмсиз едир. Белә дәмир пилләкәнләр јанғын дәстәләринин тәләби илә Американын бүтүн биналарында гурулмушду. Бәләдчимиз әләвә етди ки, бу пилләләр тәкчә јанғын дәстәләринә дејил, гаратчиләрә дә чох көмәк едир, гулдурларын евләри сојмасы үчүн јахшы имкан јарадыр.

Гарлемин күчәләри дә чох зибилли иди. Күчәләр, бетон сәкиләр көјә соврүлан көһнә гәзетләрлә, сыныг күрсу вә диванларла долудур. Онлары пәнчәрәдән бирбаш күчәјә атырлар.

Нечә ил бундан әввәл көрдүјүм, мәшһүр Америка режиссору Стенли Крамерин бөјүк усталыгла чәкдији «Сон саһилдә» филмини хатырлады.

Бу филмдә тәсвир едилир ки, ким исә атом мүһарибосини башлајыб, бүтүн јер үзү нүвә силаһынын өлүм кәтирән бәласына дүчәр олуб, бүтүн чанлылары мәһв едән, өлдүрән радиасија, һәтта Австралијада чатыр, оранын да чамаатыны өлүмә мөкһүм едир. Тәкчә бир суалты көһнини јер үзүндәки бу бәладан хәбәри јохдур. Бу, Америка кәмисидир. Американын бөјүк лиманларындан биринин јахынлыгында дәнзин үзүнә галхыр. Көһнини һеј'әти саһилә чыхыб, кимсәсиз шәһәрин тәрк олуиуш күчәләри илә адымлајыр вә дәншәтлә инсан һәфәсиндән мөһрүм көйдәләнләрә, бош күчәләрә, шәһәрин ләл мәнзәрәләринә бахыр.

Инди Нју-Йоркун күчәләрини сәјр етдикчә мәнә елә кәлирди ки, «Сон саһилдә» филминин кадрлары ичәринсиндәјөм.

Гарлем рајонуиу автобусда кәзиб доландыгдан сонра, Нју-Йоркун чинлиләр јашајан рајонуна кетдик. Бурада күчәләрин гурулушу, евләрин көркәми чинсајағы иди. Бу рајон сәс-күјлү иди. Чохлу јер-јемииш сатылдырды. Мејвә туллантылары күчәләрә, сәкиләрә атылмышды. Хырда гәлјаналты очаглары. Көһнә палтосунун јахасыны галдырмыш гоча чили (даһа доғрусу, америкалы) отуруб гоншусунун једији хөрәјин ијини чәкир.

Күндә балачабөј чинлиләр — бөјүккәр вә ушаглар сәс-күј салыб өз дилләриндә нә исә дејирләр вә һеч кәсә мәнәләл гојмурлар, һеч бир гәјда-ғануна ријәт етмирләр. Әрзаг маллары илә көјәрти, алма, портағал долу араба-

лар хырда магазаларын гаршысында дажаныр, сукечир-мэз өнүк тахмыш бэстэбој кишилэр арабаларын жүкүнү башалдырлар...

Јенэ көйдөлөнлөр рајонуна кәлирик. Күчәләр — дәрин гујуну дйби. Биз бу гују дйби илэ кәзирик. Баләдчимиз бизи Уол-Стритдәки биржаја кәтириб чыхарыр. Дејир ки, бурада бир нечә саатын әраиндә бири мүфлисләшир, башгасы милјончу олур. Аксјјалар каһ гижмәтә минир, каһ да гижмәтини итирир. Ким даһа һиләкәрдирсә, ким даһа зирәкдирсә, чәлд тәрпәнирсә, башгасыны даһа тез алдадыр, о да газаныр!

Лифтлә јухары галхырыг. Бизи үст мәртәбәниңи шүшә-бәнд дәһлизиндәки тамаша јеринә кәтирирләр. Бурада, шүшә архасындан, ашағыда ешитмәдијимиз «курултуја», чакнашмаја тамаша едирик. Јүзләрлә һиләкәр доллар сјјасәтчиләринин нүмәјәндәләри, нөкәрләри, һәјатларыны бу ишә сәрф етмиш мүтәхәссисләр, шарлатанлар, әлламәләр, бә'зән дә ишин инчәлијини бүтүн дәринлији илэ һисс едән адамлар бир-бири илэ өлүм-дирим мүбаризәси апарырлар. Бир-биринини үзүнә күлә-күлә бир-бирини сојур, мәһв едирләр. Елэ бил милјонларла милчәк ширәјә гонуб. Каһ нәдәнсә һүркүб һаваланыр, гара булуд кими гәјнајыб гарышыр, каһ да јенидән һәмнин ширәјә гонур. Дөшәмә кағыз парчалары илэ долудур. Диварларда һесаблајычы чифаалар ишләјир. Узун рәгәмләр тез-тез јаныб-сөнүр. Рәгәмләр киминсә севинчәнә, киминсә бәдбәхтлијинә сәбаб олур. Бурада анчаг бир ганун вар: бири өлмәсә, башгасы дирилмәз!

Биржадан чыхырыг. Бурада Уол-Стриттин дөнкәләри чох дардыр. Күләк дајаныб, даһа гар јағмыр. Парчаланмыш булудлар ичәрисиндән һарада исә чох узагларда, мави сома гырпым чалыр, күн шыағы, анчаг көјдөләнләрин үст мәртәбәларинин пәнчәрәләриндә бәрг вурур. Ашағы мәртәбәләр күнәшдән мәһрумдур.

Ортајашлы вә гоча ију-јоркчулар һара исә тәләсирләр. Бурада она көрә чохлу пијадаја тәсадүф етмәк олур ки, банклар, малијә идарәләри әсасән бу әтрафдадыр. Чаванлар аз көрүнүр.

Бә'зән автобусдан чыхыб, кичик дәстәләрдә ајры-ајры күчәләри кәзмәјә кедирдик. Дајаныб јолдан кечән америкалылардан сөз сорушанда онлар чох һөрмәтлә чавә веридиләр.

Америкада олдуғумуз мүддәтдә мәнән дәфәләрлә

сорушдулар ки, һарадан кәлишәм? Испанијаданмы, Италијаданмы? Чавәб веридим ки, Азәрбајҗандан. Анчаг тәссүф ки, бурада дә, орта сәвијјәли америкалынын өлкәләр һагғында тәсәввүрү чох мәһдуддур. Кәнар шеј-ләрлә аз марагланырлар.

Бир јандан башга халглар һагғында, хүсусилә совет халглары һагғында һәгигәти онлардан мүмкүн гәдәр кизләтмәјә чалышырлар, диқәр тәрәфдән дә, чох дәринә кетмәјә онларын әзләринин нә вахтлары, нә дә имканлары олур. Чох вахт «Азәрбајҗан» сөзүнү баша дүшмәјәндә мән тәсәввүрү бир гәдәр кенишләндирмәк үчүн дејирдим ки, Гафгазлыям. Чохлары буну да баша дүшмүрдүләр. Анчаг Совет Иттифагынданам,—дејәндә башларыны тәрпәдиб күлүмсүнүрдүләр. Демәк олар ки, һамы мейрибанчасына күлүмсүнүр, «советик, советик»—дејә бизи саламлајырдылар.

Миник машыналары күчәләрдә сәс салмыр. Анчаг биз онларын һәниринин исти јелини јалныз һисс едирик. Ара-бир гыса синаллар ешидик, бир дә чархларын выјылтасыны. Сүканын архасында әсасән гадылар отурура. Чаван, јахуд чох јашлы гадылар. һамы өзүнү отурачага баглајыр. Чүнки машыны тез-тез көзләнилмәдән дајандырмалы олурлар. Сүкан архасында кишилери, анчаг такси машынарлында көрмәк олур, чоху зәңчидир.

Биз Нју-Јорка иојабрын 24-дә чатмышдыг. Тәзә илэ һәлә бир ај алты күн варды. Лакин күчәләрдә 1972-чи илин модели сәјјалан јени миник машыналарына тәсадүф едилирди. Гәрибә бир шеј мүшәһидә етдим. Сары ранкли такси машыналарынын, демәк олар ки, һамысы әзик иди. Көркәмләри дә ачыначаглы. Анчаг шәхси машыналарын көркәми үрәк ачырды. Америкалылар машыналары көзәл рәңкләмәји бачарырлар, өзү дә јашы машынар јарадырлар. һәтта 1972-чи илин модели сәјјалан машыналарына да әксәријјәти әзилбдир. Демәк олар ки, бүтүн машынар әзкидик. Чүнки машын һәддиндән чохдур. Нју-Јоркун еили күчәләри дә миник машыналарына дарлыг едир. һәм дә сүрүчүләр чох темпераментлидикләр, әксәријјәти гадын олса да... Каһ бу дөнкәдә, каһ о дөнкәдә тез-тез тоғушан машыналар тәсадүф едирик. Белә һалларда сүрүчүләр чох да мүбәһисә етмирләр. Тагсиркар өз унваныны верир, беләликлә, ләзым кәләрсә, вурдуғу машынын тәмир олунмасыны өз үзәринә көтүрүр. Күлүмсүнүб ајрылырлар. Елэ беләчә дә сонраки илэ гә-

дәр, жени модел чыхана гәдәр эзик машын сүрүрләр. Эжәр машын женә бир нечә дөфә вурулурус, (бу даһа тез-тез олур), артыг о машыны сүрмәк мүмкүн дежилсә, ону тә'мир етдирир, жахүд да сатдырыб тәзәсини алырлар. Һәддиндән артыг ээилмиш тәзә моделли автомобилли исә машынн гәбиристанылығына туллаяыб, нөмраләрини чыхарырлар.

Күчәләрин бириндә баһалы бир машына жанында ики ушаг олан гәшәнк кејимли чаван бир гадын жахынлашды. Чох көзәл вә аугарлы көркәм варды. Бизим актрисалардан бири күлүмсүнүб деди ки, «баһалы гадындыр». Өзү дә, Америкада белә «баһалы гадынлар» һөкмән ана олмага чалышырлар. Дүнјаја бир-ици ушаг кәтирирләр. Әввәл белә гадынлар ит сахлајырдылар. Әчаиб итләр. Инди исә жени дөб дүшүб. Хырда, гәшәнк кејимли ушагларла кәзирләр. Машында, жахүд тәјјарәдә әлиушаглы «баһалы гадынлара» тез-тез сәсадүф етмәк олур.

Бу, һеч дә о демәк дејил ки, Америкада ушаг сөвмирләр, әксинә, ади америкалылар әсасән чохушаглы олурлар. Сөһбәт јалныз өзләрини дүшүнән, мәнәббәтсиз јашајан, өз көзәлликләрини чүрбөчүр јолларла реклам етдиран гадынлардан кедир — «баһалы гадынлардан».

Көзәл дүшүнүлмүш вә ә'ла һәлл олунмуш ме 'марлыг абидәләринә тамаша едирик.

Јарашыглы биналар, жени опера театры, мејданчалар, сәкилар, бә'зән бөјүк бир комплекс кими јаранмыш сәркиләр. Көјдәләнләр, әсасән Манхеттен адланан адада јерлашир. Бу ада Нју-Јоркун башга адалары илә көрпүләр, тунелләр вәситәси илә бирләшиб, әлагәленир.

Нју-Јоркда көрпү чохлаур. Тунелләр дә чохлаур. Анчаг Нју-Јорк јалныз көјдәләнләр шәһәри дејил, бөјүк һиссәси бир, јахүд икимәртәбәли биналардан ибарәтдир.

Көјдәләнләр һаггында сөһбәтимизи јекунлашдырмаг үчүн әввәлчә 102 мәртәбәли бинанын јухары мәртәбәсинә галхырыг. Бураја, әлбәттә, тәкчә биз сәјаһәт етмирик. Күндә онларла, бәлкә даһа чох турист дәстәси һәләлик дүнјанын ән уча көјдәләннини јухары мәртәбәсинә галхыр. Бунун үчүн дә билет алырыг. Јухары мејданчалара галхмаг үчүн бир нечә лифтә минмәк лазым кәлир.

Лифтдан-лифтә кечә-кечә 86-чы мәртәбәјә чыхдыг. Нју-Јорку бурадан сәјр етдик. Көјдәләнлери даһа ајдын көрмәк үчүн мејданчанын кәнарларында хүсуси чиназлар — нәһәнк дурбинләр гојулмушдур.

Дурбина јахынлашыб, көзлүјүндән бахдым. Һеч нә көрмәдим. Америкалы гошум мәнә деди ки, дурбинни дахылына он сент атмаг лазымдыр, он сентә Нју-Јорку јахындан сәјр етмәк олар. «Сәјр пулуну» вердикдән сонра көјдәләнләрин һис чәкмиш диварларыны көрдүм. Фикирләшдим ки, көрәсән бу 40—50—60 мәртәбәли биналарын диварларынын һисини нечә тәмизләмәк олар? Бунун үчүн јәгин ки, мүрәккәб гуфгулар учалтмаг лазымдыр. Бәлкә дә бу чирки һеч вахт тәмизләјә билмәјәчәк-ләр...

Ашагыда күчәләр боју сел кими ахан миник машыналары вә автобуслар ојунчаг кими көрүнүрдүләр. Әлван рәнкли машын сели...

Нју-Јоркун күчәләри чох садә гурулуб. Бир-бири илә паралел күчәләрин ады анчаг рәгәмләрлә гәјдә алыныб. Биринчи, икинчи үчүнчү вә с. Онлары кәсән күчәләр исә «Авенју» адланыр. 1-чи Авенју, 2-чи Авенју, 3-чү Авенју вә с. Буна көрә истәдијин јери тез тапа билирсән.

Американын әлвер үчүн әлверишли олан һәр күнч-бучагында гәјаналты, јахүд мағазә тәшкил едилер. Сувенирләр сатырдылар. Гызғын алвер кедирди. Зәнчирдән асылмыш Азадлыг һејкали, Нју-Јоркун мүхтәлиф мәнәзәрләр һәкк олунмуш шәкилли стәканлар вә с.

Сатычыларын арасында чох да гара олмајан чаван, гәшәнк, јарычылпаг зәнчи гыз дајанмышды. Он сәккиз-он доггуз јашы оларды. О гәдәр көзәл иди ки, һамы ајаг сахлајыб она бахырды. Бој-бухуилу, јарыачыг габагыр синали зәнчи гызы чох көзәл олдуғуну өзү дә һисс едирди. Әслиндә алычыларә о, гуллуг етмирди. Анчаг дајаныб күлүмсүнүрдү. Мүштәриләрә гоча арвад гуллуг едирди. Өзү дә мүштәриләри јахшыча алдадырды. Пулун хырдаасыны бә'зән аз верир, бә'зән дә һеч вермирди.

Сувенир алдыгдан сонра белә гәрәра кәлдик ки, даһа 102-чи мәртәбәјә галхмағын мәнәсы јохдур. Јолдашыларымыздан ким исә деди ки, ашагыдакы биналар, 102-чи мәртәбәдән даһа да хырда көрүнәчәк. Вәссалам.

86-чы мәртәбәнин мејданчысы башдан-баша метал торла әһәт олунмушду. Беләдчимиз деди ки, бу тору гурашдырмамышдан әввәл чохлары бурадан өзүнү ашағы атыб интиһар едирди. Бура интиһар етмәк истәјәнләр үчүн ән мүнәсиб јер иди. һәтта 102-чи мәртәбәдән дә өзүнү атанлар олурду.

Жолдаштарымыздан ким исе зарафатла сорушду:
— Папы бос илк көрүшүмүздө бизи горхуб, дедиңи.
низ гатиллэр?

Балэдчимиз күлүмсүйдү:

— Елө дүнө кечө төкчө сизин мейманхананын жахын
лыгында дөрд нәфәри өлдүрүбләр, једди нәфәр гадын а
гызы зорлајыблар.

Мән дүшүндүм ки, Нју-Јорк кими бөјүк шәһәри кәзиб
долангаң нә бир күнүн, нә дө бир һәфтәнин ишинди
Биз, «Америка» адланан бу «тамашаја» анчаг салондаг
бахырыг. Сәһнәнин архасындакы һадисәләрдән, гары
шыглыгдан чох вахт хәбәримиз олму. Сәһнәнин архасы
ны көрмәк үчүн хәјли вахт вә ймкан лазымдыр.

Кечән кечә өз нөмрәмиздә телевизора бахдығымыз
заман күчәдән кәлән түкүрпәдичи сиреналарын бир нечә
си бизим отелни әтрафында баш верән фачиәли һадисә
ләрдән хәбәр верирмин.

Сәһәрис биз, кимсәсиз күчәләри, елә бил әбәди ола
раг бетон сәкиләрә мыхланмыш көјдәләнләри сәјр едәндә
һардан биләјдик ки, бу көјдәләнләр, бу бетон сәкиләг
алышыб јанан парлаг, әлван витринләр өтән кечә нечә
фачиәли һадисәнин лал шаһиди олуб?

Әкәр бурада һәр шеј көрмәјә ймканымыз олсајды,
јәгин ки, дәһшәтә кәләдик. Лакин биз анчаг јаранма
сына милјонлар хәрчәләнмиш низамлы күчәләри, мағаз
залары, витринләри, банклары көрүрдүк...

Бир дөфә чәсарәт сдиб метроја да ендик. Ашағыда
алини јолдан кечәнләрә узалдыб, сәдәгә истәјән диланчи
ләр јер-јердән сәсләнирдиләр, лакин онлара һеч мәнәл
гојан јохду. Диланчиләрин палтарлары гәрибә иди. Чоху
раһибә бәнзәјјиди.

Нју-Јоркун метросу бизи хәјли тәәччүбләндирди.
Кәрпич диварлары олан хәлвәт, јарыгаранлыг, кимсәсиз
стансија ваһимәли иди. Елә бил — «Һадисә» адлы Аме
рика филминин кадрларына даһил олмушдуг. Бурада ик
истәјирсән — слә, нә чинајәт төрәдирсән төрәт, мане
олан, јахуд көмәк әли узадан тапылмајачаг.

Метроун вагонуна миһиб јола дүшдүк.

Вагону диварлары рекламләрә бәзәнмишди. «Ко
ко-кола» вә «Пепсикола». Чүрбәчүр гадын чораблары,
чылнаг гадын гычлары илә реклам олунурду. Бу рек
ламлар ичәрисиндә орда-бурда дајанмыш сәдә америка
лылары сәјр едирдик.

Гатар бизи истәдјимиз стәнсијаја чатдырмады. Јол
дакы стәнсијалары бириндә сүрүчү деди ки, бурадан о
јана кетмәјәчәк. Биз дүшүб, јенә көзләмәли олдуг вә о
бири гатарла јолумуза давам етдик.

...Ахшамлар вахтымзы нөмрәдә кечирмәјә чалы
шырыг. Чүнки һавалар чох сојугдур, каһ жагыш жагыр,
каһ гар... Балэдчимиз програм үзрә бизи бир јерә апар
мырса. Биз телевизор гуруб, Нју-Јоркун, еләчә дә бу
тун Американын он бир-он ики програмы арасында ма
раглы верилишын әхтарырыг.

...Ејбәчәр бир варлыг. Йки ајаглыдыр, лакин инсан
дејил. Бу һејбәтли варлыг, растына чыхан чаван гызлар
ы, онлары севкилиләрини боғур. Полис онун изинә
дүшүр, лакин ону тутмаг асан дејил. Гејб олур. Бу һејб
әтли варлыгдан бәһс едән филмин даваманы көрмәк
үчүн јәгин ки, һеч кәс телевизия экранындан ајрыла
билмир. Лакин филмин мараглы јериндә һадисәләр кә
силир, экранда јенә дә заводдан төзәчә чыхмыш миник
машыналары нүмәјиш етдирилир, ортајашлы бир киши
машыналарын шүшәләри үзәриндә ири һәрфләрлә јазыл
мыш гижмәтләри кәстәриб тамашачыларә масләһәт кө
рүр ки, мәнһ һәмни маркалы машыны алсынлар. Машы
нын хүсусијәтләрини, јајларыны, јумшаглыгыны, ичәри
синин сәлигә-сәһманыны нүмәјиш етдирил вә тәкрар
тәкрар масләһәт көрүр ки, мүшәриләр бу машына мејл
салсынлар. Сонра гоңшу машыны кәстәриб, бу машы
нын гижмәти даһа учузду. Бу машыны дә таблиг етдик
дән сонра үчүнчү машына кечир...

Сонра јенә һәмни һејбәтли варлыг экранда көрүнүр.
Јенә дәһшәтли һадисәләр баш верир... Кечәдир. О әтраф
да јашајан адамларын көзүнә јуху кетмир. Евларни га
пылары өз-өзүнә ачылыр, фәрјад, инилт, өлүм... Јенә аз
галырлар гатилини изинә дүшсүнләр, лакин о, мешәликдә
көздән титир. Ким исе үрәклениб, полис нәфәрләринә
көмәк етмәк истәјир. Һәмни чәсүр адам бир аздан сонра
гатиллә үзләшәчәк. Елә бу вахт һадисәләр јенә кәсилир,
телевизия стәнсијасы јени рекламлар кәстәриб. Мебел,
чылчыраг, гадын туалети, бәрбәрхана, ән јахшы сәдү
зәдәләнләр нүмәјиш етдирилир. Сонра јенә гадын шал
варлары, мүхтәлиф чәкмәләр кәстәрилр. Өзү дә буун
үчүн јәгин ки, миһләрә гадын ичәрисиндән сечилимиш
маникеншалар дә вәт олунур. Рекламлар үчүн мульти
пликасиадак истифадә едилр.

Белалыкка, бир филм ахыра гэдэр бахмаг үчүн үчдөрд саат сэрф етмәли олурсан. Нәһәт, Американын о күн үчүн тәблиғ етдији рекламларын чохусуна мөчбури оларга бахдыган сонра, филмин сон кадрларын көрүрүк... Һәмнин һейбәтли гатилә куллә дө тә'сир етмир. Ону һийлә илә газ камерасына салырлар. Камеранын һавасыны кет-кедә бошалдырлар вә гатил нә гэдәр һейбәтли олса да һавасыз камерада мәнһ олур.

Филмин дәнһәтнини тә'сир чөкилмәмши биз Нју-Йоркун күчәләриндән кәлән сиреналарын вьылытысы алтында өзүмүзү јухуја вермәјә чалышырыг...

Бәләдчимиз бизи Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатына апармағы гәраа алды.

Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилаты бинасынын архитектурасы, һансы ме'мар тәрәфиндән јарадылдыңы барадә, өлкәләрин чөкдији хәрчләр һаггында чох јазылыб. Мән бунлары тәқар етмәк истәмирәм. Анчаг көрдүкларымы вә эмоционал тәәссуратымы јазмаға чалышацагам.

Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилаты бинасынын комплекси, шүбһәсиз, көзәл мүасир ме'марлыг нүмунәсидир. Бинаны эң әлverişли јердә учалдылар. Көрпүләрин, гоншу биналарын вә дәниз гургуларынын ансамблы ичәрисиндә чох мөһтәшәм көрүнүр.

Кениш вестибүлдә хејли көзләмәли олдуг. Бизим дәстәдән башга, оларла өлкәдән кәлмиш сәјаһәтчиләр дө өз нөвбәләрини көзләјирдиләр. Бу тәшкилатын дахили бәләдчиләри вар. Һәмнин бәләдчиләр гонаглары бинанын салонлары илә коздириб, һәм Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатында кедән ишләр һаггында, һәм дө бу бинанын диварларыны бәзәјән гијмәтли паннолар, фрескалар һаггында мараглы мә'луматлар верирләр. Бурада демәк олар ки, бүтүн милләтләрин бәләдчи-нүмајәндәси вар.

Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатынын әсас вә ән бөјүк салонунда гызғын мүшавирә кедирди. Бу күн мүшавирәјә сәдрлик едән зәнчи иди. О, салонун јухары башында отурмушду. Бүтүн салонун вә мүшавирәнин көрүнүшү әзәмәтли иди. Бу бинада гулуг едән полицеләр чамааты бә'зи јерләрә бурахмырдылар. Чүнки онлара хуәси сакилик јаратмағы тапшырмышдылар. Лакин туристләр имкан тапыб башларыны пәрдәләрин арасына сохур, һәр шеји көрмәјә чан атырдылар.

Чох садә, һәм дө мөһтәшәм тәнасубдә, инчә зөвглә јарадылмыш бу бинанын һәр јери бахымлыдыр. Балкон-

дан ашагында вестибүлдә мараглы бир мәнзәрә ачылыр. Көјдән асылмыш улдузлар, Јер күрәси, атом гурулушуну тәсвир едән парлаг метал шарлар, јер атрафында пејкәләр... Бүтүн бунлар санки инсанын нәјә гадир олдуғуну сүбүт едир, һамыны мәнз емлә, бәшәријәтин тәрәггиси үчүн лазым олан хејирли ишләрә мәшгул олмаға чағырыр.

Нју-Йоркун мәшһур «Мүзик-һоллуна» кетмәк һәлә Москвада олдуғумуз заман програма салынмышды. Бәләдчимиз дө «Мүзик-һола» кедәчәјимизи бизе билдирмишиди. Лакин бирдән кәлиб хәбәр верди ки, бу, баш тутмајачаг. «Мүзик-һола» билет тапмамышды. Чох гәрибә иди. Американын интуристи океанын о таянндан кәлән гонаглары үчүн билет сифариш етмәјә имкан тапмамышды. Әлбәтә, она көрә дејилди ки, «Мүзик-һолун» билетләри бир ај габагдан сатылыр. Бу, садәчә сәһләнаркылыг иди.

Бәләдчимиз, газети бизә узадыб деди ки, бахын көрүн һансы тамаша, һансы концерт хошунуза кәлирсә, мүмсүн олса ора билет алаг.

Бизи «Oh, Кәлқүттә!» адлы тамаша марагландырды. Бәләдчимиз нәдәнсә өзүнү итирән кими олду. Мүәммәли бир тәрзәдә сорушду ки:

— Доғрудан, о тамашаја бахмаг истәјирсиниз?
— Әлбәтә, истәјирик!..

Ахшам јенә јағыш јағырды. Театрын бинасы чох да узагда дејилди. Мәшһур Бродвейдә иди. Мә'лум олдуғу кими, Нју-Йоркда бүтүн театрлар вә тамаша салонларынын чоху Бродвейдәдир. Театр бинасынын габағы чамаатла долу иди. Билетләр сатылыб гуртармышды.

Ичәри кирдик.

Вестибүлдә тамашачылар арасында мүхтәлиф милләтләрини нүмајәндәләрини көрмәк мүмкүн иди. Һәтта алыңларында гырмызы хал олан утанчаг һинд гызларыны да. Дедик ки, јәгин тамаша һиндлilәрин һәјатындан бәһс едәчәк. Лакин сонра мә'лум олду ки, тамашанын һиндлilәрә һеч бир дәхли јохдур.

Сәһнәнин гаршысында асылмыш пәрдәнин үзәриндә чылпаг гадын шәкли чөкилмишиди. Бу, ачыг-ачыгына парнографија иди.

Мусиги чалынды, пәрдә ачылды. Бир дәстә оялан вә бир дәстә гыз, әјинләриндәки хәләтләри рәгс едә-едә чы-

харыб, кетдикчө күчлөнөн парлаг прожекторларын ишы-
га алтында тамамылч чылгаг галдылар. Нә гадәр еҗбә-
чәр, нә гадәр абырсыз, һеҗсипјәтсиз нисанлар! Көз көрә-
көрә елә һәрәкәтләр етмәҗә башладылар ки, бизим адам-
ларын бир гисми илк дәгигәләрдән дуруб салону тәрк
етди.

Демәли, бу кечәмиз дә һечә чыхды.

Јенә нөмрәмизә гайтдыҗ вә телевизору гурдуҗ. Аме-
риканын телевизия програмлары ичәрисиндә јенә дә
мараҗлы верилишләр ахтармаҗа башладыҗ. Бир-бирини
амансызчасына күлләбарана тутан ковбојларла раст-
лашдыҗ. Јенә машиналар һаггында тәзә мә'луматлар
ешитдик.

Нәһәјәт, илыҗ, күнәшли бир күн. Мағазалары кәзмә-
ји гәрәра алдыҗ. Киши көйнәкләри доггуз, он ики, он алт-
ы доллардыр. Бир-ики мағазә о јанда һәмни көйнәкләр
ици доллар дохсан доггуз сентәдир. Бөјүк бир столун
үстүнә галаглајыблар. Мүштәриләр галагланмыш көј-
нәкләр ичәрисиндә хошакәләри сечирләр. Көјнәк көјнәҗә
гарышыб, рәнк-рәнкә. Бирин — ики доллар, бирин — дөрд
доллар. Мән белә алыверә Јапонияда дә тәсадүф етмиш-
дим.

Шәһәрин мәркәзиндә бөјүк мағазаларын чохунда гәри-
бә мәнзәрәләри сәјр едикрик. Бир јанда «Хилас ордусу»
наркомлары, тирјәкчиләри дүчәр олдуглары бу амансыз
хәстәликдән гуртармаҗ үчүн чамаатдан пул жыҗыр, бир
јанда узунсаҗлы оҗланлар вә ыгызлар сәкиләрин үстүндә
отуруб өз әл ишләри олан сығалары, кәмәрләри, гол-
бағлары јерә сәрдикләри парчанын үстүнә сәпәләјир вә
һәм бир-бирләринә назлајыр, һәм дә алыверә едикрләр. Бир
јанда Санта Клаус — Американын шахта бабасы өз ән-
әниви кәјиминдә индидән јени ил сөһбәтләри апарыр,
бир јанда шабаҗыд говуруб сатырлар.

Бөјүк мағазаларда јаман гәрибәлик вар. Гиймәтләри
салынмыш малларын әтрафына о гәдәр адам жыҗышыб,
о гәдәр әл гурдаланыр ки, билмәк олмур бу маллары
пулулу вериб апарырлар, јохса елә пулсуз чантаҗа атыб
чыхыб кәдирләр. Соңралар ешитдик ки, бу мағазаларын
кизили јерләриндә телевизия гургулары вар. О, телеви-
зия апаратлары васитәси илә мағазә кешикчиләри бү-

түн шә'бәләрә нәзарәт едикрләр. Буна көрә дә белә маҗа-
заларда чох вахт сатычы көрүнмур.

Баһалы мағазаларда исә вәзијјәт башга чүрдүр.
Мүштәри көрмәк олмур. Белә мағазалар әсасән хәлвәт-
дир. Ичәри кирирсән, сәни гаршылајан сатычылар елә
мәһрибанлыҗ, елә һөрмәт көстәрирләр ки, бир шәј алма-
мыш кетмәк олмур. Бурада һәр шәјин гиймәти бирә-он,
бирә-ијirmi баһадыр.

Ашаҗы мәртәбәләки малларын гиймәти јухары мәртә-
бәләрдәкиңә нисбәтән учуздур. Дејиләнә көрә, бә'зи аме-
рикалылар ашаҗы мәртәбәҗә ениәји өзләринә ар билир-
ләр. Лакин биз америкалы дејилдик. Бүтүн мәртәбәләри
кәзирдик.

Ашаҗы мәртәбәдә ишләјән сатычылар даһа мәһрибан,
даһа сәдә нисанлардыр. Чох сөһбәтчилдикрләр. Күлүб-
данышыр, зарафат едикр, һарадан кәлдијимизин сорушур-
дулар. Учәбојлу, јетмиш јашларында гәчә америкалы
ешидәндә ки, биз Совет Итиҗфагынданыҗ, чох севинди,
сорушуду ки, һансы јерләрдәник. Дедим ки, Азәрбајҗан-
дан. Деди мән орада олмушам. Чәлд мәнә шимал гүт-
бүндә јашајанлар даһа лазым ола биләчәк бир күрк
тәклиф етди. Күркә бахан кими күлүб дедим ки, сиз
Азәрбајҗанда олмамсыныз. Азәрбајҗанда ыш ајла-
рында бә'зән гар јаҗса да, белә күркүн ичәрисиндә биз
бишәрик. Дедим ки, биз күнәшли өлкәдән кәлмишик.
Одлар дијарындан!

Нју-Јоркун кимсәсиз күчәләри илә сел кими ахан
бәрли-бәзәкли миник машиналары әсасән чох бөјүкдүр.
Узунлуғу алты метрә јахын. Бу да онларын даһа тез-тез
вурулуҗ әзилмәсине сәбәб олур. Таксидә кәзмәк чох
баһадыр. Әкәр америкалы истәјирсә ки, ону һәр јердә
һөрмәтлә гаршыласынлар, кәрәк бу илин ахырында кәл-
ән илин моделини, јә'ни 1971-чи илин ахырында 1972-чи
илин јени модели сајылан миник машинасыны аласын.

Чох көһнә машиналар да раст кәлмәк олур. Көһнә
машиналары сатмаҗ үчүн бөјүк мејданчалар дүзәлдилиб.
Бура мүштәри әз кәлир. Мүштәрини олмајан базар ка-
садлашыр. Бу мејданчаларә гојулан бә'зи машиналар,
јалныз америкалыларын тәсәввүрүндә көһнә сајылып,
Әслиндә белә машиналары чох да ишләтмәјибләр. Бу
машиналар тәзә моделинә машын чыхан кими көһнәлик,
гиймәтләри хәјли ашаҗы дүшүр. Пулу нисбәтән әз олан
адамлар өзләринә машиналары белә комисјон мејданча-

ларындан алмага чалышырлар. Машынын гижмәти јашына көрә тәжин олуур. Мәселән, 1972-чи илде 1971-чи илин машиныны гижмәтини нисбәтән итирискә, 1970-чи илин машинына даһа артыг итирир. Беләликлә, 1966—64-чү илин машины, демәк олар ки, тамамилә гижмәтдән дүшүр. Пулу олан адамлар һәмишә жени илин машиныны алырлар. Пулу нисбәтән аз олан, лакин жүксәк дайрәләрдә казиб доланан адамлар да белә етмәжә чалышырлар. Әксәријәтин һәр ил жени машын алмага имканы олмур. Чохлары јалныз нечә илдән бир ала билирләр. Көһнәлән машынларыны исә чох вахт аларыб машын гәбристанлыгына туллајырлар. Биз белә гәбристанлыгыра чох тәсадүф едирдик. Бир-биринин үстүнә галанмыш минләрлә машын.

Бәләдчимиз бизә деди ки, көһнә машынлары бу гәбристанлыға кәтириб гојмаг үчүн машын саһиби 30 доллар вермәлидир. Елә һаллар да олур ки, көһнә машын саһибинин машины жарарсыз һала дүшүр. 30 доллар пулу да олмур. Јахуд олса да пулу һавајы јерә вермәк истәмир, буна көрә дә машины кимсәсиз бир јердә туллајыр, нөмрәләрини көтүрүб, арадан чыхыр. Бәзи һалларда полис һәмин машын саһибини моторунун нөмрәси вәситәси илә тапыр, һәм 30 доллары, һәм дә машын саһибинин ахтардығы үчүн сәрф етдији әмәк һаггыны ондан алыр. Беләликлә, бу һәрәкәт машын саһибинә даһа баһа баша кәлир. Буна көрә дә мүфлисләшмиш адамлар һәлә мотору ишләјән һәрәкәт едә билән машынлары эн учуз мејданчалара кәтирир, гәлик-гуруша сатырлар. Мәселән, он беш доллара сатылан машынлар да вар. Әкәр механик арајыш версә ки, он беш доллара сатылан машын түстү бурахмыр, о машины сатмаг олар. Нју-Јоркун күчәләриндә түстү бурахан машынлары сүрмәжә ичазә вермирләр, шәһәрин һавасы онсуз да чох агырдыр.

Нју-Јоркдан Вашингтона кетмәк үчүн тәјјарә мејданына јола дүшәндә көрүләрени бириндән кечмәли олдуг. Даша дөнүмүш мешәликләри хатырладан көјдәләнләри архада гојуб, бирмәртәбәли Американын јоллары илә кедирдик. Бир-бири илә јанашы, бир-биринә бәнзәјән көрпич евләр... Артырма, сәлигәли гараж. Бүтүн евләр бир принцип үзрә гурулуб: «мәним евим, мәним аиләм, мәним кичик галам».

Јоллар чүрбәчүр миник машины мағазаларынын, машын гәбристанлыгыларынын, машын сатылан мејдан-

чаларын јанындан кечир. О гәдәр белә алвер мејданчалары, белә мағазалар вар ки, кет-кәдә ајдын олур — миник машины Американын вә америкалыларын эн гүдрәтли аллаһыдыр. Рәван, кениш, раһат, сәлигәли јоллар...

Биз сәссиз филмләрдән башлајараг, мүһарибә иләринә гәдәр Американын дөмир јоллары һаггында чох бәди филм көрмүшүк. Нә гәдәр мараглы һадисәләрини шаһиди олмушугу... Бу јоллар әтрафында һиндлиләрлә, кавбојларла кедән мүбаризәдән бәһс едән бәди филмләр инди дә бизим һағызәмиздән чыхмамышдыр. Лакин инди, бурада, Американын чох һиссәсиндә һәмин романтик дөмир јоллары өз оһәмијәтини итирмишдир. Чүнки әсәс нағлијат тәјјарә вә миник машынлардыр.

Тәјјарә мејданына јахынлашырыг. Јоллар мәртәбә-мәртәбәдир. Саға кедән јоллар биринчи мәртәбәдә, сола кедән јоллар икинчи мәртәбәдә, тәјјарә мејданына кедән јоллар үчүнчү мәртәбәдәдир.

Тәјјарәжә миниб Американын пајтахты Вашингтона јола дүшүрүк. Сәјаһатимиз јалныз бир саат чәкәчәк. Тәјјарә кичик вә сәлигәлидир. Стүардессалар бизә мејвә ширәси тәклиф едирләр. Ширәни ичиб јеримизи раһатламаға имкан тапмамыш, тәјјарә Вашингтона енмәжә башлајыр.

Вашингтонда да һава булудлу иди. Америкаја кәлдимиз күндән бу вахта кими әмәлли-башлы күнәш көрмәмишдик. Вашингтонун бејнәлхалг тәјјарә мејданчаларынын биринә ендик. Јаман гәләбәлик иди. Мүхтәлиф өлкәләрдән кәлмиш гонаглар, ишкүзар адамлар, сәјјаһлар... Бу да чох тәбйидир. Чүнки Вашингтон Бирләшмиш Штатларын пајтахтыдыр.

Бәләдчимиз деди ки, Вашингтонда бундан башға даһа бир нечә бөјүк бејнәлхалг тәјјарә мејданы вар, бу шәһәрдән һәр күн 800 тәјјарә учуб дүньянын мүхтәлиф шәһәрләринә сәрнишин апарыр.

Вашингтон вахты илә саат 14 иди. Бир саат јарымдан сонра бурада һава гаралмалы иди. Буна көрә дә биз вахтымыздан мүмкүн гәдәр сәмәрәли истифадә етмәли идик.

Евләрин диварларында алышыб-јанан әгрәбсиз саатлара тез-тез тәсадүф едирдик. Бу саатлар Јапония фирмасына мәнсуздур. Америкада вә дүнјанын бир чох өлкәләриндә белә әгрәбсиз саатлары јапон фирмасы гурур.

Вашингтонун күчөлөрүндө, эсасэн, бир-ици-үч мөртө-бәли бишалар чәркәләнир. Бу бишаларда бир нечә аялө-жашайыр. Елө бишалар да вар ки, анчар бир аялөжә мән-сүбдүр. Жарыммөртөбө һүндүрлүжүндө нахышыла, мөһөч-чөрли пилләкән салыгәли күчә гапысына галхыр. Евлөр, эсасән кәрпичдөн тикилир. Бә'эзон бир нечә тинин көрүш-дүжү күчөләрин ортасы хырда мејданчаја чеврилир. Бу мејданчаларда һөкмөн һөжкөлө тәсадүф олунур. һөжкөл-ләрин әксәријјәти бир-биринә бәнзәјир. Ат белиндә сәр-кәрдә, јахүд дөвләт хадими...

Шәһәрда бир дәнә дө олсун фабрик вә завод јохдур. Әсасән сәфирликләр, тичарәт мәркәзләри, ширкәтләр, дөвләт идарәләри, музейләр, мәктәбләр, мағазалар вә кино-театрлардыр.

Бу шәһәрда ән уча бина «Капитола» вә «Аг евдир». Мә'лум олдугу кими, чохдан гәбул олунмуш гәрәра эсасән бу ики бинадан һүндүр бишаларын тикилмәсинә ичазә верилмир. Буна көрә дө Вашингтонда тәсадүф олунан ән уча бишалар он ики мөртөбәлидир.

Потомок чајынын сәһилләри чох мәнзәрәлидир. һәр ики сәһил боју чәркәләнән ағачлар Јапониядан кәтирилмишир. Сакура, јә'ни киләнар ағачлары чичәкләнән-дә Американын чох шәһәрләриндән чамаат ахышыб Вашингтона кәлир, ағ-чәһрајы чичәкләр ачмыш ағачларын көз охшајан мәнзәрәсини вә бу мәнзәрәнин Потомок су-ларында әкс олунмасыны сәр едилрләр. Бу бир ән'әнәјә чеврилмишир. Лакин Потомок чајында һеч вахт, һеч кәс чиммир. Ән ишти һаваларда белә бу чајда чиммәк гадагандыр. Америкалылар бу чајы зәһәрли чај һесаб едилрләр. Куја вахты илө бу чајда чимәнләр полимнелит хәстәлијинә тутулублар. Вашингтонун ән бахмалы јер-ләри бу әтрафдадыр.

Чәфферсонун пантеону, Авраам Линколнун мөгбәрә-си, Вашингтонун учу көјә диранмиш даш хатирәси. Бу даш хатирәләрин, бу пантеонларын әзәмәтли көркәми вар, сәјјаһлар бураларда шәкил чәкдирмәји севирләр. Президент Рузвелтин Вашингтондакы хатирәси исә ени бир метр, һүндүрлүјү метр жарым мәрмәрдән ибарәтдир. Вашингтонун музейлериндә, демәк олар ки, дүнјанын бү-түн көркәмли рәссамларынын ишләри вар.

Мәни Арлингтон гәбиристанлыгы даһа чох марағлан-дырды. Минләрлә әскәр вә забит басдырылмыш бу гәби-ристанлыгын тә'сиринин сәбәбини ајдынлашдырмаға

чалышдым. һәјәтда да, инчәсәнәт сәһәсиндә дө күтләви сәһнәләр бизи һәјәчәнлайдырыр. Арлингтон гәбиристан-лыгы она көрә тә'сирлидир ки, бурада һамы өз сон рүт-бәсини алыб бәрәбарлашмишир. Бүтүн гәбирләр бир-биринин ејнидир. һара бахырсан, бир өлчүдә ағ гәбир-дашлары, һарадан бахырсанса — дүзүнә, чәпаки, јуха-рыдан, ашағыдан — гәбирләр әскәр кими чәркәләнмиш-дир. Минләрлә, он минләрлә ејни өлчүдә лал гәбирләр.

Аз гала һәр гәбрин үстүндә, һәр гәбрин башлашында бир шәләгујруг дәлә ојнајыр, өзүнә јем ахтарыр. Дәлә-ләр дө өз ишләрини чох сәсиз көрүр, елә бил гәбирләр-дә јатанларын әбәди јухусуну позмаг истәмирләр.

Арлингтон гәбиристанлыгынын ән уча нөггәләринин бириндә ханчәснәә өлдүрүлмүш президент Чон Кенне-динин гәбри.

Гәбрин гаршысында әбәди мөш'әл јаныр. Бу Кенне-диләрин сон мәнзилидир. Өлү Кеннедиләр. Бир аз аша-ғыда Чон Кеннединдән сонра өлдүрүлмүш кичик гарда-шы Роберт Кеннединин тәзә гәбри салынмышдыр. Ед-вард Кеннеди исә намизәдлийини Америка президентли-јинә ирәли сүрмәкдән имтина етмишир. О сенатордур. Лакин демишир ки, «кеч-тез Кеннедиләр јенә Аг евә кәләчәкләр. Мән дө олмасам, Кеннедиләрин ушағлары чохдур».

Арлингтон гәбиристанлыгында марағлы бир һөжкәл вар. Групплашдырылмыш һөжкәлдир. Икинчи дүнја мұһа-рибәсинин иштиракчылары олан әскәрләр, јаралы јол-дашларынын алиндән дүшән Америка бәјрагыны сахла-маг истәјирләр. Онлар да јаралыдырлар, ајаг үстүндә күчлә дајаныблар. Лакин бир-биринә көмәк едир, бәјра-гы сахламаға чан атырлар.

Бәләдчимиз дејир ки, бу һөжкәли сәнәдли фотография эсасында јарадыблар. Дејир ки, Американын үч јериндә Дөвләт бәјрагы һеч вахт ендирилмир: Капитолидә, Аг евин үстүндә вә бу һөжкәлдә...

Бизи мейманханаја кәтирдиләр. Чох салыгәли вә ба-һалы мейманхана иди. Нөмрәмизә галхмаздан әввәл Викторија бурада дөстәмизә бәләдчилик едәчәк гоча-ны — мүсҗә Жаны бизә тәгдим етди. Викторија Нју-Јор-ка гәјятмалы иди. һамымыз јығышыб она хатирә олараг Москвадан алыб кәтирдијимиз гәшкән бир саат бағыш-ладыг. Бир нечә дөстәјә бөлүндүк. Чүнки бурада да бизә хәбәрдарлыг етмишидләр ки, эсасән, бир-ици күчә илө

казмэк олар. Галан күчэлэрлэ казмэҗи мэслэхэт көрмүр-дүлэр. Соиралар ешитдик ки, зэнчи азаддыгы һэрэкатынын мэшһур хадири Мартин Лүтер Кинг хаинчэсинэ өлдүрүлдүкдэн сонра Вашингтонда бөҗүк тоггушмалар олуб. Вашингтонда јашајан зэнчилөр арасында елә һэјачан галхыб ки, Америка пајтахтынын бир нечэ күчэсиндэ јангылар төрөҗиб, евлэр, мөһөллөлэр ода бүрүнүб. Зэнчилэр Мартин Лүтер Кингин хаинчэсинэ өлдүрүлмэсине чаваб олараг евлэрэ од вуруб, мағазаларын шүшөлөрини сундырыб, тар-мар едирмишлэр. Һэјачан о дэрэчэдэ шиддатли инмиш ки, Вашингтонун јүксэк даиралары полисэ эвр вериб ки, һэлэлик зэнчилэрэ нэ эл вурсунлар, нэ дә онлара гаршы силаһ галдырсынлар. Лакин полисин нэзэриндэн һеч кэс гачмајымыш. Ертэси күнү, һэјачан јатандан сонра «хүсуси фаалијјэт көстөрөн» зэнчилэри бир-бир евлэриндэн апарыб, дустаг едиблэр.

Јанмыш мөһөллөлэрэ, гаралыб көмүрө дөнмүш евлэрэ баха-баха Вашингтонун мэркэзи күчэлэринэ кэлиб чыхдыг. Мағазалары кээдик, сэркилэрэ тамаша етдик. Сонра совет сәфирлијинэ гонаг кетдик.

Америкада олдуғумуз бир нечэ күнүн эрзиндэ, нөһәјэт, рус хөрөҗи јејэ билдик. Сәфирлијин өз јемөкханасы, өз ашпазлары вар.

Ахшамүстү Кеннеди мэркэзинэ кетдик. Башдан-баша аг мөрмөрдөн һөрүлүмүш бу мөһтөшөм сарајы Кеннединин аилэси өз пулу илә тикдирмишдир. Американын өз бүтүн дунянын өз мэшһур ифачылары, о чүмлэдөн совет ифачылары бураја дәвөт олуначаг, бурада көзөл концертлэр верилөчөк.

Ашагы мәртөбөнин вестибүлүнү һүндүрлүјү азы ијирми метрө јахындыр. Үчүнчү мәртөбөнин кешиш даш артырмасына чыхырыг. Вашингтона мүхтәлиф јолларла ахышыб кэлән машын селинин сејринэ далыр, дөҗи-башы һаваланан тәјјарэлэрин гырпым чалан ишыгларына бахырыг. Машынлар көрүнүр. Онларын ишыглары елә бил јерлэ көј арасында һэрәкэт едир, һава рүтүботли олдуғу үчүн адама елә кәлир ки, машынлар аквариумун ичэриндэ үзүр. Јүзлэрлэ, миңлэрлэ машын ашагы вэ јухары јолларла ахышыб јахынлашыр, јахүд Вашингтону тәрк едиб узаглашыр. Бу ишыг селинин арасы кәсилмир. Һәр јан, һәр јан машын селинө гөрг олмушдур...

Вашингтонда јашајанлар әсасән идарэ вэ мағаза ишчилэридир. Һәр сәһәр јүз сәксән миңа јахын машын ида-

рэлэрэ кедир. Күчэләрдэ гәләбәлик јараныр. Көрпүләр тутулур. Күчэ һэрәкәтинин идарэ етмэк үчүн верталјотлар һаваја галхыр, орадан хәбәр верирлэр ки, һансы күчэдэ һәрәкэт нисбәтән аздыр. машынлар һансы көрпүдән даһа раһат кечэ билэр.

Сан-Франсискоја учмаг үчүн тәјјарэ лиманына јола дүшүрүк. Көрпүдөн кечиб Вашингтону тәрк едирик. Јенэ раһат јоллар, көзөл мөңзәрәләр... Лакин бүтүн јол узуну әтраф тиканлы мәфтиллэрлэ чәпәрэ алынмышдыр. Бәләдчимиз бизэ дејир ки, бу јолдан бир аддым да о јана кечмэк олмаз. Чүнки јол дөвлөтиндир. Әтрафдакы торпаг, мешэ исе ајры-ајры варлылары мәхсусдур. Бу варлылары арасында фермерләр дә вар.

Мө'лум олдуғу кими, Америкада кәнд аңлајышы жохдур. Ајры-ајры фермалар вә фермерлар мөвчуддур.

Һәмин кимсәсиз јолларла, инс-чинс көрүмәјин фермаларын канары илә һејли кетдикдән сонра мүәсир үслубда тикилмиш көзөл бир тәјјарэ мејданына кәлиб чыхырыг. Бу да бејнәлхалг тәјјарэ мејданыдыр. Бурада да боллу мағаза вар. Башдан-ајаға шүшөбәнд олан даирәви биңанын ән бахымлы кушәлэриндэ сувенир мағазалары јерләшир. Саатлар, голбаглар, үзүкләр, шәкилли китаблар, шлјапалар, галстуклар, Американын мөңзәрәлэри, саггыз, кофе — һәр шеј. Вэ бу шејлэрин дә чохунун үстүндэ башга шөһәрләрдә көрдүјүмүз кими «Јапонияда дүзәлдилмишдир» маркасы...

Бир аз сонра микрофонла нәсә хәбәр верилер. Отурдуғумуз көзләмә отагы һэрәкәтэ кәлир. Бәли, отаг әсас биңадан ајрылыб, мејдандакы бөҗүк, гәшөк тәјјарәјэ сары кедир. Кешиш пәнчәрәләрдән бахыб, бүтүн биңанын диварлары боју чәркәләниш белэ «көзләмә отаглары» көрүрүк.

Көзләмә отагы бизи узаг мәсафәјэ улан реактив мүһәрикли тәјјарәјэ јахынлашдырыр. Отагдан бирбаша тәјјарәјэ аддымлајырыг. Һәр тәрәфиндэ үч күрсү олан бөҗүк тәјјарәнин чәркәлэри арасында кәзиб, өз јеримиздэ әјләширик. Белэ бөҗүк тәјјарәләрдэ ән баһалы купеләр дә вар. Үрәјин истәјөн вахт узан, јат. Аңчаг бизим јеримиз о купеләрдән һеч дә нис дејил. Стүардессалар бөҗүк ишкүзардыг көстөрирләр. Бу гәдәр сөрнишинэ гуллуғ етмэк, һамынын хошуна кәлмэк, истәјинэ, хаһининэ әмәл етмэк о гәдәр дә асан дејил. Лакин чаван, зәриф стүардессалар елә бил һеч јорулмурлар.

Селюфан бағламаларда бизе нәсә верирләр. Бу, гу-
лаг радиосудур. Күрсүнүн дирсәк јериндә јувалара та-
мыр. Чидди мусигиә гулаг асмаг истәјирсәнә, бир
дүјмәни басырсаң. Јүнкүл мусиги — башга дүјмә. Өзү дә
бу ади мусиги дејил, стереофоникдир. Елә бил бир нечә
јердә сасланир. Мусигини санки бир нечә өлчүдә еши-
дирсән. Бүтүн јоду бу көзәл мусигинин сәдалары алтын-
да каһ мүркүләјирки, каһ да тәјјарәдә ајры-ајры һади-
сәләри мүшаһидә едирки.

Чәркәләр арасында гачан ушағлар јорулмаг билмир-
диләр. Учан тәјјарәнин каһ о башына, каһ бу башына
јүзүрүрдүләр. Гәшәнк кејнимиш, сүнбүл сачлы, алты
јашлы бир гыз, рәңкли албома бахан дөрд јашлы бир
огланн дирсәјинә тохунду. Албом чәркәләрин арасына
дүшдү. Гыз, огланлан үзр истәмәјә, ону бағышламасыны
хәһиш етмәјә башлады. Оглан чаваб вермәди. Албомуңу
гаддырыб вәрәгләди. Гыз әл чәкмирди. Нәһајәт, дөрд
јашлы оглан гашларыны чатыб чаваб верди: «Бу о гәдәр
дә бөјүк проблем дејил, ханым».

Даллас тәјјарә мејданында бизе дедиләр ки, дајанма-
гын вахты гысалдылыб. Чүнки тәјјарә јолда бир балача
ләкијиб.

Бурада дајанмаға онсуз да һәвәсимиз јох иди, шәһә-
рин ады Кешидини өлүмүнү јада салырды.

Тәјјарәмиз јенидән һаваланыб Сан-Франсискоја са-
ры үз тутду. Далласда тәјјарәмизи јени стүардессалар
гәбул етмишдиләр. Бу гызлар даһа зирәк, даһа чазибәли
идиләр.

Тәјјарәчи тәјјарәни јахшы идәрә едәндә, јердән раһат
ајрыланда, јахуд јерә раһат ендиридә сәрнишинләр әл-
чәлиб, ону алгышлајырдылар.

Көзәл мусиги сәдалары алтында Сан-Франсисконун
тәјјарә мејданына едик. Јенә дә диварларда әгрәбсиз
ишләјән саатлар, јаныб-сәәнә доғигәләр, архада галан
заман. Бу саатлар елә бил нисан өмрүнүн нә гәдәр тез
кечидијини һәр тибащы јада салмаг үчүн гурулмушдур.

Бәләдчимиз Мүсјә Жан јолбоју бизе изаһат вермәјә
чалышыр, әмма јенә дә һәр шејдән чох өзүндән даны-
шырды. Ман она «Гаја» вокал квартетинин маһны мал-
ларыны, Азәрбајҗан балетнин тәсвир едән рәңкли шә-
килләри бағышлајанда, сәниңчән көзләри долду. Биз
она өз арамызда «Кәрбаләи Жан» дејирдик. Ахы, о,
Кәрбаланы зијарәт етмишди.

Бу вахта гәдәр көрдүјүмүз шәһәрләри, мејданчалары,
күчәләри елә бил узадан сејр етмишдик. Бу шәһәр-
ләри, күчәләри елә бил биздән нәсә узаглашырды.
Сан-Франсискода исә бир мәһрәмлик һисс. етмәјә баш-
ладыг. Бәлкә бу она көрә иди ки, сәдә фәһлә евләрини
јанындан, зәһмәт адамларынын јашадыгы, ишләдији
мәһәлләләрән кечирдик. Лиман, заводлар, касыб ке-
јимли, далагын фикирли, гајгылы инсанлар, јолдан кечән-
ләр, трамвај көзләјәнләр...

Сан-Франсискода һәлә трамвај ишләјир; өзү дә мәр-
кәзи күчәләрдә һәрәкәт едир: Евләрин арасында, мејдан-
чаларда тез-тез машын дајаначағларына раст кәјрилик.
Бәләдчимиз дејир ки, әкәр машыны гадаған олан јер-
ләрдә сахлајырларса, сүрүчүләр, јахуд машын саһибләри
чәримә олунурлар. Чәримә 25 доллара гәдәр галхыр.
Мәсәлан, бир евни саһиб евинин габагында машын сах-
ланмасына разы дејилсә, бу һагда полисә хәбәр верир;
гәрәр чыхарырлар. Әкәр көрсә ки, ким исә бу гәрәри
позуб, машыны онун евинин габагында сахлајыр, чәд
нөмросини јазыб, полисә зәнк вуур. Һәмин ев саһиб-
нин хејринә олараг машын јијәсини, јахуд сүрүчүнү чә-
римә едирләр. Бу да бир нөв газанч мәнбәјинә чеврилиб.

Америкада гәрибәлик чохдур: бәләдчимиз дејир ки,
Америкада евдәр гадынлар да ев ишләри саһәсиндә елми
дәрәжә ала билирләр. Ев ишләри үзрә елмләр доктору
дәрәжәс әди алан гадынлар да вар. Мүсјә Жан фикри-
ни давам етдири дејир ки, америкалылар һәфтәдә, әсә-
сән үч күн әт јејирләр, бир күн балыгла, галан күнләр исә
мејвә вә тәрәвәзлә доланырлар.

Сан-Франсискодакы отелимиз дә чох сәлигәли вә
бахымлы иди. Ады «Һоллидеј-Енс» иди. Јә'ни бајрам
меһманханасы. Бу мөшһур меһманхана фирмасыдыр.
Бу фирманын меһманханаларына дунјанын бир чох шә-
һәрләриндә раст кәлмәк олур. Буранын сувенир маға-
засынын саһибни чинли гадын иди. Бәләдчимиз бизә деди
ки, чиниләрин ән бөјүк мәһәлләси Сан-Франсискода-
дыр. Магаза саһибләри, бөјүк мүлкијјәт саһибни олан
варлы чинлиләр... Меһманхананын әтрафындакы мәһәл-
ләләр дә бизә нә исә јахын вә мөһрән көрунду. Фәһлә
мәһәлләләри иди. Сәкиләрин чоху тахта-шалбанла өртүл-
мүшдү. Бурада метро тикмәјә башламышдылар.

Бу шәһәрин күчәләри Вашингтонун вә Нју-Йоркун
күчәләриндән фәргли олараг чамаатла долудур. Бу бәл-

кә ондөн ирәли кәлир ки, бурада һавалар хәјди ылыг кечир. Ахы, биз Атлантик океанын сәһилиндән бир сьырајышла Сакит океанын сәһилинә кәлмишидик. Дејиләнә көрә, бурада ғышла јаз температурунун фәрги он-он ики дәрәчә олу. Әһлиндә илин орта температура он ики-ијirmi дөрд дәрәчәдир.

Сан-Франсисконун фәһлә мөһләләриндән узаглашыб јухарыларә, варлылар јашајан мөһләләрә үз туруг. Пијада кетмәк мүмкүн дејил. Чүнки күчләр енишли-јохушлудур. Елә күчләр дө вар ки, јухарысына анчаг машына галхмаг олу. Автобусумуз бу фантастик дикдрләри галхыб, Сан-Франсисконун кениш вә варлы мөһләләрәни јетишир.

Јапонсајагы тикилмиш мейманхана мәнә бир аныға Токнону хатырладур. Мейманхана јапонларә мәхсусдур. Үмумјәтлә, бүтүн мөһәллә јапонларын әһиндидир. Јухарыдан баханда шәһәрин бүркүсү ичәрисиндән беш-он көјдәлән бојланур. Лакин Сан-Франсиско әсәсән бир-мәртәбәли өвләрдән ибарәтдир. Хырда, сәлгәли, бир аилајә мәхсус өвләр. Испансајагы тикилмиш биһалар...

Бүтүн шәһәр күнәш нуруна гәрг олу. Јоғун вә назик көвдәли палмалар. Шәһәрин дикдр јериңдә узун сүтунлардан өзүнә тәкан вермиш әчанб архитектуралы биһалар, тәмиз күчәләр, өвләр вә машынар...

Сан-Франсисконун ән јүксәк јериндә елә бил һавә океанына гәрг олмуш шәһәри сәјр едирик. Мәнзәрәси тәсвир кәлмир. Тәсәдуфи дејил ки, бура дүнијанын ән көзәл шәһәрләриндән бири сајылыр.

«Ғызыл көрпү» адалан көрпүдән кечиб, Сакит океанын сәһилинә кәлирик. Буругсачлы, учабој бир оғлан чәкдији шәкилләри сәһилә ениң пилләләрин хырдача мейданчасында дашларә сөкәјиб, ачыг һавада сәрки тәшкил еләјиб. Күчәләрин мәнзәрәләри, өвләр, ағачлар, ғыз вә оғлан портретләри. һамы шәкилләрә бахыр, анчаг һеч кәс алмыр. Оғлан дарыхмыр, биз онунла сөһбәт едирик. Ијirmi үч јашы вар. Инди даһа һеч јердә охумур. Неј күлүмсүңүр. Ағ, сарламан дишләри вар, тәбәссүм она јарашыр. Бизимлә марағланыр, ким олдуғумузу сорушур. Чохдан билдијим вә јадымдан чыхардығым сөзләр һеч билмирәм һарадан јадыма дүшүр. Онула сөһбәт едирәм. О мән баша дүшүр, мән дә ону. Ким олдуғумузу, Сан-Франсиско һагғында тәәсүратымызы дашышырам. О гәдәр ширин сөһбәт едирик ки, јолдашларым

мәним бирдән-бирә белә сәрбәст даныша билдијимә тәәчүб едирләр. Чох гәрибәдир. Бә’зән ән ади сөзләри унудурам. Башлајырам ибтидаи инсанлар кими һәрәкәтлә, ғаш-көзлә дашышмаға; бә’зән дә сөзләр һарданса јадыма дүшүр вә сөһбәт беләчә ширинләшир...

Бәләдимиз сәһилдән бир аз аралы бозаран аданы көстәриб деди ки, Алкатрас адасыдур. Вахты илә һәмни аладакы һәбсханада мөшүр гулдур Алкопоне дустаг имши. Инди һәбсхана тамамилә бошдур. Ада вә һәбсхана бир јердә сатылыр. Габағлар ғыјмәти чох јухары иди. Сонра көрдүләр ки, мүштәрисә јохдур, ғыјмәтини ашағы салдылар. Инди чәми јарым милјона сатылыр.

Ғајыданбаш чинлиләр мөһәлләсиндә автобусдан дүшүб мейманханаја пијада кедирик. Чинлиләрин дар, узунсон мағазалары бир-биринин бөјрүнә ғысылмышдыр. Шәһәрин бөјүк бир һиссәсини чинлиләр тутур. Чинсајагы тикилмиш өвләр, гәлјаналтылар, әт, тәрәвәз, мейвә, хырдават мағазалары...

Тез-тез бир-биримизи итиририк. Бир аздан сонра јендән растлашырыг. Анчаг о гәдәр дә дарыхмырыг. Чүнки мейманханамызы тапмаг асандыр. Бунун үчүн анчаг күчәбоју узушағы кетмәк ләзимдур.

Мейманханаја Ғајыдырыг. Бир аз истираһәт едирик. Телевизија верилишләринә бахыб, јенә шәһәрә — Сан-Франсисконун ахшам мәнзәрәләрини сәјр етмәја чыхаҗагы.

Програмларын бириндә сәһнәдә, тамашачыларын ғаршысында чыхыш едән ики нәфәри көстәрирдиләр. Биринчиси ортајашлы бир киши, о бири Ғара ејнәкли, чаван бир оғланды. Олар бир аз данышдылар. Нә исә күлмәли сөһбәт едирдиләр, чүнки залда һамы күлүрдү. Сонра Ғара ејнәкли оғлан әһиндәки китараны узун, арыг бармағлары илә диндирдә, охумаға башлады. Јахшы охујудур. Јары маһны, јары речитатив. Бир сөзлә, бу мусиғили сөһбәт иди. Салонда ким исә исә ғышғарды. Ғара ејнәкли оғлан ғышғаран адамдан дедијини бир дә тәкрар етмәји хәһиш етди. Салондакы тәкрар етди, ејнәкли оғлан фикирләшиб, јенә дә китараны диндирди вә охумаға башлады. О һәр куплетти битирәр-битирмәз салонда алгыш гонурду. Сонра јенә салондан нәсә сифарыш етдиләр. Ејнәкли оғлан фикирләшиб охуду. Нәһәјәт, баша дүшдүм ки, ејнәкли оғлан она верилән мөвзуну о саат

мусигијә чевирир; елә бурадача сөзләрнини вә мусигини бәһәһәтән јарадыр.

Бу верилишдә мәним хошума кәлмәјән бир чәһәт вардыса, о да огланни кәзләрнини чамаатдан түнд-гара ејнәклә кизләтмәси иди. Бу бир гәдәр сәјмамазлыға бәнзәјирди. Анчаг соира бир шеји мүшәһидә етдим. Оглан алиндәки китараны кәнара гојуб, сол тәрәфдәки китараны кәтурмәк истәди. Әлини һавада инамсыз кәздир-мәјиндән мә'лум олду ки, кордур. Кор чалғычы. Чох истә-дәдлә иди, јахшы охујурду. Маһныларын сөзләрнини дә гошурду, мусигини дә бәстәләјирди. Нечә усталыгла, нечә кәзәл чалырды! Зәнкин, мүрәккәб мусиги һамыны валәһ етмишиди. Бүтүн салон нәфәсини дәриб сусмушду. Сәһрли бир аләм јаранмышды.

Белә верилишләр чох аз олур.

Сан-Франсискода бөјүк, кәзәл парклар чохдур. Голденрејд (Гызыл парк) буларын ән бөјүјү, ән кәлкәли-сидир. Бәләдчимиз дејир ки, бу парка алты јүз бағбан гуллуғ едир. Паркын узак кушәләрнини нәзәрәт алтышда сахламағ үчүн полисләр ат белиндә кәзирләр.

Јенә музејләр, сәркиләр, нәһәнк аквариумлар. Лакин буларын һамысыны кәзмәјә, тәәссүф ки, нә вахтымыз, нә дә имканымыз вар.

Америкада ән бөјүк көрпү сәјялан, узунлуғу он километр олан Ејбрич адлы гәшәнк көрпүдән кечиб, Беркли шәһәринә сары үз тутурур. Јоллар. Јенә дә раһат, һамар, бә'зән ики, бә'зән дә үчмәртәбәли јоллар.

Сан-Франсисконун јахынлығындаки Беркли вә Окленд шәһәрләри бир-биринә о гәдәр бәнзәјир ки, онлары әкизләр адландырырлар.

Беркли — бир-ики мәртәбәли евләр, јашыл мејданчалар — солигали курорт шәһәринә бәнзәјир. Күчләрдә чохлу миник машинлары дајаныб. Бурада да шабалыд говуруб сатырлар. Берклини һәм да университет шәһәри адландырырлар. Бурада бөјүк университет вар. Тәләбәләр тез-тез тә'тил едирләр. Буна жәрә дә Беркли һәм дә нараһат шәһәр адланыр.

Университетә кетмәздән әввәл бизи Берклинин инчә-сәнәт музејинә дә'вәт етдиләр. О гәдәр дә марағлы дејилди. Шакилләрдә ибтидаилк һисс олунурду. Рәнкләр дә гондарма иди. Елә билә бу ишләрини мүәллифләри, һәр

шејдән артығ орижинал көрүнмәк, тамашачылары тәәчүбләндирмәк үчүн рәнккарлығ едирләр.

Берклинин күчләри о гәдәр дә етли дејил. Университетә сары кедирдик. Бүтүн университети кәзиб доланмағ бир күнүн иши дејил. Чүнки биз дә ади сәјаһәтчи дејилик. Һәр шејлә марағланырығ, јазырығ, һәр шеји мүмкүн гәдәр дәриндән өјрәнмәјә чалышырығ. Садәчә дәһияллар, аудиториялары кәзиб доланмағын бизим үчүн әһәмијјәти јох иди.

Көрүшүмүзүң даһа сәмәрәли кечмәси үчүн анчаг бир факултәјә, фәлсәфә факултәсинә кетмәји гәрәра алдығ.

Бизи һәмнин факултәнин мүәллимләри, лаборантлары гаршылајыб, мүшәјјәт етдиләр. Фәлсәфә факултәсини бүтүн фәнләри вә проблемләри илә таныш олмағ үчүн дә бир күн кифәјәт дејилди. Биз анчаг бу факултәнин инчәсәнәтлә әләгәси илә марағландығ. Ајдын олду ки, фәлсәфә факултәси һәм кино, һәм дә театрла әсәсли мәшғул олур. Факултәнин ики театр салону вар. Бизи бу салонlara кәтирдиляр. Биринчиси, алты јүз нәфәрлик зал иди. Сәһнәсиндә декорасија гурулуруду. Лаборант бизә изаһат верди ки, бурада анчаг фәлсәфә факултәсини һәвәскар тәләбәләри тамаша һазырлајырлар. Деди ки, сәһнә техникасы чох мүрәккәб вә јенидир. Елә һаллар олур ки, сәһнәни бөјүтмәк ләзим кәлир. Бу заман механизм салонун бир һиссәсини галдырыб сәһнәјә чалашдырыр, үмумијјәтлә, бүтүн салонун вә сәһнәнин алтында мүрәккәб механизм гурулуб. Бу салонда вә бу сәһнәдә нә истәсән етмәк олар. Ән фантастик лөвһәләр јаратмағ мүмкүндүр.

Сәһнәјә чыхдығ. Сәһнәнин ичәрисиндән кечиб даһа бөјүк, даһа дәрин бир сәһнәјә кәлдик. Нәһәнк зал көрүндү. Бизә дедиләр ки, бу зал да фәлсәфә факултәсининдир. Анчаг бурада пешәкар актјорлар чыхыш едирләр. Актјорларын чоху фәлсәфә факултәсини битирән кечмиш тәләбәләрдир. Өзү дә вердикләри тамашаларын чоху фәлсәфи мөвзулара тохунур. Бә'зән Американын ән көркәмли актјорлары да кәлиб, бу сәһнәдә һәмнин театрын коллективи илә биркә чыхыш едирләр.

Бизи кино залына алардылар. Кино сәһнәсиндә чалышан тәләбәләр вә чаван мүтәхәссисләр бизим үчүн өз ишләриндән гыса да олса сөһбәт ачдылар. Хәһиш етди-ләр ки, әкәр мүмкүнсә, танышылығ үчүн, бизим бә'зи

филмләри бураја, Беркли университетна көндөрөк. Буна оларны бөүк еһтиҗачы вар. Соира да чөдикләри бө'зи филмләрә бахмағы тәклиф етдиләр.

Бири техники филм иди, җә'ни програмлашдырылмыш филм. Әввәлчөдән мүәјјән дөзһәдә кәләчөк филмин рәнкләри, мусигинин характери, бир-бирини әвөз едән һәндәс фигурлар програмлашдырылыр, экранда е'чәз-кар рәнкләрдән вә мусигидән ибарәт мүчәррәд дөвһәләр жараныр. Бу да лентә алынандан сонра олур филм.

Марағлы иди. Бу үсулла лазым олан фантастик эффектләри дә әлдә етмәк олар.

Икинчи филм кестәрилмөздән әввәл институтун кинематографчылары сорушдулар ки, бө'зи «ачыг» сәһнәләри көрмәҗә мејлиннәз вармы? Јолдашларымызын бири чаваб верди ки, экәр сәһнәләр сәнәтлә, фәсәфә илә бағлыдырса, баха биләрик. Америкәлилар чаваб вердиләр ки, мөһнәз сәнәт нүмүнәси кестәрилик. Разылашдыг. Филми нүмајиш етдирдиләр...

Бу ғысметраҗлы филм халис парнографик характердә иди...

Университетин кинематографчылары даһа бир филмә бахмағы тәклиф етдиләр. Бу филмин ады «Сенатор» иди. Дедиләр ки, сензура бу филмин бө'зи јерләрини кәсиб чыхарыб. Нүмајиш етдирмәҗә башладылар. Сағгаллы бир шаир авазла «Еһ, сенатор!» деҗә өз ше'рини охумаға башлады. Филм боју Вјетнамда, Камбочада, Лаосда амансызчасына ахыдылан гаилардан чаныл, сөрт, тә'сирли сәһнәләр кестәридиләр. Филм сәнәдлли кадрлар әсасында јаранмышдыр. Кино кадрлары вә сәнәдлли фотолар вәһдәт тапмышдыр. Чаныл, образлы вә тә'сирли публицистика, жүксәк вәтәндашлыг мөвгејиндән еһтирасла, барышмазлыгга дејилән, иттиһам кими сәсләнән сөзләр, фикрләр...

Ертәси күнү сәһәр аеродрома јола дүшдүк...

Јенә дә кениш јоллар, машын сели...

Јоллар чәјлар кимидир. Каһ солдан, каһ сағдан јени-јени чәјларын голлары әсәс мәчраја гошулул. Јоллар даирә вуруб көҗә галхыр, ашағы енир, кенишләнир, гол-будаг атыр, саға-сола һәрләнир. Јоллар симфонија кимидир.

Тез-тез бензин сатылан јерләрә тәсадүф едирик. Бензинләрин рекламы чох марағлыдыр. Нәһәјәт, ғырмызы,

сары шарлар уча дирәкләрин үзәриндә һәрләнир. Бу шарларын үстүндә бензинләрин нөмрәси вә маркасы ја-зылыб.

Лос-Анжелоса ахшам гаранлыгында чатдыг. Јағыш јағырды, учабој, ијирми дөрд-ијирми беш јашлы бир ғыз јолдашыма јахынлашыб адыны деди: «Мән Памелајам». Таныш олдуг. Ғыз һал-әһвал тутуб, Совет Иттифагынын һансы кушәсиндән кәлдијимизи хәбәр алды. Учабој, мөһкәм бәдәнли, әлли јашларында олан бир киши кәнар-дан бизә бир гәдәр гулаг асандан сонра русча данышыма башлады. Бәләдчимиз мүсҗә Жан ону бизә тәгдим етди: «Синн Лос-Анжелосдакы бәләдчиннәз Виктор Смоленски».

Виктор Смоленски заһирән мөшһур кино актјору Борис Теннини хатырладырды. Анчәг тезликлә мә'лум олду ки, јалныз үзүндән она охшајыр.

Һолливуд бөүк рајондур. Американын әсәс киностудијалары бу рајонда јерләшир.

«Метро Голдвин Мајер» киностудијасына кәлирик. Сехләри, лабораторияны, шө'бәләри кәзирик. Бизн тәәччүбләндирмәк истәјирләр. Чүрбәчүр рағәмләр, техникаја анд јени хәбәрләр... Лакин әбәс јерә. Чүнки бүтүн мүасир киностудијалар бунлардан хәбәрдардыр.

Павилјона — кино чәкилиши кедән јерә тәләсирик.

Ән марағлы декорасијалардыр. Тез-тез филмләрдә көрдүјүмүз «Калифорнија», јахуд «Кавбој» филмләрин-дәки гәлјаналты кушәси. Бурада мүхтәлиф инсанлар көрүшүр, тез-тез атышма олур; вурушма, өлүм-дирим, ән көзләнилмәз һадисәлар... Декорасијалар елә гурулуб ки, елә бил һәнгигәтән Калифорнијадакы о гәлјаналты очағындасан. Палтарлар, бүтүн деталлар, реквизит, пан-чәрә архасындан көрүнән күчә елә сәлиғ илә, елә диг-гәтлә ишләниб јарадылмышдыр ки, чох инандырычы тә'сир бағышлајыр.

Актјорлар өзләрини чох сада вә сөрбәст апарырлар. Јапонияда, Југославијада, елә бизим дә бир нечә студија-мызда олдуғу кими, бурада да, кино апараты архасында хејли адам ығышыр, режиссор көмәкчиләри, опера-тор ассистентләри, гримчиләр һара исә тәләсир, һәјәчан кечирир, кими исә ахтарырлар, нә исә чатышмыр. Режиссор әсәбиләшир, нәһәјәт, чәкмәк истәјирләр, лакин

женә дә нә исә, хырдача бир шеј мане олур. Ленидән фәсилә е'лан едирләр. Бәли, кино чәкилишини техники чәтикликләри һәр јердә ејни чүрдүр.

Ики саата јакын һәмин студијада галдйг. Бу ики саат әрзиндә он дәфә мәшг олду, женә һәмин кадры чәкә билмәдиләр.

Ону да демәк лазымдыр ки, Америка ән чох филм истейсал едән өлкәләрдән бири сајылып. Анчаг сон заманлар Американын өзүндә даһа доғрусу, Һолливудда олан студијаларда чәкилән филмләрини сајы хејли азалмышдыр. Америкада продүсюрләри филмләрин чоҳуну хариңдә чәкдириләр. Чүнки бу онлара учузу баша кәлир. Американын актюрләри чоҳ баһалы актюрләрдир. Үмумијәтлә, Америкада филмин чәкилиши чоҳ баһа баша кәлир. Буна көрә Италијада, Гәрби Алманијада, Франсада, Испанијада, Исвечрәдә, Јапонијада вә бир чох башга өлкәләрдә онларла мүхтәлиф сүжетли филм сифариси етдириләр.

«Метро Голдвин Мајер» киностудијасында бизим үчүн зијафәт вердиләр. Чохлу шәкил чәкдирдик. Бизи һәрмәтлә јола салдылар.

Һолливуддакы «ХХ әср Фокс» киностудијасы Американын ән бөјүк киностудијасы сајылып. Бурада бизи марғландыран әсәс чәһәт студијанын ачыг әразисиндәки декорасијалар иди. Чохмәртәбәли евләр, өзү дә реал өлчүләрдә. Мүхтәлиф дәнкәли күчәләр, марғазалар, банклар, мүхтәлиф характерли шәһәрләрин мәнзәрәләри ачыг һавада һәмишәлик галыр вә бу декорасијаларда чоҳлу филм чәкилир. Хырдача дәјишниклик едиб, һәмин декорасијаны јени филмдә лентә алырлар. Белә декорасијалары јашатмаг студија үчүн чоҳ әлверишлидир. Чүнки башга филмдә һәмин декорасијаларын тикилишинә бир даһа хәрч чәкилмир. Бу да ки, газанча галыр. Бурада декорасијалары јашатмаг бир дә она көрә мүмкүндүр ки, Лос-Анжелосун иглими чоҳ әлверишлидир. Гыш олмур, күләксиз һавалар декорасијаларын јакшы галмасына имкан јарадыр.

Бизи кино чәкилән мејданчаја кәтирдиләр. Дәмир јолунда көһнә бир паровоз ағыр-ағыр нәфәс алып, гара түстү бурахырды: паровоз чәкилмәк үчүн өз нөвбәсини көзләјирди.

ХІХ әсрин мәнзәрәсини хатырладан бу сәһнәдә биз әт белиндә кедән фермерләри, о дөврүн палтарларыны

кәјмиш узун доңлу гызлары, сүртүккү гочалары, күлмәли бир оркестри көрдүк.

Кино чәкилиши мејданчасы бөјүкдүр, һәм гамышлыгларла өртүлүмүш көл, һәм саһилләр, һәм дә дағ әтәкләри мәнзәрәси јарадылмышдыр. Өзү дә елә усталыгла јарадылмышдыр ки, бунлары һәңги көлдән, гамышлыгдан, дағ-дашдан ајырмаг мүмкүн дејил.

Уча палмаларын, нәһәнк, шахәли ағачларын сәрин, көлкәли хијабанлары илә гыррылан, гол-будаг ачан һармар, сәлигәли бетон јоллар бизи «кино улдузлары дүңјасына» кәтириб чыхарды. Бирмәртәбәли, тәмиз, мүтәнасиб көрүнүшлү евләр... Һәр бинанын гаршысында икки чү бәзәк ағачы, хырдача чәмәнлик. Пәнчәрә, шүшәбәнд артырма, гәшәнк тағ шәклиндә тикилмиш һәјәт галысы... Лакин мин евин ичәрисиндә бир-биринә бәнзәјән, бир-бирини ејни илә тәкрар едән ев көрмәдик. Бир ев дикәриндән гәшәнк, бахымлы!

Бәләдчимиз өјүнә-өјүнә мә'лумат верир:

— Бахын, о ев Чеймс Стүартындыр...

Күчәләр, евләр, һәјәтләр, кимсәсиндир. Елә бил бүтүн бу мәнзәрә реал дејил, шәкил, јакхүд хәјалдыр.

Јолдашларымыздан бири сорушур:

— Бәс «улдузлар» өвләри нијә көзә көрүнмүрләр?

Башга бир јолдашымыз о саат чаваб верир:

— Улдузлар анчаг кечәләр көрүнүрләр.

Бәләдчимиз дејир:

— Американын кино улдузларыны һеч кечәләр дә көрмәк мүмкүн дејил. Бахын, мәшһур Мерлин Монро өзүнү бу елдә өлдүрмүшдүр. Бу исә мәрһум Спенсор Тренсини евидир.

Бу евләри јарадан ме'марлар бир-бирини тәкрар етмәккә үчүн хејли баш чатлатмалы олублар. Бәлкә дә тәкрара јол вермәмәк үчүн мүәјјән күзәштә кедибләр... Буна көрә дә чоҳ евләрдә үслуб гарышыгылығы, еклектика вар.

Лос-Анжелоса кәләнләр һаггында дејирләр ки, онлар өвләрини шејтанын гучагына аتماга кедирләр. Дејирләр ки, орада һәр шеј шејтан әмәлидир. Чүнки орада аллаһлары нисаилар өвләри јарадырлар. Бурада јашан кино улдузлары Лос-Анжелосун аллаһлары идиләр.

Белә евләрнн гнмәтн 200 мнндән 500 мнн доллара гәдәрдр.

Бәләдчмнз дәрн кн, Лос-Анжелос радиоелектроннка вә ракет нншасында да Америкада әсас јер тутур.

Һәмнн күнүн ахшамы Лос-Анжелос кино институтуна кетдик. Институт чох көзәл, мәнзәрәли јердә, јашыллыг ичнндә итднјнндән, ону узун-узады ахтармалы олду. Бәләдчмнз дә, кино-тәшкнлатындан бизә тәһкнм олунмуш Памела адлы мәләһәтлн гыз да узун заман институтун бннасыны тапа бнлмәдиләр.

Нәһәјәт, бәхтнмнз күлдү. Лос-Анжелосун һндүр, мәнзәрәли кушәләрнндән бнрнндә мүаснр бнр гәсрн хатырладан бннаннн һәјәтннә дахнл олду. Кнно институту бурада јерләшнрдн. Бнз гаршыладылар. Узун сагалл буррахмыш чаван оғланлар, оғлансајагы кейннмнш гызлар бнзн бнр мүддәт институтун дәһнлнзләрн илә кәзднрнб, мәшгәлә кечнрнлан отаглары кәстәрдиләр, нзаһәт вердиләр. Сонра ашағыдакы бөјүк бнр салонда Американын мәшһур кнно улдузлары вә кнно режиссорлары бнзн гәбул етдиләр. Јемәк-ичмәк ајағусту иди.

Учабөјү, мәрнбан, мәрд бахышлы кншннн көрән кнмн һамы о саат таныды: мәшһур кнно улдузу Грегери Пек! Тамашачылар ону совет экранларында нүмәјнш етднрнлмнш бнр нечә филмдән таныјырлар. Бнрчә «Рома тәтилләрннн» хатырласаг кифәјәт едәр.

Гәбулда Американын ән бөјүк мүаснр режиссорларындан Уилјам Уәјләрлә, Рубен Мамулјанла, мәшһур кнно актјору Чарлтон Хестонла, режиссор Стнвенслә, Литвакнла вә бнр чох башга режиссор, актјор, бәстәкар-ла таныш олду.

«Рома тәтилләрнн» филмннн режиссору Уәјләр алчабөјү иди, Грегер Пекин синәсннә анчаг чатырды. Анчаг бу хырдабөјү адамнн нә бөјүк үрәјн, нә бөјүк әкәсы, нә мүдрнк јарадычылыг әләмн вармыш! Бүтүн дүнјада танынмыш ннсанпәрвәр, сүлһсәвәр кнно хаднмн — Уәјләр!..

Рубен Мамулјан вахты илә кнно әләмнндә сәс салмыш «Кралнча Крнстнна» филмннн чәкнб. Бу филмнн баш гәһрәманн кнно улдузу Грето Гарбо иди. Рубен Мамулјан демократнк идејалары тәрәнннм едән кннематографнјадан бнр мүддәт узаглашымды. Инан өз сәһннн баша дүшүб, јенә дә нәчнб фнкнрләр тәрәнннм едән кнно әсәрләрн јаратмага мейл кәстәрнр.

Стнвенс «Амернка фачнәсн» филмннн режиссору-дур. Анатоли Литвак нсә «Брамсы севнрснннзмн?» мәшһур сәнәдлн филмн јаратмышдыр. Чорч Кјукор «Чнчәк-лы гадын» адлы дүнја шәһрәтн газанмыш филмн чәк-мншдр.

Бнзнмлә сәһбәт едән кннорежиссорлар, актјорлар, актрнсалар, бәстәкарлар ишнтрак етднкләрн филмләрнн адларыны чәкнб, бнзнм ншләрлә марагланырдылар. Бәстәкарлардан бнрн Гара Гарајевлә марагланды. Сон заманлар онун нә үзәрнндә ншләднјннн сорушду. Һансы филмнн муснғнсннн бәстәләднјнн хәбәр алды. Деднм кн, бәстәкар, оғлу Фәрәч Гарајевлә бнрликдә «Гојја» филмннә муснғн јазыб. Мәннмлә сәһбәт едән Амернка бәстәкары русча јахшы данышырды. Дејәсән Одессада анадан олмушду. Бнлднрдн кн, совет экранларында нүмәјнш етднрнлән «Мәннм көзәл ханымым» филмннн муснғнсннн бәстәләмншдр. Бу филм Бернард Шоунун «Пнғмалнон» әсәрннн мотивләрн үзрә јарадылмышдыр.

Мүсаһнбләрнмнз тез-тез дәнншнрдн. Сәһбәт гуртараг бнлмнрдн. Бнр-бнрнмнзә һәднјлзләр вернрднк. Муснғн валлары, албомлар, шәкнлләр... Хатнрә үчүн мәрнбан сөзләр јазырдыг. Дәстлуг вә нәчнблнк, һәмрә'ялнк пафосу илә долу фнкнрләр, арзулар.

Сонра Грегери Пек рәсмн чыхыш еднб, бнз саламлады. Мә'лум олду кн, Грегери Пек Амернка Бнрләшмнш Штатларынын актјорлар бнрлнјн тәшкнлатыннн сәдрнднр.

Бнз дә өз тәрәфнмнздән чыхыш еднб, Амернка кннематографчыларыны саламладыг, белә мәрнбан гәбул үчүн онлара тәшәккүр етднк.

Уәјләр күлүмсүнүб дедн кн, бнз наднр һалларда, бнр јерә јығыша бнлнрнк, башымыз гаршыгдыр. Һәр күн мнн чүр нншмнз олур. Бнрннчн дәфәднр кн, бнз өзүмүз дә белә бнр мәчлнсдә бнр-бнрнмнзлә көрүшүрүк. Бунун да «тәгснркары» снзснннз. Бу көрүш үчүн — бнз дә бнр-бнрнмнзлә көрүшдүрдүјүнүз үчүн снзә өз разылығымыз бнлднрнрднк.

Уәјләр мәндән ажрыча ханнш етдн кн, совет кннематографчыларынын гочаман нүмәјәндәсн, мәшһур кннорежиссор Грнгорн Козннтсәвә онун саламыны јетнрнм.

Ертәсн күнү, декабрын дөрдүндә Лос-Анжелосун Мекснка мәһәлләсннә јола дүшдүк. Смоленскн бнзн мәһәлләнн мекснкалы бәләдчнсн илә таныш етдн. Орта-

яшылы, балачабој гадын чох һәссәс вә эмоционал бир инсан иди. Бизи бөјүк һөрмәтлә гаршылады.

Лос-Анжелосда вахты илә чәми гырх ики нафар мексикалы вармыш. Лос-Анжелосун өзүлүнү дә оилар го-
жублар. Сонра шәһәр күндән-күнә бөјүжүб. Бураја јад-
лар кәлиб. Јадларын ичәрсиндә јажшылары да вармыш,
нислары дә. Вахты илә бурада, рус донанмасы дајаныб.
Хәз алвери едирмишләр. Мексикалылар рус маһнысыны
чох севириләр. Рахманинов, Чајковскийни јажшы таны-
ырлар.

Мексикалы бәләдчи гадын данышә-даныша бизим
үзүмзә бахыр, елә бил һәр биримизин сифәтиндә, кө-
зүндә догма бир һисс, дујғу көрүр, даһа да алышыр,
даһа да һәвәсләнирди. Нәһәјәт, о дајанды, көзләди ки,
бәләдчимиз онун дедикләрини бизим үчүн тәрчүмә етсин.
Үрәји долу иди. Һәлә чох данышмак истәјирди. Јакин бә-
ләдчимиз ики кәлмә илә онун дедикләрини тәрчүмә едиб,
гадыннын үрәкдән кәлән әсл фикирләрини бизә демәди.
Тәкчә ону әләвә етди ки, гадын чох шејләр ујдурур, бу-
на көрә дә онун кәтирдји фактлары чохусуну јохла-
маг лазымдыр, бу сәбәбдән дә дедикләринин һамысыны
тәрчүмә етмәјин әһәмијјәти јохдур.

Мексика мәһәлләсинин ортасында дандрәви мејданча
варды. Нәһәнк ағачларла әһәтә олунмушду. Гадын би-
зи о мејданчаја дәвәт етди. Деди ки, бурада акустика
хүсусилә инчәдир. Мејданчанын ортасында дајаныб зәнкү-
лә вурду. Көзәл сәси варды, елә бил һараданса, ким
исә онун зәнкүләсинә чаваб верди. Гәрибә, мелодик әкс-
сәда иди.

Бәләдчи гадын тиндәки бинаны көстәриб деди ки, ора
Мексикәнин Лос-Анжелосдакы сәфирлијидир. О бири
тиндәки бинанын килсә олдуғуну билдирди. О күнү һә-
мин килсәдә евләнмә мәрәсими кедирди. Бәләдчи гадын
деди ки, орада күндә јүз ијирмијә гәдәр евләнмә гәјдә
алыныр. Биз килсәнин һәјәтинә кирдик, сәјсәз-һесабсыз
бәјлә-кәлини, оилары мүшәјнәт едән бајрамсајағы кејин-
миш достлар вә гоһумлар өз нөвбәләрини көзләјирдиләр.

Биз бәјләрлә вә кәлииләрлә сөһбәтә башладыг. Чох
мәһрибан, үзүкүләр, бир аз да утангач кәнчләр. Кејим-
лар тәнтәнәли иди. Чүрбәчүр сувенирләр бағышладыг.
Һәдијјәләрә бөјүк мараг көстәрдиләр. Чаванлара хош-
бәхтлик арзу едиб, килсәнин ичинә кечдик. Бир нечә дә-
гигә мәрәсмин иштиракчысы олдуг. Бәјлә кәлини руһа-

ниләрин гаршысында диз чөкүб, онун төвсијәләрини дин-
ләјир, нәјсә анд ичирдиләр. Һарада исә магнитофон
ленти васитәси илә илаһни бир мүсиги сәсләнирди.

Маринленд. Шәһәрдән кејли кәнарда олан бу јердә
әһилләшдирилмиш балиналары, дельфинләрини вә нагга
балыгларынын иштиракы илә тамаша верилирди.

Маринленд Сакит океанын сәһилиндә үстүртүлү вә
ачыг һовузлардан ибарәт бир јердир. Биналарынын ичин-
дә, һүндүрлүјү бир нечә мәртәбә олан нәһәнк аквариум-
ларда, демәк олар ки, јер үзүнүн ән надир балыгларыны
көрмәк мүмкүндүр. Бурада аддымбашы алвер кедир,
кофе, һәр чүр јажмалар, сувенирләр, шакилли журнал-
лар асылыр. Анчаг чох дајанмаг олмур. Чүнки ағырлаш-
мыш түнд балыг ији аз гала адамнын бејиннә ишләјир,
үрәк буландырыр. Үстүтачыг саһадә исә тамашачы үчүн
дүзәддилимши скамјаларда отуруб, нисбәтән раһат нә-
фаз алмаг олур. Ичәридәкәнин нисбәтән аз да олса, бу-
рада да балыг ији һаваны корламышдыр.

Каһ һовузун үзәри илә сүзән, каһ ашағы ениб, јуха-
ры галхан хүсуси кранын чәлләјиндә дајанмыш киши
фит чалыр, балыглар әмрә мүнәтәри кими һовузда ојна-
шырлар. Тамаша башланыр. Тамаша нә тамаша! Балыг-
лар охујурлар, гәзәбләнирләр, шылтагыг едирләр, ма-
јаллаг вурурлар: бир мајаллаг, ики мајаллаг, үч мајал-
лаг. Ән јүксәк усталыг нумажиш етдирән сирк артистләри
кими елә мөһәрәтлә тулланыб һавада һәрләнирләр ки,
буна һејрәт етмәмәк олмур. Бә'зән гујругларыны суја
елә чырпырлар ки, һовузун сују тәләтүмә кәлир, нәһәнк
далғалар шаһә галхыб, тоза дәнүр вә јажында отурмуш
тамашачылары исләдыр. Чығмыр ким, гижә чәкиб күлән
ким, горхан ким, јерини гојуб лап јухары чәркәләрә га-
чан ким!

Балыглар да инсан кими күлүрләр... Нәһәјәт, гујруг-
ларыны, ганадларыны суја шаппылдадыб тамашачылар-
ла худаһафизләшир, онлары јола салырлар.

...Тамашадан сонра бәләдчимиз билдирир ки, Греге-
ри Пек бизи сабаһ өз евинә дәвәт едир. Бу хәбәр бизим
һамымызы севиндирди. Чүнки марағлы бир кино хәди-
ми илә, онун душүнчәләри, планлары илә, тәрчүмеји-
һалы, һәјәт тәрзи, сви, аиләси илә јажындан таныш олмаг
јазычылары, сәнәткарлары чох марағландырырды.

Лакин бизим севиңчимиз о гәдәр дә узун сүрмәди. Јухар мәрғабәдаки икинчи тамашадан сонра (бурада да тамашаның артистләри балығлар иди) бәләдчимиз билдирди ки, Мексика сәфирлијиндән бизә хәбәр кәлиб, дејәсән Мексикаја кетмәјә ичазә вериләчәк. Бу да Гре-гери Пек илә көрүшүмүзә мане ола биләрди.

Мексикаја кетмәк үчүн рәсми характер дашыјан бә'зи ишләр көрүлмәли иди. Мәсәлән, һамымыз нә үчүнсә тә'чили оларағ шәкил чәкдирмәли идик. Бәләдчимиз деди ки, һәмнин Мариленддәки балығлар, аквариумлар дунјасында тә'чили шәкил чәкән апаратлар вар. Бунун үчүн апаратын дахылына әлли сент салмағ ләзимдыр. Нәр әлли сентә дәрәд шәкил чыхачағ. Сәккиз шәкил ләзим олдуғу үчүн ики дәфә әлли сент салмағ ләзим кәләчәкди.

Пулумузу хырдалајыб, әлли сентләри чибләримизә долдуруруғ. Шәкил чәкән апаратлара јахынлашырығ... Әлли сенти дахыла бурахырсан, апаратын ичәрисинә кечирсән, кабинетдә отуруб кестәрилән нөгтәјә бахырсан вә дүмәни басыб көзләјирсән. Ишығ сигналы јаныр, хәбәр верир ки, «һазырлаш, инди шәклин чәкилчәк». Һазырлашырсан. Көзләнилмәдән ишығ ғығылчымы алышыб сөнүр. Үч-дәрәд дәигәдән сонра гуру шәкил ашағыдакы касик јердән көрүнемәјә башлајыр. Сәккиз шәклин һамысы бир-бирини ејни олмалыдыр. Лакин ики дәфә чәкдирдијимиз үчүн шәкилләримиз бир-биринә бәнзәмир. Неч өзүмүзә дә бәнзәмир. Неч кәс бу шәкилдә өзүң тамымыр. Чүнки ишығ дүзкүн гурулмамышдыр. Һәм дә јәгин ки, көзләнилмәдән алышыб-јанан ишығ һамымызы дискиндирмишдир. Чүнки һамымызын үзүң дә бир ифада вар: сәксәкә, горху, дискиниб нәдәнсә горхмуш сифәтләр... Шәклин кејфијјәти дә чох ашағыдыр. Неч инанмырығ ки, бу шәкилләрлә бизи харичә бурах-сынлар.

Диснеј, мә'лум олдуғу кими, дунјада ән мәшһур мултипликаторчу сајылып. Мультипликасија сәнәтини ишләшәндә Диснејни бөјүк ролу олмушдур. Диснејленд асланан шәһәрчик дә Диснејни арзусу илә јаранмышдыр.

Шәһәрин әтрафындакы бүтүн иңәнәк саһәни әввәлчә конардан сәјр етмәк үчүн 10—12 метр һүндүрлүкдә тәк

јол үзәриндә һәрәкәт едән електрик гатарына минмәк ләзимдыр. Лакин бу күн нәдәнсә гатар ишләмәйди.

Диснејлендин гапыларындан ичәријә кечдик. Диснејлендин бүтүн кушәләрини, бахмалы јерләрини, аттракционларыны көрмәк үчүн бураја бир нечә күн кәлмәк ләзимдыр. Бизим иса анчағ ики-үч саат вахтымыз вар иди. Буна көрә дә биз бир нечә кушәни кәзмәк үчүн билет алмышдығ. Билет дә ки, учуз дејил.

Диснеј чаванкән вәфат етмишдир. Анчағ онун јаратдығы образлар инди дә јашајыр вә әсрарәнкиз шәһәрин мәнзәрәсиндән көрүндүјү кими, һәлә узун заман да јашајачағдыр. Диснеј дејир ки, һәр инсаның гәлбиндә јашынын азығына, чохлуғуна бахмајарағ, ушағ да јашајыр, бөјүк дә... Ушағ һиссләри, ушағ гәлби, ушағ арзулары һамы үчүн әзиз вә мүғәддәсдир... Мультипликасија сәнәти тәкчә ушағлары севиңдирмир, бөјүкләри дә шәнләндирир, әјләндирир, дүшүндүрүр. Буна көрә дә Диснејлендин һәр бир кушәсиндә, күчәләриндә, сүң'и көлләриндә, мешәләриндә, јерәтл аттракционларында һәр шејдә дујулан никбилик, зәнкин хәјал әләми һамыны севиңдирир, һејрәтә кәтирир.

Диснејлендин јаранмасы үчүн миллионларла хәрч сәтилан һәр шеј дәриндән дүшүнүлүб, бурада ча-тылан һәр шеј анчағ Диснејлендин мөвзуларына, мәнзәрәли кушәләринә, мәшһур мультипликасија филмләрини гәһрәманларына һәср олунуб.

Аттракционлары көрмәк, тамашалара бахмағ үчүн хырдача вагонлара минмәли олурдуғ. Вагонлар бизи јерәлтү дунјалара, әчиниләрини, гәдим инсанларын руһларыны, вәһимәли гәбирстанлығларын, дивләрин вә шејтанларын, әчанб варлығларын әләминә апарыр. Километрләрлә јол кедирик. Вагонларымыз кәһ саға, кәһ сола дөнүб бүтүн әтрафы, һәр јери бизә көстәрир. Илли-тиләр, фәрјадлар ешидрик. Бә'зән өлүләр гәбирләрдән баш галдырыр, инсанларын руһу шүшәләр ичәрсиндә чанлы сифәтләр кими көрүнүр вә онлар өз сәһләриндән, гәһәләтләриндән данышырлар. Јер үзәриндә јашајан һиссләрдән, инсанлары куја «о бири дунјада» көзләјән «имтананлардан» горхулу сөһбәт ачырлар. Кечә гушлары гаһадлары илә аз гала бизим үзүмүзә тохунуб, јанымыздан учурлар.

Елә зәнкин, тә'сирли сәһнәләр, чылғын бир хәјал әләминдән јаранмыш мәнзәрәләр көрүрүк ки, һејрәти-

миздөн донуб галырыг. Буиларын هامысы, бүтүн көрдү-жүмүз «чанлылар» мулжаждырлар. Лакин нечө бөжүк сөноткарлыгга жарадылмышдыр! Бали, бүтүн ешитдиклэрини зэнкин инсан хөжалынын мөһсулудур.

Сонра бизи гамышлыг, мешәлик ичәрисиндән ахан чајла чәнқалликләре сәјаһәтә апарырлар. Филләрин бағьртысы судан баш вуруб аз гала бизим үстүмүзә кәлән тимсаһлар, кәркәданлар, үстүмүзә ахан нәһәнк шәләләләр, һәр шәј төбини, реал өлчүдә вә елә инандырычы шәкилдә жарадылмышды ки, биз бу чанлылары көрәндә диксиндирдик. Гадынлар чығьрыб, гағьрын о бири башына гачыр, бу сәһнәларин бизә даһа инандырычы көрүнмәси үчүн, гағьглары идарә едән оғланлар, бизи бөжүк тәһлүкәдән хилас едирмишләр кими, чибләриндән силәһ чыхарыб, һәмнин вәһши һефванлара, тимсаһлара күллә атырдылар. Бу бизи даһа да диксиндирди, көрдүжүмүз мәнәэрәләри даһа инандырычы, даһа төбини кәстәрир вә биз бир нечә бөжүк тәһлүкәләре дүшүб, хилас олурдуг... О гәдәр һәјәчан кечирмишдик ки, комимиз саһилә јан алаңда севинчәк көрпүјә атылмага башладыг...

Гәрибә бир тамаша салонуна кирдик. Салон даирәвин иди. Гарымыздакы сәһнәдә ојнајан артистләр дә мулжај иди. Реал инсанлардан сечилмәјән бу мүгәввалар бизим үчүн Америкада электрик сәнәјесинин инкишафьндән марағлы сәһбәтләр етдиләр. Бир сәһнә гуртаран кими о бири сәһнәни кәстәрирдиләр. Тамаша салону һәрләнир, сәһнәнин о бири кушәсини сәјр етмәјә башлајырдыг. Әрлә арвад арасында мүбаһисә кедир, отагда мүркүләјән ит арабир јуху көрүрмүш кими мырылданьб һүрүр, јенә башыны пәнчәрәнин үстүнә гојуб јухулајыр... Сонра бизим салон јенә һәрәкәт едир, һәрләнир, јени бир кушәни сәјр едирки. Мүгәвва артистләр бизим үчүн даһа марағлы сәһбәтләр едир, маһны охујурдулар.

Сонра маълум олду ки, көрдүжүмүз бу мүгәвва артистләр дә фото-элементләр васитәси илә «јашајыр», данышар, бир-биринә чаваб верир, мүбаһисә едирләр...»

Хырда вагонлар бизи бағлы бир салона, атом дүңясына апарыр. Биз атомуң ичәрисинә, сонсузлуға баш вуруруг. Әслиндә, көзә көрүнмәјән хырда атом аләми нә гәдәр нәһәјәтсиз имиш!

Сонра биз башга нағьлләр аләмнини сәјр етмәк үчүн јени-јени сәјаһәтләре чыхьрыг. Даирәвин кино салонунда бизә Американың ән бахымлы јерләрини нүмајиш етди-

рирләр. Чох эффектли тамашадыр. Һара дөнүрсәнсә, һәмнин мәнзәрәнин сағьны-солуну иләләјрсән, арха тәрафи көрүрсән. Һәјәтдакы кими, бир нечә өлчүдә.

«Марк Твен» адланан гәдим кәмидә сәјаһәт етмәк үчүн кәминин көјәртәсинә галхьрыг. Һамы фотоапаратыны ишә салыб шәкил чакир. Бу сәјаһәт заманы да әтраф мешәләрдән бојланан мешә һејванларыны көрүрүк. Булар да мулжаждырлар. Фотоэлементлә ишләјирләр, бөјүрүб, мешәјә сәс салырлар.

Диснејлендин чох һиссәсиндә, јерә пластинка салымышдыр. Мејданчаларын бәзиләри асфалтла, мәрмәрлә дејил, пластик материалла өртүлүмшдүр.

Диснејлендин һәр квадратметриндә мәнәһбәт, гағьы һиссә олунур. Бу зәнкин нағьлләр аләмнини јарадан Диснеја һамы рәһмәт дејиб, видалашьыр.

Мексика базарына кедирки. Мексикалыларың әлләри илә јаранмыш, бәлкә дә Мексиканың өзүндән кәтирилиш мәлләре, чүрбәчүр ајагабылара тамаша едик. Бурада һәр шәј чох баһадыр.

Гоншулуғда бир гоча, шарманканың гулпуну һәрләдиб, гәдим бир һава чалдырырды. Шарманканың гаршысында чамааты ачкөзүклә сүзән мејмун атылыб-дүшүрдү. Әјиндә сәлиғәли гәдн палтары кејиндирмишдиләр. Башында берет варды. Палтарына ири чиб тикмишдиләр. Мејмун ојнадыгча чамаат әтрафына топлашырды. Ојнајандан сонра мејмун әлини чамаата узадьб, әмәк һағгы истәјирди. Әввәлчә һеч кәс она пул вермәк истәмирди. Бизим күрчү јолдашлардан бири чибиндән он сент чыхарыб мејмуна узатды. Мејмун чәлд пулу чибинә гојду. Сонра башгалары да һәвәсә дүшүб, мејмуна пул узатмаға башладылар. Әлләри мејмуна чатмајанлар пулу јерә атырдылар. Мејмун адамларың узатдылары пуллары да, јерә төкүлән пуллары да јығыб, чибинә гојурду. Бу дәфә күрчү јолдашым мејмуна ијирми сентлик пул узатды. Мејмун ијирми сентлији алаң кими диши илә јохлајыб, чибинә гојду вә башындакы берети чыхарыб, јолдашларымыза тәшәккүр етди. Бу һамыны һејрәтә кәтирди. Он сент вериләндә мејмун анчаг пулу чибинә гојурду, тәшәккүр етмирди. Она ијирми сент вердикдә тәшәккүр етдијини көрәнләр мәбләғи артырырдылар. Ағьллы мејмун иди...

Америка архада галмышдыр. Биз јени бир өлкәјә

учуруг. Балка Америка илэ бир даһа белэ эјани сурэтдэ көрүшмэдик...

Хөјалымда ајры-ајры лөвһөлэр чанланыр.

...Лос-Анжелосда сөһрлэр хошумуза келэн бир кафе-теријаја наһар еткэјэ кедирдик. Дедјим кими, белэ вахталарда күчөлэр бош олурду. Бэзэн чындыр кейимли гоча америкалы гадынлар бизи дајандырыр, типографија үсулу илэ чап олунмуш јазылар узадыр вэ нэ һагда исе бизи тэблиг етмэјэ чалышырдылар. Орада нэ јазылдыгыны биз билмирдик. Соирлар өјрөндик ки, булар дини тэблигат кағызларыдыр. Күнорта исе күчөлөрдө хөјли чанланма эмөлә келир, ахшамлар јаман түнлүк олурду. Ики дөфө гөрибэ бир мөһзөрөни мүһанидэ етмишдик. Эллөриндэ микрофон олан эңчилер сөс күчлөндиричилер васитөси илэ бир-бири илэ мүһанисэ едирдилэр. Бу мүһанисэдэ гаралары вөзјјјәти тәнгиди олуруду. Америка гаууилары һаггында, үмумјјјәтлэ, агларла гараларын мүһанисәти һаггында тәнгиди фикирләр сөјләјирдилэр. Өзү дэ чоһ гызгын шәкилдэ, одулу, еһтираслы сөслэ данышырдылар. Бу да бир нөв фөнд иди. Чүнки өкөр о гаралар јалныз өз араларында мүһанисә етмәк истәсәјдилэр, буну микрофонсуз едэ билердилэр. Онлар сөс күчлөндиричиләр васитәсилә она көрә данышырдылар ки, сөзләрини, фикирләрини күчәдән кечәнләр ешитсинләр...

...Һолливудда кинематографчылар үчүн тә'сис едилмиш Оксар мүкафаты верилән кино-театрын габагында тамашачыларын вэ кинематографчыларын ән мүгәддәс сәјдыглары бир мејданча вар. Бу мејданчада, бу вахта гөдөр, Америка киносуһун мөһшүр кино улдузалары сәјылән актјорларын вэ режиссорларын әлләринин, ајагларыннын дәрин изләри, өз әлләри илэ бетон үзәриндә јаздыглары имзалар галмышдыр. Бура киносевәһләрнин ибадәткәһнына чеврилимишдыр.

Биз бурада Мери Пикфордун хырдача әлләринин изинә, Дуглас Фербенксын, һаролд Лөјдун вэ башга мөһшүр кино улдузаларыннын ләпирләринә, адларына, ајагларынын вэ әлләринин изинә раст кәлдик. Бу бизи чоһ мүтәәссир етди. Булардан соһра кәлән, ләкин ејни сәвијјәли кино улдузу сәјылән башга хадимләр дэ ундулмамышдыр. Бүтүн әтраф сөкиләр һәкк олунмуш бүрүч улдузалар ичәрисиндә о бири кино хадимләринин дә адларына тәсадүф етмәк олур.

Көзүмүн гаршысындан Американын јоллары кечирди. Кениш, раһат шөсе јоллары һачаланан, мөртбә-мөртбә-учалан, һәтта дөрд мөртбәбә галхан машын јоллары. Бу јолларын кәнарында тез-тез ејни јазыја тәсадүф едирдик: «Дајанмаг олмаз!» Бу јолларда машыны дајандырмаг өлүм тәһлүкәсинә бәрәбәрди. Машын һәмишә һәрәкәтдә олмалыдыр. Бу бир гәдәр символик характер дашыјыр. Америкада һәрәкәтсиз дајанмаг олмаз. Ләкин Америкада тез-тез дајанмалы оланлар да вар. Мән он беш долларлыг машыныла 1972-чи ијли модели олан беш мин долларлыг машыны хатырлајырам. Он беш долларлыг машыны олан америкалы «Дајанмаг олмаз!» јазылмыш јолларда һөкмән дајанмалы олачак. Чүнки бурада јаначаг баһадыр. Он беш долларлыг машыны олан америкалынын јаначаг алмага пулу чатмајачаг, бензини гуртартмыш машын бир күн бу јолда дајаначаг вэ архадан кәлән беш мин долларлыг машынын јолуну кәсәчәк... вэ бу машынылар бир күн һөкмән тогтушачаглар.

Өкөр Американын јолларында бир машын башга бир машыныла тогтуурса, архадан кәлән бүтүн машын селинин гаршысына сәдә әкилир. Бәли, Американын заһирән раһат көрүнән јоллары һәмишә тәһлүкә алтындадыр!

Тәәссүрат чоһдур. Заман кечдикчә хатирәләр дурулачак, ајдынлашачак, көрдүјүмүз лөвһөләр даһа чанлы, даһа мө'налы сурәтдә көзләримиз өнүндән кечәчәк.

...Саатлар өтүр, тәјјәрәдә хидмәт едән гызлар бизим үчүн јемәк кәтирир, бизә гуллуг едирләр. Фикирләширәм ки, нә јахшы әдәб-әрканлы, күлөрүзлү гызлардыр. Өз сәнәтләрини нечә дэ сеvirләр. Амма бу мөһрибанлыгын иккинчи тәрәфи дэ вар — горху... Иш итирмәк горхусу.

Нәдәнсә, совет тәјјәрәсиндә сөрниншиләрнин һәјатына хилас етмәк үчүн өзүнү гурбан вермиш стүардесса Надежда Курченкоку хатырлајырам. Фикирләширәм ки, көрәсән һамыја күлүмсүнән бу мөһрибан гызлар да Надежда кими өз һәјатларыны, чаван өмүрләрини тәмән-насыз үмуми иш үчүн, башгагаларыннын сәадәти, азадлыгы үчүн гурбан верә биләрләримиз?..

...Мехикоја ахшамүстү чатдыг.

Мехико дәннз сәтһиндән 2.400 метр һүндүрлүјүндәди. Һавасы чоһ сејрәкдир.

Тездән јеримиздән галхыб, күчәјэ чыхдыг. Галдыгымыз отелин әтрафыны сејр етмәјэ башладыг. Отелин

гарышында jedди-сәккиз яшлы бир дөстә ушаг үстүмүзә һүчүм едиб, чәкмәлимиз силмәк истәдәкләрини билдирдиләр. Чәкмәләримиз тәмиз иди. Имтина етдик. Анчаг ушаглар биздән әл чәкмирдиләр. Зәһмәт һаггыны кеткәдә азалдырдылар. Ән аз мәбләгә дә рәзы идиләр. Тәки иш олсун. Биз доллары һаләлик Махико пессосуна дәжиш-мәмишдик. Буна көрә дә чәкмәләримизни јаландан да олса силдирә билмәдик.

Мехикодакы бәләччимиз јалныз сәһәр кәлди. Орта јашлы, ортабој, гырымсач бир киши иди. Һаммызыла таныш олуб деди ки, ады Хоседир. Мән дејәндә ки, адым Һәсандир, Хосе севинди. Деди ки, икимиз дә Хосејик. Мән етираз етмәдим. Чүнки бәләдчимиз садә оғлана охшайырды. О күнү биз гәдим еһрамлара (пирамидалара) бахмаға кетдик. Мехиконун шималына сары јола дүш-дүк.

Испанлар бурада узун заман һөкмранлыг етмишләр. Она көрә дә шәһәрни күчәләри, биналарын чоху, Мехиконун әтрафындакы шәһәрчикләр, әсасән испансајағы тикилмишдир. Киңсәләр, мејданлар елә тәсәввур јарадыр ки, куја сән Мехикода дејилсән, Испанијадасан...

Нәһәјәт, шәһәрдән кәнара чыхырыг. Узагда мәшһур еһрамларын пилләләри дил-дил көрүнүр. Пиллә-пиллә учалан еһрамлар көјүн әкинлијинә галхыр. Бәләдчимиз али илә көстәриб дејир ки, бахын, о, «Ај еһрамы»дыр. О јандакы лал уча еһрам исә «Күнәш еһрамы»дыр.

Бөјүк мејданчалары олан мүрәккәб тикинтиләри, гәдим еһрамларын сәһәсини кәзирик. Бәләдчимиз дејир ки, бахын, бу бөјүк еһрамларын нәһәнк мејданларында гәдим дөврүн рәггәсәләри чүрбөчүр рәгсләр нумажни етдирәрмиш вә буранын әһалиси, гәбиләләрин бөјүккләри отуруб, һәмни ән'әнәви рәгсләрә бахармышлар.

Бә'зи еһрамларын сөкүк јерләриндән ичәри киририк. Диварларын чоху о вахтын рәссамларынны ишләри илә бәзәдәлимшидр. Бу рәсмләрин чоху мәнвә олур, бә'зиләри музейләрдә сахланылыр. Бә'зиләринин исә рәнкләрини заман, күләкләр, јағышлар, кортәбини гүввәләр солдурумшлур.

Нә бөјүк, нә зәнкин мәдәнијјәти вармыш! Бу мәдәнијјәт јалныз тәсвири ипчәсәнәтин зәнкинлијиндә дејил, һәм дә ме'марлыг сәнәтинин јүксәклијиндә иди. Дренажлар, су архлары үчүн јералты јоллар, ичмәли су каналларынны үстүртүлү јоллары, һаватәмизләјичи гурғу-

лар, истилијни ләзыми сәвијјәдә сахламағ үчүн мүһәндис зәкәсийлә дүшүнүлүмш һава јоллары...

Кәнардан, анчаг көјләрә учалан пилләләр шәклиндә көрүнәи нәһәнк еһрамларын ичәрсиндә мүрәккәб бир шәһәрчик вармыш. Гәбилә башчыларыны бурада бәдирьмышлар. Өзү дә чох гәрибә бәсырма үсуллары вармыш: архасы үстә, отуран јердә вә с.

Бәләдчимиз дејир ки, әтрафдакы тәпәникләрин алтында да еһрамлар вар; заман кечдикчә күләкләр, туфанлар өз ишини көрмүш, еһрамларын үстү торпагла дирьүлүмш вә бу тәпәләр јашыл отлағларә чеврилмишдир. Сон заманлар бу јерләрдә анарылан археоложи газытлар нәтичәсиндә һәр тәпәнин алтындан јени бир еһрам баш галдырыб, учалмышдыр. Узағларда дағлар көјрәб, учалыр, бизә елә кәлир ки, о дағларын үстүндән торпағларә көтүрсәләр онларын алтындан да фантастик јүксәкликдә еһрамлар баш галдырачағ.

Ушағлар әлләриндә дашдан јонүлүмш һөккәлләри, мәрмәр инсан фигурларыны көстәриб, бизә сатмағ истәдикләрини билдирирләр. Астекләрини даш үзәриндә газытлымыш мәшһур төгвимини бизә тәклиф едир, бир аз әлвәр еләдикдән сонра, хејли учуз сатырлар. Чохлары биздән совет пулу истәјирләр. Бизим метал пуллары мөхиколоулар сувенир кими јығырлар.

Мехикода күмүш, мис мәдәнләри чохдур. Она көрә дә күмүшдән гајрылмыш шејләр бурада Америкаја ишбәтән учуз сатылыр.

Палмалара һәр јердә тәсадүф олунур.

Мексиканын да јоллары пис дејил. Лакин онлары Американы јоллары илә мүгајисә етмәк олмас.

Мехикоја гајыдырыг. Јенә чәкмәсийән ушағлар бизи дөврәјә алырлар. Гаракез, гарасач, балача ушағлар. Ата-аналары кими чыкыздырлар. Көрдүјүмүз мөхиколоуларын әксәријјәти бәстәбојдур. Гарабуғдаја кишиләр вә гадынлар...

Мехиконун мәркәзинә јахынлашдыгча биналар кеткәдә учалыр. Шәһәрин әсас кушәләри мүасир көјдәлән-ләрдән ибарәтдир.

Мөхиколоулар әлван кејинирләр. Күчәләр дә адамла долулар. Машынарнын чоху түстү бурахыр. Һаваны елә зәһәрләјир ки, бир нечә доғиғә бир јердә дајанмағ олмур. Адам чалышыр ки, тезчә отелә гајытсын, ја да јашыллыг олан јерләрдә далдалансын.

Мехикода элван рэнклары чох сеvirләр дедик. Буну кечаләр даһа јахшы сеjr етмәк олур. Шәһәрин мәркәзиндә бүтүн свләрин, сарајларын, килсәләрин диварлары, һасарлары элван ишығларла бәзәдилмишир. Өзү дә, Америкадан фәргли оларағ, бурада тәкчә нахышлар дејил, даһа чох инсан фигурлары, өзү дә Мексика фолклорунда јахин фигурлар тәсвир олунур.

Мејданларын бириндә марағлы бир сәһнәнин шаһиди олдуғ. Чохлу машын дајанмыш, машынлар бүтүн јолу кәсмишди. Сәфирлијин бизимлә кедән нүмајәндәси деди ки, кәлин, бурада күчәјә чыхағ.

Һараја бахырдығса, башиларында ири сомбреро олан милли элван кејимли мексикалылар көрүрдүк. Онлар чалыб-охујурдулар. Сәфирлијин нүмајәндәси деди ки, буилар марјачиләрдир. Јени ил јахынлашанда марјачиләр бәзәнир, күчәјә чыхыр, чамааты, машынлары, јолдан кечәләри сахлајыр, кичик мәбләғә онлар үчүн охумағ истәдикләрини билдирләр.

Бизи дә дајандырдылар. Ијирми нәфәрә јахин чалғычы вә беш нәфәр охујан. Ијирми беш нәфәр бизим үчүн—дөрд нәфәр үчүн концерт верирди. Бөјүк китара чалан, ондан бир аз кичик китара чалан, лап хырдача китара чалан да варды. Нәфәс әләтләри дә, тәбил дә варды.

Марјачиләр бизим үчүн «Кукарача», «Сән, јалныз сән» маһныларыны охудулар. Онларын һағғыны вериб, тәшәккүр етдик.

Һәр јанда марјачиләр, концерт верирдиләр. Америкалылар, полшалылар, франсызлар, совет адамлары мејданчаларда дајаныб, марјачиләрини хош маһныларына гулағ асырдылар.

Сәфирлијин ишчиси бизи ресторана дәвәт етди. «Санто Сесилија» ресторанына. Бир дәстә ушағ бизә сары гачыб, күлә-күлә әлләрини узадарағ, сәдәғә истәдиләр.

Ичәри кирдик. Бөјүк, баһалы ресторан. Бурада да марјачиләр охујурдулар. Анчағ даһа зәнкин кејимши, даһа усталыгла охујан марјачиләр. Гызлар вә оғланлар бир-бирини әвәз едирди. Концерт гуртармағ билмирди. Бир маһны о бирисиндән даһа ширин, даһа одлу, даһа ләззәтли. Гәрәз бир рәғси чох бәјәндик. Оғлан вә гыз белләриндәки ипәк кәмәрләри ачыб, јерә атырдылар. Рәғс едә-едә ајағларынын ритмик һәрәкәти илә һәрә өз кәмәриндән гәшәнк бир дүјүн бағлады. Сонра бу гәшәнк дүјүнү оғлан гызга, гыз да оғлана бағышлады.

Фасилә заманы марјачиләр ајры-ајры столлара јахынлашырдылар. Сәккиз-он нәфәр стол архасында әјләшән бир нәфәр үчүн концерт верирди. Столун атрафына топлашыб мүғәддәс бир иш көрүрләрмиш кими охујур, рәғс едирдиләр. Лакин о бир нәфәрин әвәзинә маһнылары гоншулар да ешидир вә елә әл чалыр, елә курултулу алгышлар гопарырдылар ки, марјачиләр даһа да һәвәсләнир, маһны вә рәғс ара вермирди.

Ертәси күнү шәһәрин гәдим мејданларыны, сарајларыны, килсәләрини кәзмәјә башладығ. Риверанын ишләринә бахмағ үчүн үч саатдан артығ вахт сәрф етдик. Мәълум олдуғу кими, бу рәссамын вә Сикейросун ишләри әсасән нәһәнк сарајларын, бөјүк, мәшһур бишаларын, сәнәт очағларынын идман комплексләринин диварларыны бәзәјир. Онлар монументал сәнәт устасыдырлар. Вахты илә Микеланчело да, Леонардо да Винчи дә белә ишләјирди. Риверанын, Сикейросун ишләриндә вәтәндашлығ вә ингиләби пафос вардыр. Милли сарајларын диварларында көрдүјүмүз паннолар, фрескалар, мозанка әсәрләри дә мәнз бу мөвзуларә һәср олунмушду. Мексиканын гәдим тарихи, мүбаризә илә зәнкин фашиали, ингиләби тарихи, күтләви сәһнәләр, вурушлар, ахан ганлар, инквизисија, тарихи сымалар вә һәмчинини бизим дөврә јахын заманларда Мексика өлкәси үчүн азадлығ күнәши кими парлајан Карл Марксын портрети! Намы бир ләһәдә! Елә бил бу нәһәнк ләһәләрә бахдығча марағлы бир өлкәнин бөјүк тарихини вәрәғләјирсән. Анчағ бу вәрәғәләр бир-бирини үстүнү өртмүр. Сәһифәлән-сәһифәјә бүтүн бир өлкәнин тарихини охујурсан. Бу, ачығ китабды!

Мехико шәһәри әсасән рутубәтли јердә салынмышдыр. Дејиләнә көрә, һансы бир гәбиләнинсә башчысы, бәлкә дә руһани башчысы чамаата дејиб: һарда ки көрдүнүз гартал «какос» колуну будағына гонуб, пајтахты орда јарадын. Белә дә олуб. Чамаат Мехиконун индики јериндә какос колуну үстүнә гонмуш гартала раст кәлиб. һәмнин гартал димдијиндә илан тутубмуш. Одур ки, бурада, бу рутубәтли торпағда Мехиконун тәмәлини гојублар. Буна көрә дә дөвләт кербинә какос будағына гонуб, димдијиндә илан тутмуш гартал һәкк олунмушду.

Сикейросун ишлеринэ тамаша етмэк истэдижимиз билдирдик. Лакин онун јахын күнлөрдө јубилејинин чирилчөјинин нэзэрэ алараг сәркени мүвэггәти бағламышдылар.

Антроположи музеј истәр ме'марлыг хусусијјәтлеринэ, истәрсә елми тәшкилине көрә бөјүк мараг доғурур. Музејдәки экспонатлардан ајдын олур ки, Америка торағына һамыдан габаг гәдәм гојанлар монголлар олмушдур. Чүнки кәлмә америкалылардан, һәтта аstekләрден дә әввәлки халгларын сифәт гурулушу әсасән, монголсајағы имиш.

Мехико антроположи музеји дә сүбүт едир ки, Американы кәшф едән Колумб олмамышдыр. Колумбдан чох-чох әввәл Американы Европанын шималында јашајан Викингләр кәшф етмишләр.

Чох гәдим, марағлы даш абидәләр, аstekләрдин даш үзәриндә нөгш олунмуш гәдим тәғвими. Һәмин музеј кәләнләрдин арасында даһа чох ади мәктәб тәләбәләринә вә шакирдләрә тәсадүф етмәк олур. Онлар истәдикләрди шә'бәни өјрәнмәк үчүн дахыла пул атырлар, лент һәркәтә кәлир вә о шә'бә һаггында әтрафлы мә'лумат верир.

Мәшһур Олимпиа стадионуна кетдик.

Стадионуни фасыдыни Сикейрос бәзәмшиди. Мозаика илә барелјефин бирләшмәсиндән әмәл кәлмишди. Бу шәкил, доғрудан да чох тәсирли вә монументал иди. Инсан гүввәси, инсан күчү, инсан бирлији вә зәкасы тәрәннүм олунурду. Сонра биз ајры-ајры јерләрдә Сикейросун мүхтәлиф ишләрини көрдүк. О, күтләви сәһнәләри нә бөјүк һәзәчәнла, нә бөјүк усталыгла, нә бәрк ештирасла јарадыр! Әсәрләриндә инсан фачиеси вә инсан фачиесинә гаршы мүбаризә, инсанлары бирлијә чағыран ештираслы бир сәс ешидилир.

Јағлы бөјәләрлә чәкилмиш күчлү бир инсан портретини көзләниләмәдән габарыг металдан гајрылымыш ејнәк тамамлајыр. Бу ејнәк шәкилин үстүнә һәкк олунмушдур. Ади шәкил характериндән чыхыб, икинчи, үчүнчү өлчүдә дә бахылыр. Бә'зән шәкилдән ајрылыб, ирәли узанан габарыг әл елә бил бүтүн бәшәријјәтә узадылыр. Бу һәм көмөк әлидир, һәм дә чағырыш!

Сикейрос бөјүк вәтәндәшлиг пафосу илә бөјүк рәсәм кими елә бил бүтүн бәшәријјәтә мүрачизәт едир, бүтүн бәшәријјәтлә данышыр.

Мехиконун киностудиясына кетдик. Марағлы бир сәһниән чәкилишинин шаһиди олдуғ. Тарзансајағы чәкилдән бу кинода јенә дә мөһкәм бәдәли бир оғлан вә гадынни башларына кәлән марағлы әһвалатлар тәсвир олунур.

Бизим мүшаһидә етдијимиз сәһнәдә мејмун тор үзәриндә истираһәт едән бир оғлана јахынлашыб, онунла ојнамага чалышыр. Оғлан ојнамағ истәмир. Мејмун ону өпүр, назлајыр, нәһәјәт, о оғланла ојнајыр.

Бу сәһниән бир нечә дәфә тәкрар етмәли олурлар. Мејмун өз ролуну һәр дәфә дөгиг вә бөјүк интизамла ифа елирди.

Филмин режиссору илә таныш олдуғ. Мејмун бизим актјорларла гучағлашыб, шәкил чәкдирди. Гызлармызы өпдү. Мејмуна дедиләр ки, күлсүн. Мејмун ири ағзыни ачыб нәһәк дишләрини ағартды. Бу, даһа чох, гәзәбә бәзәјирди. Ејни заманда бу, мејмун тәбәссүмү иди.

Филмин режиссору совет режиссору Ејзенштейни хатырлады. Ејзенштейн вахты илә бурада «Мексика» адлы филми чәкмишди. Филмин режиссору деди ки, биз бу вахта кими Ејзенштейндән өјрәнирик.

Мексиканын чәлүбунда курорт шәһәри сајылан Акапулкоја јола дүшдүк. Автобуэла кедирдик. Јолда Мехиконун университетинә баш чәкдик. Дүнианын ән бөјүк университетләриндән биридир, бунун биначыны да вахтилә Риверо, Сикейрос вә онларын шакирдләри бәзәмншләр.

Университетин комплексинә дахил олан биналарын чохунун үстүндә узун, гара ләкәләр көрүрүк. Марағлынырғ. Боләдчимиз дејир ки, бурада тез-тез тәләбә тә'тилләри олур. Тәләбәләр дөвләтин сijasати илә разы дејилләр. Тәләбәләр белә гәрәла кәлибләр ки, һөкүмәт сijasи мәһбусларла амансызчасына рафтар едир.

Һәр күн биналарын диварларында һөкүмәтин сijasитинә гаршы шуарлар јазылыр. Полис бу јазылары гара лајыр, беләликлә, көзәл биналарын диварлары гара лә-

көлөрлө өртүлүр. Инди дө, дүнөн бир ингилабчынын өлдүрүлүүгү хагында маълумат жазылмышды. Өзү дө һәрфлэрини һүндүрүлүү бир метрә чатыр. Бу сөзлөрдө үрәк агрысы вә чагырыш вар. Јәгин ки, бу дивар да гара ләкәләрлө өртүлөчөкдир.

Балача шәһәрчикләр гонаг кедирик. Сада, истиганлы мексикалылар бизи һөрмәтлө, мһрибанлыгга гаршылајырлар. Јолларда тез-тез әллэриндө узунлугу јарым метр олан картәнкәлө тутуб дајанмыш оғлан вә гызлара рәст кәлирик.

Бәләдчимиз дејир ки, харичи өлкәлэрин туристлэри бу картәнкәлэлэри бојунларына сарыјыб шәкил чәкдирмәји чох севирлэр. Мексиканын тәбиәти бу јерлөрдө бир гәдәр бизим Шамахи тәрәфини мәнзәрәлэринә охшајыр. Сејрәк ағачлыг, сары торпаг, јахуд јашыллыглар. Сонра јенә дө алма ағачлары, кактус коллуглары, мүхтәлиф бичимли, адама охшајан, аз гала әлли-ајаглы кактуслар, дирәк кими көјө учалан кактуслар. Палманы хатырладан ири јарпаглы коллар. Галын јарпаглы, илин бүтүн фәсиллэриндә јашыл ағачлар...

Мехиконун да јолларында һәр ики тәрәфә тиканлы мәфтиллэрдән сәдә чәкилмишдир. Демәли, саһибкарын торпагыдыр вә бу јерә һеч кәс ајаг баса билмәз.

Јолда бир-ики шәһәрә баш чәкиб, Акапулкаја сары сәнмәјө башлајырыг.

Һава јаваш-јаваш гәрәлүр. Акапулкаја чатмамыш шәһәр конарындакы јашајыш мәнзәрәлэрини, кәндлэрин палчыг евлэрини сејр едирик. Чох ачыначаглы, ајыбаласын көрпичлэрдән һөрүлүмш касыб евлэр, палчыг диварлар. Һәр тәрәфи ачыг артырмалар. Хәјал кими көрүнән зәиф чыраглар...

Биздән чәми он-он беш метр аралы олан евлэр бу чырагларын ишыгында елә тәсир багышлајыр ки, куја бир километр узаггадырлар. Бәләдчимиз дејир ки, Мексиканын суварылан јерлериндә илдә ики дөфә мәһсул көтүрүрлэр. Даглыг јерлөрдә — бир дөфә.

Акапулкаја јакындашанда сол тәрәфдә, уча бир дагын зирвәсиндә парлаг лампаларла бөзөдилмиш, алышыб-јанан нәһәнк бир хач көрдүк. Бәләдчимиз деди ки, һәмин хачын алтында бөјүк бир отел вар. Варлы бир адам, бәлкә дө милјончу, вәсијјәт едиб ки, о өләндән сонра һәмин јердә онун пулларына отел тикдирсинләр,

ону да орада басдырсунлар вә гәбринин үстүндә нәһәнк бир хач гојсунлар. Елә бир хач ки, һәр јердән көрүнсүн.

Көрүндүү кими, онун вәсијјәтинә эмәл етмишләр. Бәләдчимиз деди ки, биз дагын дөшүндәки «Касабланка, Тропика» адлы отелә дүшәчөјик. Јолдашларымыз бир аз наразы галдылар. Чүнки һаымыз дәннз конарында, Сакит океанын ләп саһилиндәки отеллэрдән бириндә галмаг истәјирдик. Лакин сонра биз көрдүк ки, дагын дөшүндәки отел даһа әлверишлидир, чүнки орадан тәкәрәдилмәз бир мәнзәрә ачылырды.

Декабрын орталары иди. Анчаг Акапулкада һаванын температуро көлжәдә гырх дәрәжәјө чатырды. Буна көрә шәһәрдә чиммәк палтарында кәзмәјө ичазә верилirdи.

Отелә чатыб өз нөмрәмизә кирәндә хош бир сәринлик һисс етдик. Бүтүн нөмрөлөрдә һавадәјишдирән ишлэјирди. Әжәр белә олмасајды, јәгин ки, истидән богулардыг. Чүнки һава чох рүтүбәтли иди. Јаш дәсмалы артырмадан асдыг. Ики күнә гурумады. Артырманын гапысыны ачанда елә исти һава кәлирди ки, адам аз гала богулурду. О саат гапылары баглајырдыг. Тәкчә һавадәјишдирәнин сәринлији күчүнә доланырдыг.

Күчәләр дардыр.

Бир гадын дар күчәдә өз миник машиныны һеч чүр дөндөрә билмирди. Хырда бир еһтијатсызлыг учундан машины дивара вә ағачларын көвдәсинә вуруб өзә биллэрдди. Мән она мәсләһәт вермәјө башладым. Сага, солә, керијә — дејә она көмөк етдим. Гадын машины дөндөрәндән сонра биз јолумуза давам етдик. Аз кечмәмиш һәмин гадын машины јанымызда сахлајыб, бизи дө'вәт етди. Биз онун дө'вәтини гәбул едиб, машина миндик. Јолда јенә дө таныш суаллар сһитдик. Испанијаданыг, јохса Италијадан? Совет өлкәсиндән кәлдијимизни еһидәндә гадын чох марагланды. «Елә узат өлкәдән бураја кәлмисиниз, сиздә бөјүк һәвәс вә һөвсәлә вардыр, — деди. — Көрсән, сизин вәтәниниз нечәдир?» Јанымда Бақынын рәнкли мәнзәрәлэрини тәсвир едән шәкилләр варды. Бу шәкиллэрдән бирини гадына багышладым. Тәшәккүр етди. Сорушду ки, нә сәнәтин саһибийик? Дедим ки, јолдашы һәкимдир, мән дө јазычы. Деди ки, мән дө сизин гоһшулуғунуздыкы отелин саһибийәм. Демәли, сүрүчүмүз милјончу гадын идиш.

Она тәшәккүр едиб, машинадан чыхдыг вә шәһәри кәзмәјө башладыг. Мәнзәрәли јерләр көрдүк. Гәрибә

адамларла сөһбөт етдик. Магазаларын чохунда алвер еден сатычылар эсасен он ики-он беш жашлы оғланлар ва гызларды.

Гајыданбаш дағын зирвэсиндэки «Касабланка Тропико» отелинэ пијада галхмалы олдуг. Бизим Ичэришэ-һэрин күчэлэри галхдығымыз күчэлэрин јанында чох енли көрүнэди. Өзү дэ пиллакэнлер чох дикдир. Тез-тез сэмти итирирдик. Билмирдик сол јол илэ кедэк, јохса сағ јол илэ. Мексикалылар бизи апарыб, дөнкөлэрэ чатдырар, орадан һансы сэмтэ кетмэк лазым олдуғуну баша салдылар.

Јолдашларымыздан чоху чиммэк үчүн Сакит океанын саһилинэ кедирдилэр. Белэ гэрара кэлдим ки, күндэ бир дөфэ саһилэ ениб-галхмаг мәним үчүн кифајетдир. Она көрө дэ отелин һовузунда чимирдим. Бурада тез-тез харичилэрлэ сөһбөт етмэли олурдум. Чүнки һарадан кэлдијимизлэ марагланар, бизим өлкэ һаггында, пешэмиз, өзүмүз һаггында мухталиф суаллар верирдилэр.

Һовузун этрафы мэнзэрэли иди. Чимиб чыхан кими сөрин су, пиво ва јакуд мејвэ шэрэси сифариш едирсэ, хидмэтчилэр о саат кэтирлэр.

Чаван бир гыз тез-тез гол саатыны һовузун дэрин јеринэ атыб, далынча баш вурур, маһир бир үзкүчү кими саатыны таныб чыхарыр, өзүнү өјэ-өјэ чамаата көстөрирди.

Ахшамүстү Акапулкадакы мэшһур гајаја кетдик. Һэр күн һэмин гајанын зирвэсиндэн бир мексикалы оғлан гајаларын арасындан көпүрүб-нэрилдэјөн дэнизэ тулланыр. Бунун үчүн чамаатдан пул јығырлар. Адама беш-он песо. Һэр күн Акапулкаја кэлмиш туристлэрин бир гисми ахышыб, о гэрйбэ, ваһимэли саһнэни сејр етмэјэ кедир. Һэмин оғлан һэр саат јарымдан бир суја тулланыр. Онуи тулландығы јер, һүндүрлүјү ғырх метр олан ики сылдырым гајанын арасындакы ени үч метрдэн дэ дар көрүнэн горхунч дэнизин јеридак. Бурада дэниз он сакит һаваларда дэ елэ курулдајыр ки, ваһимэси адамы узагдан басыр. Ахшамүстү бу саһнэ даһа тэсирли көрүнүр. Биз дэ мөһз һава гараландан сонра ора кетдик.

Јолда бэлэдчимиз деди ки, Тарзанын суја сонунчу тудаланмасы бу гајадан олуб. Сөһбөт мэшһур чохсерияјалы «Тарзан» филминин баш гөһрөманн ролунда чөкилмиш артистдэн кедирди. Һэмин артист вахтилэ дунјанын

өн күчлү үзкүчүлэриндэн бири сајылырды. Көзэл дэ идманчы иди. О да бу ваһимэли гајадан суја тулланда мувазинатини сахлаја билмэјиб вэ һесабыны дүзкүн көтүрмэдији үчүн сылдырым гајанын чыхынтысына илишиб парча-парча олуб. Инди бу мексикалы оғлан һэмин сылдырым гајадан дэнизэ атылачаг. Гаја ашағы кетдикчэ ирэли габарырды. Тулланын оғлан күчүнү елэ һесабламалы иди ки, үч-дөрд метр ирэли чыхан габарыг јерэ тохунмасын. Тарзаны ојнајан артист исэ буну нэзэрэ алмамшыды. Тулланын чэсур оғланы дэниздэ муһафизэ етмэк үчүн һэр еһтимала гаршы суда бир нафэр галыр. Тулланын, дэниздэки оғлана ишарэ едир, о һазыр дурур вэ јухарыдакы оғлан хач вуруб, ашағы тулланыр. Даһа доғрусу, ашағы јох, гуш кими ганад ачыб ирэли тулланыр. Сонра исэ јерин чазибаси ону чөкир.

Эн азы мин нафэрэ гэдэр адам јығылмышды: үч јашындан сөккиз јаша гэдэр ушаглар элэриндэ фанэр, туристлэрэ бэлэдчилик едир, јолларыны ишыгландырар, һэрэ кэлиб өзү үчүн јер тутур; ушаглар элэрини узадыб динмэзчэ зөһмөт һаггы истэјирлэр. Бу хырда ушаглар ашағы енөндэ дэ, јухары галханда да туристлэрин бэлэдчиси олурлар. Белэликлэ, Мексикада үч јашындан пул газанмаға башлајырлар.

Гајалар хүсуси прожекторла ишыгландырылар. Мексикалы оғлан бу гајаја дырманмаға башлады. Јап көртөнкөлэ кими дырмашырды. Гајанын зирвэсинэ јетишиб дајанды. Бир аз көзлэди. Елэ бил атылмаға чүр'өт етирди. Анчаг атылмаг лазым иди. Бэс нэ үчүн узадырды. Бэлкэ она көрө ки, тамашачыларын сајы бир гэдэр дэ артсын. Нэ гэдэр тамашачы олса иди, бир о гэдэр дэ чох пул јыгачагды. Пулун һамысы онун үчүн јығылмырды. Чүнки бу тамашаја ишыг енерјиси дэ сэрф олунурду. Бу бөјүк бир аттракцион иди.

Чох көзлэмэли олдуг. Нөһајэт, оғлан тонгал галајыб ики мэш'өл јандырды. Мэш'эллэри кэнара гојуб дөврө вуруду. Јенэ дэ, бир мүддэт атылмаға чүр'өт етирмиш кими, ирэли кэлиб керн чөкилди. Нөһајэт, фит чалды, билдирди ки, тулланыр, сујун ичэрининдэ көзлэјөн јодашы һазыр олсуи. Гуш кими голларыны ачды. Јанан мэш'эллэр бу саһнэни даһа да тэсирли көстөрдди. Будур, оғлан ганадлары мэш'элэ дөнүб, алышан гуш кими көјэ учду. Ирэлијэ, гајанын габаран јериндэн дэ габаға сүздү. Сонра башыашағы шығыды. Суја баш вурмағы илэ

чырмагы бир олду; суја кирмәмишдән габаг элиндәки мөш'әлләри кәнара туллады. Намы әл чалды, вәссалам...

Бир саата гәдәр көзләдик, ики-үч сәнијә чәкән тамашаны көрүб, керә гәйтдыг.

Бурада һәр шәј сатылыр. Нәвазиш дә; мәнәһәббат дә... Һәр шәјни мө'јары јалпыз вә јалпыз пулду.

Акапулқадан Мексикаја јола дүшдүк. Јаман дары-хырдыг. Урајимизда вәтәнә гәйтмәг арзусу, вәтәни көр-мәк һәвәси гәјнајырды.

Мехикодан Монреала, Монреалдан Брүсселә — Бел-чиканын пәјтахтына кәлиб чыхдыг. Јенидән Авропа вах-тына ујғунашмалы идик. Белчикада белә гәрәра кәл-мишдик ки, ики саат истираһәт едиб, Брүсселин сәјринә чыхаг. Лакин бу дәфә ујғунаша билмәдик. Неч кәс дә бизи ојатмады. Ики саат әвәзинә алты-једди саат јатды. Ојаныб көрдүк ки, «Оба көчүб, јурду галыб».

Јолдашларымызын һамысы тәзә бәләдчи илә шәһә-рини сәјринә чыхмышдылар. Буна көрә дә јолдашымла икиликдә шәһәри өзүмүз сәјр етмәјә башладыг.

Өтәри тәәсүратлардан сөһбәт ачмаг истамирәм. Шә-һәр бизи о гәдәр дә тәәччүбләндирмәди. Мәнә даһа чох хош кәлән Брүсселин тәјјарә мејданы олду. Тәјјарә меј-даны јүксәк техникаја малик иди. Хидмәтчиләр, тәјјарә мејданынын гурулушу, бир сөзлә, ән мүасир учуш мејда-ны...

Брүсселдә совет тәјјарәсинә миндик. Бир саатдан сонра Амстердамын тәјјарә мејданына ендик. Әсәс би-наја јахынлашмамыш бинадан ајрылмыш хортум кет-келә бизин тәјјарәјә сары узанмаға башлады. Тәјјара-мызин гапысы ачылан кими бу хортумун халчалы дән-лизи илә әсәс бинаја кечдик.

Нәһәјәт, совет тәјјарәсинин гәнадлары бизи бу мү-рәккәб сәјаһәтдән, арзусунда олдуғумуз әзиз Вәтәнә апарды.

Бир нечә саатдан сонра Вәтәнимизин пәјтахты Мос-ква бизи, биз исе Москваны саламладыг.

...Учу-бучағы көрүмәјән узаг Атлантик океаны вә даһа узаг Америка гит'әси хатирәләрдә галыб.

Бә'ән мәнә елә кәлир ки, бу сәјаһәт јерли-дибли ол-мајыб. Намысы елә бил ағыр, гарышыг јуху иди.

Лакин заман кечдикчә һиссләр, фикирләр, мүрәккәб, гарышыг тәәсүрат дурулу вә хатирәләримин шәффаф-

лашыб, ајдылашан дәрилинјиндә бә'ән һејрәтә кәти-рән, бә'ән сарсыдан ләһһәләри көрүрәм...

Јох, бу хәјал дејил, һәгигәтдир.

Хатирәләрин ширини дә вар, ачысы да, дәншәтлиси дә.

Дәншәтлиси чохду...

1971-чи ил, ноябр
1972-чи ил, март.

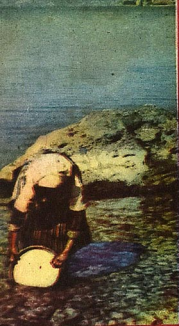
КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Он беш күн Японияда	-	3
Тулосланды эагыратары	-	94
Ижрык күн Америкада	-	155

Сендбейли Гасан Мехти оглы
МЕСТА В КОТОРЫХ Я ВМЛ...
(ПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ)
(На азербайджанском языке)

Редактору Мусо Әлибәри Расими Н. Рәхимов. Бәди редактору
 В. Сәйтүли Тәһмиә редактору Э. Абдуллинга Корректорлары
 С. Кәлибәдиәва, Д. Мәлиәва

ИБ № 771
 Тәһмиәлә әүрәтмә 26-III-1940-нн әд. Чәпә әмәләнмә 15/VIII-1960-нн әд.
 ФГ 210/0. Кәһә Форматы М.х.130.м. Кәһә № 1. Јәһә чәп үсулу. Фәһкә
 ч'ә 65 Шәрт ч'ә 15.92 Уточ әһәр. ч'ә 11. Тарады 10.000 Сәфәрәш № 1081.
 Гәһәтә 85 сәт.
 Азәрбајҗан ССР Дәүләт Нашрајаты, Полиграф, а ыә Китеб Төһәрәтә Ми-
 н-ләри Комитәсә
 «Кәһәләк» нашрајаты, Бәзи, Јусу Нәмәјәв күчәси, 4.
 26 Бәзи комәссары әдиәтә митбәә, Бәзи, Јәд Бәдрәмов күчәси, 3.

- ◆ АМЕРИКА
- ◆ ЈАПОНИЈА
- ◆ ЈУГОСЛАВИЈА

